

КОЛОДЯЖНИЙ
Максим Геннадійович

Кандидат юридичних наук, науковий співробітник сектору дослідження проблем запобігання злочинності Інституту вивчення проблем злочинності Національної академії правових наук України

У 2010 році успішно захистив дисертацію на тему «Кримінологічна характеристика та запобігання вимаганням, поєднаним із насильством», здобув науковий ступінь кандидата юридичних наук.

З 2005 року по теперішній час працює науковим співробітником сектору дослідження проблем запобігання злочинності Інституту вивчення проблем злочинності Національної академії правових наук України.

НАСИЛЬНИЦЬКІ ВИМАГАННЯ МАЙНА В УКРАЇНІ:
кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання

М. Г. Колодяжний

М. Г. Колодяжний

НАСИЛЬНИЦЬКІ ВИМАГАННЯ МАЙНА В УКРАЇНІ:

кримінологічна характеристика,
детермінація та запобігання

**Національна академія правових наук України
Інститут вивчення проблем злочинності**

М. Г. Колодяжний

**НАСИЛЬНИЦЬКІ ВИМАГАННЯ
МАЙНА В УКРАЇНІ:
кримінологічна характеристика,
детермінація та запобігання**

Монографія

За редакцією
доктора юридичних наук, професора, член-кореспондента
Національної академії правових наук України
В. В. Голіни

Харків
«Кроссруд»
2010

УДК 343.9:343.713
ББК 67.9 (4 УКР)
К61

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту вивчення проблем злочинності
Національної академії правових наук України
(протокол № 8 від 23 червня 2010 р.)*

Рецензенти:

В. І. Шакур – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, перший проректор Київського національного університету внутрішніх справ;

В. І. Тютюгін – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права № 1 Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

Колодяжний М. Г.

К61 Насильницькі вимагання майна в Україні: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання: монографія / М. Г. Колодяжний; за ред. В. В. Голіни. – Х.: Кроссруд, 2010. – 288 с.
ISBN

Монографія присвячена кримінологічним проблемам вимагань майна, поєднаних із фізичним насильством до потерпілого. На ґрунтовному емпіричному матеріалі наведено їх кримінологічну характеристику (рівень, структуру, динаміку, латентність, географію, ціну). Проаналізовано ознаки та властивості особи злочинця-вимагача та на основі комплексного критерію розроблено його типологію. Розглядається детермінація вимагання майна як негативного соціального явища і виділяється три групи детермінант: загальні, видові й специфічні. Наведено віктимологічну характеристику насильницьких вимагань майна та з'ясовано роль потерпілих при їх вчиненні. З огляду на специфіку вчинення цих злочинів запропоновано комплекс заходів їх запобігання на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівнях.

Для працівників правоохоронних органів, учених, аспірантів, здобувачів, студентів вищих юридичних вищих навчальних закладів та факультетів, а також широкого загалу читачів.

**УДК 343.9:343.713
ББК 67.9 (4 УКР)**

© Колодяжний М. Г., 2010
© ТОВ «Кроссруд», 2010

ISBN

ПЕРЕДМОВА

Виходить у світ на роздум вчених, фахівців-юристів, співробітників правоохоронних органів, а також численних читачів, які цікавляться літературними новинками у сфері протидії злочинності, монографія Максима Геннадійовича Колодяжного – «Насильницькі вимагання майна в Україні: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання».

Велике задоволення викликає почуття гордості за учня, який у непростих умовах повсякденної праці в якості наукового співробітника Інституту вивчення проблем злочинності Національної академії правових наук України та й побутових справ здійснив, можна з упевненістю сказати, кваліфіковане дисертаційне дослідження проблем, пов'язаних із поширеною частиною загальнокримінальної злочинності в Україні – вимаганням, поєднаним із насильством. Професор, член-кореспондент НАПрН України, перший проректор Київського Національного університету внутрішніх справ В. І. Шакур, який виступив офіційним опонентом за дисертацією М. Г. Колодяжного, сказав: «...Вперше в Україні на базі основних положень кримінології проведено комплексне кримінологічне дослідження вимагань, поєднаних із фізичним насильством, оскільки на науковому рівні ця проблема у кримінології спеціально не вивчалась. Крім того, до цього часу у літературі не було праць, у яких би з позиції загальносоціального та спеціально-кримінологічного аспекту розглядалися питання запобігання вимаганням даного виду». Ми підтримуємо таку високу оцінку роботи молодого вченого.

Вимагання, поєднане із насильством – відносно новий різновид злочинності у вітчизняному кримінально-правовому пострадянському полі, який набув широкого розповсюдження серед криміналітету – прибічників швидкого збагачення. Засоби масової інформації немов змагаються у піднесеності опису жахливих сцен ескалації цього злочину: від «мирної», на перший погляд, «поради» злочинців передати потерпілим певне майно, право на майно або вчинити будь-які дії майнового характеру (вони зазначені у ч. 1 ст. 189 Кримінального кодексу України) до застосування мордування і тортур до потер-

пілого чи його близьких родичів та ін. Вимагання, поєднане із насильством, – один із зухвалих злочинних витворів, цинічна надруга над християнською і взагалі людською мораллю. Дослідник, вивчаючи архівні кримінальні справи та опитуючи злочинців, поринаючи у вир злочинної поведінки, повинен був накопичувати дані для узагальнюючої характеристики вимагань, особи злочинця-вимагача, причин й умов вчинення цих злочинів, поведінки потерпілих, яка нерідко, на жаль, буває з кримінологічної точки зору, легковажною, а з правової – не бездоганною, що також сприяє вчиненню цих злочинів.

У процесі дослідження М. Г. Колодяжним сформульовано низку важливих висновків, що мають теоретичне і практичне значення.

Дійсно, вимагання в Україні – не просто сукупність злочинів, а небезпечне соціальне явище, що підриває не лише віру громадян у спроможність держави захистити конституційні права на життя, здоров'я та майно, але й перешкоджає установленню в країні дійсних ринкових відносин. Стає зрозумілим, що діяльності правоохоронних органів із протидії вимаганням явно недостатньо. Потрібна мудра соціальна політика, яка консолідувала б суспільство на шляху до доброчесності, поваги до права власності, корпоративної безпеки підприємництва в Україні.

У монографії ураховані критичні зауваження рецензентів, набули конкретизації пропозиції і рекомендації щодо вдосконалення практики запобігання вимаганням в нашій країні.

Робота містить зразки методичного арсеналу дослідника, Проект концепції регіонального Плану заходів запобігання вимаганням, бібліографію.

Варто відзначити вільне володіння автором матеріалом дослідження, що свідчить не лише про його досконале знання теми та використаних ним літературних джерел, але й про високу фахову підготовку, здатність до аналізу, вміння застосовувати складні сучасні наукові та юридичні методи для вирішення конкретних кримінологічних проблем, сформульованих автором.

Вважаю, що це сказане авансом молодому вченому.

Зі свого боку бажаю Максиму Геннадійовичу Колодяжному подальших творчих успіхів, нових цікавих досліджень, публікацій. Слід пам'ятати, що наука не знає пауз і відпочинку. Тому – ні дня без рядка!

*В. В. Голіна, доктор юридичних наук,
професор, член-кореспондент
Національної академії правових наук України*

ВСТУП

У процесі розбудови України як незалежної, демократичної, правової й соціальної держави виникає багато перешкод, основною з яких є злочинність. Невід'ємним кримінальним супутником процесу розвитку ринкових відносин є таке соціальне явище, як вимагання (ст. 189 Кримінального кодексу України) (далі – КК України). Цей злочин посягає на конституційні права громадян володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю. Ті форми вимагання, що поєднані із психічним та фізичним насильством, порушують права на життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку, передбачені ст. 3 Конституції України. Отже, цей злочин порушує низку прав і свобод людини і громадянина, що закріплюються і захищаються чинним законодавством.

Вимагання, поєднане з фізичним насильством, за класифікацією КК України 2001 р. є особливо тяжким злочином. Його підвищена суспільна небезпечність полягає не тільки в тому, що злочинець пред'являє потерпілому вимогу про передачу майна, права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру. Вимагачі не обмежуються майновими вимогами, поєднаними з різного роду погрозами, – пошкодження майна, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень і навіть вбивства. До потерпілих часто застосовується насильство, що є небезпечним для їх життя чи здоров'я. При вчиненні вимагань може використовуватися холодна або вогнепальна зброя. Особливо страждають від цього явища підприємці, які майже в половині випадків є потерпілими від злочину. Значна частина насильницьких вимагань пов'язана із завданням потерпілим майнової шкоди у великих і особливо великих розмірах. Деяких людей викрадають, незаконно позбавляючи або обмежуючи їх волю, застосовують побої і катування тощо. Усі ці обставини можуть дестабілізувати соціально-психологічний стан українського суспільства, заважати розвиткові підприємництва, сприяти поширенню страху перед злочинністю та підривати віру людей у спроможність правоохоронних органів ефективно боротися з нею.

Теоретичні й практичні проблеми корисливо-насильницької злочинності, частиною якої є вимагання, розроблялись такими вітчизняними і зарубіжними вченими в галузі кримінального права та кримінології, як: Ю. М. Антонян, Л. В. Багрій-Шахматов, М. І. Бажанов, В. С. Батиргареева, Ю. В. Баулін, О. І. Бойцов, В. І. Борисов, В. О. Владимиров, В. В. Василевич, М. А. Гельфер, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, В. П. Ємельянов, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, В. М. Кудрявцев, П. С. Матишевський, В. О. Навроцький, М. І. Панов, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, В. І. Шакур, Н. В. Яницька та ін.

Існують і спеціальні праці, присвячені дослідженню вимагань. Їх авторами переважно є зарубіжні науковці: Е. О. Алауов, С. Д. Белоцерковський, Г. М. Борзенков, Л. Д. Гаухман, О. В. Дмитрієв, О. А. Єлець, О. В. Корягіна, Ю. І. Ляпунов, В. С. Мінська, І. Ф. Перов, М. Ю. Расказов, В. М. Сафонов, Ф. Я. Сафін, С. О. Ступіна, Г. І. Тірських, Ю. Л. Шевцов, Р. Ш. Шегабудінов, С. М. Шпаковський та ін.

Вивчення цього злочину українськими фахівцями обмежується здебільшого дослідженням проблем кримінальної відповідальності, такими є праці В. М. Куца та М. І. Мельника. Після прийняття нового кримінального законодавства у 2001 р. певні зусилля з кримінально-правового та кримінологічного аналізу загального складу вимагання було здійснено С. В. Дьоменком. Таким чином, комплексного кримінологічного дослідження вимагання, поєданого саме із фізичним насильством, дотепер в Україні не проводилось.

Метою цього монографічного дослідження є комплексна розробка кримінологічної характеристики насильницьких вимагань майна в Україні за слідчо-судовими матеріалами, яка включає аналіз кількісних і якісних параметрів даного різновиду корисливо-насильницької злочинності, детермінант, що її зумовлюють, особи вимагача і особи потерпілого, розробку науково обґрунтованих рекомендацій по вдосконаленню практики запобігання вимаганням, поєднаним із фізичним насильством до потерпілих.

Відповідно до поставленої мети визначено основні завдання дослідження:

1) проаналізувати сучасний стан наукової розробки даної проблеми в кримінології;

2) проаналізувати з політико-історичної та соціально-економічної точки зору появу в статтях 86² і 144 КК України 1960 р. кваліфікуючих й особливо кваліфікуючих обставин «насильство, що не є небезпечним для життя і здоров'я» й «насильство, небезпечне для життя і здоров'я»;

3) дати кримінологічну характеристику вимаганню, поєданому з фізичним насильством, включаючи його рівень, структуру, динаміку й латентність;

4) вивчити особу вимагача, створити узагальнений кримінологічний портрет вимагача, злочини якого поєдані з фізичним насильством;

5) провести типологію вимагачів, яка становить інтерес для потреб практики запобігання такому виду злочинів;

6) на підставі вивчення й узагальнення матеріалів архівних кримінальних справ виявити детермінанти насильницьких вимагань;

7) виділити найбільш важливі аспекти проблеми віктимізації потерпілих з урахуванням особливостей вимагання, поєданого з фізичним насильством;

8) проаналізувати кримінологічні, правові та інші риси потерпілого від вимагання, поєданого з фізичним насильством;

9) визначити загальносоціальні та спеціально-кримінологічні заходи, спрямовані на запобігання зазначеним злочинним діянням.

З метою одержання більш достовірної інформації для реалізації поставлених завдань було вивчено та узагальнено (із використанням спеціалізованого питальника) 430 архівних кримінальних справ (511 епізодів), які були розглянуті апеляційними і місцевими судами України протягом 1996–2008 рр. за частинами 3 і 4 ст. 189 КК України 2001 р. (частини 2 і 3 статей 86² і 144 КК України 1960 р.).

Для підтвердження деяких наукових положень було проанкетовано 250 працівників органів внутрішніх справ і 100 суддів Апеляційного і місцевих судів м. Харкова; здійснено інтерв'ювання 50 засуджених за вимагання; проведено анкетування (інтерв'ювання) 400 підприємців малого та середнього бізнесу; узагальнено за спеціалізованою схемою державну, 20 регіональних та 17 міських комплексних програм

запобігання злочинності в Україні; зроблений контент-аналіз офіційної та комерційної преси; проаналізовано статистичні звіти Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України), Державної судової адміністрації України (далі – ДСА України), а також судові огляди та інші матеріали, що стосуються тематики дослідження.

Оснoву цієї монографії становить дисертація «Кримінологічна характеристика та запобігання вимаганням, поєднаним із насильством», яка була захищена автором 15 березня 2010 р. в спеціалізованій вченій раді Д 64.086.01 у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Автор висловлює вдячність за цінні зауваження й поради, що сприяли вдосконаленню багатьох положень цієї наукової роботи науковому керівникові – заслуженому діячеві науки і техніки України, доктору юридичних наук, професору, член-кореспонденту НАПрН України, завідувачу кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, завідувачу сектору дослідження проблем запобігання злочинності Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України **Володимиру Васильовичу Голіні**; доктору юридичних наук, професору, академіку НАПрН України, директору Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України **В'ячеславу Івановичу Борисову** та доктору юридичних наук, професору, академіку НАПрН України, заступнику директора Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України **Володимиру Серафимовичу Зеленецькому** за постійну підтримку й цінні поради; колективу відділу кримінологічних досліджень Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України; офіційним опонентам за дисертацією та рецензентам монографії – доктору юридичних наук, професору, член-кореспонденту НАПрН України, першому проректору Київського національного університету внутрішніх справ **Шакуну Василю Івановичу** та кандидату юридичних наук, професору **Тютюгину Володимиру Іллічу**, професору кафедри кримінального права № 1 Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого за критику, висловлену під час захисту дисертації.

Розділ 1 КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ВИМАГАНЬ МАЙНА В УКРАЇНІ

1.1. Загальна кримінально-правова характеристика вимагання, поєданого із насильством

Насамперед необхідно зазначити, що кримінально-правова характеристика певного складу злочину служить підґрунтям як для кримінологічної, так й інших характеристик, вона є основою для здійснення певних узагальнень та висновків. Від кримінально-правової характеристики злочину значною мірою залежить не лише характер завдань, що виникають у процесі його запобігання, а й порядок їх вирішення¹. Кримінальне право, по-перше, встановлює межі злочинного; по-друге, при проведенні кримінологічних досліджень використовується схема складу злочину², який займає центральне місце в системі елементів кримінально-правової характеристики³. Аналіз ознак складу злочину дозволяє повніше вивчити особу злочинця, сприяє вирішенню завдань класифікації і типології особи злочинця. Зрештою, знання і врахування кримінально-правових особливостей складу злочину сприяє пошукам оптимальних шляхів і засобів запобігання тим або іншим видам злочинних посягань⁴.

Склад злочину являє собою сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак (об'єктивних і

¹ Котеляк, В. Е. Кримінально-правова характеристика агресивної корисливо-насильницької злочинності [Текст] / В. Е. Котеляк // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2006. – № 1 (26). – С. 219.

² Даньшин, И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии [Текст] : монография / И. Н. Даньшин. – Харьков : Прапор, 2005. – С. 12.

³ Борисов, В. К вопросу о сущности уголовно-правовой характеристики преступлений [Текст] / В. Борисов, А. Пашенко // Уголов. право. – 2005. – № 3. – С. 11.

⁴ Даньшин, И. Н. Криминологическое значение состава преступления [Текст] / И. Н. Даньшин // Роль правовой науки в совершенствовании практической деятельности государственных органов, хозяйственных и общественных организаций : сб. тез. докл. и науч. сообщ. – Львов, 1967. – С. 220–221.

суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочинне¹.

Ми охарактеризуємо об'єктивні та суб'єктивні ознаки основного складу вимагання, закріпленого у ст. 189 КК України. Цей злочин визначається як вимога передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці². Нас цікавлять кваліфіковані та особливо кваліфіковані форми цього злочину, які поєднані із фізичним насильством. Так, у ч. 3 ст. 189 КК передбачена кримінальна відповідальність за вимагання, поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, а у ч. 4 цієї ж норми – за вимагання, що поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження.

Окрім основного складу вимагання, передбаченого ст. 189 КК, має місце ще вісім спеціальних складів вимагання, що містяться в різних розділах Особливої частини КК України (статті 262, 308, 312, 313, 354, 357, ч. 2 ст. 368, 410). Вказані

¹ Большой энциклопедический словарь [Текст] / гл. ред. А. М. Прохоров. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Большая Рос. энцикл. ; СПб. : Норинг, 2004. – С. 1129.

² Не заглиблюючись у дискусію стосовно термінологічного визначення поняття «вимагання», підкреслимо, що за останні 150 років у законодавчих актах та науковій літературі цей злочин називався по-різному: «лихоїмство», «здирство», «шантаж», «вимагательство», «ркет». Ми виходимо із законодавчого вирішення цього питання, де у ст. 189 КК цей злочин визначається саме як «вимагання». Наприклад, див : Мельник, Н. Что такое ркет? [Текст] / Н. Мельник // Закон і бізнес. – 1993. – № 44. – С. 33; Мельник, Н. Ркет – это не просто вымогательство [Текст] / Н. Мельник // Предпринимательство, хоз-во и право. – 1996. – № 11. – С. 10–12; Куц, В. Н. О криминализации ркета [Текст] / В. Н. Куц // Проблемы соц. законности. – 1991. – Вып. 26. – С. 67; Дьоменко, С. В. Вимагательство як особлива форма злочинної діяльності [Текст] / С. В. Дьоменко // Становлення правової держави в Україні: проблеми та шляхи вдосконалення правового регулювання. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2001. – С. 93–94; Борзенков, Г. Н. Усиление ответственности за вымогательство [Текст] / Г. Н. Борзенков // Вестн. Моск. ун-та. Серия 11, Право. – 1990. – № 2. – С. 16; Скорилкина, С. А. Региональные особенности ркета [Текст] / С. А. Скорилкина // Проблемы борьбы с организованной преступностью и коррупцией : сб. науч. ст. – Иркутск : БГУЭП, 2002. – С. 49.

склади злочинів не завжди пов'язані з посяганнями на власність – завданням їй шкоди або створенням такої загрози¹.

Правильне вирішення питання про об'єкт злочину має важливе теоретичне і практичне значення. Саме об'єкт дозволяє розкрити соціальну сутність злочину, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також відмежуванню його від суміжних суспільно небезпечних посягань. Об'єкт має істотне значення також для визначення самого поняття злочину, значною мірою впливає на зміст об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину, є вихідним при кваліфікації злочинів, побудові системи Особливої частини КК². З точки зору кримінологічної науки взагалі, об'єкт злочину є важливим показником суспільної небезпечності, а, у свою чергу, об'єкт вимагання – індикатором негативного клімату розвитку підприємницької діяльності внаслідок порушення конституційних прав на недоторканність власності, життя і здоров'я особи.

Найбільш визнаною в науці кримінального права є позиція, згідно з якою об'єктом злочину виступають суспільні відносини, що охороняються законом про кримінальну відповідальність. І, як правило, у статтях КК України вказується не на сам об'єкт суспільно небезпечного діяння, а на окремі елементи суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом³.

Що стосується вимагання, то воно є двохоб'єктним (поліоб'єктним) злочином⁴, оскільки посягає одночасно як на власність, так і на особу. Врахування такої природи цього злочинного діяння важливе, по-перше, для визначення ступеня його суспільної небезпеки; по-друге, для кваліфікації злочинів; по-третє, для призначення винній особі покарання та визначення умов його відбування.

¹ Див. : Семикіна, Л. О. Відмежування вимагання як злочину з ознаками тероризування від тероризму [Текст] / Л. О. Семикіна // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – № 16. – С. 112; Тихий, В. П. Проблеми відповідальності за вимагання [Текст] / В. П. Тихий // Проблеми боротьби зі злочинністю : зб. матеріалів наук.-практ. конф. / редкол.: В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х. : Лествица Марії, 2001. – С. 29.

² Кримінальне право України. Загальна частина [Текст] : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – С. 101.

³ Там само. – С. 101.

⁴ Куц, В. Н. О непосредственном объекте вымогательства [Текст] / В. Н. Куц // Проблемы соц. законности. – 1986. – Вып. 17. – С. 113.

Переважає більшість як вітчизняних, так і зарубіжних вчених погоджуються з тим, що вимагання є майновим злочином, який посягає передусім на відносини власності¹. Втім існує діаметрально протилежний погляд, згідно з яким це діяння є насамперед злочином проти особи².

Питання про ієрархічність видів безпосереднього об'єкта вимагання також вирішується неоднозначно. Так, деякі вчені основним безпосереднім об'єктом цього злочину називають особисту безпеку громадян³, переносючи таким чином відносини власності на другий план. Інші автори, навпаки, основним об'єктом вважають власність, а додатковим – особу потерпілого⁴. Це найпоширеніша точка зору. Г. К. Костров і Г. Г. Хадісов як додатковий безпосередній об'єкт цього злочину розглядають психічну недоторканність особи⁵; Л. Д. Гаухман вважав таким особисту безпеку⁶. Також у на-

¹ Докладніше див. : Жижиленко, А. А. Имущественные преступления [Текст] / А. А. Жижиленко. – Л. : Наука и школа, 1925. – С. 171; Елец, Е. А. Уголовно-правовые и криминологические аспекты вымогательства (по материалам Северо-Кавказского региона) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Елец Елена Анатольевна. – Краснодар, 2000. – С. 45; Мельник, Н. И. Уголовная ответственность за вымогательство личного имущества граждан (по материалам Украины) [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исполнительно-трудовое право» / Н. И. Мельник. – Киев, 1991. – С. 10; Дьоменко, С. В. Вимагання: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / С. В. Дьоменко. – К., 2006. – С. 9.

² Куц, В. Н. О непосредственном объекте вымогательства [Текст] / В. Н. Куц // Проблемы соц. законности. – 1986. – Вып. 17. – С. 115.

³ Куц, В. Відповідальність за вимагательство [Текст] / В. Куц // Рад. право. – 1986. – № 3. – С. 33.

⁴ Див. : Гельфер, М. А. Преступные посягательства против личной собственности граждан [Текст] / М. А. Гельфер. – М. : [Б. и.], 1954. – С. 43; Лысенко, В. В. Расследование вымогательств [Текст] / В. В. Лысенко. – Харьков : Ун-т внутр. дел, 1996. – С. 126; Иванов, Н. Уголовная ответственность за вымогательство [Текст] / Н. Иванов // Сов. юстиция. – 1989. – № 10. – С. 27; Киндиоров, К. А. Проблемы объекта вымогательства на современном этапе [Текст] / К. А. Киндиоров // Вісн. Луган. ін-ту внутр. справ МВС України : Спец. вип. : у 4 ч. – Ч. 3. – Луганськ : Ін-т внутр. справ МВС України, 1999. – С. 108.

⁵ Костров, Г. К. Спорные вопросы квалификации вымогательства [Текст] / Г. К. Костров, Г. Г. Хадісов // Правовое регулирование социалистических общественных отношений. – Махачкала, 1983. – С. 127.

⁶ Гаухман, Л. Д. Проблемы уголовно-правовой борьбы с насильственными преступлениями в СССР [Текст] / Л. Д. Гаухман ; под ред. И. С. Ноя. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1981. – С. 89.

уковій літературі зазначається, що при вчиненні вимагання додатково може завдаватися шкода честі, гідності та тілесній недоторканності особи¹. Іноді до додаткового факультативного об'єкта цього злочину відносять право на таємницю приватного життя².

Що стосується вимагання, поєданого з фізичним насильством, то, на думку деяких вчених, додатковий об'єкт має певні особливості. У межах суспільних відносин, що забезпечують фізичні й моральні блага особи, додатковий безпосередній об'єкт таких злочинних діянь є альтернативним³. І до нього зазвичай відносять здоров'я потерпілої особи⁴. Погоджуючись з такою позицією, Ю. І. Ляпунов додає, що двохоб'єктність насилницького вимагання, яке посягає в цих випадках і на таке важливе соціальне благо, як здоров'я людини, посилює його шкідливу спрямованість, підвищує ступінь суспільної небезпеки⁵, що у свою чергу обумовлює кваліфіковану роль насильства у складі цього злочину⁶. Погодимось із позицією деяких українських дослідників про те, що додатковим об'єктом саме насилницьких форм вимагання (ч. 3 і ч. 4 ст. 189 КК) є тілесна недоторканність і здоров'я людини⁷.

Незважаючи на наведену авторами аргументацію кожної із вказаних позицій, все ж таки гадаємо, що вимагання, у тому

¹ Див. : Панов, Н. И. Уголовно-правовое значение способа совершения преступления [Текст] : учеб. пособие / Н. И. Панов. – Харьков : Харьк. юрид. ин-т, 1984. – С. 44; Владимиров, В. А. Квалификация похищения личного имущества [Текст] / В. А. Владимиров. – М. : Юрид. лит., 1974. – С. 107.

² Мельник, О. В. Прокурорський нагляд за правильністю кримінально-правової кваліфікації вимагання [Текст] / О. В. Мельник // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2002. – Вип. 18. – С. 104.

³ Елец, Е. А. Уголовно-правовые и криминологические аспекты вымогательства (по материалам Северо-Кавказского региона) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Елец Елена Анатольевна. – Краснодар, 2000. – С. 54.

⁴ Гаухман, Л. Д. Ответственность за преступления против собственности [Текст] / Л. Д. Гаухман, С. В. Максимов. – 2-е изд., испр. – М. : ЦентрЮрИнфоР, 2001. – С. 119.

⁵ Ляпунов, Ю. Ответственность за вымогательство [Текст] / Ю. Ляпунов // Законность. – 1997. – № 4. – С. 5.

⁶ Корягина, О. В. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика вымогательства [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Корягина Ольга Валентиновна. – Иваново, 1998. – С. 52.

⁷ Дьоменко, С. В. Вимагання: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Дьоменко Сергій Васильович. – К., 2006. – С. 49.

числі насильницькі його різновиди, є, перш за все, злочином, що порушує право на володіння, користування та розпорядження майном. І не дарма склад цього злочинного діяння в КК України 1960 р. було розміщено у відповідних розділах злочинів проти власності. У КК України 2001 р. склад вимагання так само міститься, як уже вказувалось, у розд. VI Особливої частини «Злочини проти власності». Такий підхід вбачається більш правильним. Тому слушно, на наш погляд, з цього приводу зазначив М. Й. Коржанський, що сутність діяння визначається спрямованістю посягання¹. Насильство при вимаганні не є елементом кримінальної мотивації, а виступає лише засобом досягнення злочинної корисливої мети. Таким чином, основним безпосереднім об'єктом вимагання, поєднаного з насильством, є відносини власності, додатковим обов'язковим – психічна, фізична недоторканність і здоров'я особи.

У науковій літературі поряд з об'єктом злочину виділяють і його предмет, що для вимагання є обов'язковою ознакою складу, яка безпосередньо вказана у кримінальному законі. Предметом злочину слід вважати будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон пов'язує наявність у діях особи ознак складу злочину². Так, у пункті 2 постанови Пленуму Верховного Суду України (далі – ПВСУ) № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 06 листопада 2009 р. вказується, що предметом злочинів проти власності є майно, яке має певну вартість і є чужим для винної особи: речі (рухомі й нерухомі), грошові кошти, цінні метали, цінні папери тощо, а також право на майно та дії майнового характеру, електрична та тепла енергія³.

У науковій літературі в одних випадках вимагання визнається безпредметним злочином, зважаючи на те, що право на майно є юридичною категорією⁴. Згідно з іншою точкою зору, аналогічною роз'ясненню ПВСУ, що підтримується

¹ Коржанский, Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны [Текст] / Н. И. Коржанский. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – С. 81.

² Тацій, В. Я. Предмет преступления [Текст] / В. Я. Тацій // Правоведение. – 1984. – № 4. – С. 57.

³ Про судову практику у справах про злочини проти власності [Текст] : постановою Пленуму Верхов. Суду України від 06.11.2009 р. № 10 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 12. – С. 9–16.

⁴ Гаухман, Л. Д. Уголовная ответственность за вымогательство [Текст] : лекция / Л. Д. Гаухман. – М. : Моск. ин-т МВД РФ, 1996. – С. 7.

нами, право на майно визначається документом, що дозволяє отримати у свою власність майно¹. Іноді під правом на майно розуміють майно та дії майнового характеру².

Саме наявність таких предметів вимагання, у тому числі й насильницьких його форм, як право на майно та будь-які дії майнового характеру, надають особливого характеру цьому злочину, риси, якими він відрізняється від інших форм володіння чужим майном, завдяки яким можна провести відмежування вимагання, наприклад, від насильницького грабежу (ч. 2 ст. 186 КК України) і розбою (ст. 187 КК України).

Про окремі неузгодженості поняття «вимагання» з положеннями Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) вказується в науковій літературі. На відміну від розуміння предмета цього злочину у кримінальному праві чинне цивільне законодавство, що є основною галуззю для регламентації відносин власності, поняття «майно», «право на майно» охоплює категорією «майно» (ст. 177 ЦК України), і разом із поняттям «дії майнового характеру» входить до категорії «майнові блага»³.

Так, вивчення нами архівних кримінальних справ показало, що у переважній більшості вчинених вимагань, поєднаних з насильством, злочинці вимагали у потерпілих саме гроші. Випадки вимоги права на різне майно були нечисленими. Найменшу частину становлять ті злочини, де винні вимагали від жертв вчинення дій майнового характеру (проведення безкоштовних будівельних робіт, постановку на облік автотранспорту за чужий рахунок тощо).

Наступним елементом складу злочину є його об'єктивна сторона, тобто зовнішня сторона (зовнішній вияв) злочину,

¹ Кримінальний кодекс України [Текст] : наук.-практ. комент. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Вид. 3-тє, переробл. та допов. – Х. : Одиссей, 2006. – С. 505.

² Сафонов, В. Н. Организованное вымогательство: уголовно-правовой и криминологический анализ [Текст] : монография / В. Н. Сафонов ; под ред. С. Ф. Милюкова ; С.-Петербург. ин-т внешнеэконом. связей, экономики и права; о-во «Знание» Санкт-Петербурга и Ленингр. обл. – СПб. : СПБИНВЭСЭП, 2000. – С. 45.

³ Семикіна, Л. О. Відмежування вимагання як злочину з ознаками тероризування від тероризму [Текст] / Л. О. Семикіна // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – № 16. – С. 117; Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. [Текст] // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також заходами вчинення злочину¹.

Для кримінології аналіз елементів об'єктивної сторони насильницьких форм вимагання дає можливість виявити найбільш поширені способи їх вчинення. Це дозволить виробити таку лінію поведінки жертви при наступних фактах вимагання майна, яка б забезпечувала безпеку для її життя і здоров'я і дала б можливість правоохоронним органам діяти оперативніше при затриманні винних.

Отже, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину є діяння. Як зазначали В. О. Владимиров та Ю. І. Ляпунов, злочинний акт при вимаганні має складний характер: він складається із двох пов'язаних одна з одною самостійних дій – вимоги та погрози, зміст яких визначено самим законом². Вимога – це виражене в рішучій, категоричній формі прохання, розпорядження³. Вимога як ознака вимагання означає викладену в рішучій формі пропозицію винного до потерпілого (власника, особи, у віданні чи під охороною яких перебуває майно) про передачу майна, права на нього або вчинення останнім інших дій майнового характеру. Пред'явлена винним майнова вимога утворює ознаку об'єктивної сторони цього злочину тільки за умови, що вона є завідомо протиправною. Таким чином, вимога про задоволення законної майнової вимоги складу вимагання не утворює⁴. Для вимагання, що розглядається нами, насильство є стрижневою ознакою. Взагалі слово «насиленство» визначається як: 1) застосування фізичної сили до будь-кого; 2) примусовий вплив на будь-

¹ Кримінальне право України. Загальна частина [Текст] : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – С. 117.

² Владимиров, В. А. Квалификация похищения личного имущества [Текст] / В. А. Владимиров. – М. : Юрид. лит., 1974. – С. 200.

³ Ожегов, С. И. Словарь русского языка : 70000 слов [Текст] / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1991. – С. 806.

⁴ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року [Текст] / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Каннон : А.С.К., 2001. – С. 470; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України [Текст] / відп. ред. С. С. Яценко. – 4-тє вид., переробл. та допов. – К. : А.С.К., 2005. – С. 353.

кого, порушення особистої недоторканності¹. У науці існує багато видів насильства – соціальне, економічне, моральне, політичне, військове, сімейне тощо². Але вчені-криміналісти традиційно поділяють його на фізичне та психічне.

Що стосується насильства фізичного, то в науковій літературі існує багато його визначень, в яких дослідники акцентують увагу на різних ознаках. Згідно з одним підходом, в якому автори підкреслюють зовнішній бік фізичного насильства, під ним розуміють енергетичний вплив на органи і тканини (їх фізіологічні функції) організму іншої людини шляхом використання винним матеріальних факторів зовнішнього середовища, до яких належать механічні, фізичні, хімічні та біологічні фактори³. Інші дослідники підкреслюють суб'єктивні ознаки фізичного насильства⁴, а деякі пропонують інтегруюче, об'єднуюче визначення цього поняття⁵.

Так, більшість вчених під фізичним насильством розуміє суспільно небезпечний протиправний вплив на організм іншої людини проти її волі, поділяючи його за характером на види: 1) вплив на тіло людини; 2) вплив на внутрішні органи людини без пошкодження зовнішніх тканин⁶. Стосовно першого виду насильства дослідники одноставні. Щодо другого – науковці дискутують: чи можна фізичне насильство як певний спосіб дії зводити до її наслідків. З цього приводу правильно зазначає В. С. Батиргареева, що при оцінці дій винно-

¹ Ожегов, С. И. Словарь русского языка : 70000 слов [Текст] / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1991. – С. 390.

² Абельцев, С. Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия [Текст] / С. Н. Абельцев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2000. – С. 66; Герасина, Л. Н. Сущность общего понятия «насилие» в социолого-правовой, политологической и конфликтологической интерпретации [Текст] / Л. Н. Герасина // Проблемы борьбы с насильничью преступностью : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Харків) / редкол. : В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х. : Лествиця Марії, 2001. – С. 120.

³ Шарапов, Р. Д. Физическое насилие в уголовном праве [Текст] / Р. Д. Шарапов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – С. 45; Ігнатов, О. Кримінальне насильство: окремі питання [Текст] / О. Ігнатов // Право України. – 2005. – № 3. – С. 70.

⁴ Сердюк, Л. В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование [Текст] / Л. В. Сердюк / под ред. С. П. Щербы. – М. : Юрлитинформ, 2002. – С. 19.

⁵ Иванова, В. В. Преступное насилие [Текст] : учеб. пособие для вузов / В. В. Иванова. – М. : ЮИ МВД РФ : Кн. мир, 2002. – С. 29.

⁶ Гаухман, Л. Д. Борьба с насильственными посягательствами [Текст] / Л. Д. Гаухман. – М. : Юрид. лит., 1969. – С. 6.

го як насильницьких у всіх випадках впливу на внутрішні органи потерпілого необхідно виходити не з наявності факту «зіткнення» і «протистояння» волі злочинця і волі потерпілого та усвідомлення даного факту останнім, а з припущення того, якби жертва мала таку можливість¹.

Наслідком застосування до жертви фізичного насильства при вчиненні вимагання за КК України 2001 р. є: а) насильство, небезпечне для життя та здоров'я потерпілого, – ч. 3 ст. 189 КК (це умисне заподіяння потерпілому легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжке тілесне ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не призвели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент їх вчинення. До них слід відносити, зокрема, і насильство, що призвело до втрати свідомості чи мало характер мордування, придушення за шию, скидання з висоти, застосування електроструму, зброї, спеціальних знарядь тощо)² (на подібні діяння, за нашим вивченням архівних кримінальних справ, приходиться 37 %)³; б) тяжке тілесне ушкодження – ч. 4 ст. 189 КК (згідно зі ст. 121 КК до нього належить тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи неправне знівечення обличчя⁴) – за нашими відомостями 1,1 %.

Необхідно відзначити, що чинний КК України на відміну від попереднього КК (1960 р.) не закріплює відповідальність за вимагання, поєднане з насильством, що не є небезпечним для

¹ Батиргареева, В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло [Текст] / В. С. Батиргареева. – Х. : Одиссей, 2003. – С. 17 с.

² Про судову практику у справах про злочини проти власності [Текст] : постанову Пленуму Верхов. Суду України від 06.11.2009 р. № 10 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 12. – С. 9–16.

³ Колодяжний, М. Г. Питання кримінологічної характеристики вимагання, передбаченого ч. 3 ст. 189 КК України [Текст] / М. Г. Колодяжний // Сучасні проблеми юридичної науки: стан і перспективи розвитку : тези доп. та наук. повідомл. учасн. наук. конф. молодих учених та здобувачів / за ред. М. І. Панова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2005. – С. 165–167.

⁴ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року [Текст] / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Каннон : А.С.К., 2001. – С. 287.

життя чи здоров'я особи, хоча наше дослідження показало, що на такі злочинні діяння припадає 61,3 %. У цьому випадку кваліфікація дій вимагачів здійснювалась за однією з ознак, закріплених у частинах 3 і 4 ст. 189 КК. Аналіз узагальнення архівних кримінальних справ свідчить про те, що фізичне насильство застосовувалося до жертв зазвичай «по наростаючій», залежно від моменту погодження потерпілого виконати вимоги злочинців: від побоїв та обмеження волі до насильства, небезпечного для життя та здоров'я, і навіть вбивства. Злочинці завдають таких за своїм характером та жорстокістю тілесних ушкоджень, яких достатньо для подолання опору з боку жертви, пригнічення її волі і, як показує практика, вони не передчим не зупиняються заради досягнення своєї корисливої мети. Отже, за інших умов під час вчинення вимагання відсоткове співвідношення було б більшим у найтяжчих форм насильства¹. І недаремно фізичне насильство при вчиненні цього злочину розглядається в літературі як своєрідний вплив, що необхідний для підкріплення погрози застосувати більш серйозне насильство у разі невиконання вимог злочинця².

Конструкція ст. 189 КК України є недосконалою, оскільки в її частинах у сукупності перелічені різні за суспільною небезпечністю різновиди вимагання. Таким чином, винна особа, застосовуючи до потерпілого вказаний вид насильства, фактично притягується до кримінальної відповідальності за вчинення вимагання, законодавча формула якого не дає можливості однозначно відповісти на запитання, яка саме ознака інкримінується особі у тому чи іншому випадку³. Загалом це

¹ Колодяжний, М. Г. Кримінологічно-правова характеристика насильницьких форм вимагання [Текст] / М. Г. Колодяжний // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Кроссруд, 2008. – Вип. 15. – С. 291–302.

² Курс уголовного права [Текст] : учебник : в 5 т. – Т. 3 : Особенная часть / под ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комиссарова. – М. : Зерцало-М, 2002. – С. 390.

³ По-іншому, наприклад, вирішується це питання у КК РФ, прийнятому в 1996 р. У ньому закріплюється ознака заподіяння насильства при вчиненні вимагання у п. «в» ч. 2 ст. 163 КК, а ознака завдання тяжкої шкоди здоров'ю потерпілого – у п. «в» ч. 3 ст. 163 КК. Наприклад, див. : Уголовное право Российской Федерации: Особенная часть [Текст] : учебник / под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай, А. И. Рарога, А. И. Чучаева. – М. : ИНФРА-М : КОНТРАКТ, 2004. – С. 195–196. Більше того, конструкція цієї статті у КК РФ дозволяє вести статистичний облік усіх вимагань, які поєднані з фізичним насильством. На нашу думку, було б доцільним запозичити позитивний досвід російського законодавця у конструюванні статті, яка передбачає кримінальну відповідальність за вимагання.

не дозволяє проводити якісний аналіз вимагання, поєднаного з насильством, і ускладнює дослідження його кримінологічної характеристики.

Для спрощення здійснення кримінологічних досліджень цього злочину, а також усунення вказаного законодавчого «пробілу» у ст. 189 КК України пропонуємо таке. По-перше, доповнити ч. 2 вказаної статті ознакою вчинення вимагання, поєднаного з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я.

На підставі викладеного можна запропонувати таку редакцію ч. 2 ст. 189 КК України: «Вимагання, вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища, або з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я, або з пошкодженням чи знищенням майна, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому...».

По-друге, необхідно у кримінально-правовій статистиці МВС України та ДСА України диференціювати інформацію про кількість зареєстрованих вимагань майна та осіб, які їх вчинили, кількість розглянутих кримінальних справ, засуджених осіб за різними частинами та кваліфікованими ознаками ст. 189 КК України.

Що стосується законодавчого закріплення поняття фізичного насильства, то за нашим аналізом Загальної та Особливої частин КК України воно згадується лише у чотирьох складах злочинів (ч. 1 ст. 152, ч. 1 ст. 153, ч. 2 ст. 180 і ч. 1 ст. 340 КК). Відносно насильства психічного, то це поняття міститься тільки у ч. 2 ст. 180 КК. У інших випадках вживаються загальні поняття «насильство», «посягання» тощо. Таким чином, говорячи про насилницьке вимагання, ми маємо на увазі ті його форми, що поєднані як з психічним, так і фізичним насильством.

Насильство як спосіб може виступати обов'язковою (спеціальною) ознакою складу злочину (наприклад, при розбої), факультативною, або, точніше сказати, альтернативною (для загального складу вимагання) – і в певних випадках – обов'язковою для кваліфікованих видів злочинів¹. Таким чи-

¹ Ткаченко, М. Насилницький злочин і насильство як спосіб його вчинення: кримінально-правові проблеми [Текст] / М. Ткаченко // Право України. – 1999. – № 12. – С. 104.

ном, насильство для особливо кваліфікованих форм вимагання, закріплених у частинах 3 і 4 ст. 189 КК, є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складів таких злочинних діянь.

Психічне насильство при вчиненні вимагання, у тому числі й насилницьких його форм, полягає у наявності погрози з боку злочинця. Погроза – це залякування, обіцянка спричинити будь-кому шкоду, зло¹. У зв'язку з тим, що погроза є обов'язковою ознакою діяння, деякі науковці навіть вважають вимагання злочином з ознаками тероризування². Прагнучи забезпечити вигідну для себе поведінку потерпілого, вимагач, як правило, шукає у особи «слабке місце», що може призвести до бажаного результату. Від наявності і характеру такого «слабкого місця» нерідко залежить вибір виду погроз, перелік яких надано у ст. 189 КК: 1) насильство над потерпілим чи його близькими родичами; 2) обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб; 3) пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їх віданні чи під охороною; 4) розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці³.

Погроза завжди звернена у майбутнє, повинна сприйматися потерпілим як дійсна і реальна і є психічним фактором пригнічення його волі, змушуючи погодитись на виконання вимог злочинців⁴. Погроза насильства спрямована не на те, щоб паралізувати волю потерпілого, пригнічити її, а для того, щоб примусити жертву здійснити необхідне винному волевиявлення. Вона підлягає реалізації тільки у разі невиконання потерпілим пред'явленої йому вимоги і не одразу, а в більш або менш віддаленому майбутньому⁵. Критикуючи важливість «майбутнього» характеру погрози при вимаганні, особливо при відмежуванні цього злочину від інших злочинних діянь,

¹ Ожегов, С. И. Словарь русского языка : 70000 слов [Текст] / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1991. – С. 823.

² Емельянов, В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование [Текст] / В. П. Емельянов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 87–88.

³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [Текст] : у 3 кн. – Кн. 2 / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка. – К. : ФОРУМ, 2005. – С. 275.

⁴ Дворкин, А. Квалификация вымогательства и сопряженных с ним преступлений [Текст] / А. Дворкин, К. Чернова // Законность. – 1994. – № 12. – С. 9.

⁵ Никифоров, Б. С. Уголовно-правовая охрана личной собственности в СССР [Текст] / Б. С. Никифоров. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – С. 113, 114.

В. М. Сафонов зазначає, що вимагання вирізняє, головним чином, момент отримання об'єкта вимог. І додає, що з тривалістю досягнення цієї мети і пов'язана характеристика вимагання як домагання, постійного переслідування¹. На нашу думку, дійсно погроза при вимаганні звернена у майбутнє, однак вона не завжди підлягає реалізації тільки у разі невиконання потерпілим пред'явленої йому вимоги. Вивчення архівних кримінальних справ показало, що вимагачі іноді реалізовували погрози нанесенням тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості навіть за умови виконання майнових вимог.

При встановленні тяжкості та ступеня небезпечності психічного насильства, як писав Л. В. Сердюк, слід виходити не тільки і не стільки з реально завданої шкоди психіці, яку визначити практично неможливо, а з характеру поведінки винного, що свідчить про спрямованість його умислу на спричинення певної шкоди, що знайшло, на нашу думку, своє відображення у складі вимагання, поєданого з фізичним насильством, де умисел злочинця так чи інакше спрямований на психіку потерпілого, на пригнічення його волевиявлення або заподіяння психічної травми².

Результати нашого дослідження показали, що у переважній більшості насилницьких вимагань винні погрожували потерпілим саме фізичною розправою, як правило, насильством, небезпечним для їх життя чи здоров'я. Використання злочинцями погроз вбивства та застосування небезпечного для життя та здоров'я особи насильства не є випадковим, бо обіцянка настання найбільш несприятливих наслідків матиме для них потрібний ефект. У науковій літературі існує навіть точка зору, згідно з якою погроза при вимаганні відіграє позитивну роль, – передвіщає зло і стає сигналом безпеки³.

¹ Сафонов, В. Н. Организованное вымогательство: уголовно-правовой и криминологический анализ [Текст] : монография / В. Н. Сафонов ; под ред. С. Ф. Милокова ; С.-Петербург. ин-т внешнеэконом. связей, экономики и права; о-во «Знание» Санкт-Петербурга и Ленингр. обл. – СПб. : СПБИНВЭСЭП, 2000. – С. 53.

² Сердюк, Л. В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование [Текст] / Л. В. Сердюк / под ред. С. П. Щербы. – М. : Юрлитинформ, 2002. – С. 27.

³ Костров, Г. К. Спорные вопросы квалификации вымогательства [Текст] / Г. К. Костров, Г. Г. Хадисов // Правовое регулирование социалистических общественных отношений. – Махачкала, 1983. – С. 125.

Іноді вимагачі «спілкуються» з потерпілими з допомогою натяків, жаргонів, нецензурних слів або виразів із завуальованим злочинним змістом, як-от: «ми від «Черепа», «як поживають жінка, діти?», «з нами жартувати не треба», «буде погано» тощо. У таких випадках на досудовому слідстві та під час судового розгляду кримінальної справи, з одного боку, складно доводити, що ці слова вимагачів були погрозами, а, з другого – оцінити за ними характер можливого насильства.

При вимаганні погроза насильством або реальне його застосування можуть здійснюватися як до потерпілого, так і до його близьких родичів. Наше дослідження показало, що в деяких випадках застосування винними насильства до близьких жертви мають навіть більший ефект, ніж до неї самої. Так, у 1999 р. один із харківських бізнесменів після численних погроз вбивства та знищення майна погодився передати півтора мільйона доларів Сполучених Штатів Америки (далі – США) тільки тоді, коли злочинна організована група з восьми осіб викрала його єдину п'ятирічну доньку, яку більше місяця переховували у різних містах України та Росії. І тільки завдяки професіоналізму співробітників органів внутрішніх справ вдалося звільнити дитину та здійснити одночасне затримання вимагачів у Харкові та Москві, які згодом були засуджені до позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років¹.

Деякі науковці, окрім фізичного та психічного насильства, називаючи їх прямим насильством, виокремлюють ще й майнове насильство, яке вважається непрямим і виділяється в окремий вид, оскільки заподіює шкоду людині шляхом посягання на інші, окрім життя, здоров'я, тілесної недоторканності, охоронювані кримінальним законом об'єкти².

Однією з особливостей об'єктивної сторони складу вимагання є наявність у певних випадках пролонгованого характеру цього злочину. Інакше кажучи, під час обкладання потерпілих «даниною», якщо вони виплачують суму вимоги частинами, за умови незмінності предмета вимоги³, має міс-

¹ Архів Апеляційного суду Харківської області за 1999 р.

² Тюменев, А. В. Виды криминального насилия (уголовно-правовой и криминологический аспекты) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Тюменев Алексей Владимирович. – Рязань, 2002. – С. 39 с.

³ Дьоменко, С. В. Вимагання: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Дьоменко Сергій Васильович. – К., 2006. – С. 71–72.

це продовжуваний злочин. Вчинення таких вимагань досить часто зустрічається у слідчо-судовій практиці.

У вимаганнях, поєднаних з насильством, складне діяння у вигляді вимоги про передачу майна, права на нього чи вчинення дій майнового характеру та погрози перебуває у причинному зв'язку із наслідками – насильством, що застосовується до потерпілого або (та) його близьких. Причинний зв'язок у даному випадку полягає у тому, що заволодіння майном жертви або вчинення останнім інших дій, закріплених у кримінальному законі, є наслідком застосування до неї як психічного, так і фізичного насильства, щоб примусити здійснити необхідне для вимагачів волевиявлення, подолати можливий опір, а також попередити про застосування більш серйозного насильства у разі невиконання вимог.

Специфічність насиленницьких форм цього злочину стосується також і моменту їх закінчення. Як зазначається в деяких літературних джерелах, для закінчення загального складу вимагання достатньо, щоб вимоги, поєднані з погрозою, були виражені зовні і доведені до сприйняття потерпілого¹, тобто такий склад є формальним. Інакше вирішується питання з вимаганням, поєднаним з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи (ч. 3 ст. 189 КК), та з вимаганням, поєднаним із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження (ч. 4 ст. 189 КК). Деякі науковці відносять склад таких злочинів до матеріальних², вказуючи, що вони передбачають настання визначених кримінальним законом наслідків. На нашу думку, це стосується лише ч. 4 ст. 189 КК, де чітко вказується наслідок при вчиненні вимагання – тяжке тілесне ушкодження. Але у ч. 3 цієї статті насильство хоча і є небезпечним для

¹ Самощенко, І. В. Момент окончання вимогателства [Текст] / І. В. Самощенко // Проблеми провадження правових реформ в Україні. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1996. – С. 110; Бойцов, А. І. Преступления против собственности [Текст] / А. И. Бойцов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – С. 709 с.

² Дьоменко, С. В. Вимагання: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С. В. Дьоменко. – К., 2006. – С. 9; Сафонов, В. Н. Организованное вимогателство: уголовно-правовой и криминалогический анализ [Текст] : монография / В. Н. Сафонов ; под ред. С. Ф. Милукова ; С.-Петербург. ин-т внешнеэконом. связей, экономики и права; о-во «Знание» Санкт-Петербурга и Ленингр. обл. – СПб. : СПбИВЭСЭП, 2000. – С. 75.

життя або здоров'я в момент його застосування, однак може й не спричинити шкоди здоров'ю, тобто не потягти за собою наслідків (наприклад, зіштовхнення потерпілого з висоти, внаслідок чого останній не одержує тілесних ушкоджень)¹.

Суб'єктивна сторона насиленницького вимагання є внутрішньої стороною цього злочину, тобто психічною діяльністю особи, що відображає ставлення її свідомості і волі до суспільно небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків².

Суб'єктивна сторона у цьому злочині має вирішальне значення. З кримінологічної точки зору винні діють не просто з прямим умислом, за якого вони усвідомлюють суспільно небезпечний характер свого діяння та бажають його вчинити, а із заздалегідь обміркованим, розумово обґрунтованим. У цьому зв'язку вимагання можна назвати «інтелектуальним» корисливо-насиленницьким злочином, оскільки злочинці приймають виважені рішення, вивчають іноді протягом тривалого часу спосіб життя жертви, розклад дня, вираховують наперед найефективніші способи впливу на волю потерпілого тощо.

При вимаганні винний усвідомлює загрозу спрямованість своїх дій, як складову частину діяльності із заволодіння, у більш або менш віддаленому майбутньому, вказаними у кримінальному законі предметами і бажає досягнення такої мети. При цьому потерпілий також усвідомлює реальну небезпеку такої погрози, на що і розраховує вимагач³.

Результати нашого дослідження показали, що тяжкість фізичного насильства, яке застосовується винним потерпілому чи його близьким, залежить від багатьох чинників: моменту погодження жертви виконати вимогу злочинця, обстановки вчинення вимагання, характеру поведінки потер-

¹ Кримінально-правова проблема щодо віднесення вимагання майна, в тому числі і особливо кваліфікованих його форм до злочинів із формальним, усіченим чи матеріальним складом спеціально у роботі не розглядається, оскільки не є предметом дослідження. Тому приєднуємось до відповідних наукових позицій з цього питання.

² Кримінальне право України. Загальна частина [Текст] : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – С. 161.

³ Матышевский, П. С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления [Текст] / П. С. Матышевский. – Киев : Юрінком, 1996. – С. 113.

пілого. Інакше кажучи, при вчиненні насильницьких форм цього злочину умисел вимагача є невизначеним, оскільки в особи відсутнє чітке уявлення про характер і тяжкість можливих наслідків (тілесних ушкоджень). Винний бажає настання шкідливих наслідків, але про те, якими фактично за своїм характером будуть тілесні ушкодження, не має чіткого уявлення. Правильно з цього приводу зазначають дослідники корисливо-насиленницької злочинності, що злочинець, застосовуючи при розбійному нападі та вимаганні фізичне насильство, небезпечне для життя та здоров'я потерпілого, має неконкретизований умисел на заподіяння будь-якої шкоди вказаним благам особи, а тому несе відповідальність за наслідки діяння, що фактично настали¹.

Важливу роль у характеристиці суб'єктивної сторони відіграють також мотив як внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає глибше розкрити психічне ставлення особи до вчиненого, а також мета, тобто уявлення про бажаний результат, якого прагне досягти особа, що визначає спрямованість діяння².

У кримінології мотиви злочину мають специфічне значення. По-перше, знання мотивів злочинів значною мірою сприяє встановленню їх причин та умов. По-друге, проникнення у психологічну сутність мотиву вольового акту людини створює передумови для пізнання «механізму» дії причин та умов окремих злочинів. По-третє, мотиви злочинної діяльності повинні вивчатися у кримінології для того, щоб успішно розробляти заходи із запобігання злочинам, передусім заходи культурно-виховного характеру³.

Про те, що вимагання, у тому числі його насильницькі форми, має корисливий мотив, прямо у КК України не зазначено,

¹ Батиргареева, В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло [Текст] / В. С. Батиргареева. – Х. : Одиссей, 2003. – С. 24; Головін Б. М. Суспільна небезпечність тяжких та особливо тяжких корисливо-насиленницьких злочинів / Б. М. Головін // Юрид. Україна. – 2006. – № 5. – С. 88.

² Кримінальне право України. Загальна частина [Текст] : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – С. 184.

³ Даньшин, И. Н. О значении мотива преступлений при изучении и предупреждении преступлений [Текст] / И. Н. Даньшин // Вопросы борьбы с преступностью. – 1969. – Вып. 10. – С. 65–70.

але це впливає зі змісту ст. 189 КК. Так, винний пред'являє до потерпілого чи його близьких незаконну вимогу про передачу майна, яке йому не належить, таким чином, його дії мають корисливе забарвлення і визначають зміст погроз та фізичного насильства, яке застосовується до жертви. Мета таких злочинів полягає у незаконному одержанні вимагачем чужого майна, право на нього або схилення потерпілого до вчинення інших дій майнового характеру. Тобто, фактично, така мета впливає з корисливого мотиву¹. І що характерно для насильницьких форм вимагання, за висновком М. І. Панова, мотив і мета цього злочину перебувають у тісному зв'язку з фізичним та психічним насильством, які слугують «засобом» задоволення потреби, що лежить в основі корисливого мотиву, і досягнення бажаного результату². Життя та здоров'я інших людей корисливо-насиленницькими злочинцями не сприймаються як найвищі соціальні цінності. Вони є лише фізичною перешкодою на шляху до заволодіння їх майном, тому насильство – не просто засіб досягнення корисливої мети, воно одночасно є способом самовираження особи³.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 КК). Для вимагань характерний знижений вік, з якого настає кримінальна відповідальність з 14 років, тобто вік, після досягнення якого особа вже усвідомлює суспільну небезпечність свого діяння та наслідків, які настають, особливо у випадках застосування фізичного насильства. Є очевидним, що особливості розвитку особи у цьому віці зумовлюють певні особливості характеру і способів вчинення злочину. Тому характер і способи вчи-

¹ Кундеус, В. Г. Кримінально-правова характеристика викрадення [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. Г. Кундеус. – Х., 2004. – С. 14.

² Панов, Н. И. Квалификация насильственных преступлений [Текст] : учеб. пособие / Н. И. Панов. – Харьков : Юрид. ин-т, 1986. – С. 11; Петин В. Г. Криминологические аспекты механизма преступного насилия : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В. Г. Петин. – Екатеринбург, 2002. – С. 15 с.

³ Головін, Б. М. Системний підхід до поняття тяжкої корисливо-насиленницької злочинності [Текст] / Б. М. Головін // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Кроссруд, 2007. – Вип. 14. – С. 43.

нення таких злочинних діянь суттєво відрізняються від, наприклад, насиленницьких вимагань, що вчиняються особами молодого віку. Більше того, у злочинах осіб різного віку відрізнятимуться як причини, так і заходи їх запобігання.

Наше дослідження показало, що неповнолітніми вчиняється 13,5 % насиленницьких вимагань і у переважній більшості підлітками 16–17 років. Втім все ж таки вважаємо, що зниження віку кримінальної відповідальності є більш правильним порівняно, наприклад із КК України 1960 р., в якому кримінальна відповідальність за цей злочин передбачувалася з 16 років. Тому встановлення мінімальної вікової межі, починаючи з 14 років, при вчиненні вимагання є, на наш погляд, кримінологічно обґрунтованим. Це зумовлюється таким. По-перше, реалії сьогодення свідчать про більш ранній фізіологічний та психічний розвиток підлітків, процеси акселерації та «мускулізації», про що зазначається в науковій літературі¹. По-друге, тяжкий і особливо тяжкий характер насиленницьких форм цього злочинного діяння має високу суспільну небезпечність, яку з упевненістю можна зіставити з аналогічними ознаками інших корисливо-насиленницьких злочинів, при вчиненні яких кримінальна відповідальність передбачена також з 14 років.

Результати нашого дослідження не виявили жодного суспільно небезпечного діяння, який був вчинений у стані неосудності. За частиною кримінальних справ проводились психіатричні дослідження та іноді комплексні психолого-психіатричні експертні дослідження, зважаючи на вчинення вимагання у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння. У зв'язку з цим 1,6 % винних були направлені на примусове лікування від алкоголізму, а 1 % – від наркоманії.

Стаття 144 КК України 1960 р., яка передбачала відповідальність за вчинення вимагання, неодноразово доповнювалась, удосконалювалась залежно від соціально-економічних зрушень у країні, і ці зміни у переважній більшості також

¹ Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження [Текст] : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни та В. П. Ємельянова. – Х. : Право, 2006. – 292 с; Кримінологічна характеристика та детермінація насиленницьких злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються неповнолітніми [Текст] / В. В. Голіна, В. П. Ємельянов, С. Ю. Лукашевич та ін. // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. – Х. : Кроссруд, 2007. – Вип. 13. – С. 3–38.

були перенесені законодавцем до змісту ст. 189 КК України 2001 р. Так, у 1983 р. була посилена санкція ст. 144 КК¹, у 1989 р. кримінальний закон було доповнено новою ст. 86² КК, яка вже передбачала кримінальну відповідальність за вчинення вимагання державного або колективного майна², у 1996 р. ці злочинні діяння були включені до переліку тяжких злочинів³.

Що стосується ознак застосування при вимаганні насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я особи, а також насильства, небезпечного для життя чи здоров'я особи, то цими кваліфікуючими і особливо кваліфікуючими ознаками КК був доповнений Указом Президії Верховної Ради (далі – ВР) Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) у 1989 р.⁴, і вони, окрім першої, містяться, як вже зазначалось, у ст. 189 чинного КК України. Такий крок законодавця у ті часи був зумовлений такими причинами.

По-перше, вимагання у другій половині 80-х років ХХ ст. набуло в країні широкого поширення. У Союзі Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) зосередили увагу на боротьбі з цим злочином після проголошення вищим керівництвом держави курсу «перебудови» країни, лібералізації економічних відносин, появи кооперативів. Так, уперше в 1988 р. у СРСР було виявлено 600 вимагань, вчинених організованими групами⁵. Збільшення рівня цього злочину було пов'язано із намаганням представників злочинного світу за-

¹ Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу Української РСР [Текст] : Указ Президії Верхов. Ради УРСР від 12.01.1983 р. № 4571-10 // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1983. – № 4. – Ст. 50.

² Про внесення змін до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР [Текст] : Указ Президії Верхов. Ради УРСР від 06.03.1989 р. № 7226-11 // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1989. – № 12. – Ст. 96.

³ Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України [Текст] : Закон України від 20.11.1996 р. № 530/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 4. – Ст. 21.

⁴ Про внесення змін до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР [Текст] : Указ Президії Верхов. Ради УРСР від 06.03.1989 р. № 7226-11 // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1989. – № 12. – Ст. 96.

⁵ Елисеєв, С. А. Общеуголовные корыстные преступления: криминологическая характеристика, уголовная ответственность [Текст] : учеб. пособие / С. А. Елисеєв, Л. М. Прокументов. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1991. – С. 18.

володіти частиною доходів «цеховиків», діяльність яких певний час знаходилась поза законом.

По-друге, такі злочинні діяння, враховуючи їх жорстокість, набували резонансу в суспільстві та непокоїли не тільки звичайних громадян, але й вище керівництво держави. У засобах масової інформації (далі – ЗМІ) почали з’являтися рубрики, присвячені випадкам рекету, вимагань майна переважно в осіб, які займалися нелегальними видами діяльності¹.

По-третє, цей період у країні ознаменувався першими потужними науковими розробками шляхів боротьби з організованою злочинністю, існування якої державою було визнано офіційно. У зв’язку з цим проводились перші науково-практичні конференції, «круглі столи», присвячені розгляду проблем боротьби з організованими формами злочинності, переважною частиною якої є вимагання. Правоохоронні органи розробляли стратегію боротьби з цим злочином, а суди почали розглядати гучні кримінальні справи. Як зазначають деякі науковці, підґрунтя організованого вимагання було закладено ще наприкінці 1970-х років, коли на спеціальній зустрічі професійних злочинців були присутні представники ділового світу розкрадачів – «цеховики», які погодились централізовано виплачувати десять відсотків від суми отриманих доходів як компенсацію за гарантовану безпеку².

По-четверте, вчинення вимагання із використанням фізичного насильства як засобу досягнення злочинної мети, з одного боку, все частіше зустрічалося у слідчо-судовій практиці, тому постало питання про криміналізацію таких діянь, зважаючи на їх особливу суспільну небезпечність, а, з другого, – постала необхідність диференціювати кримінальну відповідальність за вчинення різних за своїм характером кваліфікованих і особливо кваліфікованих форм цього злочинного діяння.

По-п’яте, існуючі на той час наукові дослідження свідчили про наявність відмінностей і певних особливостей у кримінологічній характеристиці особи ненасильницького вимагача та злочинця, вимоги якого підкріплювалися фізичним

насиленством, що, звичайно, повинно враховуватися слідчими судовими органами.

При виборі оптимального напрямку дослідження відповідного правового феномену не слід обмежуватися елементами його складу, необхідно враховувати його кримінологічно значущі ознаки, що стосуються часу, місця, обстановки, способів, механізму вчинення злочину тощо, а також встановити наявність між ними певних залежностей – кореляційних зв’язків. Втім це вже завдання іншої наукової категорії – кримінологічної характеристики злочинів (злочину)¹.

1.2. Кількісно-якісні показники насиленницьких вимагань

Розглядаючи вимагання, хотілося б коротко зупинитись на питанні, яке стосується його місця в загальному масиві суспільно небезпечних діянь, тобто до якої саме частини цілого під назвою «злочинність» відноситься вимагання. В літературі зазначається, що «кримінологічна класифікація злочинів не співпадає з кримінально-правовою, яка не розкриває ані суб’єктивних, ані об’єктивних причин злочинної поведінки»². Необхідно відзначити про існування великої кількості критеріїв кримінологічної класифікації злочинів, кожна з яких, по суті, має право на існування. Наприклад, А.Ф. Зелінський поділяє всі злочини за характером суспільно небезпечного діяння на 13 кримінологічних груп і відносить вимагання наряду з грабежем та розбоєм до відкритих і насиленницьких корисливих злочинів проти власності³. Інші кримінологи за змістом мотивації злочинної поведінки виділяють п’ять великих груп злочинів, відносячи вимагання до корисливих, і у свою чергу розбиваючи дану групу на підгрупи: «користь-потреба», «користь-нажива», «користь-

¹ Котеляк, В. Е. Кримінально-правова характеристика агресивної корисливо-насиленницької злочинності [Текст] / В. Е. Котеляк // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2006. – № 1 (26). – С. 225.

² Кудрявцев, В. Н. Правовое поведение: норма и патология [Текст] / В. Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1982. – С. 169.

³ Зелинский, А. Ф. О кримінологической классификации преступлений [Текст] / А. Ф. Зелинский // Проблемы соц. законности на совр. этапе коммунист. строительства : краткие тез. докладов и науч. сообщений республ. науч. конф. (г. Харьков, 21–23 нояб. 1978 г.). – Харьков : Хар. юрид. ин-т., 1978. – С. 211.

¹ Гордин, Г. Рэкет: шесть актуальных вопросов [Текст] / Г. Гордин // Хозяйство и право. – 1989. – № 4. – С. 102–111.

² Гутов, А. И. Мафия: миф или реальность? [Текст] / А. И. Гутов // Хоз-во и право. – 1989. – № 5. – С. 115; Даньшин, І. М. Усталені форми злочинності (кримінологічний нарис) [Текст] / І. М. Даньшин. – Х. : Акта, 2002. – С. 43 с.

п'янство»¹. Третя група авторів вважає вимагання насильницьким злочином одночасно з умисним вбивством, умисним тяжким тілесним ушкодженням, згвалтуванням, розбоєм та грабежем².

Ми розділяємо думку більшості вчених про те, що вимагання – це корисливо-насильницький злочин³. При вимаганні насильство не є елементом кримінальної мотивації, а лише способом досягнення злочинної мети. З одного боку, на корисливу мету цього злочину прямо вказує КК України, з другого, насильство при вимаганні має так звані інструментальний характер, виступає способом досягнення корисливої мети і способом заволодіння майном потерпілих, і це в першу чергу стосується кваліфікованих та особливо кваліфікованих форм вимагання, які поєднані із заподіянням як психічного, так і фізичного насильства.

При проведенні кримінологічних досліджень вживається чимало понять. Одним із базових є «кримінологічна характеристика злочинів». За допомогою низки кількісно-якісних показників цієї характеристики здійснюється вивчення злочинності, окремих її видів, частиною яких є вимагання. Як зазначається у науковій літературі, при кримінологічному аналізі злочинності виявляються її загальна поширеність, соціальні характеристики, які вказують на особливості її функціонування з метою розробки конкретних запобіжних заходів

¹ Кудрявцев, В. Н. О криминалогической классификации преступлений [Текст] / В. Н. Кудрявцев, В. В. Лунеев // Государство и право. – 2005. – № 6. – С. 54–66.

² Шпаковский, С. Н. Насилие как способ совершения вымогательства (по материалам Уральского региона) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шпаковский Станислав Николаевич. – Челябинск, 1999. – С. 116.

³ Наприклад, див. : Яницька, Н. В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н. В. Яницька. – К., 2000. – С. 7; Шевцов, Ю. Л. Уголовно-правовая борьба с вымогательством имущества (По материалам республики Беларусь) [Текст] : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и кримінологія; исправительно-трудовое право» / Ю. Л. Шевцов. – Минск, 1992. – С. 9; Шегабудинов, Р. Ш. Вымогательство и сопряженные с ним преступления (криминалогический аспект исследования) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шегабудинов Равиль Шайхлисламович. – М., 2001. – С. 32; Маликов, А. Н. Некоторые вопросы насильственно-корыстной преступности, её причины и меры по предупреждению [Текст] / А. Н. Маликов, Р. Н. Хатыпов // Следователь. – 2004. – № 5. – С. 39–42.

тощо¹. На жаль, і досі в кримінології не вироблено єдиного розуміння кількісно-якісних показників злочинності або окремої її групи, також не встановлено єдиної термінології. Тому розробка власного апарату понять і дотепер залишається одним з основних завдань кримінології як науки².

У кримінологічній науці існують різні підходи щодо розуміння поняття «кримінологічна характеристика злочинів» – від звуженого до розширеного його тлумачення. Як правило, цим поняттям охоплюється система ознак, а саме: 1) просторово-часові параметри (місце в загальній сукупності злочинів, зв'язки з іншими видами злочинів, основні тенденції розвитку); 2) особливості, які мають значення для розуміння детермінант злочинних проявів (властивості, що передбачають відповідні особливості особи тих, хто вчинює злочини, криміногенні ситуації, характер взаємодії особи і ситуації, обставин, які сприяють вчиненню злочинів); 3) особливості, що мають значення для організації запобіжної діяльності. Також вказується на те, що зміст кримінологічної характеристики може бути визначено і в більш широкому обсязі³.

Наприклад, у розширеному ракурсі до змісту кримінологічної характеристики включають такі складники: 1) кримінологічно значущі ознаки злочину (причини злочину, об'єкт і механізм злочину, злочинець, мотив і мета, віктимогенні фактори, наслідки злочину); 2) відомості, що розкривають кримінологічну ситуацію вчинення злочину, середовище прояву злочинного діяння, соціально-економічні умови; 3) ознаки, які визначають специфіку діяльності із запобігання злочинів⁴.

¹ Долгова, А. И. Криминология [Текст] / А. И. Долгова. – М. : НОРМА (Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М), 2002. – С. 64.

² Фролова, О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) [Текст] : навч. посіб. / О. Г. Фролова. – К. : Артк, 1997. – С. 21.

³ Ястребов, В. Б. К вопросу о понятии криминалогической характеристики преступлений [Текст] / В. Б. Ястребов // Вопросы борьбы с преступностью. – М. : Юрид. лит., 1982. – Вып. 37. – С. 16.

⁴ Криминология [Текст] : учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – М. : Юристъ, 1995. – С. 211–212; Криминология [Текст] : учебник / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 415 с; Алексеев, А. И. Криминология [Текст] : курс лекций / А. И. Алексеев. – М. : Щит-М, 1998. – 340 с.

Цікавою є думка Бурлакова В. М., який вказує на те, що кримінологічну характеристику злочину необхідно приблизити до схеми характеристики злочину у кримінальному праві, тобто до структури елементів складу злочину, ігноруючи при цьому аналіз статистичних показників, що не при яких умовах не можуть впливати на вирішення питань кваліфікації злочину й призначення покарання. Завдяки цьому інформація, зібрана за такою схемою, набуває значення обставин, які необхідно доказувати при провадженні за кримінальною справою. Таким чином, ця схема складається з елементів, що характеризують, а саме: 1) особу злочинця; 2) причини й умови вчинення конкретного злочину; 3) заходи індивідуального запобігання злочину¹.

Деякі автори вважають, що обсяг поняття «кримінологічна характеристика» повинен містити лише ті параметри досліджуваного явища, які на сьогодні існують, без включення активного запобіжного впливу на них з боку суспільства, держави, а саме: кількісно-якісні показники, істотні риси і властивості особи злочинця і потерпілого від злочину, а також причини й умови явища². Іноді вважають, що поняття, яке розглядається, має охоплювати рівень, динаміку, структуру злочинів, а також рівень їх латентності, інакше кажучи, тільки кількісно-якісні показники³.

Існує і така точка зору, згідно з якою поняття «кримінологічна характеристика окремої групи (виду) злочинів» повинно включати рівень, структуру та динаміку злочинів, описання особи тих, хто їх вчиняє, мотиви і цілі їх злочинної поведінки⁴.

¹ Бурлаков, В. Н. Кримінологическая характеристика преступления [Текст] / В. Н. Бурлаков // Рос. ежегодник угол. права. – 2006. – № 1. – С. 198.

² Батиргареева, В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло [Текст] / В. С. Батиргареева. – Х. : Одісей, 2003. – С. 35.

³ Лукашевич, С. Ю. Кримінологічна характеристика злочинності в місяць позбавлення волі [Текст] / С. Ю. Лукашевич // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2000. – Вип. 44. – С. 174.

⁴ Див. : Кальман, А. Г. Кримінологическая характеристика, детерминация и предупреждение изнасилований [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / А. Г. Кальман. – Харьков, 1986. – С. 10; Головкин, Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері [Текст] / Б. М. Головкин. – Х. : Нове слово, 2004. – С. 11; Криминологія [Текст] : підручник / за заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 401.

Інакше кажучи, кримінологічна характеристика являє собою узагальнення того, що вже відбулося у часі і просторі. Оскільки злочинність – це явище, що складається з певних діянь людей, заборонених законом, то і кримінологічна характеристика повинна включати характерні риси цього вже спільного явища та осіб, які його відтворили.

Вбачається, що так зване звужене розуміння вказаного поняття є більш точним. Обсяг поняття «кримінологічна характеристика злочинності (злочинів)» повинен охоплювати сукупність значущих статистично-динамічних кількісних показників (рівень, динаміка, коефіцієнти, латентність), характерологічні якісні показники (структура за певними ustalеними ознаками, «географія», ціна), а також відомості про особу злочинця за деякими визначеними рисами. Щодо причин та умов злочинів, а також заходів, які стосуються їх запобігання, то ці проблеми, на нашу думку, є самостійними. Тому вони виходять за межі поняття «кримінологічна характеристика».

Таким чином, одним із елементів кримінологічної характеристики усієї злочинності або якогось її виду є рівень, тобто кількість вчинених злочинів і кількість осіб, які їх вчинили (абсолютні показники), за певний проміжок часу на певній території, а також коефіцієнти злочинності, а саме: коефіцієнт злочинної активності та коефіцієнт інтенсивності злочинності (відносні показники)¹.

Друга важлива складова кримінологічної характеристики злочинності – її динаміка. Динаміка злочинності – це показник, який відображає її певні зрушення у часі. Оскільки злочинність зазнає безперервних змін, дослідникам необхідно знати не тільки рівень і структуру злочинності станом на конкретну дату, а й рух названих показників протягом певного часу. Досягається це шляхом установлення відношення рівня і структури злочинності цього або іншого періоду до

¹ Даньшин, И. Н. Преступность: понятие и общая характеристика, причины и условия [Текст] : учеб. пособие / И. Н. Даньшин. – Киев : УМК ВО, 1988. – С. 19; Джужа, О. М. Криминологія : спеціалізований курс лекцій зі схемами : Загальна та Особлива частини [Текст] : навч. посіб. / О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєв, В. В. Василевич. – К. : Атіка, 2001. – С. 32; Криминологія [Текст] : учебник / под ред. В. Н. Бурлакова, Н. М. Кропачева. – СПб. : Питер, 2002. – С. 48.

її рівнів і структури за попередні періоди¹. Цей показник є комплексним. Він характеризує злочинність з кількісного і якісного боків.

За даними деяких досліджень, якщо звернути увагу на загальний рівень злочинності в Україні попередніх років, починаючи з радянських часів, то в 1986 – 1995 рр. він збільшився у 2,6 рази. Середньорічний темп приросту зареєстрованих злочинів складав 11,15 %. Після становлення України як незалежної держави ситуація не змінилася: у 1992 р. цей показник дорівнював 18,5 %, а в 1995 р. – 12 %. Кількість злочинів на 100 тис. населення, вперше подолавши тисячну межу (1034) у 1993 р., становила 1245. На тлі зростання зареєстрованої злочинності вказаного періоду більш ніж у 2 рази, кількість виявлених злочинців збільшилась лише на 16,9 %, а кількість засуджених осіб за 1986 – 1990 рр. зменшилась на 38,8 % при збільшенні кількості виправданих на 36,5 %².

Зростання рівня злочинності – одна з найболючіших проблем українського суспільства перших років його незалежності. Але разом із тим, незважаючи на офіційні заяви про «невпинне зниження» злочинності за радянських часів, вона зростала завжди. Згідно з опублікованими вперше статистичними показниками (кримінальна статистика після 1926 р. у Радянському Союзі була засекречена) можна сказати, що «пік» зростання злочинності припадав на 1989, 1990 та 1991 роки, тобто до проголошення державної незалежності України. Тому твердження про «обвальне зростання злочинності» в незалежній Україні дещо перебільшені. Так, у 1986 р. було зареєстровано 248 663 злочини, у 1990 р. – 369 809; у 1991 р. – 369 809. Наступними роками кількість злочинів невпинно зростала і у 1995 р. темп приросту порівняно з 1986 р. вже склав 257,8 %. У 1995–2000 рр. криміногенна ситуація в нашій державі характеризувалась незначним зменшенням рівня злочинності з року в рік, середньорічне скорочення якого становило 2,9 %.

Що стосується осіб, яких було виявлено правоохоронними органами, то слід зазначити, що розслідування кримінальних

справ та судовий процес тривають іноді роками. Багато з тих, хто винен, не постають перед судом з різних причин. Тому за кількістю засуджених протягом року не можна визначити загальну кількість осіб, які вчинили злочини, саме цього року. А тому статистичні звіти повідомляють про виявлених осіб, не називаючи їх ані засудженими, ані злочинцями. У 1986 р. їх налічувалось 230 236, у 1991 р. – 187 468, тобто простежується зменшення на 18,6 % порівняно з 1986 р. У 1995–2000 рр. цей показник щорічно зменшувався в середньому на 1,9 %. Кількість виявлених осіб в аналогічний період також зменшувалась, але не такими темпами: 1996 р. – 339 530; 1997 р. – 337 908; 1998 р. – 330 067; 1999 р. – 309 808; 2000 р. – 309 057¹.

Однак спиратися лише на абсолютні показники злочинності було б суттєвим спрощенням, оскільки ці дані не завжди відбивають рівень криміналізації суспільства. Так, вони не враховують демографічну ситуацію в країні. Але слід відзначити, що про зменшення чисельності населення України вказується як в офіційній статистичній інформації, так і в багатьох літературних джерелах. Українська нація є однією з найстаріших на пострадянському просторі. Загальний коефіцієнт природного приросту населення у великих містах України значно нижчий за середній по країні. Наприклад, у Дніпропетровську – у 2, Одесі – у 3, Донецьку – у 1,5, у Харкові – в 1,4 рази². Так, протягом 2006–2007 рр. співвідношення смертності до народжуваності у країні в середньому складало 160–170 %³. І хоча цей показник поступово змінюється, все одно стан і перспективи відтворення населення нашої країни можна охарактеризувати як критичні⁴.

¹ Литвак, О. М. Держава і злочинність : монографія [Текст] / О. М. Литвак. – К. : Атіка, 2004. – С. 40–42.

² Шакун, В. І. Демографічні процеси та їх вплив на злочинність [Текст] : навч.-практ. посіб. / В. І. Шакун. – К. : Вид-во Укр. акад. внутр. справ, 1995. – С. 10.

³ В Украине продолжается бэби-бум [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ura-inform.com/society/2008/10/21/bebibum/>. – Загл. с экрана.

⁴ Деякі дослідники розглядають демографічну ситуацію в Україні вкрай складною, як таку, що може негативно впливати на основи національної безпеки нашої держави. Див. : Гордєєва, Н. О. Депопуляція як проблема національної безпеки [Текст] / Н. О. Гордєєва, М. Г. Колодяжний // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2001. – Вип. 14. – С. 272.

¹ Кримінологія : Загальна та Особлива частини [Текст] : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2009. – С. 25.

² Лунеев, В. В. Преступность XX века. Мировой криминологический анализ [Текст] / В. В. Лунеев. – М. : НОРМА, 1997. – С. 96.

Коефіцієнт інтенсивності злочинності в розрахунку на 100 тис. населення у 1986 р. дорівнював 488 злочинам; у 1991 р. – 780; у 1995 р. – 1241; у 1996 р. – 1202; у 1997 р. – 1159; у 1998 р. – 1130; у 1999 р. – 1070; у 2000 р. – 1086. Таким чином, ми бачимо, що до 1995 р. включно цей показник стабільно зростав, але далі він почав зменшуватись майже пропорційно щорічному загальному рівню злочинності в Україні¹.

Криміногенна ситуація українського суспільства перших років ХХІ ст. ознаменувалась збереженням тенденції до зменшення абсолютних та відносних показників злочинності. У 2001 р. було зареєстровано 503 676 злочинів, у 2002 р. – 450 661, тобто темп приросту порівняно з попереднім роком зменшився на 10,5 %. Виняток становив 2003 р., коли вказаний показник збільшився на 23,5 % (556 351 злочин). Останніми роками спостерігається поступове зниження кількості злочинів, що реєструються (за винятком 2009 р.): 2004 р. – 520 105; 2005 р. – 485 725; 2006 р. – 420 900; 2007 р. – 401 293; 2008 р. – 384 424; 9 міс. 2009 р. – 316 978².

«Вибух» корисливо-насильницької злочинності в Україні дійсно припадав на кінець 80-х років ХХ ст. Так, якщо з 1985 по 1990 р. кількість зареєстрованих розбоїв та грабежів збіль-

шилася більше ніж удвічі, то кількість вимагань – більш як у сім (!) разів і склала 200 та 1,5 тис. злочинів відповідно¹.

У 1990-х рр. кількість вимагань, які щорічно реєструвались МВС України, налічували вже не сотні, а тисячі. Якщо загальна злочинність, досягнувши максимального значення у 1995 р. – 641 860 злочинів, мала стійку, але незначну тенденцію до зниження, то кількість вимагань збільшувалась з деякими коливаннями. У 1995 р. було вчинено 3 622 вимагання; у 1996 р. – 2 786; у 1997 р. – 2 829; у 1998 р. – 3 283; у 1999 р. – 3 228, у 2000 р. – 2 681. Великий стрибок був зафіксований у 1998 р., коли темп приросту даного злочину до попереднього року склав +16 % (рис. 1).

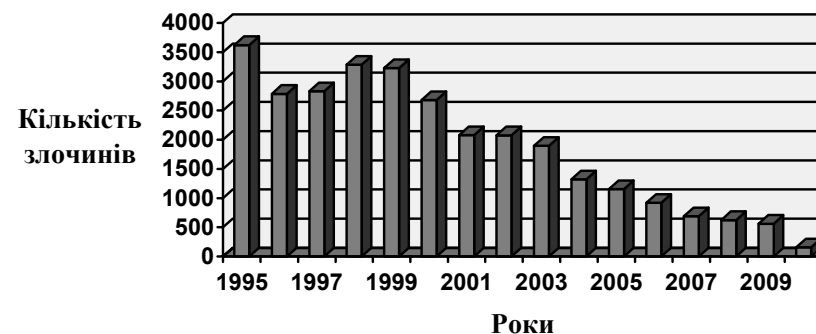

Рис. 1. Рівень вимагань в Україні протягом 1995 – І кв. 2010 рр.

Останніми роками кількість злочинів, які реєструються за ст. 189 КК України, невпинно зменшується. Якщо у 2004–2008 рр. включно середньорічний темп приросту всієї злочинності складав – 5,2 %, то цей показник щодо вимагань дорівнював – 10,5 %. Таким чином, щорічне зменшення кількості зареєстрованих вимагань за вказаний період майже удвічі перевищує аналогічний показник всієї злочинності в Україні. Так, у 2001 р. було зареєстровано 2 079 вимагань, у 2002 р. – 2 076, у 2003 р. – 1 897, у 2004 р. – 1 319, у 2005 р. – 1 153, у 2006 р. – 917, у 2007 р. – 689, у 2008 р. – 624, у 2009 р. – 561, а у І кварталі 2010 р. – 155 таких злочинів (рис. 1). Але,

¹ Коноваленко, О. Рівень і тенденції корисливо-насильницьких злочинів проти приватної власності [Текст] / О. Коноваленко // Право України. – 2007. – № 2. – С. 78.

¹ Литвак, О. М. Держава і злочинність : монографія [Текст] / О. М. Литвак. – К. : Атіка, 2004. – С. 40.

² Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2001 року / Упр. оператив. інформації МВС України. – К., 2002; Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2002 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2003; Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2003 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2004; Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2004 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2005; Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2005 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2006; Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2006 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2007; Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2007 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2008; Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2008 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2009; Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2009 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2010; Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 3 місяці 2010 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2010.

як зазначають деякі дослідники, зменшення загальної кількості вимагань відбувається за рахунок скорочення основних складів цього злочину, тому говорити про значне зменшення кваліфікованих та особливо кваліфікованих форм вимагання немає підстав¹.

Зменшення останнім часом кількості вимагань, що реєструються МВС України, можна пояснити легалізацією діяльності окремих учасників організованих злочинних груп, для яких даний злочин був одним з основних постійних джерел прибутку, а також легалізацією самих коштів, що протягом багатьох років отримувалися злочинним шляхом. Таким чином, із великою ймовірністю можна стверджувати про зміну характеру діяльності частини колишніх вимагачів (із незаконної – на законослужняну), що, з одного боку, мінімізує можливість притягнення до кримінальної відповідальності саме за вчинення вимагання, а з другого – відкриває нові можливості та обсяги доходів від зайняття легальною діяльністю, звичайно, завдяки первинному капіталу, здобутому під час вчинення даних злочинів.

Треба погодитись зі спеціалістами, які звертають увагу на передчасність оптимістичних заяв деяких посадових осіб щодо ознак стабілізації і навіть перелому в динаміці злочинності починаючи з 2005 р. Фактично кримінальна ситуація продовжує погіршуватися. Однак вона не знаходить свого адекватного відбиття у статистичних показниках, що зумовлено такими обставинами: останніми роками відбулася суттєва лібералізація покарання і правозастосовної практики; органами кримінальної юстиції повністю не охоплюється увесь масив правопорушень (органами досудового розслідування розкривається менше третини злочинів, про які їм стало відомо); існує і високий рівень латентності, зумовлений корупцією у правоохоронних і судових органах².

Слід підкреслити, що статистична звітність МВС України не містить окремо кількісних даних про вимагання з метою

заволодіння державним або колективним майном, а також даних про вимагання індивідуального майна громадян. За результатами нашого дослідження, на частку діянь, поєднаних саме із фізичним насильством і кваліфікованих за частинами 2, 3 ст. 144 КК України 1960 р., доводилося 99,6 % усіх зареєстрованих випадків вчинення вимагань, а частка злочинів, передбачених ст. 86² КК 1960 р., складала 0,4 % (до цих показників включено також ч. 3 та ч. 4 ст. 189 чинного КК України, відповідні ознаки яких закріплюють відповідальність за вчинення вимагань з метою заволодіння державною, колективною чи приватною власністю).

Статистична звітність у масштабах усієї України не дає також відомостей про кваліфіковані та особливо кваліфіковані форми вимагань, які поєднані із фізичним насильством. Це пояснюється, по-перше, особливостями конструкції ст. 189 КК України, які полягають у тому, що ознака застосування фізичного насильства при вимаганні закріплена в частинах 3 і 4 цієї статті поряд з іншими ознаками. Тому виділити її окремо неможливо. По-друге, МВС України та ДСА України не виділяють окремо статистичних даних за вказаними ознаками застосування фізичного насильства при вчиненні цього злочину. По-третє, ознака застосування при вимаганні насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, як вже зазначалось, взагалі не передбачена кримінальним законом 2001 р. порівняно зі статтями 86² і 144 КК України 1960 р., де ці ознаки були закріплені. За статистичною інформацією ДСА України, у 2003–2007 рр. майже 90 % засуджених за вимагання складають особи, які вчинили кваліфіковані та особливо кваліфіковані його форми¹. У науковій вітчизняній літературі вказується, що частка вимагань, поєднаних із застосуванням фізичного насильства, становить від 13 % до 21 %². У свою чергу аналогічні дослідження росій-

¹ Лист Державної судової адміністрації України № 14-6162/07 від 28.09.2007 р.

² Дьоменко, С. В. Вимагання: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С. В. Дьоменко. – К., 2006. – С. 12; Петров, В. В. Насильственно-корыстная преступность организованных групп: тенденции, причины и условия, меры противодействия [Текст] / В. В. Петров // 36. наук. пр. Харк. центру вивч. орг. злочинності. – Х. : Харк. Центр вивч. орг. злочинності при Нац. юрид. акад. України, 2000. – Вип. 1. – С. 259.

¹ Рассказов, М. Ю. Уголовная ответственность за вымогательство [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Рассказов Михаил Юрьевич. – Ростов-н/Д, 2002. – С. 100.

² Кальман, О. Г. Стан злочинності в Україні і деякі проблеми реформування правоохоронних органів [Текст] / О. Г. Кальман // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. ІВПЗ АПРН України. – Х. : Кроссрууд, 2006. – Вип. 12. – С. 35.

ських кримінологів дають дещо інші цифри: 30 %¹, 41 %², 52 %³, 56 %⁴, 90 %⁵. Проведене нами вивчення матеріалів кримінальних справ показало, що 35 % злочинів, які були кваліфіковані за ч. 3, ч. 4 ст. 189 КК України (ч. 2, ч. 3 ст. 86² і ч. 2, ч. 3 ст. 144 КК 1960 р.), поєднані із застосуванням до потерпілих фізичного насильства. У недосконалої конструкції ст. 189 КК України і вбачається складність виділення питомої ваги насильницьких форм вимагання.

Як вже зазначалось, поняття «кримінологічна характеристика злочинності чи окремої групи (виду) злочинів» охоплює рівень їх латентності. При позначенні цього явища в дослідженнях вживаються такі вирази, як «темний бік злочинності», «злочини, про які не було повідомлено поліції», «темне число», «темна цифра». Але найчастіше в науковій літературі вживається категорія «латентна злочинність»⁶. Термін «латентний» походить від латинського *latens* (*latentis*) і тлумачиться як прихований, невидимий⁷.

Латентна (прихована) злочинність істотно спотворює наші уявлення про її реальний стан, структуру, динаміку, тенденції розвитку окремих категорій та видів злочинів, розмір і характер збитку, інакше кажучи, «ціну» злочинності⁸.

¹ Перов, И. Ф. Уголовно-правовые и криминологические вопросы борьбы с вымогательством [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Перов Иван Федорович. – М., 1999. – С. 108.

² Шпаковский, С. Н. Насилие как способ совершения вымогательства (по материалам Уральского региона) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шпаковский Станислав Николаевич. – Челябинск, 1999. – С. 119.

³ Ступина, С. А. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с вымогательством [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ступина Светлана Александровна. – Иркутск, 2002. – С. 147.

⁴ Сафонов, В. Н. Организованное вымогательство: уголовно-правовой и криминологический анализ [Текст] : монография / В. Н. Сафонов ; под ред. С. Ф. Милокова ; С.-Петербург. ин-т внешнеэконом. связей, экономики и права; о-во «Знание» Санкт-Петербурга и Ленингр. обл. – СПб. : СПБИНВЭСЭП, 2000. – С. 69.

⁵ Шегабудинов, Р. Ш. Вымогательство и сопряженные с ним преступления (криминологический аспект исследования) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шегабудинов Равиль Шайхлисламович. – М., 2001. – С. 32.

⁶ Оболенцев, В. Ф. Латентная злочинність: проблеми теорії та практики попередження [Текст] / В. Ф. Оболенцев. – Х. : Вид. СГД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. – С. 5.

⁷ Словарь иностранных слов [Текст] – М. : Рус. яз., 1989. – С. 279; Словник іншомовних слів. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1977. – С. 385.

⁸ Акутаев, Р. М. Латентная преступность: актуальность проблемы и понятие [Текст] / Р. М. Акутаев // Государство и право. – 1997. – № 12. – С. 79.

Часто злочинність порівнюють з айсбергом, 9/10 якого ховається під поверхнею води. Загальні розміри латентної злочинності, як вважає О. М. Литвак, набагато більші – до 90 % від усіх фактично вчинених злочинів¹.

Проблему латентної злочинності досліджували багато вчених, втім, єдиного підходу до визначення поняття про неї не існує. Не заглиблюючись у наукову дискусію з цього приводу, погоджуємося з позицією, згідно з якою латентна злочинність визнається сукупністю фактично вчинених, однак не виявлених або таких, що внаслідок інших певних обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам, злочинів, відомості про які у зв'язку з цим не висвітлюються в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності². Слід відзначити, що вчені по-різному ставляться до прихованої частини злочинності. Одні вважають, що факт наявності латентної злочинності не може істотно змінити наше уявлення про неї і що для прогнозування руху злочинності достатньо використовувати дані про зареєстровану злочинність, які цілком забезпечують можливість розробки прогнозів тенденцій і закономірностей явища, що вивчається. Інші розглядають таке твердження занадто категоричним, яке нібито веде до неточного визначення стану злочинності. Треті частково поділяють обидві позиції³.

Як відзначається у спеціальній літературі, видами латентної злочинності є: 1) природна латентність, коли про факт вчинення злочину не відомо ані правоохоронним, ані правозастосовчим органам, ані посадовим особам, тобто про нього відомо тільки винному; 2) штучна латентність, коли про факт вчинення злочину відомо посадовим особам та громадянам (потерпілим, свідкам), але ні ті, ні інші не повідомляють про це у відповідні органи; 3) «суміжні ситуації», коли про факт вчинення злочину відомо потерпілим, стороннім особам, але які не повідомляють про це у відповідні органи.

¹ Литвак, О. Латентна злочинність: деякі аспекти [Текст] / О. Литвак // Право України. – 2003. – № 12. – С. 63.

² Оболенцев, В. Ф. Новый метод у вивченні латентної злочинності [Текст] / В. Ф. Оболенцев // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2003. – Вип. 58. – С. 102.

³ Бышевский, Ю. В. Латентная преступность и правосознание [Текст] : учеб. пособие / Ю. В. Бышевский, А. А. Конев. – Омск : ВШМ МВД СССР, 1986. – С. 9–10.

ни через неясність ситуації події або неправильну її правову оцінку; 4) випадки, пов'язані зі свідомою nereєстрацією злочину, про який стало відомо уповноваженим на це органам та посадовим особам, що ведуть боротьбу зі злочинністю¹. Щодо латентної злочинності А. І. Долгова влучно зауважила, що є неправда, є нахабна брехня і є статистика².

Офіційні звіти про злочинність у країні не завжди точно відображають кримінальні реалії. Існують вагомі підстави вважати, що деякий спад рівня злочинності останніми роками, який спостерігається у статистичній звітності, є штучним і зумовлений якщо не кар'єристськими або ідеологічними мотивами, то хибною політикою керівництва правоохоронних органів та неналежною «сумлінністю» виконавців³. Існуюча практика оцінки діяльності підрозділів МВС на підставі статистичних звітів про зміну стану злочинності суперечить такому принципу кримінальної статистики, як оперативність. Наслідком такої оцінки є певний опір системи, який базується на її прагненні до самозбереження та стабілізації⁴. Тому правоохоронні органи повинні «відповідати» не за стан (цифри) злочинності як такий, а за якість своєї роботи⁵.

Що стосується вимагань, поєднаних із насильством, то ці злочини, як показало наше дослідження, можуть бути лише штучно латентними. По-перше, у цих злочинах завжди є потерпілі, оскільки ці злочини вважаються вчиненими з моменту настання зазначених у КК України наслідків. По-друге, виключаються так звані «суміжні ситуації», оскільки явно незаконний та небезпечний характер даного злочину повинен зрозуміти навіть найнеосвіченіший потерпілий, через те, що кваліфіковані та особливо кваліфіковані форми вимагань

ня супроводжуються, окрім психічного, ще й різними, часто дуже жорстокими, формами фізичного насильства.

До причин, за якими цей злочин є штучно латентним (коли жертви не повідомляють про це у правоохоронні органи), на нашу думку, слід віднести такі. Оскільки значна частина бізнесу в Україні перебуває в «тіні»¹, то небажання підприємців розкривати уповноваженим державним органам свої незаконні схеми підприємництва є очевидним (частка потерпілих-підприємців, за нашими даними, складає майже половину всіх жертв). Вивчення архівних кримінальних справ показало, що понад 3/4 цих злочинів вчинено у співучасті, тому, напевно, груповий характер цього злочину однозначно розцінюється потерпілими як прояв організованої злочинності, представники якої можуть помститися за «неправильну» поведінку з боку потерпілих. Як вже зазначалося, майже в половині вимагань, поєднаних із насильством, збитку потерпілі не зазнавали.

За результатами нашого дослідження, потерпілим від цього злочину також заповдіюються, як правило, нетяжкі тілесні ушкодження, тому ці обставини (у зв'язку з їх малозначущим характером з позиції потерпілих) і можуть пояснити небажання частини жертв звертатися до правоохоронних органів та медичних установ. Висока латентність вимагань може пояснюватися складністю досудового розслідування, яке може тривати від кількох місяців до кількох років, участю у численних слідчих діях та судовому розгляді кримінальної справи. Усе це створює для жертв вимагань труднощі, а іноді й приниження. Звичайно, існують й інші причини, які утворюють штучну латентність насильницьких форм вимагань, за якого потерпілі відмовляються звертатися до відповідних органів за захистом своїх прав і законних інтересів.

¹ Даньшин, И. Н. Преступность: понятие и общая характеристика, причины и условия [Текст] : учеб. пособие / И. Н. Даньшин. – Киев : УМК ВО, 1988. – С. 27–28.

² Долгова, А. И. Преступность, её организованность и криминальное общество [Текст] / А. И. Долгова. – М. : Рос. криминол. ассоц., 2003. – С. 35.

³ Джужа, О. Джерела кримінологічної інформації про стан злочинності в Україні [Текст] / О. Джужа, Д. Голосніченко, А. Кирилюк // Право України. – 2003. – № 12. – С. 65, 67.

⁴ Скоморохов, Р. Значимость статистических сведений о состоянии преступности [Текст] / Р. Скоморохов, В. Шиханов // Законность. – 2004. – № 8. – С. 42.

⁵ Карпец, И. И. Преступность: иллюзии и реальность [Текст] / И. И. Карпец. – М. : Рос. право, 1992. – С. 64.

¹ За даними Міністерства економіки України, тінювий сектор економіки держави складав у 2007 р. не менше 39 %. Заяви експертів із цього приводу менш оптимістичні – 65 % (один із найвищих показників не тільки в Європі, але й на території СНД). Вимагання є інститутом, невід'ємною складовою тінювої економіки, яка останнім часом має тенденцію до інституціоналізації, тобто закріплення тінювої економічної поведінки у певних організаційно стійких формах, що визнаються усіма учасниками цієї діяльності. Див. : Тінювий сектор економіки збільшується з кожним роком [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://palm.newsru.ua/finance/30jul2007/vvp.html>. – Заголовок з екрана; Шелудько, Н. М. Проблема тінювої економіки в Україні [Текст] / Н. М. Шелудько // Фінанси України. – 2002. – № 9. – С. 80–87; Косалс, Л. Я. Становление институтов теневой экономики в постсоветской России [Текст] / Л. Я. Косалс, Р. В. Рыбкина // Социс. – 2002. – № 4. – С. 13–20.

Спотворенню рівня вимагань в Україні сприяє не тільки їх латентизація, але й поступова трансформація із суто загальнокримінальних злочинів у службову злочинність, зокрема пов'язану з хабарництвом. Йдеться про поступове заміщення охоронних, організаційних та інших функцій, що виконувались кримінальними структурами для підприємців у 90-х роках ХХ ст., так званим легалізованим «кришуванням» з боку офіційних посадових осіб правоохоронних органів, інших органів державної влади і місцевого самоврядування.

Стосовно рівня латентності вимагань, то, за даними В. М. Сафонова, прихована частина, наприклад, організованих вимагань, складає не менше 70 %¹. Високий рівень прихованої частини даного злочину підтверджують дослідження А. О. Конєва, який установив показники співвідношення латентних вимагань стосовно зареєстрованих, що дорівнює 17500 (!) : 1².

До таких цифр можна ставитися скептично, але наше дослідження також продемонструвало високий показник прихованих вимагань. Проведене нами анкетування 250 співробітників органів внутрішніх справ, а також 100 суддів ще раз довело високе «темне число» таких діянь³. Так, на думку 45,7 % респондентів, поза увагою правоохоронних органів залишається близько 50 % цього виду злочину, а 32 % опитаних осіб вважали, що латентна частина вимагань складає понад 75 %. Нами також було проведено інтерв'ювання 400 підприємців малого та середнього бізнесу (за нашими показниками, 43,2 % потерпілих від таких форм вимагання саме підприємці). Результати виявилися такими: майже 90 % респондентів відмовились відповідати на запитання, незва-

жаючи на анонімний і виключно науковий характер цього дослідження¹. Отже, можна зробити висновок, що причини таких відмов полягають не стільки у небажанні спілкування з дослідниками, скільки в боязні розправи з боку вимагачів, певна частина яких є представниками організованої злочинності, а значна частина самих вимагань, як вже вказувалось, є продовжуваними, пролонгованими у часі злочинами.

Наше дослідження ще раз підтвердило тезу про те, що в Україні існує «правосуддя проти бідних», оскільки жодного разу не зустрілись гучні, резонансні кримінальні справи про вчинення вимагання саме представниками «вершків суспільства», хоча певні відголоски їх незаконної діяльності ми щодня можемо бачити у хроніках ЗМІ. Треба бути наївними та необ'єктивно сприймати реалії сьогодення, щоб думати інакше.

Установленню дійсних меж латентності не тільки вимагань, а й інших злочинів може сприяти таке: якісне удосконалення кримінальної статистики, яка лише приблизно відображає стан злочинності²; забезпечення гарантій захисту свідків та потерпілих; збільшення рівня професіоналізації співробітників правоохоронних органів, зміцнення їх матеріальної бази; проведення широкої правової пропаганди серед населення з метою збільшення правосвідомості та правової культури; удосконалення законодавства; ліквідація необ'єктивності, неповноти статистичних показників про фактичну злочинність, формального ставлення співробітників статистичного обліку до дорученої роботи, виключення випадків зловживання з їхнього боку; систематичне проведення аналітичної роботи щодо визначення кількісно-якісних характеристик злочинності та виявлення повної кримінологічної характеристики особи злочинців³.

Необхідно відзначити, що ані рівень, ані коефіцієнти злочинності як її головні показники не можуть відбити якісну різноманітність вчинених злочинів і дати якісну характеристику злочинності та її змін за часом. Для характеристи-

¹ Сафонов, В. Н. Организованное вымогательство: уголовно-правовой и криминологический анализ [Текст] : монография / В. Н. Сафонов ; под ред. С. Ф. Милукова ; С.-Петерб. ин-т внешнеэконом. связей, экономики и права; о-во «Знание» Санкт-Петербурга и Ленингр. обл. – СПб. : СПБИНВЭСЭП, 2000. – С. 157; Минская, В. С. Вопросы квалификации вымогательства [Текст] / В. С. Минская // Государство и право. – 1995. – № 1. – С. 100.

² Конев, А. А. Преступность и проблема измерения её реального состояния [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А. А. Конев. – М., 1993. – С. 22–24.

³ Колодяжний, М. Г. Деякі кримінологічні риси вимагання, поєданого з насильством [Текст] / М. Г. Колодяжний // Теоретичні та практичні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали V міжвуз. наук. конф. з криминології (м. Харків, 27 листоп. 2006 р.) / за заг. ред. В. В. Голіни, В. Ф. Оболенцева. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. – С. 83–85.

¹ Колодяжний, М. Г. Вимагання, поєдане з насильством: деякі питання латентності [Текст] / М. Г. Колодяжний // Проблеми боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали VI міжвуз. наук. студент. конф. з криминології (м. Харків, 27 листоп. 2007 р.) / за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – С. 41–43.

² Чужа, О. Роль статистики у боротьбі з рецидивною злочинністю [Текст] / О. Чужа // Право України. – 2005. – № 9. – С. 72.

³ Даньшин, І. М. Латентна злочинність: поняття, причини, негативні наслідки [Текст] / І. М. Даньшин // Вісн. ун-ту внутр. справ. – 2000. – Вип. 10. – С. 33–34.

ки якості злочинності передбачений третій показник, а саме структура. Структура злочинності (або якогось виду (групи) злочинів) – це її «внутрішній устрій» і одна з головних ознак злочинності як системи¹. Цей якісний показник злочинності являє собою, з одного боку, відношення окремого виду або групи злочинів до всіх злочинів у тому або іншому регіоні за конкретний період часу, а з другого, – опис її за кримінально-правовими та кримінологічними показниками. Вона визначає питому вагу виділених за певними підставами різних категорій злочинності. Завдяки цьому показнику виявляються будова злочинності, її внутрішня форма².

За роки незалежності України частка злочинів корисливої та корисливо-насильницької спрямованості значно зменшилася. Питома вага вимагань стосовно усіх форм власності у структурі усієї злочинності складає менше 1 % (1996 р. – 0,45 %; 1997 р. – 0,48 %; 1998 р. – 0,57 %; 1999 р. – 0,58 %; 2000 р. – 0,48 %; 2001 р. – 0,41 %, 2002 р. – 0,46 %, 2003 р. – 0,34 %, 2004 р. – 0,25 %, 2005 р. – 24 %; 2006 р. – 0,22 %; 2007 р. – 0,17 %; 2008 р. – 0,16 %; 2009 р. – 0,13 %).

Таким чином, питома вага усіх вимагань не перевищувала 0,58 % (1999 р.), а порівняно з 1996 р. цей показник зменшився більш як у два рази. Але тим не менше, як показує наше дослідження, а також існуюча література, присвячена цій проблемі, незважаючи на досить незначний відсоток цих злочинів у структурі всієї злочинності, суспільна небезпечність вимагання залишається занадто високою³. Під час кри-

¹ Фролова, О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) [Текст] : навч. посіб. / О. Г. Фролова. – К. : Артк, 1997. – С. 38.

² Курс лекцій по кримінології [Текст] / под ред. И. Н. Даньшина (Общая часть) и В. В. Голины (Особенная часть). – Харьков : Одиссей, 2006. – С. 32.

³ Докладніше див. : Василевич, В. В. Боротьба з озброєними формами організованої злочинності корисливо-насильницького спрямування [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Василевич. – К., 1998. – С. 7; Корнієнко, М. В. Організована злочинність в Україні: сучасний стан, кримінологічна характеристика, заходи протидії [Текст] / М. В. Корнієнко. – К. : Фонд Юрнауки, 2004. – С. 103; Казакова, В. А. Вооруженная преступность: кримінологические и уголовно-правовые проблемы [Текст] / В. А. Казакова. – М. : Логос, 2003. – С. 181; Березовский, М. Преступник меняет облик [Текст] / М. Березовский, П. Цимбал // Политика и время. – 1991. – № 17–18. – С. 108–109; Одинокова, Г. Рэкету платит почти каждый второй бизнесмен [Текст] / Г. Одинокова // Преступление и наказание. – 1994. – № 2. – С. 12–14.

мінологічного дослідження структура вимагання вивчалась за матеріалами 430 архівних кримінальних справ, які містили 511 епізодів. Це свідчить про репрезентативність нашого вибіркового вивчення і дає можливість поширити вказані дані на всі вимагання, поєднані з насильством. Враховуючи те, що статистичні дані МВС України мають обмежений характер і не дають розгорнутої інформації, яка стосується кримінологічної характеристики цього злочину, в подальшому ми будемо використовувати відомості, отримані в ході нашого дослідження.

Результати нашого дослідження показали, що у переважній більшості насильницьких вимагань (75,7 %), окрім застосування фізичного насильства, винні до того ж погрожували потерпілим і нанесенням тілесних ушкоджень, як правило, небезпечних для їх життя чи здоров'я. Майже третину залякувань (28,5 %) становили погрози вбивства жертви¹, у 7,5 % вимагань жертвам або їх близьким родичам злочинці погрожували знищенням чи пошкодженням майна. Рідше траплялися випадки погрози розголошення відомостей, які потерпілий хотів би зберегти в таємниці (3%). Отже, використання злочинцями погроз вбивства та застосування небезпечного для життя і здоров'я особи насильства не є випадковим, бо обіцянка настання найбільш несприятливих наслідків забезпечує виконання потерпілими майнових вимог вимагачів. Це стосується і висловлювання одразу декількох погроз, про що свідчили матеріали вивчених архівних кримінальних справ.

Як правило, злочинці погрожували та пред'являли вимоги вербально – на цей спосіб припадає 89,6 % випадків. Для 6,3 % таких діянь характерним є пред'явлення злочинних «ультиматумів» за допомогою засобів зв'язку (міського, мобільного телефону). Більш досвідчені та обережні вимагачі використовували письмовий спосіб погроз (2,9 %). Порівняно нечасто свої погрози винні передавали через третіх осіб – спільних знайомих, сторонніх осіб (1,2 %). Стосовно висловлювання погроз потерпілим за допомогою жестів або

¹ Інші дослідження вказують, що під погрозою вбивства потерпілого чи його близьких вчиняється 51,4 % вимагань. Див. : Ільковець, Л. Кваліфікація вимагательства: характерні помилки та їх причини [Текст] / Л. Ільковець, М. Мельник // Рад. право. – 1990. – № 11. – С. 27.

міміки, наше дослідження таких способів не виявило (принаймні їх не містили матеріали кримінальних справ¹).

В основній масі вимагань, поєднаних з насильством, потерпілим заподіявалися легкі тілесні ушкодження: 61,3 % – ушкодження, що не призвели до короткочасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності; 31,5 % – ушкодження, що спричинили короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності; 5,5 % потерпілих було заподіяно середньої тяжкості тілесні ушкодження; 0,8 % жертв вимагань зазнали тяжких тілесних ушкоджень. Кількість жертв, яким було заподіяно тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили їх смерть, або яких під час вимагання було вбито, є дуже незначною.

Таким чином, до значної кількості потерпілих застосовувалось фізичне насильство, небезпечне для життя та здоров'я². Порівняно з розбоєм чи насильницьким грабежем при вчиненні вимагання, поєданого із насильством, винні перш за все застосовують до жертв психологічний тиск у вигляді погроз заподіяння тілесних ушкоджень, знищення чи пошкодження майна і навіть вбивства потерпілого або його близьких. Фізичне насильство зазвичай використовується злочинцями у разі, якщо жертва відмовляється виконувати їх вимоги, а тяжкість тілесних ушкоджень, які заподіюються, залежить від моменту погодження потерпілих на їх виконання. Це показово підтверджують результати вивчення нами кримінальних справ, яке свідчить, що відмовилось одразу виконати вимоги злочинців лише 10 % потерпілих.

¹ Існує також думка про можливість використання як психічне насильство для досягнення корисливих цілей гіпнозу або інших засобів психічного впливу, наприклад екстрасенсорики. Див.: Дмитриев, О. В. Криминологическая и уголовно-правовая характеристика вымогательства (по материалам Западно-Сибирского региона) [Текст]: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / О. В. Дмитриев. – Екатеринбург, 1994. – С. 8. Інші науковці, окрім погроз та гіпнозу, відносять до видів психічного насильства ще залякування і терор. Див.: Гребенкин, Ф. Б. Уголовно-правовое значение психического насилия в преступлениях против собственности [Текст]: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Ф. Б. Гребенкин. – М., 2004. – С. 8, 16.

² Колодяжний, М. Г. Криминологічна характеристика вимагань, поєднаних з насильством [Текст] / М. Г. Колодяжний // Борьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – № 16. – С. 74.

Решта жертв намагалась зменшити суму вимоги чи змінити її характер (2,7 %), або одразу погодилась виконати вказані винними дії (36,7 %), або погодилась на це після заподіяння їм тілесних ушкоджень (50,6 %).

Схожі дані за структурою тілесних ушкоджень, які заподіюються потерпілим від вимагань, наведено у спеціальних роботах, присвячених цій проблемі. Так, вказується, що на частку легких тілесних ушкоджень приходиться 76,8 %¹. Інші криминологи підкреслюють, що насильство при вимаганнях, яке є небезпечним для життя чи здоров'я, становить лише 5 %². І недаремно вимагання в літературі називають «інтелектуальним» корисливо-насильницьким злочином. По-перше, винні добирають ефективних засобів психологічного тиску на потерпілих, проводять розвідку їх способу життя, законності та легальності діяльності, якою останні займаються, а по-друге, це підтверджує криминологічна характеристика особи вимагача (про що буде йтися нижче).

Так, одним з найрезонансніших злочинів є вчинення в м. Суми вимагання банкіром (!), який змусив свого боржника відрізати два пальця, після чого кредитор демонстрував ці частини тіла своїм знайомим³. Результати нашого дослідження свідчать про жахливість, а іноді й особливу жорстокість застосованого до потерпілих фізичного насильства, різноманітність якого вражає і одночасно лякає. 68 % жертв вимагань завдавалися тілесні ушкодження руками і ногами, 36 % – металевими, гумовими чи дерев'яними палицями; 5,3 % жертв цього злочину відчули на собі наслідки застосування вогнепальної чи холодної зброї; 3,6 % потерпілих або їх близьких були зґвалтовані; 2,4 % жертв зазнали опіків за допомогою прасок, запальничок та інших предметів. Траплялися випадки обмеження потерпілих у їжі та воді на тривалий строк, застосування електроструму, обливання окропом, насиль-

¹ Ступина, С. А. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с вымогательством [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ступина Светлана Александровна. – Иркутск, 2002. – С. 147.

² Шаповский, С. Н. Насилие как способ совершения вымогательства (по материалам Уральского региона) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Шаповский Станислав Николаевич. – Челябинск, 1999. – С. 119.

³ Банкир заставил должника отрубить пальцы [Текст] // Харьк. курьер. – 2007. – 23–29 июля (№ 85). – С. 3.

ницького напоювання алкоголем та введення наркотичних речовин¹.

Наприклад, у 2001 р. місцевий суд Нахімовського району м. Севастополь постановив обвинувальний вирок групі з 3-х осіб, які під надуманим приводом вимагали 5 тис. грн у гр-на К. Жертву цього злочину у гаражі одного із співучасників вимагання дуже побили, вже оголеного підвісили за ногу до стелі, завдавали опіків паяльником, вогнем, завдавали ударів палицями. Незважаючи на те, що К. неодноразово втрачав свідомість, над ним продовжували знущатись одразу, як він приходив до тями. Потім вимагачі справили на нього природні потреби, примусили вимити приміщення і відпустили. Після цього потерпілий тривалий час перебував у лікарні².

Результати нашого дослідження показали, що понад 3/4 всіх вивчених злочинів вчинювались у співучасті (76,9 %). У переважній більшості випадків співучасть мала простий характер, коли всі співучасники вимагань були співвиконавцями злочину. Якщо розподіляти вивчені злочини за суб'єктивними ознаками, за стійкістю суб'єктивних зв'язків, стійкістю умислу, то значна їх частина (86,5 %) була вчинена групою осіб за попередньою змовою.

При цьому одне з десяти таких злочинних діянь (9,7 %) належить до діяльності організованих злочинних груп, а 3,8 % вимагань, поєднаних з насильством, було вчинено злочинними організаціями (співтовариствами)³.

Отже, ми бачимо, що 13,5 % таких злочинів вчинено злочинними групами, яким притаманні ознаки організованості, стійкості, згуртованості, підпорядкованості своїм керівникам. Члени таких груп, як правило, розглядають свою злочинну діяльність як промисел⁴, тобто займаються нею постійно. У ціло-

му це становить особливу небезпеку для суспільства, і зокрема для потерпілих від вимагань¹. Як вказується в літературі, незважаючи на переважно корисливу спрямованість організованої злочинності, втім вона нерідко змикається з насильством, однією з тяжких форм якої є вимагання². Тому без постаті рекетира, який несе загрозу від імені злочинних об'єднань, організована злочинність взагалі є неможливою³.

Майже половина злочинних груп складалася з двох осіб (48,6 %). Велика частина таких груп налічувала 3–5 осіб, що становить 42,5 %. Значно рідшими були групи, які були представлені 6–10-ма особами (8,1 %), і лише у трьох з таких злочинів чисельність груп становила понад 10 осіб (0,8 %). Так, у 2000 р. Апеляційним судом Харківської області була розглянута кримінальна справа про діяльність злочинної організації із 15-ти осіб, які протягом декількох років вчинили низку тяжких злочинів, у тому числі й вимагання. Зокрема, у 1995 р. бандити здійснили напад на гр-на Т., якого пристібнули наручниками до труби і 18 діб утримували в підвалі одного з будинків м. Харкова. Весь час потерпілого катували, обмежували у вживанні їжі та води, вимагаючи передати їм 100 тис. доларів США. Вбивством погрожували також і жінці жертви злочину, яка згодом переоформила квартиру та автомобіль на вказану вимагачами особу⁴.

Як показує аналіз архівних кримінальних справ, злочинні групи вимагачів, які вчинили 66,9 % злочинів, існували

¹ У літературі зазначається, що вимагання стосовно легальних підприємців забезпечують джерела доходів організованої злочинності більшості країн світу. Наприклад, див.: Шелли, Л. Постсоветская организованная преступность в международной перспективе [Текст] / Л. Шелли // Изучение организованной преступности. – М.: Олимп, 1997. – С. 17; Организованная преступность и финансирование терроризма в Северной Ирландии [Текст] // ИБ Борьба с преступностью за рубежом. – 2004. – № 2. – С. 8–9.

² Даньшин, І. Організована злочинність (поняття, кримінологічна характеристика, чинники, шляхи протидії) [Текст] / І. Даньшин // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1998. – № 1. – С. 101.

³ Наприклад, результати дослідження Світового економічного форуму у 2004 р. показали, що Україна є однією з 15-ти держав світу, яка найбільше потерпає від організованої злочинності (мафіозно-орієнтованого рекету та вимагань), зайнявши, таким чином, перше місце серед країн СНД. Див.: Багрий-Шахматов, Л. В. Соотношение коррупции, рэкета и организованной преступности [Текст] / Л. В. Багрий-Шахматов // Весы Фемиды. – 1997. – № 4 (нояб.–дек.). – С. 17; Бова, А. Організована злочинність у вимірі глобалізації [Текст] / А. Бова // Соц. психологія. – 2005. – № 3 (11). – С. 147–155.

⁴ Архів Апеляційного суду Харківської області за 2000 р.

¹ Іноді у матеріалах кримінальних справ вказувалося на застосування до потерпілих різних видів фізичного насильства. Тому сума процентних показників перевищує 100 %.

² Архів місцевого суду Нахімовського району міста Севастополь за 2001 р.

³ Наприклад, у 2002–2008 рр., за статистичними даними МВС України, було в середньому вчинено у групі майже 30 % вимагань від загальної їх кількості, а 5 % – організованими групами. Отже, показники нашого дослідження суттєво й якісно відрізняються від аналогічних цифр даного злочину взагалі, що свідчить про більшу організованість та суспільну небезпечність саме вимагань, які поєднані з фізичним насильством.

⁴ Аслаханов, А. О. О мафии в России без сенсаций (размышления генерал-майора милиции) [Текст] / А. О. Аслаханов. – М.: Ин-т массовых коммуникаций, 1996. – С. 195.

менше двох тижнів; на групи, що існували від двох тижнів до місяця, приходилося 8,7 % злочинних діянь; ще меншим відсотковим показником характеризуються злочинні групи, час існування яких є більшим: від 1 до 3 місяців – 8,1 % вимагань, від 3 до 6 місяців – 7,1 % і від 6 до 12 місяців – 3,3 %. Винятком щодо цього є групи, які існували понад одного рік (на них припадає 5,9 % злочинів).

Що стосується кількості вчинених злочинними групами вимагань залежно від територіального принципу дії, то сім із десяти злочинів (69,2 %) приходяться на групи, які діяли в одному районі конкретної адміністративно-територіальної одиниці. Для вимагання характерний територіальний принцип діяльності злочинців та їх груп, коли цілі мегаполіси поділяються на сектори між злочинними угрупованнями для здійснення «наїздів» на підприємців, банкірів, заможних громадян, з яких із певною періодичністю стягується «данина»¹. Майже п'ята частина таких злочинів (23,2 %) була вчинена групами, які діяли лише в одній області України, у 2,8 % таких злочинних діянь вимагачі не обмежувались конкретною територіальною одиницею, і їх діяльність поширювалася, за матеріалами кримінальних справ, по всій країні. Незначна частина вимагань, поєднаних із насильством (1 %), пов'язана з діяльністю злочинних груп, що мали міжнародні зв'язки².

Викликає науковий інтерес інформація щодо наявності зв'язків злочинних груп з правоохоронними органами. У ЗМІ часто лунають повідомлення про зрощення організованої злочинності із державними органами влади та управління. Не одиничними є випадки «співробітництва» вимагачів з представниками силових структур, які «покривають» діяльність злочинців, а іноді навіть надають певну допомогу у вчиненні злочинних діянь. Судова система, на жаль, також не є виключенням у цьому контексті, корумпованість якої під-

¹ Наприклад, на початку 1990-х рр. Київ був поділений між 17-ма злочинними угрупованнями, кожне з яких налічувало від 25 до 625 чоловік. Див. : Рэкет: взгляд из прошлого [Текст] / И. Карпенко, О. Ельцов, И. Лавриненко, А. Харченко // Бизнес. – 2003. – 1 сент. (№ 35). – С. 8–25.

² У літературних джерелах зазначається, що так звана «російська мафія» має також і «українське забарвлення». Окрім того, що вона діє в багатьох країнах світу, ще й займається організованими формами вимагання, наркоторгівлею, нелегальним продажем зброї, торгівлею людьми тощо. Див. : Является ли «украинская мафия» украинской, а «русская мафия» – русской? [Текст] // Персонал. – 2002. – № 4. – С. 18.

тверджується у деяких випадках неможливістю зіставлення вчинених тяжких злочинів, у тому числі і вимагань, зі строгістю покарання за винесеними обвинувальними вироками¹. Наше дослідження показало, що представники правоохоронних органів, так звані перевертні в погонах, приймали активну участь у вчиненні восьми вимагань, поєднаних з насильством, що становить тільки 2 % від загальної кількості таких діянь, вчинених у групі. Звичайно, що це необ'єктивні дані, оскільки такі злочини є максимально латентними, виявити їх та розкрити дуже складно, зважаючи на зацікавленість в їх латентності відповідних посадовців, працівників органів внутрішніх справ та прокуратури.

Не залишили ми поза увагою і питання, яке стосується «гастрольної» злочинності, тобто проблеми вчинення злочинів особами, що прибули з інших населених пунктів України або інших країн. Так, за нашими підрахунками, 6,6 % вимагань, які належать до злочинних груп, були вчинені зокрема особами, які прибули з інших регіонів України. Удвічі менше (3,3 %) вчинено таких злочинів особами з Російської Федерації. На осіб, які є представниками Грузії, Вірменії та Азербайджану, припадає 1,5 % вимагань, а найменше вчинено злочинів вихідцями з інших країн Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД) – 0,5 %.

За результатами вивчення архівних кримінальних справ, частка насильницьких форм вимагання, вчинених групою виключно дорослих осіб, становить 80,9 %, на змішані групи вимагачів, які складались як із дорослих, так і з неповнолітніх осіб, приходиться 12 % злочинних діянь. Найменше вимагань вчинено групами виключно неповнолітніх осіб – 7,1 %.

У восьми з десяти вчинених вимагань, поєднаних із фізичним насильством (77,9 %), злочинці вимагали у потерпілих саме гроші. Більше ніж у чверті злочинних діянь (26,4 %) сума грошей становила понад 10 тис. грн. Так, у 2005 р. Апеляційним судом Полтавської області була роз-

¹ Мартин, В. «Дитячі пустощі» представників серйозних структур. В Ужгороді під час вимагання грошей затримано співробітників трьох силових відомств [Текст] / В. Мартин // Дзеркало тижня. – 2006. – 15–21 квіт. (№ 14). – С. 5; Калиновська, А. Злочинці, які майже десять років наганяли жах на лучан, і досі гуляють на волі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.police.gov.ua/event/2005/04/balabeniki.php>. – Заголовок з екрана.

глянута кримінальна справа з обвинувачення п'яти учасників організованої злочинної групи, які вимагали 4,5 млн (!) доларів США у генерального директора великого підприємства. Потерпілий був викрадений злочинцями, вивезений з міста та впродовж тривалого часу утримувався в орендованих квартирах кількох обласних центрів України, де вимагачі його били, обмежували у вживанні їжі та води, всіляко знущались. Після того як вимагачі зрозуміли, що гроші вони не отримають, з метою приховання вимагання вбили жертву молотом та закопали у лісі¹.

Вимога права на нерухомість мала місце у 5,9 % злочинів, на автотранспорт – у 5,5 %, на місце торгівлі на ринку – у 1,4 %, написання боргової розписки – 2,6 % вимагань. У 2,7 % злочинних діянь винні вимагали від жертв вчинення дій майнового характеру (проведення безкоштовних будівельних робіт, постановку на облік автотранспорту за чужий рахунок тощо). Також предметом вимагань були алкогольні напої або харчі (3,3 %), вироби із золота (3,1 %). Часто мало місце пред'явлення різних за своїм характером вимог.

Як і всій злочинності, вимаганням притаманні певні сезонні коливання. Ця проблема досліджується кримінологами ще з часів становлення цієї науки. Наприклад, Ч. Ломброзо свого часу зауважив, що для географічної широти, на якій знаходиться сучасна Україна, характерний найбільший рівень злочинності саме у весняний місяць квітень². До речі, вивчення нами архівних кримінальних справ підтвердило спостереження вказаного криміналіста і показало, що найбільше вимагань, поєднаних з насильством, вчиняється у квітні і становить 10,4 %. Взагалі на весняний період припадає 29,2 %. На літо приходиться 25,1 % цих злочинів (вказаний показник майже дорівнює офіційній статистичній інформації МВС України). Восени вчиняється, за нашими даними, 24,6 % вимагань, а найменша їх кількість припадає на зиму і складає 21,1 %. Але незважаючи на ці показники, хочеться приєднатися до думки тих дослідників, які вважають, що вимагання все ж таки «не є яскраво вираженим се-

зонним злочином»¹, для нього «не характерні сильні сезонні коливання»².

За днями тижня найбільше злочинів учиняється в суботу, на яку приходиться 17,2 % вимагань. Кримінально активною у цьому контексті виявилася також неділя, коли реєструється 14,1 % вимагань, поєднаних із насильством, а також передвихідні дні – четвер та п'ятниця, коли вчинюється 16,2 % та 14,3 % цих злочинів відповідно. «Найспокійнішими» днями тижня за принципом зростання кількості злочинних діянь є понеділок – 11,4 %, вівторок – 12,9 % і серeda, у цей день органи внутрішніх справ реєструють 13,9 % вимагань. Таким чином, розподіл цього злочину за днями тижня є більш-менш рівномірним і у даному випадку не можна виділити будь-який «фатальний», так званий вимагацький день, в який вчиняється переважна частина таких злочинних діянь.

На нашу думку, науковий інтерес також становить розподіл злочинів, кваліфікованих за ч. 3, ч. 4 ст. 189 КК України, за часом їх вчинення. Але у цьому випадку необхідно відзначити, що часом вчинення вимагань, у тому числі тих, що поєднані з насильством, є час пред'явлення злочинцями вимоги потерпілому про передачу майна або вчинення дій майнового характеру. Так, майже половина злочинних діянь вчинялися у вечірні часи. З 16.00 до 20.00 години було зафіксовано 25,6 % вимагань, а з 20.00 до 24.00 – 22,7 %. Про значну частину корисливо-насильницьких злочинів, зокрема особливо кваліфікованих форм вимагання, що припадає на вечірні години, вказується і в інших дослідженнях³. Уночі (0.00 до 4.00) спостерігається спад цього злочину – 12,5 % – шум і крики можуть привернути увагу очевидців або співробітників міліції (усе це є характерним для вимагання, коли вимога, поєднана з погрозами, пред'являється на вулиці. Частина такого вимагання складає майже третину від усіх вивчених

¹ Рассказов, М. Ю. Уголовная ответственность за вымогательство [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Рассказов Михаил Юрьевич. – Ростов-н/Д, 2002. – С. 107.

² Коноваленко, О. Рівень і тенденції корисливо-насильницьких злочинів проти приватної власності [Текст] / О. Коноваленко // Право України. – 2007. – № 2. – С. 81.

³ Він же : Корисливо-насильницькі злочини проти власності: їх кількісно-якісний аналіз [Текст] / О. Коноваленко // Право України. – 2006. – № 2. – С. 72.

¹ Архів Апеляційного суду Полтавської області за 2005 р.

² Ломброзо, Ч. Преступление. Новейшие успехи науки о преступнике. Анархисты [Текст] / Ч. Ломброзо ; сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М. : ИНФРА-М, 2004. – С. 7.

злочинів (29 %). Зменшення кількості цього злочину в нічні години пов'язане також з природною боязню людей відкривати двері у цей період доби. Це характерно для так званих квартирних вимагань, на які припадає 31,1 % і які вчиняються за місцем проживання потерпілого. Найменше вимагань, поєднаних із насильством, зафіксовано з 4.00 до 8.00 години – всього 3,5 % злочинів. Потім спостерігається поступове збільшення кількості цих злочинних діянь: з 8.00 до 12.00 – 15,5 %, а з 12.00 до 16.00 – 20,2 %.

Стосовно майнової вимоги при вимаганні, то майже в третині злочинів (29 %) вона пред'являлась злочинцями на вулиці. Але, як показало наше дослідження, це місце обирається саме тому, що воно для вимагачів є зручнішим із багатьох міркувань: непомітного зникнення з місця події або просто фактичного перебування тут потерпілого саме у цей час. 31,1 % таких злочинів вчиняються у квартирі потерпілого. На нашу думку, це місце обирається вимагачами тому, що в переважній більшості випадків потерпілі живуть в одній квартирі чи будинку з близькими їм людьми. І додаткова погроза вбивства чи нанесення тілесних ушкоджень цим людям робила свою справу: потерпілі погоджувались виконати ці вимоги. У 8 % випадків винні вивозили потерпілих до лісу, у лісосмуги чи віддалені від житла місця, де погрожували та завдавали тілесних ушкоджень під час пред'явлення вимог. Вибір таких місць пов'язаний із незначною імовірністю наявності свідків вимагання. Тому заподіяння тілесних ушкоджень і катування потерпілих саме в цих містах має сильний психологічний ефект, який призводить до остаточного пригнічення волі жертви. Дослідження показало, що на ринках було вчинено 2 % таких діянь. Такі місця, як підвали будинків, автомобілі, парки, вокзали і навіть кладовища, використовуються злочинцями нечасто.

Стосовно способів передачі майна злочинцям, то у 58,5 % насильницьких вимагань потерпілі передавали його особисто винним. У більшості випадків вимагачі самі вказували місця, способи та час передачі предмета вимоги. Дуже рідко вирішення цих питань брали на себе жертви. У 3,1 % таких злочинних діянь речі чи гроші потерпілими залишалися у вказаних злочинцями місцях і лише для 1 % була характерною передача майна через третіх осіб, раніше не знайомих з жертвою.

У шести з десяти вимагань, поєднаних із застосуванням фізичного насильства (59,9 %), злочинці отримували інформацію про потерпілого та його доходи в результаті їх особистого знайомства за місцем роботи, навчання чи проживання, проведення дозвілля. У деяких випадках про матеріальний статок жертв вимагачі дізнавались від спільних знайомих, які навмисно або випадково надавали таку інформацію. У 2,9 % таких злочинів винні особисто підслухали або випадково почули розмову незнайомої людини про борг певної особи, в якій згодом вимагали гроші, включаючи їй «лічильник» і представляючись людьми кредитора. Зустрічалися й інші способи отримання подібної інформації.

Дослідження показало, що у третині злочинів, що розглядаються (30,9 %), предмет вимоги передавався вдень (з 12.00 до 16.00 години), рідше винні отримували вказане майно у період з 16.00 до 20.00 години, що становить 19,6 % усіх випадків, а найменший показник приходить на ранкові часи (4.00 – 8.00) – 4 %. Те, що у більшості вимагань предмет вимоги передавався саме в денні години, пояснюється намаганням злочинців уникнути затримання, більшою вірогідністю зникнути з місця події та «розчинитись» в потоці міського чи автомобільного транспорту.

У шести з десяти вимагань, поєднаних із застосуванням фізичного насильства (59,9 %), злочинці отримували інформацію про потерпілого та його доходи в результаті їх особистого знайомства. Це знайомство було за місцем роботи, сумісним провадженням часу, місцем навчання чи мешкання. В деяких випадках про матеріальний статок жертв вимагачі дізнавались від їх загальних знайомих, які навмисно або ненароком таку інформацію надавали. У 3 % злочинів винні особисто підслухали або випадково почули розмову незнайомої людини про борг якоїсь особи, в якій згодом вимагали гроші, включаючи їй «лічильник» і представляючись людьми кредитора. При проведенні дослідження зустрілось кілька кримінальних справ про створення юридичних фірм, які під виглядом легальної діяльності з повернення боргів, займались вимаганням у осіб, що заборгували клієнтам даних фірм. Ці окремі випадки є, по суті, типовим відтворенням реальності, яка майже не відбувається в кримінально-правовій

статистиці¹. У 0,6 % злочинів інформація про доходи потерпілих надавалась працівниками міліції, які були учасниками злочинних груп вимагачів. Таку ж кількість складають випадки отримання даних про потенційних жертв із засобів масової інформації, а у 4,7 % вимагачів відсутня будь-яка система вибору потерпілих. Так, тричі судимий за корисливі та корисливо-наслідницькі злочини Б., маючи навіть в наявності кілька одиниць автоматичної зброї, учинив у Харківській, Полтавській, Дніпропетровській та Запорізькій областях протягом 1996–1997 рр. низку жажливих злочинів. Одного разу рецидивіст прочитав у газеті об'яву про покупку сільськогосподарського обладнання і, проявивши винахідливість, вирішив вчинити вимагання. Для цього Б. приїхав за місцем проживання підприємця нібито для обговорення контракту. Увійшовши до його помешкання і незважаючи на присутність двох охоронників, Б. прострелив потерпілому ногу, підтвердивши тим самим серйозність своїх намірів. Після цього став вимагати сім тис. доларів США, які, звичайно, отримав і зник. Згодом вимагача було затримано та засуджено до довічного позбавлення волі².

Продовжуючи аналіз кримінологічної характеристики вимагачів, поєднаних із фізичним насильством, необхідно розглянути такий її якісний показник, як «географія», тобто поширеність цього злочину на території України³. Вивчення «географії» злочинності, наприклад у регіональному розрізі, дає можливість, по-перше, врахувати місцеві особливості для більш ефективної організації системи запобігання злочинним проявам; по-друге, сконцентрувати сили й засоби на найбільш несприятливих територіях; по-третє, вирішити загальне принципове завдання – конкретизувати уявлення про причини й умови злочинності та шляхи її подолання⁴.

¹ Скобликов, П. А. Истребование долгов и организованная преступность [Текст] / П. А. Скобликов. – М. : Юристъ, 1997. – 152 с.

² Архів Апеляційного суду Полтавської області за 1999 р.

³ Литвак, О. Злочинність, її причини та профілактика [Текст] / О. Литвак. – К. : Україна, 1997. – С. 20.

⁴ Голіна, В. В. Місце організованої злочинності в структурі загальної злочинності (за матеріалами Харківського та Полтавського регіонів) [Текст] / В. В. Голіна // Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської областей) : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26–27 квіт. 1999 р.) / редкол.: В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2000. – С. 101.

Так, останніми роками лідерами за кількістю зареєстрованих вимагачів є Донецька, Дніпропетровська та Львівська області, де вчиняється до 35 % таких злочинів. Найменша кількість вимагачів фіксується у Чернігівській, Чернівецькій та Житомирській областях¹. Розподіл вказаних областей за кількістю вчинених вимагачів та засуджених осіб за це злочинне діяння співвідноситься із структурою усієї злочинності, що реєструється в даних областях. Не дивним є більш високий рівень злочинності в указаних промислових центрах України у порівнянні з аграрними областями, для яких, до речі, характерна й менша щільність населення.

За результатами нашого дослідження, більшість злочинів вказаної категорії учинялись в обласних центрах України, тобто у великих містах. На цей вид населених пунктів припадає майже 3/4 (71,2 %) всіх вивчених нами випадків вимагачів. На «міський» характер цього злочину вказують й інші дослідники². І це передусім пояснюється тим, що великий бізнес, як правило, зосереджений у великих містах; основна грошова маса обертається саме в міських умовах (таким чином, рівень доходів жителів обласних центрів перевищує рівень доходів мешканців більш дрібніших адміністративно-територіальних одиниць України); у великих містах у вимагачів існує більше можливостей для приховування слідів злочину, а також легалізації коштів, які здобуті злочинним шляхом. І не дарма у переважній більшості випадків (77,9 %) предметом посягання є саме гроші, що відповідає природі цього злочину. 15,9 % вимагачів вчинювались у районних центрах, 8,4 % злочинів у селах, а найменше цих злочинів припадає на селища міського типу – 4,1 %.

Розглядаючи кількісно-якісні виміри даного злочину, необхідно звернути увагу на такий його показник, як «ціна» вимагання, поєднаного з насильством. Ціна злочинності або будь-якого виду злочинів дає уявлення про обсяг і характер прямої та непрямой шкоди, яка завдає злочинність суспільству. Пряма шкода майнового (матеріального) характеру

¹ Лист Державної судової адміністрації України № 14-6162/07 від 28.09.2007 р.

² Перов, И. Ф. Уголовно-правовые и криминологические вопросы борьбы с вымогательством [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Перов Иван Федорович. – М., 1999. – С. 106.

вимірюється у грошовому еквіваленті. У нашому разі шкода, що спричиняється вимаганням, включає в себе кількість смертельних випадків, ситуацій, пов'язаних з інвалідністю потерпілих, виплати їм за лікарняними, а також додаткові витрати на їх лікування. До непрямой шкоди від злочинності належать кошти, які витрачаються державою на боротьбу зі злочинністю, і грошовий вираз її негативних соціальних наслідків¹.

При вивченні кримінальних справ зазначеної категорії нам вдалося встановити суми завданого потерпілим збитку у грошовому виразі, інформація про який відображалась у відповідних цивільних позовах та інших документах матеріалів архівних кримінальних справ. Так, майже в половині з цих злочинів (48,6 %) матеріального збитку потерпілим завдано не було. Це пояснюється тим, що дуже часто потерпілі звертаються до правоохоронних органів одразу після пред'явлення їм вимоги про передачу грошей чи майна. Отже, злочин розкривається по «гарячих слідах» або ж вимагачі затримуються у момент передачі предмета вимоги. Тому саме через це потерпілі не зазнали збитку. 14,9 % вимагань потерпілим були завдані значні збитки від 3 тис. грн і більше.

Підсумовуючи загальну кримінально-правову характеристику насиленницьких вимагань та їх кількісно-якісні показники, можна зробити такі висновки.

Вимагання, поєднане з насильством, – майновий злочин, основним безпосереднім об'єктом якого є право власності, додатковими обов'язковими об'єктами виступають психічна, фізична недоторканність і здоров'я особи. Насильство для таких форм вимагання є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони їх складу.

У зв'язку з недосконалістю конструкції ст. 189 КК України, а також тим, що на насильство, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я, припадає значна кількість вимагань, на основі проведеного кримінологічного дослідження

пропонуємо передбачити вказану ознаку в тексті кримінального закону та рекомендувати таку редакцію ч. 2 ст. 189 КК України: «Вимагання, вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища, або з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я, або з пошкодженням чи знищенням майна, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому...».

Цей злочин має прямий умисел, корисливий мотив та мету у вигляді незаконного одержання чужого майна, права на нього або схилення потерпілого до вчинення інших дій майнового характеру. Умисел на заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого є неконкретизованим.

Зниження віку кримінальної відповідальності до 14 років за насиленницькі форми вимагання вважається обґрунтованим.

Підтримується позиція розуміння поняття «кримінологічна характеристика певних груп злочинів» у його звуженому значенні (кількісно-якісні показники, латентність, «географія», ціна, відомості про особу злочинця).

Зниження рівня вимагань в Україні протягом останніх років пояснюється зокрема: високою латентністю цих злочинів; частковою легалізацією коштів, що були отримані злочинним шляхом; поступовою трансформацією вимагання у службову злочинність.

Результати дослідження показали, що питома вага вимагань, поєднаних із насильством, у загальній кількості цього злочину складає 35 %.

На перший план виходять такі кримінологічно значущі дані, як: переважання вербального пред'явлення вимог злочинців; погроза вимагачів, як правило, насильства, небезпечного для життя чи здоров'я; яскраво виражений груповий характер даного злочину (76,9 %); складання груп злочинців у більшості випадків з двох осіб, час існування – до двох тижнів, а сфера їх «промислу» – переважно в одному районі; відсутність значних сезонних коливань та особливостей за днями тижня; вчинення злочинів у вечірні години; пред'явлення вимог, як правило, на вулиці чи за місцем проживання по-

¹ Курс лекцій по кримінології [Текст] / под ред. И. Н. Даньшина (Общая часть) и В. В. Голины (Особенная часть). – Харьков : Одиссей, 2006. – С. 35.

терпілого; «міський» характер вимагання; відсутність матеріального збитку потерпілих виключно через затримання вимагачів до чи в момент передачі майна.

Як вже зазначалось, до складу кримінологічної характеристики певних груп чи видів злочинів входить також кримінологічна характеристика особи злочинця, яка, зважаючи на її особливості та значний обсяг буде окремо розглянута у розділі 2 у межах цього монографічного дослідження.

Розділ 2 ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ-ВИМАГАЧА

2.1. Особа злочинця: поняття та основні кримінологічні риси

Особа злочинця є однією з центральних проблем предмета кримінологічної науки. Це своєрідний «вузол», розрубавши який, можна пізнати певною мірою причини й умови вчинення конкретних злочинів і вийти на оптимальні шляхи запобігання таким суспільно небезпечним проявам. З цього приводу правильно зазначив Ю. М. Антонян, що тільки кримінологія У такому обсязі вивчає економічні, психологічні, моральні, соціологічні, медичні, біологічні аспекти злочинця, взаємодію різних його особливостей, причини і механізм злочинної поведінки, виявляє нові криміногенні фактори. Тому кримінологічна наука стає важливим знаряддям зв'язку і поєднання різних юридичних наук у новому синтетичному знанні про злочинця, а останній – предметом міждисциплінарного пізнання з широким використанням досягнень багатьох наук¹.

Взагалі, як думається, вивчати «самого себе» дуже важко, а іноді, мабуть, і неможливо. З цієї причини певною мірою й існує багато підходів як до розуміння поняття особи злочинця, так і пояснення причин і механізму самої злочинної поведінки, її мотивації. Тому, щоб вивчити особу злочинця, пізнати її суть, необхідно накопичити, сконцентрувати потужний арсенал теоретичних знань, що дозволять на високому рівні розробити вказану кримінологічну проблему, яка, зважаючи на існуючу наукову полеміку, досі остаточно не вирішена.

Вказаний пласт кримінологічних знань розглядається вченими під різним кутом вивчення: щодо філософського осмислення «механізму» детермінації злочинної діяльності особи; як криміногенно важливий елемент, виявлений у ході

¹ Антонян, Ю. М. Преступник как предмет криминологического изучения [Текст] / Ю. М. Антонян // Вопросы борьбы с преступностью. – М. : Юрид. лит., 1981. – Вып. 34. – С. 44.

конкретно-соціологічного аналізу різних видів злочинів; як соціально-психологічний феномен антисуспільних проявів; суб'єкт специфічних соціально-психологічних відносин; при виконанні кримінального покарання тощо¹. І слушно свого часу було зазначено, що від стану, а головне – від теоретичної спрямованості розробки проблеми особи злочинця залежить подальший розвиток кримінологічної науки в цілому².

Особа злочинця являє собою абстрактне поняття, завдяки якому створюється узагальнений портрет людини, що вчинила діяння, передбачене кримінальним законом. Це поняття дозволяє, по-перше, визначитися з найбільш типовими характерними негативними рисами конкретних злочинців за основними кримінологічними показниками, а по-друге, з'ясувати, які з цих рис є найбільш поширеними і безпосередньо пов'язаними зі злочинною поведінкою. Також це дозволяє: установити джерела формування негативних властивостей і якостей людини, під впливом яких особа вчинила злочин; дослідити взаємозв'язок соціального і біологічного в особі на різних етапах її становлення, розвитку і в конкретних життєвих ситуаціях; простежити значення ролі фізичних і психічних вад у детермінації злочинної поведінки; навести типологію злочинців³.

Упродовж майже ста років існування кримінологічної науки досліджується і проблема особи злочинця, зокрема, відшукання відповіді на запитання про причину вибору особою саме злочинної поведінки в умовах вільного волевиявлення; відмінності законослухняної особи від особи людини, що переступила межу дозволеного, тощо. До переліченого можна додати і наукову дискусію стосовно поняття особи злочинця, при визначенні якого дослідники вказують різний набір ознак, наповнюючи його різним змістом.

¹ Игошев, К. Е. Личность преступника и мотивация преступного поведения (на материалах криминологических исследований несовершеннолетних и молодежи в возрасте 18–25 лет) [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук : 12.00.07 «Криминология» / К. Е. Игошев. – Свердловск, 1975. – С. 5.

² Данышин, И. Н. К вопросу о понятии личности преступника [Текст] / И. Н. Данышин // Проблемы социалистической законности. – Харьков : Харьк. юрид. ин-т, 1980. – Вып. 6. – С. 125.

³ Криминологічна характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються неповнолітніми [Текст] : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Кроссруд, 2007. – С. 33.

Найбільш поширеною є точка зору, згідно з якою соціальна сутність особи, яка вчинила злочин, визначається певною асоціальністю, дефектною правосвідомістю, антисуспільною спрямованістю (установкою, орієнтацією). Особа злочинця є динамічною конструкцією, вона постійно змінюється, трансформується і, на думку прихильників цієї позиції, остаточно оформлюється під час вчинення злочину. Саме в цей момент виявляється головна риса таких осіб – суспільна небезпечність, тобто генеральна ознака, завдяки якій злочинець відрізняється від законослухняної особи¹. Правильно в цьому контексті підкреслює А. І. Долгова, що немає сенсу говорити про особу злочинця як про наукову проблему, якщо для злочинців не характерні певні риси, що відрізняють їх від тих, хто злочинів не вчиняє². Дійсно, недоречно використовувати поняття «особа злочинця» до особи, яка злочин не вчинила. З одного боку, це пояснюється відсутністю формальної ознаки – факту вчинення злочину, а з другого, – вказана антисуспільна спрямованість не набуває нового якісного рівня, суспільної небезпечності, що виявляється і є пов'язаною тільки із вчиненням злочину.

Відповідно до іншої позиції заперечується існування певної специфічної системи якостей, що характерна для особи суб'єктів багатьох злочинів³. Ю. Д. Блужштейн з цього приводу зазначив, що логічний та змістовний аналіз породжує серйозні сумніви у правомірності спроб сконструювати таке

¹ Докладніше див. : Личность преступника (уголовно-правовое и криминологическое исследование) [Текст] / науч. ред. Б. С. Волков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1972. – С. 14; Сахаров, А. Б. Об антисоциальных чертах личности преступника [Текст] / А. Б. Сахаров // Сов. государство и право. – 1970. – № 10. – С. 113; Дагель, П. С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве [Текст] / П. С. Дагель. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1970. – С. 18–19; Криминологія: Загальна та Особлива частини [Текст] : підручник / І. М. Данышин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін. – С. 37; Закалюк, А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика [Текст] : у 3 кн. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української криминологічної науки / А. П. Закалюк. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. – С. 240.

² Дольова, А. И. Изучение личности преступника [Текст] / А. И. Долгова // Сов. государство и право. – 1978. – № 6. – С. 79.

³ Резник, Г. М. Личность преступника: правовое и криминологическое содержание [Текст] / Г. М. Резник // Личность преступника и уголовная ответственность : межвуз. науч. сб. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1981. – С. 30–31.

визначення поняття особи злочинця, яке охоплювало б усіх без винятку осіб, що вчинили кримінально карані діяння¹.

Оригінальною видається концепція, запропонована О. М. Костенком, який, заперечуючи поняття «особа злочинця», вказує на існування згідно з принципом соціального натуралізму так званої соціопатичної особи. За цією доктриною людина – це «тримірна» істота, оскільки складається із трьох шарів: «фізична річ», «біологічна особина», «соціальна особа». Злочинність, на думку вченого, є одним із проявів соціальної патології поряд із гріхом, аморальністю, некримінальними правопорушеннями, екстремізмом тощо. Інакше кажучи, «соціопатична особа» – це «особа з комплексом свавілля та ілюзій». Усе, що призводить до утворення у людини зазначеного комплексу, визнається автором причиною злочинності, а все, що сприяє виявленню цього, – її умовою². Вважаємо, що така точка зору, звичайно, має право на існування, але потребує своєї комплексної розробки та подальшого вивчення. Існують й інші підходи науковців до проблеми особи злочинця³.

Про особу злочинця, на нашу думку, необхідно говорити тоді, коли відносно стійкий комплекс накопичених властивостей і якостей особи набуває протягом певного часу, а, можливо, і всього життя, свого максимального критичного значення, «вибухає», виявляючись у вчиненні злочину. Інакше кажучи, спрацьовує механізм дефектів соціалізації такої особи, який опосередковує вчинення злочинного діяння. З цього моменту криміногенна особа перетворюється на злочинця. Про особу злочинця має йтися у разі вчинення ним саме умисного злочину. Навряд чи необережний злочин може відбивати психічне ставлення особи до своїх дій та їх наслідків, як у випадку з умисним злочином, в якому існуюча антисоціальність виявляється якнайповніше. Зазначене стосується і осіб, що вчинили кілька умисних злочинів, тобто рецидивістів, особливо корисливих, насильницьких та

¹ Блувштейн, Ю. Д. Понятие личности преступника [Текст] / Ю. Д. Блувштейн // Сов. государство и право. – 1979. – № 8. – С. 98.

² Костенко, А. Н. Социопатическая личность в криминологическом контексте [Текст] / А. Н. Костенко // Рос. криминол. взгляд. – 2007. – № 1. – С. 140–143.

³ Зелинский, А. Ф. Криминальная психология [Текст] / А. Ф. Зелинский. – Киев : Юринком Интер, 1990. – С. 24; Храмов, О. М. Особистість злочинця та практичне значення її криминологічного аналізу [Текст] / О. М. Храмов // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2004. – Вип. 26. – С. 69.

насильницько-корисливих. До цієї групи можна включити злочинців-алкоголиків, злочинців-наркоманів, іншими словами, осіб з вузьким, обмеженим і примітивним колом інтересів, для яких вчинення суспільно небезпечного діяння стало логічним результатом їх деградованої поведінки. І частина наведених тез повністю стосується особи злочинця-вимагача, дії якого поєднані з фізичним насильством.

Розглядаючи питання про особу злочинця, звичайно, не можна оминати увагою проблему співвідношення соціального та біологічного основ у ній. Свого часу відомий психіатр, криміналіст та родоначальник антропологічної школи криминології Ч. Ломброзо стверджував про існування «природжених» злочинців, тобто певних генетично закладених властивостей, що впрешті-решт виявляються та опосередковують вчинення злочину¹. Схожі міркування відображаються і у положеннях так званої клінічної криминології. Так, наприклад, Ж. Пінатель, визнаючи існування злочинної особи, вказував на такі її риси, як егоцентризм, лабільність, агресивність, емоційна байдужість. Саме завдяки цим психологічним рисам та наявності небезпечного стану і особливої схильності до вчинення злочинного діяння цей вчений відрізняв злочинця від незлочинця².

Але односторонні біологізаторські чи пансоціологічні підходи зазнавали критики і, власне кажучи, логічно критикуються в наш час. Переважна більшість науковців підкреслює важливість усіх граней людської суті: і біологічної, і психічної, і особливо соціальної³. Точно з цього приводу зазначає

¹ Ломброзо, Ч. Преступление. Новейшие успехи науки о преступнике. Анархисты [Текст] / Ч. Ломброзо ; сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М. : ИНФРА-М, 2004. – С. 160–179.

² Трубицина, Э. М. Теория преступной личности во французской криминологии [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / Э. М. Трубицина. – М., 1980. – С. 12–15.

³ Див. : Личность преступника [Текст] / под ред. В. Н. Кудрявцева, Н. С. Лейкиной, Г. М. Миньковского и др. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 12–13; Антонян, Ю. М. Основные черты теории личности преступника в криминологии [Текст] / Ю. М. Антонян // Сов. государство и право. – 1984. – № 3. – С. 104; Сахаров, А. Б. Учение о личности преступника и его значение в профилактической деятельности органов внутренних дел [Текст] : лекция / А. Б. Сахаров. – М. : МВШМ МВД СССР, 1984. – С. 25; Валуйська, М. Ю. Криминологічне вчення про особу злочинця – основа ефективності попередження злочинності на індивідуальному рівні [Текст] / М. Ю. Валуйська // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2006. – Вип. 81. – С. 137.

Н.С. Лейкіна, що природжені властивості людини, безумовно, мають важливе значення для формування способу поведінки людини, але вони лише впливають на динаміку, врівноваженість нервових процесів і їх прояв та не визначають систему відносин людини до суспільства й іншим людям. Швидкість реакції, рухливість нервових процесів мають однакове відношення як до поганих, так і до добрих вчинків людини. Психофізіологічні особливості людини (вік, стать) самі по собі не визначають її поведінку. Вони безпосередньо пов'язані із соціально-психологічними умовами і, лише будучи опосередкованими останніми, впливають на вчинки людини¹.

Психічні розлади здоров'я також можуть негативно відбиватися на сприйнятті особою загальноприйнятних норм поведінки, спілкуванні з оточуючим соціальним середовищем. Але тут необхідно підкреслити, якщо навіть йдеться про осіб з обмеженою осудністю, що мають певні психічні розлади здоров'я, все одно вони здатні повною мірою усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними, тобто стримувати свій агресивний настрій, контролювати гнів. У всякому разі психічне начало особи заломлюється крізь призму соціальних умов, корегується зовнішнім середовищем. Підтвердженням цієї тези є, наприклад, результати одного з останніх фундаментальних досліджень злочинності неповнолітніх в Україні. Дані виявилися такими: стосовно 94,9 % неповнолітніх, щодо яких проводилися психіатричні дослідження, є інформація про те, що вони погано вчилися, порушували дисципліну, не відвідували заняття, тобто не мали належної освіти та професійних навичок. Стосовно 68,1 % таких осіб є дані, що вони – вихідці з неблагополучних родин².

Дійсно, людина є істотою соціальною, але ігнорувати біологічне чи психічне її наповнення не можна, оскільки це є необхідними і обов'язковими умовами її буття. З другого боку, було б неправильним ідеалізувати вплив соціального життя на людину. Саме в єдності та нерозривності соціального, біологічного та психічного змісту нам бачиться особливість феномену особи злочинця. Нижче ми будемо звертати увагу на

¹ Лейкіна, Н. С. Личность преступника и уголовная ответственность [Текст] / Н. С. Лейкіна. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. – С. 20.

² Голіна, В. В. Злочинність неповнолітніх з психічними аномаліями: кримінологічна характеристика та актуальні проблеми боротьби [Текст] / В. В. Голіна, В. П. Емельянов, П. Т. Петрюк // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : Щоріч. бюл. / за заг. ред. А. А. Музики. – К. : КЮІ КНУВС, 2005. – С. 40.

вказані властивості злочинців, що вчинили насильницькі форми вимагання, і з'ясувати їх значення для вибору винними саме такої форми злочинної поведінки.

Особа злочинця становить цілісну систему певних ознак та рис. У цьому плані кримінологічна характеристика особи злочинця будується із сукупності таких властивостей, що характеризують особу, яка вчинила злочин. І така система рис, будучи комплексним утворенням, всі частини якого є залежними та взаємообумовленими, по-перше, безпосередньо пов'язана із вчиненням суспільно небезпечного діяння, а по-друге, допомагає пояснити як саму злочинну поведінку, так і причини вчинення злочину. Для цього й вживається термін «структура особи злочинця», що дозволяє дослідникам простежити взаємодію її властивостей.

У перекладі з латинської «структура» означає будову, внутрішній устрій¹. З філософської точки зору це слово визначається як спосіб закономірного зв'язку між складовими предметів і явищ природи та суспільства, сукупність істотних зв'язків між виділеними частинами цілого, що забезпечує його єдність, внутрішню будову чогось². У вчених зміст такої структури не збігається, оскільки набір елементів є різним. Так, О. Б. Сахаров запропонував вивчати особу злочинця за такими блоками ознак, як: 1) соціально-демографічні; 2) кримінально-правові; 3) соціальні ролі та соціальні статуси; 4) моральні властивості та психологічні особливості³. Також були пропозиції виключити зі структури особи злочинця біологічно зумовлені якості людини, зважаючи на невинуватість розширення меж особи та заперечення біологічних причин злочинності. Пропонувалось виокремити відносно самостійні характеристики – демографічну, соціально-психологічну та соціально-правову⁴. На нашу дум-

¹ Ожегов, С. И. Словарь русского языка : 70000 слов [Текст] / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1991. – С. 773.

² Філософський енциклопедичний словник [Текст] / наук. ред. Л. В. Озодовської, Н. П. Поліщук. – К. : Абрис, 2002. – С. 611.

³ Сахаров, А. Б. Учение о личности преступника и его значение в профилактической деятельности органов внутренних дел [Текст] : лекция / А. Б. Сахаров. – М. : МВШМ МВД СССР, 1984. – С. 27–34.

⁴ Милюков, С. Ф. Уголовно-правовое значение криминалогической характеристики преступника [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / С. Ф. Милюков. – М., 1980. – С. 15.

ку, такий підхід є одностороннім та неправильним, бо, як вже зазначалось, особа злочинця є носієм біосоціальних властивостей, тому відкидати природні задатки, щонайменше, свідчило б про неповноту дослідження особи.

І. М. Даньшин, наприклад, виділяє семисегментну структуру особи злочинця: 1) соціально-демографічні ознаки; 2) особисто-рольові властивості; 3) соціально-психологічні особливості; 4) риси і якості правової і моральної свідомості; 5) спадкові (генетичні) і психічні відхилення та аномалії; 6) кримінально-правові ознаки; 7) загальнозначущі позитивні людські якості¹. На основі даної схеми С. В. Дьоменко, погоджуючись з останньою підструктурою, запропонував таку кримінологічну характеристику особи-вимагача, яка включає: соціально-демографічні; кримінально-правові; соціально-рольові ознаки та рольові очікування; морально-психологічні; загальнозначущі позитивні людські якості; суго психологічні та біологічні особливості².

Із цього приводу А. П. Закалюк висловив принципове зауваження щодо неправомірності виділення двома попередниками в окрему групу «загальнозначущих позитивних людських якостей». Він зазначає, що в цій підструктурі вбачається недотримання принципу однопорядковості, який є обов'язковим для системних структур. Тому наведене створює ілюзію, нібито елементи в інших групах є лише соціально-негативними. У свою чергу, вказаний автор виокремлює дев'ять груп ознак, у тому числі: а) ознаки, що відображають соціальну характеристику особи злочинця (ознаки формування, соціалізації особи; ознаки соціального статусу та соціальних ролей; безпосередні ознаки спрямованості особи); б) біосоціальні ознаки, що включають: демографічні ознаки, які мають соціальне і психологічне значення; психофізіологічні особливості, у тому числі генетичного походження; показники фізичного стану здоров'я; показники психічного стану здоров'я; індивідуальні психологічні риси. І ще один блок, що стоїть осторонь, містить ознаки, пов'язані із вчиненням

¹ Даньшин, И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии : монография [Текст] / И. Н. Даньшин. – Харьков : Прапор, 2005. – С. 110.

² Дьоменко, С. Криминологічна характеристика вимагання. Аналіз даних про особистість злочинця [Текст] / С. Дьоменко // Підприємство, госп-во і право. – 2004. – № 10. – С. 26.

особою злочину, інакше кажучи, це ознаки кримінально-правового характеру¹.

Невід'ємною і важливою частиною структури особи злочинця є соціально-демографічна характеристика, що описує злочинця як людину конкретної епохи, яка має певний соціальний статус і посідає певне місце у суспільних відносинах. За допомогою цієї групи ознак нами у ході криминологічного дослідження створювався фрагмент типового портрету особи злочинця-вимагача². До складу цієї характеристики входять такі ознаки, як: стать, вік, освіта, наявність спеціальності (професії), національність, громадянство. До елементів соціального статусу віднесені: соціальне становище, рід занять та характер виробництва (навчання); сімейний стан, наявність дітей, можливостей та засобів їх утримання, навчання, виховання, стосунки між подружжям та близькими родичами; соціальні житлові умови, їх відповідність нормальним умовам проживання. Також до цієї підструктури, як бачиться, необхідно включити ознаки соціалізації особи: відомості про риси, набуті у батьківській сім'ї, тощо.

Наступним, не менш істотним блоком ознак є кримінально-правові. Кримінально-правова характеристика особи злочинця – це дані не лише про вид і ступінь тяжкості вчиненого злочину, а й про інші показники, зокрема, одноособовий чи груповий характер злочинної поведінки, рецидив чи інші різновиди повторності злочинів, форми співучасті, наявність судимостей, характер злочинів, що були вчинені винним до засудження, причини припинення злочинної діяльності, каральна практика тощо³. Таким чином, узагальнена кримінально-правова характеристика особи злочинця дає певне уявлення, по-перше, про генезис злочинної поведінки, тобто чи є насильницькі форми вимагання випадковим актом

¹ Закалюк, А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика [Текст] : у 3 кн. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української криминологічної науки / А. П. Закалюк. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. – С. 255, 258.

² Голіна, В. В. Криминологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і криминологічне дослідження [Текст] : монографія / В. В. Голіна. – Х. : Регіон-інформ, 2004. – С. 97.

³ Криминологічна характеристика та детермінація насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються неповнолітніми [Текст] / В. В. Голіна, В. П. Ємельянов, С. Ю. Лукашевич та ін. // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. – Х. : Кроссруд, 2007. – Вип. 13. – С. 21.

у біографії злочинців, чи це ланка ланцюга поступового нарощування інтенсивності і суспільної небезпеки кримінальної поведінки; по-друге, про мотиваційні зміни у кримінальній поведінці вимагачів; по-третє, про особу потерпілого, а головне – про стереотипи взаємовідношень злочинців і потерпілих, що потягли за собою вчинення саме такого корисливо-насильницького злочину.

Третьою підструктурою особи злочинця є соціально-рольові ознаки, куди включаються: належність до соціальних груп суспільно прийнятної спрямованості; належність до груп асоціальної спрямованості, характер занять та діяльності таких груп; соціальні перспективи особи на майбутнє тощо. Тут необхідно підкреслити, що особа в житті, будучи учасницею різних соціальних груп, виконує, відповідно, різні соціальні ролі, знання про що сприятиме виявленню механізму злочинної поведінки. Так, наприклад, вимагач може бути, з одного боку, учасником організованої злочинної групи, а, з другого, – батьком одного чи кількох дітей, мати дружину. При узагальненні архівних кримінальних справ нам зустрівся випадок вчинення насильницьких і жорстоких форм вимагання організованою групою з трьох чоловік. І що найцікавіше – двоє з цих вимагачів мали сім'ї, дружин та дітей, усі працювали, позитивно характеризувалися за місцем проживання та роботи¹.

Частиною структури особи злочинця є також безпосередня спрямованість особи, яка характеризується потребами, інтересами, соціальними цінностями в основних сферах життєдіяльності (ставлення до сім'ї, навчання, праці, культури, стосунки між людьми, прийняття загальнолюдських цінностей, норм моралі і права; наявність антисуспільних потреб, інтересів, цілей та інші ознаки).

Слід відзначити про існування в межах кримінологічної характеристики особи злочинця не лише тих елементів, що мають соціальне походження, а й ознак із природним забарвленням. Такі властивості можуть набувати соціального значення, впливати на суспільні прояви особи. Ці ознаки мають умовну назву біосоціальних рис особи злочинця. До них слід віднести психофізіологічні особливості, як-от: реакції, адап-

тації, тип вищої нервової діяльності, особливості темпераменту, мислення, психофізіологічні риси, що мають генетичне походження¹.

Важливою частиною зазначеної структури є показники фізичного здоров'я, що включають: загальний стан, фізичні вади, які безпосередньо впливають на можливості соціальної адаптації, розвитку; соматичні захворювання хронічного типу; захворювання, що є наслідком аморальної поведінки (алкоголізм, наркоманія, СНІД, венеричні захворювання тощо). Треба відзначити, що даному блоку ознак необхідно приділити достатню увагу, зважаючи на роль фізичного здоров'я для злочинців, які вчиняють насильницькі форми вимагання. Часто для вимагачів стан здоров'я, знання прийомів рукопашного бою або взагалі особливості конституції їх статури мають значення для подолання опору з боку потерпілих, пригнічення їх волі, що здійснюється, як вже зазначалось, не тільки за допомогою погроз, але й із застосуванням фізичного насильства. Ця група ознак, як бачиться, тісно пов'язана із соціальними ролями, які виконують злочинці. Так, маючи добру фізичну форму, певні навички і досягнення у спорті, винний завдяки цьому може бути членом групи спортсменів, які займаються вимаганням. Під час узагальнення архівних кримінальних справ ми з'ясували, що такі випадки є непоодинокими.

Ще однією групою ознак виступають показники психічного здоров'я: патології, що не виключають осудність; відхилення, що її обмежують, інші аномалії в межах осудності. Такі властивості є вкрай важливими при дослідженні кримінологічної характеристики особи злочинця-вимагача, особливо якщо вони безпосередньо стосуються механізму злочинної поведінки.

І нарешті, до останнього блоку в структурі особи злочинця відносять індивідуальні психологічні риси. До таких ознак належать: негативні та суспільно небажані, а також позитивні і суспільно прийнятні риси; вольові якості; емоційні озна-

¹ Як вказується у літературі, для вивчення рис, що мають генетичне походження, необхідні спеціальні дослідження (ДНК та ін.). За всіх умов їх відкидати не можна, хоча більшою мірою виявлення та врахування рис і властивостей генетичного походження – справа майбутнього. Див. : Закалюк, А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика [Текст] : у 3 кн. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / А. П. Закалюк. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. – С. 260.

¹ Архів місцевого суду Ленінського району м. Харкова за 2001 р.

ки. Особливістю, а точніше, складністю вивчення елементів даної підструктури є те, що в деяких випадках здається навіть неможливим дослідити якості вольового чи емоційного характеру злочинців. Це пояснює невідвертість вимагачів-респондентів під час стандартизованого інтерв'ювання та труднощі у проведенні допитів винних. Вважаємо, що для отримання більш об'єктивних результатів корисним було б проведення спеціальних експертиз, психологічних тестів та використання іншого психологічного інструментарію, на основі якого б такі риси встановлювалися.

Саме з виокремленням зазначених блоків структури особи злочинця визнаємо за можливе навести кримінологічну характеристику винних, що вчинили насильницькі форми вимагання.

Таким чином, можна зробити висновок, що кримінологічну характеристику особи злочинця утворює своєрідна «піраміда», що складається із взаємозалежних «поверхів» (підструктур, груп ознак), кожний з яких, у свою чергу, містить кілька «секторів» (окремих властивостей). Така «піраміда» становить одне ціле, і буде зруйнована за відсутності хоча б одного з її елементів, які у своїй сукупності є комплексним та інтегрованим поясненням причин злочинної поведінки. Слід зазначити, що інформацію стосовно ознак особи злочинця при проведенні нашого дослідження ми отримали із матеріалів 430 архівних кримінальних справ щодо 823 вимагачів, частково із статистичних даних МВС України та ДСА України, безпосередньо від 50 засуджених злочинців при проведенні стандартизованого інтерв'ювання та при порівнянні наших результатів із результатами раніше проведених досліджень.

Підсумовуючи наведене, можна дати таке поняття особи злочинця. Особа злочинця – це сукупність біологічних, моральних, соціально-рольових, психічних, соціально значущих ознак та властивостей, певних дефектів соціалізації, що постійно змінюються, мають динамічний характер, набувають максимального негативного значення, проявляючись у вчиненні злочину та будучи певною мірою типово притаманними його суб'єктам, тим самим наділяють їх ознакою суспільної небезпечності.

Вважаємо, що винні, які вчинили насильницькі форми вимагання, наділені ознаками певної типовості та є яскравими представниками корисливо-насильницьких злочинців. Отже, їх із цілковитою впевненістю можна назвати злочинцями.

2.2. Особливості кримінологічної характеристики особи злочинця-вимагача

2.2.1. Соціально-демографічні ознаки особи злочинця-вимагача

Будучи невід'ємною частиною структури особи злочинця, соціально-демографічні ознаки притаманні будь-якій особі, зокрема й особі злочинця. Самі по собі такі риси не мають істотного значення, але у статистичній сукупності осіб, що вчинили злочини, ці ознаки дають корисні дані, без врахування яких кримінологічна характеристика особи злочинця була б неповною. Тим більше, що ст. 65 КК України, визначаючи загальні засади призначення покарання, зобов'язує суд, окрім іншого, враховувати характеристику особи винного: стать, вік, здатність до праці, наявність сім'ї, професію тощо. Таким чином, соціально-демографічні ознаки у сукупності з іншими властивостями та рисами, що входять до складу кримінологічної характеристики особи злочинця, можуть пояснити вибір саме злочинного шляху задоволення своїх потреб, причин такої поведінки та дозволять виробити відповідні запобіжні заходи.

Стать. За результатами проведеного дослідження, вимагання, поєднане з фізичним насильством, по праву можна назвати «чоловічим» злочином, на який припадає 96,1 % вимагачів. Питома вага жінок складає, відповідно, 3,9 %. За статистичною інформацією МВС України, у 2003–2008 рр. частка жіночої злочинності є більш-менш стабільною і в середньому складає 12,9 %¹.

Порівняти показники нашої наукової роботи з аналогічними дослідженнями насильницьких форм цього злочину неможливо, оскільки воно є першим в Україні. Тим не менше,

¹ Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2003 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2004; Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2004 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2005; Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2005 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2006; Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2006 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2007; Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2007 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2008; Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2008 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2009.

наприклад, вивчення С. В. Дьоменком загального складу вимагання за всіма його частинами (2001–2004 рр.) показало, що на частку жінок припадає від 4,2 % до 6 % цих злочинів¹. Це пояснюється, звичайно, не фатальним зв'язком статі з криміногенними рисами особи, а особливостями об'єктивної сторони складу вимагання. Даний злочин є прерогативою чоловіків, зважаючи на їх більшу фізичну здатність до подолання опору з боку жертв, пригнічення їх волі, а також більші можливості в реалізації погроз, впевненіші та агресивніші дії, пов'язані з пред'явленням майнових вимог. Результати узагальнення кримінальних справ показали, що вимагачі-чоловіки сприймаються потерпілими серйозніше, аніж жінки-злочинниці, оскільки у перших є більше шансів довершити злочинний намір. Суто жіночі насильницькі вимагання на практиці зустрічаються рідко, частіше жінки є співучасниками змішаних за статтю груп злочинців, які виконують ролі другорядного характеру. Але іноді без участі жінок вчинення подібних злочинів було б навіть неможливим. Типовим прикладом є кримінальна справа про вчинення жадливого вимагання злочинною організацією з шести осіб, яка включала, окрім співробітників міліції та воєнізованої охорони, ще й 34-річну заміжню гр-ку К., яка впродовж двох років брала активну участь у діяльності даного угруповання. Жінка не тільки була присутньою при заповідянні потерпілим тілесних ушкоджень, але й сама обливала жертв окропом, душила їх тощо².

Вік. Аналіз злочинців за віковими ознаками дає можливість виокремити найактивніші та найпасивніші вікові групи, ступінь їх криміногенності та особливості поведінки. Загальновідомим у кримінології є положення, що для певних груп (видів) злочинів є різною активність винних залежно від їх віку. Це пояснюється як життєвими орієнтаціями, різноманітністю інтересів та потреб у різні фази життя особи, так і відмінністю соціальних ролей, які вона виконує в ці періоди.

Стосовно вимагачів дослідження показало, що за віковим діапазоном найбільш висока кримінальна активність спосте-

¹ Дьоменко, С. В. Вимагання: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С. В. Дьоменко. – К., 2006. – С. 138.

² Архів Апеляційного суду Харківської області за 1998 р.

рігається у групі 25–30 років (32,7 %). Велика кількість злочинів припадає й на осіб віком 18–24 роки, їх частина складає 27,4 %¹. Неповнолітніх осіб віком 14–17 років нами було зафіксовано 13,5 %². Таким чином, понад половини насильницьких вимагань вчиняється особами молодого віку. І це не дивно, бо ця фаза людського життя є найактивнішою: пошук своєї ніші у соціумі; вік, коли людина, як правило, відділяється від батьківської сім'ї, коли остаточно оформлюється коло інтересів, потреб, зокрема матеріальних. Інакше кажучи, це період, коли особа стає «на ноги».

Схожі статистичні дані даються ДСА України за останні роки, аналіз усередненого показника яких дозволяє підтвердити наші результати, але з точністю навпаки (18 – 25 років – 37,4 %; 25 – 30 років – 16,9 %)³. Тобто за цією інформацією найактивнішою є вікова група у віці 18 – 25 років. І це є логічним, оскільки вимагання, що поєднані із заповіданням фізичного насильства, притаманні більш старшим за віком злочинцям, асоціальна орієнтація яких найчастіше проявляється саме в цій фазі життя. За інформацією вказаної судової установи неповнолітніми віком 14–18 років вчиняється п'ята частина вимагань (19,6 %), тоді як наші аналогічні показники у півтора рази менші – 13,5 %. Дійсно для неповнолітніх злочинців більше характерний так званий шантаж, тобто вимагання з погрозою вчинення насильства, без реального його застосування. Підлітки, як правило, роблять «ставку» на груповий характер злочину, постійний психологічний тиск на психіку молодшого та фізично розвиненого потерпілого, але у разі відмови жертви виконати майнові вимоги не цураються агресивної поведінки та жорстоких дій. Незважаючи

¹ Колодяжний, М. Г. Особливості кримінологічної характеристики особи насильницького вимагача [Текст] / М. Г. Колодяжний // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Кроссрууд, 2008. – Вип. 16. – С. 265.

² Про значну кількість вимагань, що вчиняються неповнолітніми та особами молодого віку, вказується і в зарубіжних дослідженнях корисливо-насильницької злочинності. Див. : Алауханов, Е. О. Кримінологические проблемы предупреждения корыстно-насильственных преступлений [Текст] / Е. О. Алауханов ; под науч. ред. Е. И. Каиржанова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2005. – С. 56.

³ Статистична інформація ДСА України ведеться стосовно віку засуджених осіб лише за ч.ч. 1 – 3 та ч. 4 ст. 189 КК України. Тобто виокремити кількість за віком засуджених осіб саме за насильницькі форми цього злочину неможливо.

на більш витончений характер вимагання у порівнянні з іншими корисливо-насильницькими злочинами, молодики при його скоєнні користуються тенденціями злочинності останніх років, яка тяжіє до проявів насильства.

Кримінально-пасивними виявляються групи вимагачів у віці 31–35 років (13,1 %) та 36–40 років (9,4 %). Старші за віком злочинці складають незначну частину – 3,9 %, а вимагачів понад 60 років взагалі не виявлено при проведенні дослідження. Отже, простежується прямо пропорційна залежність віку і кількості насильницьких вимагань, що пояснюється природним спадом не тільки кримінальної, й загальної активності особи у будь-яких сферах її життєдіяльності.

Освіта. До соціально-демографічної характеристики особи злочинця належить також освітньо-культурна. Саме в єдності освітнього рівня та культурної складової людини вбачається потенціал правосвідомості особи, «імунітет» як на негативні впливи оточуючого середовища, так і прояв анти-соціальних орієнтацій з боку її самої. Освітній рівень також може свідчити про соціальний статус особи, коло її інтересів, контактів, планів на майбутнє та шляхів їх реалізації.

Так, майже половина вимагачів (48,4 %) на момент вчинення злочину мали середню освіту. Менше злочинців зустрілося з професійно-технічною освітою (21,6 %), а кожний п'ятий вимагач (20,2 %) мав базову середню. Незначний відсоток склали особи з повною чи базовою вищою освітою (9,8 %). З огляду на освітній рівень по Україні за останні п'ять років як злочинців взагалі, так і вимагачів зокрема, простежується певна тенденція його зростання: у всіх злочинців з 29,7 % у 2003 р. до 33,0 % у 2008 р.; у вимагачів – з 31,3 % у 2003 р. до 33,9 % у 2008 р¹. Отже, ми бачимо, що освітній рівень винних, які вчинили насильницькі форми вимагання, відповідає тенденціям, що намітились останнім часом в державі. До речі, серед вимагачів жодного разу не зустрілись особи без освіти чи з початковою освітою. Це пояснюється, по-перше, відносною доступністю здобуття професійно-технічної та вищої освіти, а по-друге, вимогою роботодавців до певного

¹ Цей показник ґрунтується на узагальненні статистичної інформації МВС України та включає кількість злочинців, які мають професійно-технічну, повну чи базову вищу освіту.

освітнього рівня робітників майже в усіх галузях виробництва, надання послуг тощо.

Достатньо високий освітній рівень злочинців пов'язаний, як зазначалось, із певним «інтелектуальним» характером вимагання порівняно, наприклад, з іншими корисливо-насильницькими злочинами. Для реалізації злочинного умислу винні звертають увагу на вивчення шляхів тиску на потерпілого, виходячи з особливостей особистого життя останнього, його службової, підприємницької чи іншої діяльності. Як правило, вимагачі більш обізнані з правовою точки зору, аніж жертви, що дозволяє правильно розставити акценти під час пред'явлення вимог та виказування погроз.

З другого боку, цей показник повинен насторожувати, оскільки вимагачі, маючи достатньо високий освітній рівень, обирають найгірше – застосування людині фізичного (іноді досить жорстокого) насильства, аж до вбивства жертви. Але тим не менше вважаємо, що ця ознака кримінологічної характеристики особи вимагача не виконує важливої функції – підвищення правосвідомості та блокування негативних асоціальних установок.

Громадянство, національність. Ці ознаки дозволяють розглянути злочинність крізь призму національного складу населення, виділити сегмент так званої гастрольної її частини, виявити вплив міграційних процесів на структуру злочинності в цілому та її види зокрема.

Щодо національності насильницьких вимагачів, то її зріз такий: українці – 58,2 %, росіяни – 34,4 %, грузини, вірмени й азербайджанці – 2,7 %, татари – 2,3 %, інші національності – 2,4 %. Таким чином, найчастіше вчиняють цей злочин українці, які у переважній більшості (95,6 %) є громадянами України. Що стосується росіян, то, як видно, на них припадає третина таких діянь. Але слід підкреслити, що високий відсоток цієї національності обумовлений історичними умовами, коли переважно на сході, півдні, в Автономній Республіці Крим, частково в центрі країни проживають саме росіяни. Громадян Російської Федерації (далі – РФ) зафіксовано дуже мало – 1,8 %. Виокремлення татар у цьому контексті пов'язано, безумовно, з їх проживанням на історичній батьківщині – Кримському півострові, де їх чисельність є значною. Вчинення вимагань грузинами, вірменами й азербайджанця-

ми пов'язано більше з їх участю у діяльності саме етнічних злочинних угруповань на території України, ніж з «гастрольною» злочинністю. Це показово підтверджує те, що громадянами зазначених країн Кавказу було лише 1,2 % злочинців. Відсоток іноземців та осіб без громадянства (апотриди) у загальній структурі вимагачів є дуже незначним (0,7 %).

Таким чином, незважаючи на те, що наша держава є транзитною, а значна частина українців через скрутне економічне становище вимушена працювати за кордоном, насильницькі вимагання все ж таки вчиняють громадяни України. Це пояснюється і виключно територіальним принципом діяльності злочинних груп, що спеціалізуються на вчиненні цього злочину.

Сімейний стан, наявність дітей. Як вказувалось, ці ознаки поряд з іншими входять до блоку «соціальний статус особи злочинця» та можуть дати уявлення про її життєві орієнтири, цінності тощо. Більше половини вимагачів, що становить 57,5 %, не були одруженими (заміжними). Одружених винних було зафіксовано 33,7 %, розлучених – 6,0 %, тих, хто перебував у фактичних шлюбних відносинах, – 2,1 %, вдівців – 0,7 %. З цього випливає, що більшість вимагачів не мали власної родини, цього, безумовно, стримуючого криміногенні пориви чинника. Цей показник пов'язаний із молодіжним характером таких злочинних діянь, коли особи або ще не встигли завести сім'ю, або в них відсутнє таке бажання.

Стосовно наявності у злочинців дітей, то більшість вимагачів їх не мали (67,3 %). Як правило, вимагачі мали одну дитину (23,7 %), рідше – двоє дітей (8,0 %), троє і більше дітей мали 1,0 % винних. Саме остання група злочинців пояснювала під час допитів причину вчинення вимагання необхідністю забезпечувати членів родини. Вважаємо, що це не може бути виправданням для цих осіб, оскільки існують інші шляхи чесно заробляти гроші і утримувати сім'ю.

Представляється необхідним дослідити ще одну із складових соціального статусу особи злочинця – обстановку в батьківській сім'ї винного. Дані виявляються такими, що у кожного п'ятого вимагача (21,9 %) стосунки були ненормальними, тобто простежувалися сварки, бійки, іноді на фоні вживання спиртних напоїв. 32 особи взагалі родини не мали, 28 – не підтримували з нею стосунків через різні причини.

Тільки 1/3 вимагачів мала нормальні стосунки з батьками. Отже, результати стосовно ознак формування та соціалізації злочинців є невтішними та свідчать про певну соціальну ізоляваність, напевно, і розчарування у необхідності мати власну родину, – і це при умові, що відносно 34,2 % винних такі відомості отримати не представилось можливим.

Рід занять та джерела прибутків. Наступною складовою соціального статусу особи є зайняття суспільно корисною діяльністю. Цей показник багато в чому може пояснити вибір особою саме злочинного шляху задоволення своїх потреб, її прагнення, уподобання, намагання змінити життя на краще чи навпаки – життєвий песимізм, входження до лав соціальних «аутсайдерів». За результатами проведеного дослідження, понад половина осіб (57,4 %), які вчинили вимагання, поєднане з фізичним насильством, на момент вчинення злочину не працювали, не вчилися та не займалися суспільно корисною діяльністю. Більше того, нами, за можливості, отримана інформація і про строк, упродовж якого особи не працювали і не навчалися: 6,8 % винних – понад три роки, 8 % – від одного до трьох років, 2,8 % – до одного року, 1 % – до шести місяців, а у 84,2 % випадків, на жаль, такі дані отримати не вдалося. У зв'язку з тим, що переважна більшість винних, як вже зазначалось, є особами молодого віку та працездатними, на перший план виходить їх паразитичний спосіб життя, небажання працювати та навчатися, чесно заробляти гроші.

Характер роду занять іншої частини вимагачів має такий вигляд: 11,7 % є робітниками промислових підприємств, 9,4 % – студентами (учнями), 6,4 % – приватними підприємцями, 3,4 % – охоронниками, інші категорії є незначними та малопоказовими.

Також нами було вивчено дані стосовно засобів існування винних, що з'ясовувалося як за матеріалами архівних кримінальних справ, так і під час бесід із самими засудженими. Так, лише третина осіб (32,1 %) працювали і отримували заробітну платню, тобто мали законні і більш-менш достатні джерела існування. Ще одна третина (27,9 %) винних вказувала на випадкові заробітки. Але необхідно зазначити виключно суб'єктивний характер цього показника, бо більшість осіб вказували на це джерело існування, пояснюючи його характер неможливістю знайти постійне місце роботи.

Проте вважаємо, що вони лише намагалися приховати небажання працювати. 15,9 % вимагачів були утриманцями. Це стосується переважно студентів та учнів, які жили за кошти батьків чи піклувальників. Кожна десята особа (12,8 %) існувала за рахунок вчинення вимагання та інших злочинів, тобто суто злочинної діяльності. Суспільно корисна праця як така для подібних людей не існує, вони не уявляють своє життя без «легких» грошей і не стільки через неможливість, а скільки внаслідок небажання працювати. Десять осіб (1,2 %) були особами без визначеного місця проживання, жебракували і заробляли на життя, як правило, вчиненням злочинів, зокрема і насильницькими вимаганнями.

Рівень матеріального достатку. Дуже тісно до попередніх соціальних характеристик прилягає рівень матеріального благополуччя злочинців, тобто того резерву, капіталу, який забезпечує нормальне життя як самої особи, так і членів її родини, можливістю користуватися наявними товарами та послугами, реалізовувати свої плани, у тому числі і матеріального характеру. І найголовніше – рівень достатку залежить, як правило, від самої особи, її активності та бажання працювати.

Наше дослідження, як не парадоксально, ще раз підтверджує велике матеріальне розшарування населення України, засвідчує глибоку соціально-економічну кризу, яка відбивається і на особах, що вчинили вимагання. Лише десятку частину (9,6 %) вимагачів можна з впевненістю назвати особами з високим достатком. Це переважно підприємці малого бізнесу, іноді представники інших професій, для яких часто вчинений злочин так чи інакше пов'язаний з їх діяльністю. Розповсюдженою на практиці є ситуація, коли самі «вимагачі», даючи у займи гроші партнерам по бізнесу, знайомим і навіть родичам, не можуть їх повернути назад. Потім сценарій може йти у двох напрямках: 1. забути про свої гроші; 2. любим шляхом їх повернути, у тому числі не завжди законним чином, «підключаючи інших братків», особисто погрожуючи розправою над «потерпілим» тощо. Зрозуміло, що у другому випадку йдеться про вимагання, іншими словами, коли особа, вичерпавши усі можливості повернення боргу, використовує незаконні засоби, чим і користується більш обізнана «жертва». І не дарма на практиці часто існує проблема

перекваліфікації вимагання на діяння, передбачене ст. 355 КК України «Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правих зобов'язань» (ст. 198² КК України 1960 р.).

Середнього достатку є 23,0 % винних, які могли дозволити більш-менш нормальне існування. І більшість осіб є малозабезпеченими: 66,2 % – із слабким достатком, а 1,2 % – він взагалі відсутній. В останню групу входять бомжі, що не мають ані власного житла, ані коштів для придбання їжі чи необхідного одягу.

Місце прописки і фактичне місце мешкання. Розглядаючи соціальні житлові умови, їх придатність для нормального проживання як складової соціально-демографічної характеристика вимагачів, необхідно наголосити, що такі дані отримати вкрай складно, оскільки у більшості справ вони відсутні. З їх аналізу випливає, що майже в усіх злочинців було житло, не деталізуючи наявність у них на нього права приватної власності. Більш кримінологічно значимою у цьому зв'язку бачиться інформація стосовно місця прописки винних та їх фактичного місця мешкання. Так, 84,0 % осіб було прописано у тому ж населеному пункті, де був вчинений злочин, а у 84,7 % вони фактично там проживали. 14,8 % вимагачів були прописані в іншому населеному пункті, десять осіб, як вже зазначалось, не мали певного місця мешкання. Таким чином, ці дані ще раз підтверджують тезу про те, що вимагання є так би мовити злочином «місцевим», коли злочинці його вчиняють, як правило, у тому ж населеному пункті, де фактично і мешкають.

2.2.2. Кримінально-правові ознаки особи вимагача

Як вже вказувалось, кримінально-правові ознаки притаманні лише особам, винним у вчиненні злочину. Ці риси дають певне уявлення про генезис злочинної поведінки та мотиваційні зміни у кримінальній поведінці вимагачів, мають значення для кваліфікації дій винних та призначення судом покарання.

Сукупність злочинів. Узагальнення матеріалів архівних кримінальних справ дає підстави стверджувати, що 82,1 % винних притягувались до кримінальної відповідальності лише за вчинення вимагань, у тому числі й насильницьких форм.

Найчастіше вимагання, поєднані з фізичним насильством, супроводжували інші корисливо-насильницькі злочини: у 3,9 % випадків розбій (ст. 187 КК України), а у 3,3 % – грабіж (ст. 186 КК України). Під час досудового розслідування та судового розгляду справи іноді досить складно кваліфікувати дії винного: злочинець може здійснити розбійний напад на потерпілого, застосувати до нього фізичне насильство, а також додатково висунути вимогу про передачу майна чи вчинення дій майнового характеру через деякий проміжок часу.

Траплялися випадки носіння холодної чи вогнепальної зброї без відповідного дозволу та всупереч вимог закону з метою залякування жертви, пригнічення її волі задля скорішого виконання нею вимог. Такі дії додатково кваліфікувалися за ст. 263 КК України. Зустрічалися кримінальні справи, де вимагачі не тільки погрожували жертвам чи їх близьким родичам згвалтуванням, у тому числі в неприродний спосіб, але й реалізовували такі погрози (2,2 %). Причому стать потерпілого не мала значення, а на чоловіків такі залякування справляли навіть більший ефект. У 1,2 % злочинів винним інкримінувалися дії щодо втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, оскільки злочинні групи мали змішаний характер, тобто їх учасниками були як дорослі, так і неповнолітні вимагачі. Решта злочинів становить незначну частину.

П'ята частина злочинів (18,8 %) вчинювалась не лише одночасно з вимаганням, але й до і/або після нього. Отже, йдеться про повторність, що не пов'язана із засудженням за раніше вчинений злочин. Вчинення вимагання до і/або після насильницьких форм цього злочину має найбільший показник і складає 4,1 %. Крадіжка майна мала місце до і/або після вчинення вимагання, поєданого з насильством, у 2,7 %; хуліганство – 2,0 %; грабіж – 1,8 %, ще менше розбій – 1,6 %. Наведене, окрім стійкої антисуспільної орієнтації особи, свідчить ще й про ознаки певної професіоналізації винних, що вчинили вимагання. Недарма найбільший показник належить саме вимаганням, які вчиняються злочинцями до і/або після цього ж діяння: набуваються навички у лінії поведінки під час пред'явлення вимог, здійснення погроз та їх реалізації, а також з'являється повторне бажання отримати «легкі» гроші, іншими словами у частини вимагачів має місце своєрідне замкнуте порочне коло.

Співучасть. У попередньому розділі розглядалось питання про форми співучасті, чисельність осіб у злочинних групах та інші якісні характеристики цього виду злочинності. Тут звернемо увагу на активність винного у злочинній групі та роль, яку він у ній виконував. Стаття 27 КК України передбачає чотири види співучасників злочинів: виконавця, організатора, підбурювача і пособника. За нашими даними, виконавцями були 73,0 % винних; організаторамим у складі організованої злочинної групи чи злочинної організації (співтовариства) – 1,8 %; функції підбурювача виконували 3,0 % осіб, а до пособників можна віднести 10,6 % вимагачів. Траплялися випадки поєднання функцій організатора та виконавця – 9,4 %, рідше підмовника або пособника і виконавця – 1,6 % чи організатора, підмовника та пособника – 0,6 %.

За активністю винних у злочинній групі ми обрали таку градацію: лідер, активний учасник, другорядна особа. Дійсно, не завжди виконавця вимагання, який, наприклад, пред'являє вимогу та погрожує, можна назвати найактивнішим учасником на відміну від інших співучасників, що застосовують фізичне насильство, заздалегідь обирають «найслабші» місця у психіці потерпілого, які можна використувати для застосування погроз, тощо. Лідерами можна назвати 13,5 % винних, активними учасниками – 75,2 %, а другорядними особами – 11,3 %.

Стан особи в момент вчинення злочину. Цей показник впливає не лише на вибір судом розміру покарання, але й має кримінологічне значення, зважаючи на особливості запобіжної роботи з особами, які вчинили ті чи інші злочини в стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння. Результати дослідження свідчать, як вже підкреслювалось, що всі винні були визнані осудними. Четверо з десяти злочинців (40,9 %) вчиняли вимагання у стані алкогольного сп'яніння, 3,0 % – у стані наркотичного сп'яніння. Як вказували деякі засуджені вимагачі під час проведення стандартизованого інтерв'ювання, алкоголь вони вживали для сміливості. Він надав упевненості у своїх діях, і, на жаль, як показало наше дослідження, такий стан призводив до прояву жорстокості та витонченості у заподіянні страждань жертвам. До речі, інші дослідники також відзначили високу питому вагу вимагачів, що вчинили це злочинне діяння у не-

тверезому стані (39 %¹, 46,0 %²). Втім, як з'ясувалося стан сп'яніння в цілому дозволяє злочинцям контролювати як свої дії, так і дії жертви. Тверезими виявилось понад половина осіб – 53,2 %, а стосовно 2,9 % дані отримати не виявилось можливим.

Тривалість злочинної діяльності. Переважній більшості винних інкримінувався один епізод – 65,5 %. Два епізоди були характерні для 8,6 % вимагачів, але тут необхідно ще раз підкреслити, що така злочинна діяльність була більш-менш тривалою і до цієї питомої ваги ми віднесли також злочини, що учинялись упродовж двох тижнів. Від двох тижнів до одного місяця було вчинено кілька різних злочинів чи одне продовжуване вимагання – 9,4 %. Певний «стрибок» фіксується у злочинної діяльності, що тривала від одного до шести місяців – 11,4 %. Траплялися випадки і з більш тривалим терміном: від шести місяців до одного року – 2,3 %, від одного до п'яти років – 2,8 %. Такі вимагання притаманні злочинним групам з високим ступенем організованості, коли окремі особи і навіть групи потерпілих обкладаються «даниною», яка виплачується з певною періодичністю у часі. Ми не зустріли випадків, коли б злочинна діяльність винних тривала понад п'ять. Отже, для насильницьких вимагачів характерна нетривала злочинна діяльність, що обумовлюється, перш за все, не бажанням її припинити, а через причини, що від них не залежать, – затриманням правоохоронцями під час або після передачі грошей чи іншого майна.

Причини припинення злочинної діяльності. Результати узагальнення інформації про причини припинення злочинної діяльності вимагачів дають корисні дані про якісну характеристику особи злочинця, а саме: припинення вчинення злочинів залежало від самого вимагача чи від обставин, які не залежали від нього. Так, вісім з десяти винних (78,9 %) було затримано внаслідок проведення оперативно-розшукової ді-

¹ Корягина, О. В. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика вымогательства [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Корягина Ольга Валентиновна. – Иваново, 1998. – С. 194.

² Дьоменко, С. В. Вимагання: кримінально-правовий та криминологічний аналіз [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / С. В. Дьоменко. – К., 2006. – С. 12.

яльності (далі – ОРД) співробітниками органів внутрішніх справ. Тобто маються на увазі успішно проведені операції після подання відповідної заяви потерпілого про вчинений стосовно нього злочин¹. Кожний сьомий вимагач (14,6 %) був затриманий по «гарячих слідах». У цьому випадку успіх із затримання злочинців залежить від швидкості звернення жертви до міліції та оперативності дій самих правоохоронців. Щодо 4,5 % винних було констатовано явку з повинною. Але на практиці це досягається штучними способами, коли, наприклад, вже затриманому злочинцю пропонується дати правдиві показання щодо його злочинної діяльності та діяльності інших співучасників взамін фіксації у матеріалах кримінальної справи явки з повинною, яка може бути розцінена судом як обставина, що пом'якшує покарання. Таким чином, насправді частка такої причини припинення злочинної діяльності є ще меншою. Два вимагачі було навіть затримано на місці вчинення злочину, тобто в момент пред'явлення вимог, поєднаних з погрозами та з реальним застосуванням фізичного насильства. Хочеться підкреслити, що така ситуація є рідкісною і пояснюється випадковим знаходженням поряд співробітників міліції. 1,8 % злочинців було затримано при вчиненні нового злочину.

Судимість. Цей показник демонструє факт наявності попередніх зіткнень із законом, а також свідчить про неспроможність цього інституту запобігти вчиненню частиною судимих осіб нового злочину, напевно, у зв'язку зі стійкістю криміногенних рис таких суспільно небезпечних представників кримінального світу. Яскравим щодо цього є приклад, коли за попередньою змовою група із трьох чоловік, двоє з яких мали по три судимості за корисливі та насильницькі злочини, прийшла вранці до оселі П. і почала вимагати в нього чотири тис. дол. США. Погрожуючи потерпілому вбивством однорічної доньки, згвалтуванням жінки, вони сильно побили його брата, який від отриманих ушкоджень помер на

¹ В інших дослідженнях зазначається, що у 94,4 % кримінальних справ підставами для їх порушення були відповідні заяви громадян про вчинення вимагання. Див. : Мельничок, В. М. Розслідування вимагательства в сучасних умовах [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криминологія; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В. М. Мельничок. – К., 1998. – С. 17.

місці вчинення злочину. На допитах один із винних сказав, що, окрім отримання «легких» грошей від вимагання, він вирішив помститись П. за те, що через нього він був вимушений відбувати кілька років покарання за вчинений грабіж. Цими злочинцями протягом року також було вчинено низку тяжких злочинів, за що вони були засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі на 14 та 15 років з конфіскацією майна, а раніше судимий організатор М. – до довічного позбавлення волі¹.

Результати дослідження показали, що 3/4 (73,6 %) насильницьких вимагачів були несудимими. Винних, що мали судимість, виявилось 17,6 %, тих, у кого вона була знята чи погашена, – 5,2 %. 3,6 % осіб було звільнено від відбування покарання з випробуванням за вчинення попереднього злочину.

Що стосується, наприклад, як кількості усіх злочинів по Україні, що вчиняються раніше судимими особами, так і аналогічного показника по усіх вимаганнях, то, за статистичними даними МВС України, протягом останніх шести років вони невідмінно збільшуються. Так, питома вага усіх таких злочинів збільшилася з 14,5 % у 2002 р. до 18,4 % у 2007 р., а у вимагань – майже вдвічі – з 14,7 % у 2002 р. до 27,0 % у 2007 р. Отже, можна констатувати, що частка раніше судимих осіб, які знову вчинили насильницьке вимагання, так і взагалі вимагань, вчинених особами, що раніше вчинили злочин, є доволі високою.

Не оминули ми також і висвітлення питання стосовно проміжку часу, що минув після засудження чи звільнення осіб за попередній злочин до вчинення ними вимагання, поєданого з насильством. З впевненістю робимо висновок, що половина таких осіб упродовж року не виправилась та не стала на шлях дотримання законів та поваги прав інших людей: 13,8 % винних вчинили вимагання після засудження чи звільнення за попередній злочин впродовж трьох місяців, 9,2 % – шести місяців, а 23,0 % – не більше року. Третина осіб (29,9 %) «стримувала» себе від нового злочинного діяння до трьох років, 10,9 % – до п'яти років, а «найстійкішою» виявилась група з 13,2 % таких осіб, які не вчиняли новий злочин більше п'яти років.

¹ Архів Апеляційного суду Львівської області за 2001 р.

Представляє науковий інтерес і характер злочинів, що були вчинені винним до засудження за вимагання. Не дивно, що найбільша питома вага належить корисливим (30,8 %) і корисливо-насильницьким (22,2 %) злочинам, серед яких найчастіше зустрічаються крадіжки, грабежі та розбійні напади. Рідше особи вчиняли злочини проти громадської безпеки (16,2 %). 8,1 % діянь припадає на насильницькі злочини, ще менше (6,1 %) – на злочини у сфері обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, інші діяння мають незначну питому вагу. Таким чином, ця структура злочинів, які вчинені до останнього засудження, цілком відповідають корисливо-насильницькій спрямованості самого вимагання.

Обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання. Як невід'ємна частина кримінально-правової характеристики особи злочинця, ці дані мають значення не тільки при призначенні покарання, а й дозволяють зрозуміти поведінку вимагача на досудовому слідстві та під час судового розгляду кримінальної справи: визнання ним вини, щире каяття та інша позитивна поведінка чи навпаки – намагання заплутати розслідування справи та всіляке ігнорування інтересів слідства. Так, аналіз вироків кримінальних справ про вимагання дає підстави говорити, що найчастіше обставиною, яка пом'якшує покарання, було вчинення злочину неповнолітнім – 13,5 %. Стосовно 11,7 % осіб судом обиралась як така обставина позитивна характеристика як за місцем роботи, навчання, так і за місцем проживання. Рідше вказувалось на першу судимість – 10,3 %; щире каяття – 9,6 %; визнання своєї вини – 8,1 %; стан здоров'я – 7,0 % тощо.

Серед обтяжуючих покарання обставин на перший план виходить вчинення злочину у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння (44,0 %). Кожному п'ятому вимагачу (21,1 %) суд врахував рецидив злочинів. 1,6 % винних суд, як вважається, справедливо визнав такою обставиною вчинення злочину з особливою жорстокістю та ін. Необхідно також зазначити, що відносно 27,2 % осіб обставини, що обтяжують відповідальність, а 28,0 % обставини, що її пом'якшують, вказані не були¹.

¹ Іноді у вироків було вказано відразу на декілька обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання.

Покарання, його види та розмір. Як правило, до винних за вчинення насильницьких форм вимагання застосовувалось покарання у вигляді позбавлення волі (88,3 %) ¹. 11,1 % осіб за різними причинами було звільнено від покарання. До незначної частини осіб (0,5 %) як покарання було обрано виправні роботи, а до одного злочинця – довічне позбавлення волі. Як додаткове покарання судом найчастіше застосовувалась конфіскація майна: повна (63,9 %) або часткова (5,5 %). Також на 0,7 % винних окремо накладався штраф.

Що стосується строку при обранні покарання у вигляді позбавлення волі, то понад половина злочинців (56,3 %) засуджені на строк до п'яти років включно. Понад чверть (25,2 %) були засуджені до позбавлення волі від п'яти до восьми років. Рідше – понад вісім до десяти років включно (4,1 %). 2,6 % осіб призначено покарання понад десять до п'ятнадцяти років включно.

2.2.3. Морально-психологічні риси і особливості особи вимагача

Як вже вказувалось, до структури особи злочинця входять і властивості морально-психологічного змісту, до яких належать: світогляд, ціннісні орієнтації, інтелектуальні та вольові ознаки, емоційні і рольові особливості, психічні аномалії, що не виключають осудність, рівень потреб, знання, погляди, навички, стереотипи поведінки, настанови, темперамент, здібності, особливості мислення, переконання та ін.

Особливістю висвітлення цієї характеристики є те, що досить складно отримати таку інформацію з матеріалів архівних кримінальних справ. У цьому нам допомогли відомості соціально-демографічної та кримінально-правової характеристик особи вимагача, узагальнення проведеного стандартизованого інтерв'ювання засуджених, бесіди зі співробітниками правоохоронних органів, характеристики винних за місцем роботи (навчання), мешкання та дані з інших процесуальних документів кримінальних справ тощо.

Як вказується в літературі, поведінка людини визначається направленістю, орієнтацією, соціальною установкою

¹ Результати наводяться із врахуванням можливої сукупності злочинів.

особи, яка в свою чергу виражається у певному достатньо стійкому ставленні особи до різних соціальних цінностей ¹. І, на нашу думку, вже сам факт посягання вимагача на чужу власність, використовуючи при цьому крайність – фізичне насильство, характеризує таких осіб з негативного боку.

Потреби насильницьких вимагачів, як частина їх морально-психологічної характеристики, є доволі примітивними. В основному вони зводяться до задоволення своїх егоїстичних матеріальних бажань аморальної спрямованості. Так, результати дослідження показали, що чверть злочинців (27,1 %) витратили здобуті злочинним шляхом гроші на алкоголь та наркотики, майже така ж частина винних (23,7 %) – на продукти харчування. Але в останньому випадку продукти покупались не у зв'язку з необхідністю годувати родину, а у зв'язку з банальним бажанням «добре випити та закусити». Майже кожний восьмий вимагач (13 %) витрачав «легкі» гроші на розваги (азартні ігри, зокрема у казино та залах ігрових автоматів); 10,8 % осіб – на престижні носильні речі, дорогі мобільні телефони. А ті злочинці, які незаконно отримали великі суми грошей, – навіть на покупку автомобілів та квартир ². Також під час проведення стандартизованого інтерв'ювання засудженим за вимагання ставилось запитання про те, з якою метою воно вчинялося. Не дивним виявилось те, що 72 % респондентів причиною вчинення вимагання вказали перш за все отримання матеріальної вигоди.

Також під час проведення стандартизованого інтерв'ювання засудженим за вимагання ставилось запитання про те, на що був направлений злочин, тобто на задоволення яких саме потреб. Не дивним виявилось те, що 72 % респондентів причиною вчинення вимагання вказали перш за все отримання матеріальної вигоди. Морально-психологічний облік типового представника нового покоління сформувався (повністю чи частково) в умовах переходу до ринкових відносин, тобто в період «дикого капіталізму», коли на перше місце, особливо серед молоді, ставиться споживацький та паразитичний об-

¹ Личность преступника [Текст] / подред. В. Н. Кудрявцева, Н. С. Лейкиной, Г. М. Миньковского и др. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 156.

² Іноді респонденти вказували одночасно на декілька варіантів витрачання коштів, здобутих злочинним шляхом. Тому сума процентних показників перевищує 100 %.

раз життя, що набуває тотального розповсюдження. І задля задоволення своїх матеріальних потреб, іноді спонтанних, частина населення, керуючись принципом «тут і зараз», обирає, на їх думку, найлегший шлях – вчинення насильницького корисливого злочину.

Рівень інтелектуального розвитку злочинців має неоднозначний характер. З одного боку, як вже зазначалось, вимагачі мають досить високий, порівняно з іншими корисливо-насильницькими злочинцями, освітній рівень, коли жодного разу не зустрілась неграмотна або з початковою освітою особа. З другого боку, аналізуючи, наприклад, бесіди із самими засудженими або протоколи допитів підозрюваних чи обвинувачених, можна дійти висновку, що велика частина винних має низький рівень грамотності, обмежений словарний запас та не здатна у зв'язку з цим сформулювати відповіді на поставлені запитання. Таким чином, антикриміногенний потенціал освітнього рівня не дає бажаних результатів.

Дослідження смислової сфери корисливо-насильницьких злочинців, у тому числі і насильницьких вимагачів, свідчать, що в них завищена самооцінка, життєві запити є далекими від реальності. Характеризуючи вольові якості злочинців, можна стверджувати, що вони ототожнюють себе із вольовими особами, наділеними достатньою свободою вибору будувати власне життя у відповідності зі своїми життєвими уявленнями і антисуспільними переконаннями. Вони впевнені у здатності контролювати перебіг життєвих подій. Молода зухвалість, переконаність у своїх фізичних можливостях, агресивність роблять насильницький спосіб наживи за чужий рахунок найбільш швидким, ефективним і вигідним. Їх мотивація має агресивно-зухвалий характер. За допомогою насильства молодіжні зграї корисливо-насильницьких злочинців, у тому числі і вимагачів, піднімають свій авторитет та дотримуються моди на злочинний спосіб життя, який культивується їх спільнотою¹.

Не прикрашає морально-психологічне обличчя особи вимагача його характеристика в побуті, за місцем роботи, навчання чи мешкання, незважаючи на те, що певна частка

¹ Головкін, Б. Дослідження смислової сфери особистості корисливо-насильницького злочинця [Текст] / Б. Головкін // Вісн. прокуратури. – 2007. – № 7. – С. 83.

матеріалів кримінальних справ свідчить про позитивну характеристику винних: у побуті у 38,6 % осіб, за місцем роботи (навчання) – у 28,2 % . Такі характеристики у переважній більшості не відповідають дійсності, по-перше, через формальне ставлення до морального обличчя вимагачів з боку посадових осіб, які їх надають; по-друге, через намагання їх отримати у будь-який спосіб самими злочинцями, яким слідчими органами обраний запобіжний захід у вигляді підписки про невиїзд; по-третє, у зв'язку з намаганням не показувати своє справжнє «я», оскільки зразкова поведінка на тлі вчинення злочинів є запорукою «чистої» репутації насамперед для правоохоронних органів, а потім – для сусідів, колег по роботі і навіть членів родини.

Особливе місце у цьому блоці структури особи злочинця посідають особливості характеру вимагачів. У науковій літературі виділяють такі індивідуальні риси вимагачів, як утриманство, жадність, брехливість, егоїзм, прагнення виділитися¹. Але цей набір рис можуть доповнити, на нашу думку, агресивність та жорстокість. Саме ці властивості є притаманними злочинцям, які вчинили вимагання, поєднані з фізичним насильством. У цьому плані не викликає сумніву факт вчинення насильницьких вимагань саме групами злочинців. Тобто спрацьовує так званий «зграєвий» механізм, коли найактивніші та найжорстокіші дії проявляються саме у випадку вчинення злочину у співучасті і, як показує практика, чим чисельнішою та озброєнішою є група злочинців, тим більш агресивними є злочини та небезпечними для життя та здоров'я тілесні ушкодження, що заподіюються жертвам.

Можуть також доповнити вказаний перелік такі риси характеру особи вимагача, як холонокровність, обачність та виваженість під час прийняття рішень в екстремальних ситуаціях. Тобто, на перший погляд, для законослухняної особи, особи незлочинця, такі якості є цілком позитивними та соціально прийнятними, але для особи насильницького вимагача наявність цих властивостей характеру додає їм більшої

¹ Сафонов, В. Н. Организованное вымогательство: уголовно-правовой и криминологический анализ [Текст] : монография / В. Н. Сафонов ; под ред. С. Ф. Милокова ; С.-Петербург. ин-т внешнеэконом. связей, экономики и права; о-во «Знание» Санкт-Петербурга и Ленингр. обл. – СПб. : СПБВИЭСЭП, 2000. – С. 180.

небезпечності, непередбачуваності їх дій як для потерпілого, так і для правоохоронців, що заважає, а у деяких випадках навіть унеможливорює їх затримання та забезпечення достатньої кількості доказів, яких вистачить для притягнення винного до кримінальної відповідальності. Недарма під час проведення стандартизованого інтерв'ювання 20 % засуджених вказали, що ними було обране вимагання як засіб заволодіння майном саме через складність розслідування таких діянь, для 12 % злочинців вимагання було вчинити легше, ніж інші корисливі злочини, а у 8 % з них вже є досвід вчинення вимагання, решта відмовились відповідати або зазначили, що не задумувались над цим питанням. Вказані риси характеру особи насильницького вимагача якнайповніше виявляються у випадках здійснення стеження за потерпілим, вивчення розкладу його життя, кола знайомих, близьких родичів, місця їх проживання, безпосереднього здійснення погрози, виказування вимог, застосування фізичного насильства тощо.

Як відомо, почуття та емоції людини залежать від її темпераменту, притаманних їй рис характеру. До речі, нами досліджувався емоційний стан злочинців у момент вчинення злочину. Незважаючи на відмову третини респондентів відповідати на поставлені запитання, 30 % засуджених вказали, що відчували байдужість до потерпілого як під час пред'явлення йому вимог, так і під час виказування погроз і застосування насильства. Таким чином, у цих осіб настільки атрофоване співчуття до іншої людини та сконцентрована увага на характері поведінки потерпілого та заподіянні йому тілесних ушкоджень, що біль, крики та благання жертв припинити насильство не викликають жодної емоції, що привело б до припинення цих дій. 14 % винних відзначили присутність презирства та неприязні до потерпілого. Тобто в цьому випадку насильницькі дії у вимагачів не викликають нічого, окрім агресії, прояву жорстокості та продовження пред'явлення вимог і виказування подальших погроз. 6 % злочинців відчували подібні емоції у вигляді розлюченості та гніву. І тільки деякі особи вказали, що, вчиняючи вимагання та завдаючи тілесних ушкоджень потерпілим, вони відчували страх перед законом. Отже, винні в переважній більшості випадків не переймалися юридичною відповідальністю, яка може настати для них після вчинення вимагання. Їх більше

турбували способи пригнічення волі потерпілого та схилення його до виконання вимог, вибір «надійних» місць передачі майна, які б максимально виключали затримання, іншими словами, доведення злочинної корисливої мети до кінця. Як показали матеріали архівних кримінальних справ, часто вимагачі застосовували фізичне насильство до жертв в момент пред'явлення вимоги, попереджуючи про можливість застосування більш небезпечного насильства у разі звернення про допомогу до правоохоронних органів. І треба сказати: на частину потерпілих це справляло необхідний ефект.

Отже, винні в переважній більшості випадків не переймалися юридичною відповідальністю, яка може настати для них за вчинення вимагання. Їх більше турбували способи пригнічення волі потерпілого та схилення його до виконання вимог, вибір «надійних» місць передачі майна, які б максимально виключали затримання, інакше кажучи, доведення злочинної корисливої мети. Як показали матеріали архівних кримінальних справ, часто вимагачі застосовували фізичне насильство до жертв у момент пред'явлення вимоги, попереджуючи про можливість застосування більш небезпечного насильства у разі звернення про допомогу до правоохоронних органів. І треба вказати: на частину потерпілих це справляло необхідний ефект.

У науковій літературі зазначається, що психічні аномалії, як і всі розлади психічної діяльності, які не досягли психотичного рівня і що не виключають осудність, але які спричиняють особистісні зміни, котрі можуть призвести до відхиляючої поведінки, ускладнюють соціальну адаптацію індивіда, знижують його здатність повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними. До психічних аномалій відносять олігофренію, психопатію, алкоголізм, наркоманію, епілепсію, шизофренію у стадії стійкої ремісії та інші розлади психічної діяльності. Важливим є те, що психічні аномалії сприяють виникненню і розвитку таких рис характеру, як роздратованість, агресивність, жорстокість, і водночас зниженню вольових процесів та послабленню стримуючих контролюючих механізмів¹.

¹ Антонян, Ю. М. Преступность и психические аномалии [Текст] / Ю. М. Антонян, В. С. Бородин ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1987. – С. 8–9.

При проведенні нашого дослідження ми звертали увагу на стан фізичного та психічного здоров'я злочинців, перебування їх на обліку у психоневрологічних диспансерах, наявність інвалідності тощо. Так, побутовим пияцтвом або хронічним алкоголізмом страждав майже кожний п'ятий злочинець – 19,8 %, наркоманами було визнано 1,8 % осіб. Дійсно, як зазначалося, значна кількість вимагань була направлена на отримання грошей та іншого майна з метою придбання алкогольних напоїв та продуктів харчування. При вчиненні самих злочинів дії нетверезих винних були досить агресивними, а насильство більш жорстоким у порівнянні з тверезими вимагачами. Зустрілося 1,6 % осіб із залишковими явищами черепно-мозкової травми, незначну частину склали шизофреніки – 0,5 %, а також два винних із розумовою відсталістю – 0,2 %. 3,6 % вимагачів перебували на обліку у психоневрологічному диспансері.

Не можна оминати увагою показники фізичного здоров'я, які для насильницьких вимагачів мають іноді вирішальне значення. Нами було встановлено, що професія кожного десятого вимагача потребувала досить високої фізичної підготовки (військовослужбовці, міліціонери, охоронники, спортсмени і навіть вантажники). Половина злочинців до вчинення вимагання проходили службу в армії, а щодо 10,2 % винних отримані дані про заняття ними на любительському, а у деяких випадках навіть і на професійному рівні різними видами спорту, як правило, рукопашним боєм, різними видами східних єдиноборств та важкою атлетикою. Не дивним є яскравий образ вимагача 90-х років ХХ ст. з великою статуєю та у спортивному костюмі. Дійсно для схилення потерпілого до виконання вимог, а іноді і передачі великих сум грошей, вимагачу недостатньо певних відомостей з його життя, які він може використати для вимагання майна. Тут має бути високий рівень фізичної підготовки, який часто є «ідеальним» доводом для жертви. Так, Л. керував організованою групою з восьми професійних спортсменів, які упродовж півроку нав'язували підприємцям охоронні послуги створеного ними комплексу «Олімпійські надії». Будучи призерами спортивних змагань різних рівнів та характеризуючись виключно позитивно (!), злочинці вчиняли

вимагання, у тому числі із застосуванням фізичного насильства, стосовно торговців ринків¹.

Переважна більшість винних мали задовільний стан фізичного здоров'я, лише 4,4 % осіб страждали на хронічне соматичне захворювання і 1 % з них мали у зв'язку з цим інвалідність.

Дослідження кримінологічної характеристики особи злочинця, який вчинив вимагання, поєднане з насильством, що включає його соціально-демографічну, кримінально-правову й морально-психологічну характеристику, дозволяють створити узагальнений портрет насильницького вимагача. Як правило, це молоді чоловіки віком від 21 до 30 років, із середньою освітою, неодружені та не мають дітей, не працюють і не навчаються, не судимі. Заробляють авторитет у своєму мікросередовищі за допомогою атрибутів сучасного життя: мобільних телефонів, рідше дорогого одягу, наявністю зв'язків з іншими кримінальними елементами. Переважно активні й ініціативні молоді люди, які цю властивість спрямовують на вчинення правопорушень та злочинів. Відрізняються дратівливістю, агресивністю, у разі зустрічі опору з боку потерпілого або підозри, що останній співпрацює з правоохоронними органами – жорстокістю. З другого боку, вказані риси можуть одночасно бути поєднані з витриманістю, врівноваженістю щодо вивчення особи потерпілого, його оточення, статків, наявності охорони тощо. Жертвами вимагання стають ті, у яких є борг, спостерігаються конфліктна ситуація або хоча б так звані неприязні стосунки з винним. Не відмовляються від вживання спиртних напоїв, але якщо вчиняють вимагання напідпитку, здатні цілком контролювати перебіг подій та аналізувати поведінку жертви. Вимагають великі суми грошей. Якщо сума грошей або обсяг іншого майна, які навіть вже передаються потерпілим, не задовольняють злочинця, останній може змінити умови вимог, що ще раз доводить пожадливість вимагачів та «любов» до грошей. Фізичних ушкоджень завдають руками і ногами по різних частинах тіла потерпілого зі збільшенням інтенсивності насильства аж до моменту його погодження.

¹ Архів місцевого суду Жовтневого району м. Полтава за 2003 р.

Розробка загального кримінологічного портрета особи насильницького вимагача має важливе як теоретичне, так і практичне значення. Зважаючи все ж таки на різний набір рис, властивостей, якостей певних особливостей цих злочинців, даний портрет є відправною точкою для вироблення типології злочинців, які вчинили вимагання, поєднане з фізичним насильством, та виокремлення найбільш небезпечного його виду (типу).

2.3. Типологія злочинців, які вчинили вимагання, поєднане з фізичним насильством

Вивчення злочинців буде неповним, якщо не систематизувати отримані про них дані за певними критеріями. Запобігання злочинності не може орієнтуватися лише на індивідуальну неповторність кожної особи, водночас вона повинна враховувати неоднорідність контингенту злочинців. Ця проблема розв'язується шляхом розподілу злочинців на окремі групи і типи, що досягається за допомогою класифікації та типології¹.

Не заглиблюючись у дискусію з приводу визначення вказаних понять, необхідно зазначити, що одні кримінологи їх ототожнюють², другі – розділяють³, треті – розглядають типологію як підсистему класифікації⁴.

Під класифікацією розуміється розподіл статистичної сукупності на групи за певними жорсткими ознаками. У рамках класифікації фактично вивчається не особа у комплексі її характеристик, а контингенти злочинців.

¹ Кримінологія [Текст] : підручник / за заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 78.

² Личность преступника [Текст] / под ред. В. Н. Кудрявцева, Н. С. Лейкиной, Г. М. Миньковского и др. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 50, 53; Бандурка, А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие [Текст] : монография / А. М. Бандурка, Л. М. Давиденко. – Харьков : Основа, 2003. – С. 75–76.

³ Данышин, И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии : монография [Текст] / И. Н. Данышин. – Харьков : Прапор, 2005. – С. 121; Абельцев, С. Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия [Текст] / С. Н. Абельцев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2000. – С. 20.

⁴ Воронин, Ю. А. Типология личности преступников [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Ю. А. Воронин. – Свердловск, 1974. – С. 9

У кримінології найчастіше використовують класифікаційні групування за соціально-демографічними даними, соціально-економічними показниками, станом особи в момент вчинення злочину тощо¹.

Думається, що позиція другої групи вчених є більш правильною, оскільки порівняно з класифікацією типологія знаходиться на більш високому рівні абстракції. Її основою є ті властивості, що існують об'єктивно та визначають характер розвитку даних явищ. Інакше кажучи, типологія фіксує те головне, без чого немає і не може бути особи злочинця, показує внутрішні, стійкі зв'язки між істотними ознаками і тим самим сприяє виявленню закономірностей, властивих злочинцю як типу².

У цьому зв'язку при виборі даного методу пізнання постає ще одна наукова проблема про обрання критерію (критеріїв) типології особи злочинця. Так, О. Б. Сахаровим було розроблено типологію особи злочинця, яка базується на характері і ступені антисуспільної направленості особи та глибині і стійкості її антисоціальності. Вона передбачає існування так званих випадкових, ситуаційних, нестійких, злісних і особливо небезпечних типів злочинців³.

Були спроби розробки соціально-психологічної типології за характером моральної орієнтації та ступенем її стійкості, за якою злочинці поділяються на глобальний злочинний тип (з повною злочинною зараженістю), парціальний тип (з частковою злочинною зараженістю) та передкримінальний тип (особи зі слабким самовладанням)⁴.

Заслугове на увагу типологія особи злочинця, розроблена А. П. Закалюком, яка визначається ним як універсальна. Автор, цілком розділяючи та підтримуючи погляди Ю.

¹ Кримінологія [Текст] : підручник / за заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 78.

² Игошев, К. Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения [Текст] / К. Е. Игошев. – Горький : Горьк. ВШ МВД СССР, 1974. – С. 55.

³ Сахаров, А. Личность преступника и типология преступников [Текст] / А. Сахаров // Соц. законность. – 1973. – № 3. – С. 23–24; Сахаров, А. Б. Учение о личности преступника и его значение в профилактической деятельности органов внутренних дел [Текст] : лекция / А. Б. Сахаров. – М. : МВШМ МВД СССР, 1984. – С. 36–39.

⁴ Ковалёв, А. Г. Психологические основы исправления правонарушителя [Текст] / А. Г. Ковалёв. – М. : Юрид. лит., 1968. – С. 50–52.

М. Антоняна у розумінні понять типового, наводить докладну схему типології та набуття типових ознак особистості особою передкримінального типу та особою злочинця, виділяючи при цьому три рівні. На першому рівні за сутністю спрямованості виділяється тип суспільно прийнятної спрямованості та тип суспільно неприйнятної спрямованості. На першому підрівні другого рівня за ознаками суспільної неприйнятності виокремлюються підтипи за ознаками: 1) сфери прояву (інші члени суспільства, власність, економічні принципи тощо); 2) стійкості (нестійка, стійка, укорінена); 3) інтенсивності (більш активна, менш активна, пасивна); 4) глибини (асоціальна, антисоціальна, суспільно небезпечна). З цього випливає, що особа набуває типової ознаки суспільної небезпечності, характер ймовірного прояву якої закладається в основу другого підтипу другого типу, де існує некримінальний, передкримінальний та кримінальний типи. І типовими ознаками останніх двох типів вчений називає криміногенну орієнтацію та кримінальну мотивацію з високою ймовірністю вчинення злочину. На третьому рівні наводиться типологія особи суспільно небезпечної особистості за діяльнісним проявом активності: 1) особа правопорушника з неправомірними проявами, без високої ймовірності вчинення злочину; 2) особа передкримінального типу, що характеризується високою ймовірністю вчинення злочину; 3) особа злочинця, типовою ознакою якої є вчинення злочину; 4) особа рецидивіста, що вчинив умисний повторний злочин¹.

Є.К. Флоря, наприклад, підтримує використання типології, побудованої на критерії необхідності-випадковості злочину в поведінці індивіда, а також трійної типізації злочинців («злісний», «випадковий», «проміжний»). При цьому він пропонує доповнити кримінальний закон положенням про врахування при призначенні покарання типологічної характеристики підсудного².

¹ Закалюк, А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика [Текст] : у 3 кн. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / А. П. Закалюк. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. – С. 272–273.

² Флоря, Е. К. Личность преступника: криминологическое и уголовно-правовое исследование [Текст] : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Е. К. Флоря. – М., 2003. – С. 15.

Існують також типології корисливих та корисливо-насильницьких злочинців. Так, М. Г. Міненко у межах загального корисливого типу залежно від якісної однорідності користі виділяє монокорисливий, насильницько-корисливий та псевдокорисливий типи. З урахуванням кількісної характеристики користі корисливі злочинці поділяються ним на професійних, злісних, ситуаційних, імпульсивних¹. Інші дослідники доповнюють вказану типологічну схему корисливого злочинця ознакою, що притаманна як для корисливо-насильницького, так і для монокорисливого типу злочинців – організована злочинна група².

В. І. Литвінов будує типологію учасників корисливих злочинних посягань на власність на основі виявлення особливостей мотивації, духовної направленості, корисливої злочинної орієнтації, а також на системі відносин особи з оточуючим середовищем, з врахуванням корисливої злочинної орієнтації та ступеня її суспільної небезпечності, виділяючи такі типи, як корисливо-послідовний, корисливо-суперечливий, корисливо-імпульсивний та корисливо-ситуаційний³.

Деякі вчені на основі трьох різновидів антисуспільної установки (ситуаційна, нестійка, активна) визначають різний ступінь суспільної небезпечності особи: мінімальна, середня, максимальна, – яким відповідають наступні типи корисливо-насильницьких злочинців: ситуаційний, нестійкий, злісний⁴. Українські дослідники сучасної корисливо-насильницької злочинності виділяють злісний (антисоціальний тип) особи з яскраво вираженою антисуспільною, корисливою орієнтацією, на який, за їх думкою, приходиться 15 % таких осіб, нестійкий (асоціальний тип) особи із сталою антисуспільною, корисливою орієнтацією – 76 %, ситуативний тип – 9 %⁵.

¹ Миненок, М. Г. Типология корыстных преступников [Текст] / М. Г. Миненок // Правоведение. – 1991. – № 1. – С. 91–92.

² Бабаскін, В. В. Типологія особи корисливого злочинця загальнокримінальної спрямованості [Текст] / В. В. Бабаскін // Наук. вісник Дніпропетров. держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. праць. – 2006. – № 2 (27). – С. 333.

³ Литвинов, В. И. Корыстные посягательства на личную собственность и их предупреждение [Текст] / В. И. Литвинов. – Мн. : Университетское, 1989. – С. 178–184.

⁴ Цалиев, А. М. Вопросы типологизации корыстно-насильственных преступников [Текст] / А. М. Цалиев // Правоведение. – 1984. – № 6. – С. 46.

⁵ Коноваленко, О. Особа злочинця корисливо-насильницької спрямованості: криминологічна характеристика і типологія [Текст] / О. Коноваленко // Право України. – 2006. – № 4. – С. 77.

Що стосується типів особи злочинця, яка вчинила вимагання, то типології розроблялись російськими вченими. Так, О. В. Дмитрієв диференціює тип правопорушника-вимагача на підтипи: хуліганський, користолюбний, рефлексуючий. Автор зазначає, що за умови участі особи в злочинній організації, з'являється тип бандитського, «мафіозного вимагача», інакше кажучи, рекетира¹. Оригінально підійшла до вирішення цієї наукової проблеми О. В. Корягіна, яка виділила три види вимагань: експропріаторський, хуліганський та шкільний. І на основі цих видів, керуючись критерієм ступеня зрілості кримінальної установки особи, а також стійкості і значущості корисливої мотивації, виділила типи професійного, злісного та ситуативного вимагача². Є спроби аналізу особистісних властивостей вимагача, що займається організованими видами цього злочину. На підставі цих властивостей виділяються глобальний та організований тип особи вимагача, що прогресує. До них додаються типи послідовно-криміногенного, нестійкого та ситуативно-криміногенного злочинця³.

І. Ф. Перов вважає, що в основу типології вимагачів можуть бути також закладені способи підкріплення вимог, що пред'являються потерпілому, та способи здійснення цього злочину. Таким чином, він умовно виділяє (а) шантажистів, (б) вимагачів – «силовиків» та (в) групових вимагачів. При цьому дослідник зазначає, що в загальному масиві осіб, що вчинили даний злочин, переважає саме другий тип, тобто особи, дії яких поєднані з фізичним насильством, надаючи їм коротку характеристику. Найчастіше це чоловіки віком від 25 до 40 років, як правило, мають середню або середньо-

¹ Дмитрієв, О. В. Кримінологическая и уголовно-правовая характеристика вымогательства (по материалам Западно-Сибирского региона) [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / О. В. Дмитрієв. – Екатеринбург, 1994. – С. 18.

² Корягіна, О. В. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика вымогательства [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Корягіна Ольга Валентиновна. – Иваново, 1998. – С. 197–201.

³ Сафонов, В. Н. Организованное вымогательство: уголовно-правовой и криминологический анализ [Текст] : монография / В. Н. Сафонов ; под ред. С. Ф. Милокова ; С.-Петерб. ин-т внешнеэконом. связей, экономики и права; о-во «Знание» Санкт-Петербурга и Ленингр. обл. – СПб. : СПБИНВЭСЭП, 2000. – С. 185–186.

спеціальну освіту, переважно непрацюючі, часто мають судимість за скоєння корисливого та корисливо-насильницького злочину, схильні до вживання спиртних напоїв, розведені чи нежонаті. Моральні властивості та психологічні особливості цього типу зводяться вченим до відносного небажання «вписатися» в нову соціально-економічну ситуацію на фоні примітивізму поглядів й потреб. Вимагачу-силовику байдуже, який корисний злочин вчинити для забезпечення отримання злочинного збагачення¹. Отже, дана характеристика в цілому підтверджує результати нашого дослідження та схожа із загальним портретом насильницького вимагача.

Розробка теорії типізації, наведення різноманітних її критеріїв (підстав), у тому числі і щодо осіб, які вчинили вимагання, є дуже важливими як у теоретичному, так і в практичному плані з огляду на можливість запобігати таким злочинним проявам. Це дозволяє виробити типологічні групи насильницьких вимагачів, які у свою чергу є типом корисливо-насильницьких злочинців. Окрім існування типу вимагача, дії якого поєднані з фізичним насильством, можна виділити так званих злочинців-шантажистів (дії, не поєднані з фізичним насильством) та інші категорії вимагачів.

При наведенні типології насильницьких вимагачів постає важливе питання про вибір підстави, за якою вона буде здійснюватися. На нашу думку, типи цих злочинців необхідно провести на основі критерію глибини стійкості установки на вчинення такого злочинного діяння, що складається з таких взаємообумовлених елементів: 1) глибини ціннісних орієнтацій; 2) системи відносин особи в процесі її життєдіяльності; 3) тривалості злочинної діяльності; 4) наявності та ступеня підготовки до вчинення злочину. Таким чином, можна виділити чотири типи вимагачів, дії яких поєднані з фізичним насильством.

1. *Злісний тип вимагача.* Такі злочинці є найнебезпечнішими, а їх частка складає, за нашими підрахунками, близько 15 %. Даний тип є підсумком тривалої злочинної діяльності: від дрібних крадіжок до тяжких корисливо-насильницьких

¹ Перов, И. Ф. Уголовно-правовые и криминологические вопросы борьбы с вымогательством [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Перов Иван Федорович. – М., 1999. – С. 145–147.

злочинів і навіть убивств, за вчинення яких особи мають судимості. Спосіб життя таких представників кримінального світу є достатньо антисоціальним, вчинки здебільшого мають аморальний характер, що відбивається на їх духовному світі та соціально значущих цінностях. Такі особи спілкуються з подібними до них, часто співучасниками у вчиненні різних за характером злочинних діянь, у тому числі й вимагань. Ціна людського здоров'я та життя для цього типу є мінімальними, прояви співчуття до сторонніх осіб майже повністю атрофовані. У зв'язку з цим свої вимоги та погрози ці вимагачі поєднують із застосуванням тяжких форм насильства, а щонайменші коливання потерпілого виконати вимоги про передачу майна чи вчинення дій майнового характеру розцінюються ними як непокора, що повинна обов'язково та жорстко присікатися.

Це переважно чоловіки віком 25–40 років, із середньою, рідше професійно-технічною освітою; не працюють та не мають власної родини. Такі особи мають обмежене коло інтересів, зловживають спиртними напоями. Пред'явленню жертвам вимог іноді передують підготовка до вчинення вимагання у вигляді аналізу матеріального становища потерпілого, наявності у нього «дашу», можливих ускладнень у перебігу подій.

Такі злочинці переважно є членами злочинних організацій, організованих злочинних груп, що не обмежуються вчиненням одного злочину. Діяльність таких угруповань триває від кількох місяців до кількох років. Майже в усіх випадках представники цього типу мають у своєму розпорядженні зброю, у тому числі й вогнепальну, якою не тільки лякають потерпілих, а й реально її застосовують. Організатори таких злочинних об'єднань роблять ставку на обкладання «даниною» підприємців, дрібних бізнесменів з метою отримання постійного фіксованого прибутку, тому не перед чим не зупиняються для подолання опору з їх боку. Так, А., відбувши покарання, пов'язане з позбавленням волі за вчинення тяжкого злочину, створив банду з шести чоловік, які мали у своєму розпорядженні вогнепальну зброю та засоби маскування. Окрім вчинення крадіжок, розбоїв, викрадень автомобілів, банда спеціалізувалась на вимаганнях, які вчиняли протягом трьох років¹.

2. *Винахідливий тип вимагача.* Дана група злочинців тісно пов'язана із попереднім типом, але, на відміну від нього, їх «злісність» має інший прояв та характер. Вони переважно спеціалізуються на вчиненні саме вимагань, тоді як злісні вимагачі вчиняють й інші корисливі та корисливо-насильницькі злочини (крадіжки, грабежі, розбої). Так звані винахідливі вимагачі отримали цю умовну назву не у зв'язку саме із винахідливістю чи якоюсь інтелектуальністю, високою освіченістю (хоча їх освітній рівень вищий за інші типи), а внаслідок лінії поведінки, системи дій, яких вони дотримуються для досягнення корисливої злочинної мети. Цих злочинців можна назвати «блакитною кров'ю» організованої злочинності, тому що вони досконало вивчають особу майбутньої жертви, її статки, род занять, розпорядок дня, наявність як особистої охорони, так і систем безпеки вдома і на роботі, оскільки часто вимоги пред'являються у зазначених місцях. Вони також приділяють увагу членам родини потерпілих, наявності малолітніх дітей, погроза розправою над якими матиме потрібний для злочинців ефект. Організаторами таких вимагань досконало розробляються сценарії, за якими можуть розгортатися події, у тому числі ті, що пов'язані зі зверненням потерпілих до правоохоронних органів та чиненням опору. Інакше кажучи, продумуються різноманітні деталі вчинення майбутнього вимагання.

Такими злочинцями робиться акцент на шантажі, тобто ненасильницьких формах вимагання, але у разі відмови жертви виконати вимоги – не цураються заповідати потерпілому тілесні ушкодження. Наше дослідження показало, що для цього типу вимагачів є характерним вчинення злочинів у співучасті.

Переважно це чоловіки віком 30–40 років, із достатньо високим рівнем освіти, одружені, мають дітей, працюють, зокрема займаються підприємницькою діяльністю, у зв'язку з чим обирають жертв із кола знайомих їм людей або через третіх осіб і нерідко у зв'язку з наявністю свого бізнесу. Можуть позитивно характеризуватися як за місцем роботи, так і за місцем проживання.

Деградованими особами цей тип назвати важко, оскільки його представники часто є успішними як у роботі, так і в особистому житті, але жаждоба грошей, прагнення накопичити їх

¹ Архів Апеляційного суду Харківської області за 1998 р.

злочинним шляхом роблять свою справу. Користуються авторитетом у ближньому оточенні. Є активними, рішучими і виваженими під час прийняття рішень в екстремальних умовах. Відрізняються нестандартністю у своїх діях. Завдяки корумпованим зв'язкам із правоохоронними органами, зміні показань і відмови від них під час досудового розслідування та в суді, наявності досвідчених захисників ускладнюють розслідування злочинів.

Злочинна діяльність здійснюється відносно тривалий час у зв'язку з обережністю вимагачів, відсутністю у більшості з них судимості. Через це такі злочини є високолатентними. Жертвами стають підприємці чи заможні громадяни. До цього типу можна віднести 10 % вимагачів.

3. *Паразитичний тип вимагача.* Питома вага таких осіб складає близько 40 %, тобто досить значна частина злочинців. Це пояснюється тим, що їх злочинна діяльність є менш прихованою від попередніх двох типів. Тому вимагання представників цієї групи переважно і потрапляють у поле зору правоохоронних органів, відбиваючись у показниках кримінально-правової статистики, за якою даний злочин, на перший погляд, легко розкривається, і т. ін.

Це можуть бути чоловіки або жінки 25–45 років, із неповною середньою чи середньою освітою, які не мають власної родини, постійного місця роботи, а отже, і засобів для існування. У них відсутнє бажання займатися суспільно корисною діяльністю. Їхні дії є результатом способу життя, відбитком повного морального банкрутства. Частково ідеали та життєві орієнтири їм надала батьківська родина, члени якої зловживали алкоголем, надаючи поганий приклад. Єдиним «надійним» супутником таких осіб є алкоголь та наркотики, в яких вони знаходять відраду і сенс життя. До цих вимагачів можна віднести пасивних осіб, що розчарувались у можливості реалізувати себе, які, негативно характеризуючись, давно вже стали на шлях аморальності, внаслідок чого сформувалась їх антисуспільна установка.

Спілкуються злочинці з такими ж деградованими особами, які стають їх співучасниками, навіть бомжами. Вимагання можуть вчинятися як одноособово, так і у групі за попередньою змовою або без такої. Більш стійкі й організовані злочинні групи для даного типу майже не характерні.

Тривалість злочинної діяльності не перевищує двох тижнів. Рідко здійснюють підготовчі дії до вчинення вимагання, тому не використовують зброю чи засоби зв'язування, акцент ними робиться на характері погроз та фізичному насильстві, яке застосовується руками і ногами, хоча не виключається застосування підручних засобів (ножів, палиць). Суми грошей, що вимагаються, незначні у порівнянні з попередніми двома типами, інколи не перевищують кількох сотень гривень, яких вистачить для придбання спиртних напоїв та продуктів харчування. Не виключається вимагання аудіо- та відеоапаратури, що збувається за безцінь з цією ж метою.

При вчиненні злочину самовиражаються проявом агресивності, а іноді й жорстокості, демонструючи тим самим здатність контролювати потерпілого. Тому жертв обирають із числа знайомих осіб або тих, стосовно яких злочин вчинити найлегше. Часто використовують уявні приводи до вчинення злочину у вигляді боргу, навіть перед третьою особою, або так званих неприязних стосунків.

4. *Ситуативний тип вимагача.* Близько третини злочинців (35 %), за нашими підрахунками, належать до вказаного типу. Це особи віком 18–30 років, зустрічаються і більш молодші злочинці, із середньою освітою, можуть мати родину і дітей, як правило, не працюють. У соціально-психологічних якостях таких осіб простежуються деякі позитивні властивості, пластичність ціннісних орієнтацій. На тлі прагнення «легких» грошей у представників цього типу помітна турбота про близьких людей, зокрема заради яких іноді вони вчиняють вимагання. Ці злочинці залежні від ставлення і тим більше від поведінки інших людей, які служать для них так званим поштовхом до вчинення заборонених законом дій. У таких вимагачів простежуються подвійність, суперечливість їх характеру та поведінки: вони можуть характеризуватися як позитивно, так і негативно.

Вибір остаточного варіанта поведінки такі особи роблять під впливом інших членів групи, більш рішучих та наполегливих, тому вчиняють вимагання у групі за попередньою змовою. Найчастіше є співучасником одного продовжуваного вимагання чи кількох епізодів. У більшості випадків злочин ретельно не готується. Під час безпосереднього вчинення вимагання спостерігають за діями співучасників, копіюючи

їх, у тому числі й щодо заподіяння жертвам тілесних ушкоджень, які мають нетяжкий характер.

Під час досудового розслідування виявляються їх нерішучість, невпевненість та відвертість. За матеріалами кримінальних справ, що вивчались нами, такі особи визнали свою вину, а у деяких випадках брали активну участь у розслідуванні злочину. Так, Б., маючи дружину та двох дітей, непрацюючий та несудимий, будучи учасником групи за попередньою змовою, разом із Ч. вчинив вимагання п'яти тис. доларів США у підприємця. Більш невпевнений та суперечливий Б, аніж його співучасник, виконував ролі другорядного плану: був присутнім при здійсненні погроз та пред'явленні Ч. майнових вимог, пригнічуючи тим самим волю потерпілого, певний час жив з родиною потерпілого з цією ж метою. А більш рішучий Ч. висував погрози, завдавав жертві тілесних ушкоджень¹.

До ситуативного типу можна також віднести так звані шкільні вимагання, які вчиняються неповнолітніми особами до 18 років. Назва цього типу, мабуть, якнайточніше відбиває поведінку та внутрішній світ таких вимагачів. Для них вчинення вимагання – не просто задоволення своїх егоїстичних, корисливих потреб, а дещо більше. Постійне перебування у неформальних групах аморальної спрямованості, вживання спиртного, намагання вирізнитися серед однолітків у будь-який спосіб, у тому числі вчиненням непродуманого ситуативного злочину та завданням страждань іншій особі, – це сенс їх повсякденного життя.

Ці злочинці мають переважно неповні сім'ї, їх батьки чи піклувальники зловживають алкоголем, приділяють недостатню увагу вихованню своїх дітей. Тому прояв насильства при вчиненні вимагання є частковим відбиттям аморальної та агресивної поведінки їх близького оточення. Насильство має переважно нетяжкий характер, а сам злочин вчиняється у групі однолітків, з якими вимагач вчиться чи проводить вільний час. Трапляються випадки, коли такі особи є співучасниками змішаних груп дорослих та неповнолітніх.

Ситуативність таких вимагань виявляється в тому, що вони не готуються заздалегідь, тому фізичне насильство за-

стосовується руками та ногами. Як правило, жертвами таких вимагань стають неповнолітні особи, що не можуть чинити опір злочинцям. Як правило, групою осіб здійснюється вимагання стосовно учня, який протягом певного часу виконує вимоги злочинців, передаючи їм незначні суми грошей. Коли справа доходить до великих сум грошей чи заподіяння більш тяжкого насильства, втручаються батьки, а потім міліція¹.

Однією з особливостей представників даного типу є те, що вони, порівняно зі злісними та паразитичними вимагачами частіше притягуються до кримінальної відповідальності, оскільки їх злочини є менш латентними, а ступінь підготовки до них мінімальним. Отже, домінування паразитичного та ситуативного типів вимагачів може спотворювати реальну кримінально-правову статистику, що не відповідає дійсності як за рівнем вимагань, так і за особами, що їх вчинили.

Виділяючи вказані типи особи насильницького вимагача, не треба виключати існування інших типів, що поєднують ознаки та властивості злочинців указаних типологічних груп. Таким чином, розробка типології злочинців, що вчинили вимагання, поєднане з фізичним насильством, не тільки робить внесок у теорію кримінологічної науки, але й стане корисною для практики, що дозволить вийти суб'єктам запобіжної діяльності на більш професійний рівень у запобіганні таким злочинним посяганням.

Підсумовуючи наведене, можна стверджувати таке.

Особа злочинця – це сукупність біологічних, моральних, соціально-рольових, психічних соціально значущих ознак та властивостей, певних дефектів соціалізації, що постійно змінюються, мають динамічний характер, набувають максимального негативного значення, проявляючись у вчиненні злочину та будучи певною мірою типово притаманними його суб'єктам, тим самим наділяючи їх ознакою суспільної небезпечності.

¹ Колодяжний, М. Г. Типологізація вимагачів – засада ефективної боротьби з вимаганнями [Текст] / М. Г. Колодяжний // Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф. (м. Харків, 15 трав. 2008 р.) / ред. кол.: В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. : Х. : Право, 2008. – С. 275–278.

¹ Архів Апеляційного суду Харківської області за 2001 р.

Вбачається, що до елементів структури особи злочинця повинні входити риси та властивості, які у кінцевому підсумку створюють такі три великих блоки ознак, як-от: соціально-демографічний (стать, вік, освіта, громадянство, національність, сімейний стан, рід занять та джерела прибутку та ін.); кримінально-правовий (вид і ступінь тяжкості вчиненого злочину, одноособовий чи груповий характер злочинної поведінки, форми співучасті, наявність судимостей, характер злочинів, що були вчинені винним до засудження, причини припинення злочинної діяльності, каральна практика тощо); морально-психологічні риси (світогляд, ціннісні орієнтації, інтелектуальні та вольові ознаки, потреби, психічні особливості та ін.).

На перший план виходять такі показники кримінологічної характеристики особи насильницького вимагача: вимагання, поєднане з фізичним насильством – суто «чоловічий» злочин, на який приходиться 96,1 % чоловіків; найбільш висока кримінальна активність спостерігається в осіб 18–30 років (60,1 %); для вимагачів характерний досить високий освітній рівень, коли майже половина злочинців (48,4 %) мали середню, а 9,8 % – вищу чи базову вищу освіту; найбільше вчиняють цей злочин українці, які у переважній більшості (95,6 %) є громадянами України; більшість вимагачів (57,5 %) були не одружені та у 67,3 % не було дітей; 57,4 % злочинців на момент вчинення вимагання ніде не працювали, не вчилися та не займалися суспільно корисною діяльністю; майже кожний другий винний (43,9 %) вчинив злочин у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння; раніше судимих злочинців виявилось 17,6 %, а зі знятою чи погашеною судимістю – 5,2 %; потреби вимагачів зводяться переважно до задоволення своїх егоїстичних матеріальних бажань аморальної спрямованості; дослідження розумової сфери показують, що у них завищена самооцінка, життєві прагнення відірвані від реальності; вирізняються такими рисами характеру, як агресивність, жорстокість, у деяких випадках їм притаманні холоднокровність й обачність.

Уперше в Україні на основі проведеного кримінологічного дослідження розроблений узагальнений портрет сучасного насильницького вимагача, а також проведена його типологія, яка містить чотири загальних умовних типи, а саме: злісний, винахідливий, паразитичний та ситуативний.

Розділ 3 ДЕТЕРМІНАЦІЯ ВИМАГАНЬ, ПОЄДНАНИХ ІЗ ФІЗИЧНИМ НАСИЛЬСТВОМ

3.1. Причини й умови вимагань, поєднаних із фізичним насильством

Проблема детермінації злочинності є як одним з найважливіших пластів кримінологічної науки, так і одним із проблемних та суперечливих блоків знань. Детермінувати (від лат. *determinare*) означає породжувати, припускати, обумовлювати¹. У науковій літературі вказується на існування 32 видів детермінації: причинна, обумовлююча, кореляційна, функціональна, системно-структурна, зв'язок станів та ін.². Таким чином, загальна теорія детермінізму охоплює усе різноманіття зв'язків, який включає в себе не тільки динамічні, але й статистичні закономірності, у жодному явищі не вичерпується лише одною ланкою причинно-наслідкових зв'язків – і тим більше в явищах суспільного життя. І кількість детермінант, які впливають на людину, є настільки великою, що навряд чи піддається обліку³.

Кримінологія, вирішуючи проблеми детермінації злочинності, використовує основні положення вказаної філософської теорії для пояснення продукування злочинності. Загальновизнаним у літературі є постулат про те, що саме причинний зв'язок має генетичний характер, оскільки породжує нове явище. З усіх видів детермінації він є більш конкретним

¹ Кримінологія : Загальна та Особлива частини [Текст] : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2009. – С. 29.

² Кузнєцова, Н. Ф. Проблемы криминалогической детерминации [Текст] / Н. Ф. Кузнєцова ; под ред. В. Н. Кудрявцева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 11.

³ Волков, Б. С. Детерминистическая природа преступного поведения [Текст] / Б. С. Волков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1975. – С. 49, 50.

та змістовним¹. Іншими кримінологами доповнюється, що ця форма зв'язку до того ж дає можливість виробляти, прогнозувати й планувати організовану систему заходів боротьби з небажаними соціальними явищами²; «відносно легко піддається виявленню та діагностиці на рівні буденної свідомості, здорового глузду без застосування складних дослідницьких процедур»³.

Окрім причин та умов як елементів причинного зв'язку, так би мовити загально визнаної термінології, іноді вживаються такі терміни, як фактор, привід, джерела злочинності, передумови антисуспільної поведінки і т. ін. На це свого часу було висловлено справедливе зауваження, що така ситуація без необхідності ускладнює термінологію, яка застосовується, і може призвести учених до «спілкування на різних мовах»⁴.

Нами підтримується наукова позиція, згідно з якою серед детермінант найважливішими щодо впливу є причини, що продукують одне явище іншим, та умови, які сприяють формуванню причини або її реалізації⁵. Не вдаючись у дискусію з приводу значення вказаних понять, необхідно зазначити, що сутність умови і її відмінність від причини полягають у

¹ Докладніше див.: Кудрявцев, В. Н. Причинность в криминологии (о структуре индивидуального преступного поведения) [Текст] / В. Н. Кудрявцев. – М.: Юрид. лит., 1968. – С. 13; Кузнецова, Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации [Текст] / Н. Ф. Кузнецова; под ред. В. Н. Кудрявцева. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 11; Гришаев, П. И. Структура полной причины преступности. Классификация причин и условий преступности [Текст] / П. И. Гришаев. – М.: ВЮЗИ, 1984. – С. 21; Аванесов, Г. А. Криминология и социальная профилактика [Текст]: учебник / Г. А. Аванесов. – М.: Акад. МВД СССР, 1980. – С. 172; Даньшин, І. М. Проблеми детермінації злочинності [Текст] / І. М. Даньшин // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1994. – № 2. – С. 116; Міллер, А. Що таке причини та умови злочинів? [Текст] / А. Міллер // Право України. – 2001. – № 5. – С. 89.

² Кудрявцев, В. Н. Причини правонарушень [Текст]: монографія / В. Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1976. – С. 9.

³ Смирнов, Г. Г. Причинный комплекс преступности как объект криминологического предупреждения [Текст] / Г. Г. Смирнов // Правоведение. – 2005. – № 2. – С. 104.

⁴ Дагель, П. С. Причини преступности в СССР и причины индивидуального преступного поведения [Текст] / П. С. Дагель // Проблемы причинности в криминологии и уголовном праве: межвуз. темат. сб. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1983. – С. 23.

⁵ Закалюк, А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика [Текст]: у 3 кн. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки / А. П. Закалюк. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2007. – С. 191.

тому, що це явище або процес, які самі по собі не породжують безпосередньо цей наслідок, але, супроводжуючи причину в просторі й часі і впливаючи на неї, забезпечують її розвиток, необхідний для виникнення й настання наслідку. Інакше кажучи, причина породжує наслідок, а умова цьому лише сприяє, забезпечуючи можливість дії причини. Практично відокремити причини злочинності від її умов не завжди легко. Таке відокремлення може застосовуватися щодо індивідуальної злочинної поведінки, коли з певною ймовірністю можна визначити, що породило вчинок, а що лише його зумовило¹. Разом із тим не можна стверджувати про важливість, наприклад, причини, зменшуючи при цьому значення умови вчинення злочину. Доцільнішим було б робити акцент на їх зв'язку, коли умова забезпечує дію причини.

Разом із тим в науці існує багато концепцій, теорій, підходів щодо пояснення обумовлення злочинності в цілому і злочинної поведінки зокрема, серед яких можна виокремити та дати коротку характеристику наступним.

«Кондиціоналістський» підхід у трактовці причинності, властивий позитивізму. Для представників школи «множинності факторів» проблема відмінності причин й умов не існує взагалі, вони змішують фактори різного характеру без врахування первинності одних і вторинності інших. Формула даної теорії представляється так: причина дорівнює сумі усіх умов, без виділення головної умови². Так, за словами О. О. Жижиленко, визначення питомої ваги кожного з факторів, що породжують поряд з іншими злочинність, є задачею нездійсненою і навряд чи особливо плідною³.

Механізм впливу одних обставин пояснюється при «традиційному» підході, коли причиною даного наслідку розглядається зовнішня дія. Але таке розуміння причинності, на думку А. І. Долгової, носить обмежений характер, воно не

¹ Лукашевич, С. Ю. Проблема визначення причин та умов злочинності у криминології [Текст] / С. Ю. Лукашевич // Проблеми законності: республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – Вип. 90. – С. 155.

² Ярмыш, Н. Н. Соотношение категорий «причина» и «условие» как проблема уголовного права и философии [Текст] / Н. Н. Ярмыш // Вісн. ЛАВС. – 2003. – Вип. 3. – С. 10.

³ Жижиленко, А. А. Преступность и её факторы [Текст] / А. А. Жижиленко. – Петербург: Мир знаний, 1922. – С. 13.

дає відповідь на питання, звідси береться відповідна зовнішня дія, що породжує злочинну поведінку¹.

Третій підхід – традиційно-діалектичний, відповідно до якого фактори злочинності можуть поділятися на зовнішні та внутрішні, первинні та похідні, але така позиція не охоплює складності механізму взаємовпливу об'єктивного та суб'єктивного факторів. Наприклад, ще сторіччя тому відомий російський криміналіст, представник соціологічної школи кримінального права Х. М. Чарихов до первинних відносив фактори суспільного характеру, а до похідних – індивідуального².

Нарешті інтеракціоністський підхід, відповідно до якого в якості причини визнається взаємодія об'єктивного і суб'єктивного факторів соціального середовища і людини, зовнішнього і внутрішнього боків процесів і явищ. І слушно з цього приводу зауважує В. М. Кудрявцев, що не треба відмовлятися від каузальної, причинної інтерпретації кримінологічних явищ, а будувати її на основі і у поєднанні з аналізом суспільних взаємозв'язків, виділяючи головні ланки у ланцюгу подій³. Іншими словами, схема взаємодії як причини, відкидаючи первинний або вторинний характер факторів, визнає існування головної сторони⁴.

Існує низка концепцій, підходів до пояснення причин злочинності (злочинів), її зумовлення і, відповідно, вживання різноманітного понятійного апарату. Вбачається, що причиною злочину є природна взаємодія об'єктивного та суб'єктивного рівнів. До об'єктивних елементів можна віднести зовнішнє середовище, тобто все те, що існує поза волею людини. На відміну від об'єктивного, все суб'єктивне залежить

від людини, її прагнень, потреб, звичок, традицій, уподобань, інтересів тощо. Інакше кажучи, безпосередньою причиною будь-якого навмисного злочину є особа винного, її моральні, вольові та інші недоліки, а також емоційна нестійкість у поєднанні із зовнішніми обставинами та конкретною життєвою ситуацією, яка склалася у процесі мотивації злочинної поведінки¹. І що найголовніше – складові суб'єктивного рівня мають негативне забарвлення, відрізняються певним періодом, впродовж якого цей зміст викристалізовується і на який впливає зовнішнє середовище, яке відіграє не останню роль у виборі особою саме злочинного варіанту поведінки. В цьому разі необхідно говорити не про важливість якогось з вказаних рівнів, а про їх обопільне значення та взаємозалежність.

Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що зумовлення, породження злочинів становить взаємодія та зв'язок елементів об'єктивного і суб'єктивного рівнів. Оточуюче середовище, будучи зовнішніми причинами вчинення злочинів, врешті-решт «фільтрується» свідомістю особи за участю вже сформованих суб'єктивних негативних морально-психологічних рис та тих внутрішніх якостей, які ще формується. І все це у поєднанні з негативними умовами штовхає людину на шлях вчинення злочину, зумовлює вибір нею саме злочинної поведінки.

На нашу думку, досить складно пояснити детермінацію такого явища, як вимагання, у тому числі його насильницьких форм, однією причиною або їх сукупністю. У цьому зв'язку нами підтримується позиція тих вчених, які розглядають детермінаційний комплекс вимогань без чіткого розділення причин та умов². Але у кримінологічній літературі загально-визнаним є положення про поділ детермінант за рівнем їх функціонування. У зв'язку з цим виділяють: а) детермінанти

¹ Долгова, А. И. Взаимодействие и причинность в криминологии [Текст] / А. И. Долгова // Вопросы борьбы с преступностью. – 1981. – Вып. 34. – М. : Юрид. лит., – С. 10.

² Чарыхов, Х. М. Учение о факторах преступности. Социологическая школа в науке уголовного права [Текст] / Х. М. Чарыхов ; предисл. М. Н. Гернет. – М. : Тип. Упр. М.-Курск., Нижегород. и Муром. жел. дор., 1910. – С. 19.

³ Кудрявцев, В. Н. Причинность и детерминизм в криминологии [Текст] / В. Н. Кудрявцев // Проблемы причинности в криминологии и уголовном праве : межвуз. темат. сб. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1983. – С. 10.

⁴ Долгова, А. И. Взаимодействие и причинность в криминологии [Текст] / А. И. Долгова // Вопросы борьбы с преступностью. – 1981. – Вып. 34. – М. : Юрид. лит., – С. 13.

¹ Зелінський, А. Ф. Детермінація злочину [Текст] : навч. посіб. / А. Ф. Зелінський, Л. П. Оніка. – Х. : УкрЮА, 1994. – С. 4–5.

² Див. : Сафонов, В. Н. Организованное вымогательство: уголовно-правовой и криминологический анализ [Текст] : монография / В. Н. Сафонов ; под ред. С. Ф. Милукова ; С.-Петербур. ин-т внешнеэконом. связей, экономики и права; о-во «Знание» Санкт-Петербурга и Ленингр. обл. – СПб. : СПбИВЭСЭП, 2000. – С. 197; Шпаковский, С. Н. Насилие как способ совершения вымогательства (по материалам Уральского региона) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шпаковский Станислав Николаевич. – Челябинск, 1999. – С. 134.

злочинності як відносно масового соціального явища; б) детермінанти окремих груп злочинів; в) детермінанти конкретного злочину. Між ними існують взаємозв'язки та взаємовпливи за філософською закономірністю співвідношення загального, особливого і одиничного¹. Загалом підтримуючи таку позицію, вважаємо, що вимаганню як явищу притаманні, звичайно, як основні детермінанти злочинності, так і ті, що є характерними саме цьому злочину, і що відрізняють його від інших корисливо-насильницьких злочинів. Тому з метою формалізації усього різноманіття причин і умов злочинності, що впливають як на суспільство взагалі, так і на окрему особу зокрема, розглядаючи насильницьке вимагання як соціальне явище, що складається з єдиного комплексу взаємодіючих причин та умов, можна виокремити три групи детермінант насильницьких вимогань: загальні, видові та специфічні².

1. *Загальні детермінанти.* Ця група причин характерна, по суті, й для всієї злочинності. Завдяки їх дії у суспільстві формується криміногенний потенціал і така правосвідомість громадян, які за певних умов впливають на кримінальну активізацію членів суспільства. Комплекс цих детермінант зумовлює появу різних видів злочинів, як правило, корисливої та корисливо-насильницької спрямованості. До них належать злочинні діяння, що пов'язані зі швидким збагаченням, – крадіжки, грабежі, розбої, бандитські напади. Не останнє місце займає також і вимагання, злочин, пов'язаний переважно з отриманням «легких» грошей в осіб, діяльність яких є незаконною.

До таких детермінант у кримінологічній літературі відносять негативні тенденції у сфері економічних відносин,

¹ Кримінологія : Загальна та Особлива частини [Текст] : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2009. – С. 31; Закалюк, А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика [Текст] : у 3 кн. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / А. П. Закалюк. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. – С. 216–217.

² Колодяжний, М. Г. Детермінаційний комплекс насильницьких вимогань [Текст] / М. Г. Колодяжний // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць ІВПЗ АПРН України. – Х. : Кроссруд, 2009. – Вип. 17. – С. 301–311; Колодяжний, М. Г. Щодо питання про детермінанти насильницьких вимогань в Україні [Текст] / М. Г. Колодяжний // Наука – 2009: теоретичні та прикладні дослідження : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 23-24 квіт. 2009 р.). – Черкаси : СУЕМ, 2009. – С. 98–99.

соціально-політичній сфері, соціокультурній, правовій, правоохоронній та морально-психологічній сферах¹. В. В. Голіна, наприклад, осмислюючи детермінацію бандитизму в Україні, усі криміногенні обставини поділив на п'ять груп детермінант: 1) формуючі (соціально-економічна криза); 2) сприяючі (зниження авторитету влади, пропаганда серед населення соціально негативних норм, безробіття, пияцтво тощо); 3) сприятливі (недоліки диспозиції ст. 189 КК України, що не відповідає життєвим реаліям); 4) провокуючі (наявність значних грошей, товарів і кримінального середовища, яке здатне проявити себе ззовні у боротьбі за капітал); 5) пенітенціарно-адаптаційні (надвелика кількість засуджених до покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк та неспроможність спеціальних суб'єктів у здійсненні виправлення та ресоціалізації засуджених)².

На необхідності вивчення матеріального чинника (матеріальні умови життя людей) як першої групи причин злочинності поряд з чинником ідеологічним (рівень культурних потреб, освіти, виховна робота тощо) майже півстоліття тому наголошував відомий кримінолог О. А. Герцензон³. Дійсно, соціально-економічна складова розвитку держави за останні чотири роки бажає кращого: наприклад, у 2007–2008 рр. темпи інфляції в Україні склали 26,4 %, підвищення цін – 33,8 %⁴. Усі ці процеси відбуваються одночасно зі збільшенням активів українських багатіїв, серед яких, за даними незалежних експертів, налічується 50 олігархів, сумарний статок яких дорівнює майже двом річним бюджетам України⁵. Такий стан речей в державі чітко і реалістично охарактеризовано відомими дослідниками організованої та економічної

¹ Закалюк, А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика [Текст] : у 3 кн. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / А. П. Закалюк. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. – С. 220–232.

² Голіна, В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження [Текст] : монографія / В. В. Голіна. – Х. : Регіон-інформ, 2004. – С. 135–150.

³ Герцензон, А. А. Введение в советскую криминологию [Текст] / А. А. Герцензон. – М. : Юрид. лит., 1965. – С. 136–139.

⁴ Украина – вторая в СНГ по росту инфляции [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://podrobnosti.ua/economy/regulations/2008/08/18/547731.html>. – Загл. с экрана.

⁵ Наши миллиардеры – самые богатые [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pk.kiev.ua/country/2008/06/13/084548.html>. – Загл. с экрана.

злочинності: «...різного роду формами девіантної активності уражено все суспільство, і високоосвічені злочинці в смокінгах... не менш небезпечні, аніж алкоголіки, проститутки і наркомани, що складають ядро «класичної» загальнокримінальної злочинності»¹. Процес хизування нуворішами своїм багатством у вигляді земельних ділянок у кілька гектарів, елітних квартир, будинків, автомобілів вартістю сотні тисяч (і не обов'язково гривень) на фоні загальнодержавної системної кризи «схоже на бенкет під час чуми»². У зв'язку з цим Україна опинилась серед найбідніших європейських країн як за рівнем внутрішнього валового продукту на душу населення, так і за темпами знецінення національної валюти³.

Усе це свідчить про розшарування українського суспільства, відсутність середнього класу, який, як відомо, є запорукою стабільності та рушійною силою розвитку країни. Доповнити негативні тенденції може високий офіційний рівень безробіття (наприклад, у 2007 р. до служб зайнятості звернулось близько 2,5 млн осіб), який, безсумнівно, є набагато вищим від реальної кількості безробітних громадян. Сюди можна віднести безконтрольну міграцію населення: близько півтора мільйона українців, що становить понад 5 % працездатного населення країни (найбільш професійно підготовлені інженери, лікарі, програмісти, будівельники тощо), працюють за кордоном⁴.

Не можна оминати увагою і політичні детермінанти, що негативно позначаються на економічному розвитку країни, соціальній захищеності широких верств населення.

¹ Туляков, В. А. Организованная преступность и предпринимательство: третье сословие сквозь призму криминологической парадигмы [Текст] / В. А. Туляков, В. М. Попович // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – О. : Юрид. л-ра, 2002. – Вип. 14. – С. 29.

² Литвак, О. Злочинність, її причини та профілактика [Текст] / О. Литвак. – К. : Україна, 1997. – С. 152.

³ Наприклад, за останні місяці 2008 р. рівень ВВП в Україні на душу населення становив 6,92 тис. доларів США, а рівень девальвації гривні склав біля 40 %. Див. : Украина попала в тройку самых бедных стран Европы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.citata.com.ua/society/ukraina_popala_v_trojku_samyh_bednyh_stran_evropy.html. – Загл. с екрана; Гривна – в лидерах по девальвации [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://obzor.ua/ukraine/10311>. – Загл. с екрана.

⁴ В Україну вернутися 200 тисяч мигрантів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sostav.ua/news/2008/12/18/2/16588/>. – Загл. с екрана.

Політична нестабільність безпосередньо негативно впливає на добробут українців, з одного боку, внаслідок погіршення інвестиційного клімату держави, з другого – через блокування різними політичними силами реформи кримінально-процесуального, податкового, адміністративного, земельного та іншого законодавства. Постійні зміни керівників органів кримінального переслідування не можуть свідчити про ефективність їх діяльності та поліпшення координаційної роботи. Навіть Президент України визнає, що «...головною перешкодою для повноцінного поступу країни є розрізненість, егоїзм, зверхність, законсервованість і корумпованість політикуму, який неадекватно відображає потреби суспільства і не встигає за його розвитком...»¹.

Негативно позначається тотальне поширення корупції в Україні, яке в кінцевому підсумку виступає детермінантою, що сприяє як всій злочинності, так і окремим видам злочинів. Ця детермінанта в деяких випадках приводить до відмови у порушенні кримінальних справ за фактом вчинення вимог, дає можливість частині злочинців мінімізувати покарання чи взагалі його уникнути.

Цей список також можуть доповнити детермінанти, що так чи інакше продукують злочинність, види (групи) злочинів, які в цілому позначаються на детермінаційному комплексі вимог, поєднаних з насильством: організаційно-управлінські (недоліки роботи правоохоронних органів, бюрократизм та ін.); ідеологічні; соціальні хвороби суспільства (проституція, наркоманія, алкоголізм)².

Однією з центральних складових цього детермінаційного комплексу є правова безграмотність як населення країни у цілому, так і жертв вимагання зокрема. Незнання громадянами своїх прав, шляхів та способів їх захисту в установленому законом порядку сприяє вчиненню щодо них вимагання. Це стосується випадків боргових зобов'язань, незнання части-

¹ Послання Президента України Віктора Ющенка до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України. 2008 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/9941.html>. – Заголовок з екрана.

² Медицький, І. Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави [Текст] / І. Б. Медицький. – Івано-Франківськ : Юрид. ін-т Прикарпат. нац. ун-ту, 2007. – С. 87.

ною потерпілих своїх дій при пред'явленні майнових вимог, у зв'язку з чим вони відчують в екстремальній ситуації розгубленість, відчай, чим і користуються, як правило, більш обізнані з правової точки зору злочинці. Вивчення матеріалів кримінальних справ, безпосередні бесіди з працівниками правоохоронних органів свідчать, що вимагачі, особливо у складі злочинних груп, можуть здійснювати низку підготовчих дій, у тому числі щодо юридичної підготовки, необхідність в якій може виникнути у ході вчинення злочину. Такі завдання можуть покладатись навіть на вимагачів, що мали юридичну освіту (і такі випадки нами зустрічались); рідше на співробітників міліції, що входили до складу злочинних груп; або ж на раніше судимих злочинців, у тому числі й за вимагання, які краще за будь-кого орієнтуються у кваліфікації своїх дій.

Не останнє місце серед загальних детермінант займають морально-психологічні. Дійсно, важливим є моральне формування особи, пов'язане з умовами її розвитку. В кримінологічній літературі стверджується про важливість сім'ї, школи, трудового колективу, близького оточення у справі виховання особи, формування загальноприйнятої позитивної моделі поведінки. Але, аналізуючи дані соціально-демографічних рис особи винних, що вчинили насильницькі форми вимагання, бачимо трудову незайнятість, відсутність сім'ї та дітей у більшості злочинців. Усе це свідчить про одне – сім'я, школа, трудовий колектив тощо не виконують функції виховання. Іноді ці соціальні інститути, навпаки, справляють криміногенний психологічний вплив на цих осіб.

Вище йшлося про значення соціально-психологічного клімату в суспільстві. У науковій літературі існує багато публікацій про негативний вплив ЗМІ на свідомість людей, копіювання ними моделей поведінки героїв кінофільмів, що вирізняються агресивністю, проявами жорстокості, нерідко демонстрацією актів садизму. Прокатному репертуару західної кіноіндустрії властива відсутність чітких образів сім'янина і родини, батька й матері, чоловіка та жінки, слабе уявлення про такі цінності, як дружба, справедливість, гідність, у зв'язку з чим ми є свідками морально-психологічного колапсу нашого суспільства. Низькопробні серіали, чисельні телевізійні шоу аморального змісту, поширення, так би мовити, антикультури та псевдомистецтва, сотні роликів з

рекламою тютюну та алкоголю – все це не може позитивно впливати на громадян, особливо неповнолітніх та молодь, гармонійно позначатися на виборі ними саме сприйнятого варіанта поведінки. На думку деяких дослідників, тотальне зомбування населення, «промивка» його мозку шляхом пропаганди насильства у тому вигляді, в якому вона існує зараз, можна визнати детермінантою, що справляє вплив на формування гіперагресивного типу особистості, яка згодом рекрутується до складу організованих злочинних угруповань для «роботи», що відповідає типу цієї особистості¹.

Вражає насамперед те, що вказані негативні реалії, що мають місце зараз в інформаційному просторі України, існують паралельно з низкою чинних нормативно-правових актів², які або регулюють діяльність видавництва, телеканалів тощо, забороняючи при цьому поширення насильства, жорстокості, порнографії у ЗМІ, або що направлені на нейтралізацію даної інформації, яка підриває суспільну мораль³.

Мабуть, складно заперечувати сьогодні вкрай скрутні часи не тільки для підприємців, що відчують на собі тягар податків, обов'язкових зборів, корумпованість чиновників, але й пересічних громадян, що не пов'язані з бізнесом. Спільним для українців є існування так званого «ворожого поля». Таку умовну назву можна дати зовнішньому агресивному середовищу, тим жорстоким умовам, в яких знаходять-

¹ Сердюк, П. П. Пропаганда насильства і жорстокості як фактор насильницької та організованої злочинності [Текст] / П. П. Сердюк // Криміногенная ситуация на юге Украины: особенности и проблемы сдерживания : сб. науч. статей ; под. ред. М. Ф. Орзиха, В. Н. Дрёмина. – Одесса : Фенікс, 2003. – С. 174.

² Див. : Про інформацію [Текст] : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657 – XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650; Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні [Текст] : Закон України від 16.11.1992 р. № 2782 – XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 1. – Ст. 1; Про телебачення і радіомовлення [Текст] : Закон України від 21.12.1993 р. № 3759 - XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43; Про рекламу [Текст] : Закон України від 03.07.1996 р. № 270/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 39. – Ст. 181; Про видавничу справу [Текст] : Закон України від 05.06.1997 р. № 318/97-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 32. – Ст. 206.

³ Див. : Про серйозні недоліки у здійсненні заходів щодо захисту моральності та утвердження здорового способу життя в суспільстві [Текст] : Указ Президента України від 04.02.2003 р. № 74/2003 // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 7. – Ст. 225; Про захист суспільної моралі [Текст] : Закон України від 20.11.2003 р. № 1296 – IV // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 52. – Ст. 2736.

ся громадяни. Дане «поле» сформовано не без участі руйнівної негативної дії ЗМІ, необ'єктивних песимістичних публікацій та репортажів про безглуздість захисту від злочинців у зв'язку з неминучістю настання негативних наслідків тощо. Усе це спричиняє хаос у суспільстві та викликає рішучість, наполегливість та розрахунок на безкарність з боку злочинців, у тому числі й вимагачів, особливо тих, що вчиняють цей злочин у складі організованих груп протягом тривалого часу.

Вказаний детермінаційний комплекс злочинності, за словами А. П. Закалюка, у разі його ігнорування владою має перспективу посилення, а сама кримінологічна ситуація в державі має тенденцію до загострення¹. Із цим слід погодитись, зважаючи не скільки на кількісні, скільки на якісні показники злочинності.

2. Видові детермінанти. Означена група детермінант насильницьких вимогань отримала таку назву у зв'язку з декількома обставинами. По-перше, як показує сучасна соціальна та кримінальна дійсність, реалії сьогодення, а також результати нашого дослідження, вимагання переважно вчиняється відносно людей з капіталом, у яких є, що вимагати (гроші, нерухомість, автомобілі, інше майно). Як вказується у науковій літературі, серед детермінант, які, так би мовити, мотивують корисливо-насильницьку злочинність в Україні, зокрема насильницькі вимагання, певне місце посідають провокуючі обставини, пов'язані з конкретною історичною ситуацією в державі: наявність великих грошей, товарів, послуг та кримінального середовища, яке здатне і навіть «зобов'язане» проявити себе ззовні у боротьбі за капітал². Існування нового прошарку заможних українців на цей час є очевидним, особливо в період глибокої фінансової та соціально-економічної кризи. Що стосується кримінального середовища, то воно постійно поповнюється новими членами з лав безробітних, колишніх військовослужбовців, співробітників правоохоронних органів, спортсменів, а найголовніше, десятками тисяч

осіб, які звільняються щороку з місць позбавлення волі та часто знову стають на шлях вчинення злочинів.

По-друге, вимагається майно, що, як правило, отримане незаконним способом. Це, з одного боку, надає таким діям експропріаторського відтінку, коли забирається награване, а з другого, – у злочинців є впевненість, що їх злочинна діяльність матиме постійний, стабільний характер, оскільки такі жертви знаходяться в них на «гачку» і можуть шантажуватись тривалий час. Не є дивним, що у поле зору правоохоронних органів основна частина таких вимогань не потрапляє і не відбивається в офіційній статистиці. Як вже підкреслювалось, явними стають злочини, які погано конспіруються, завчасно не готуються і які найпростіше розкривати та доводити вину злочинців. Звичайно, до цієї групи можна віднести так звані «вуличні» й «шкільні» вимагання, які й складають основну частину кримінально-правової статистики, будучи окремими виявленими проявами цього злочину, а не відбиттям реально-го стану цього явища в українському суспільстві.

По-третє, видові детермінанти насильницьких вимогань пов'язані з особливостями впливу злочинців на потерпілих, про який, по суті, йдеться у самій диспозиції ст. 189 КК України (перелічені вище різноманітні форми психічного та фізичного насильства). Тому вимагачі і розраховують, що для жертв важливішим буде нерозголошення інформації про їх незаконну діяльність і її результати та збереження свого життя й здоров'я, у тому числі і близьких родичів.

По-четверте, вказаний аспект слід розглядати у зв'язку із соціальним статусом й особливостями його особистого сприйняття як основною масою жертв цього злочину – підприємцями, так і самими вимагачами. Йдеться про віктимізацію, яку треба розуміти не тільки як реалізовану віктимність та підвищену потенційність стати жертвою у зв'язку з певними суспільними та психологічними чинниками, але й як певний соціальний стан, навіть відповідний майновий статус, завдяки чому особа і стає жертвою злочину. З цього приводу правильно зазначається в літературі, що далеко не всі жертви стали такими внаслідок своєї віктимності і віктимної поведінки¹.

¹ Закалюк, А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика [Текст] : у 3 кн. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / А. П. Закалюк. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. – С. 231.

² Голіна, В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження [Текст] : монографія / В. В. Голіна. – Х. : Регіон-інформ, 2004. – С. 146–147.

¹ Голіна, В. Соціальні та психологічні чинники кримінологічної віктимізації в Україні [Текст] / В. Голіна // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2007. – № 3. – С. 188.

Інакше кажучи, видові детермінанти насильницьких вимогань пов'язані з двома видами віктимізації, яким можна дати умовну назву активної й пасивної. Таким чином, до пасивного виду віктимізації потерпілих цього злочину слід віднести сам факт наявності великих грошей, нерухомості, успішного і прибуткового бізнесу тощо. Тому перелічені варіанти так званої пасивної віктимізації сприяють виділенню вимагачами таких осіб із загальної маси людей для вчинення щодо них різних злочинів, зокрема насильницьких вимогань. Досить слушно цей процес пояснив В.В. Голіна, який зазначив, що наявність злочинності як соціального явища припускає процес віктимізації певної частини населення. Масова віктимізація нібито «підштовхує» криміналітет до реалізації, стає своєрідним «полем полювання» на «лохів»¹.

До активного виду віктимізації потерпілих цього злочину належать випадки із різними варіантами віктимної поведінки жертв. Результати проведеного дослідження показали, що найпоширенішим варіантом такої поведінки стало існування боргу перед злочинцем або третіми особами (11,1 % злочинів). Крім того, віктимність потерпілих могла виявлятися у придбанні дорогих речей, побутової техніки, іноді навіть автомобілів та квартир і, що найголовніше, вихвалянні таких покупок перед друзями, знайомими, іноді навіть сторонніми особами, внаслідок чого у 10,7 % злочинів пред'являлися злочинні майнові вимоги, застосовувалися погрози та фізичне насильство з боку вимагачів. Також за «виною» потерпілих у 5,6 % злочинів був прояв необачності, у тому числі стосовно вибору знайомств. Так, арабський бізнесмен Х., маючи родину та постійно проживаючи в Україні, заборгував у 180 тис. грн одній із фармацевтичних компаній. Почувши на вулиці розмову підприємця про його матеріальні труднощі, з ним познайомився Ч., який увійшов у довіру та обіцяв про допомогу у вирішенні цього питання. Це знайомство закінчилося для необачного комерсанта вимаганням у нього протягом кількох місяців групою з двох осіб за попередньою змовою великих сум грошей, чисельними погрозами вбивства, застосуванням фізичного насильства як йому особисто, так і членам його ро-

¹ Голіна, В. Соціальні та психологічні чинники кримінологічної віктимізації в Україні [Текст] / В. Голіна // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2007. – № 3. – С. 191.

дини¹. Існують й інші варіанти віктимної поведінки жертв цього злочину, про що буде йтися у наступному підрозділі.

Особливість видових детермінант вимагання пояснюється можливістю вчиняти його неодноразово у зв'язку з пролонгованим у часі характером злочинних дій. Стосується це перш за все бізнесменів, що не співпрацюють з правоохоронними органами, продовжуючи виплачувати «данину» злочинцям. Як вказується у криміналістичній літературі, певна характерність цього злочину міститься у важкості його розкриття та розслідування, наявності складної системи захисту злочинних груп у вигляді підкупу посадовців, залякування потерпілих і свідків, приховуванні слідів вчинених вимогань тощо².

Турбує в цьому плані існуюча і доволі розповсюджена в наш час система взаємовідносин кредиторів з боржниками, що не можуть чи не мають бажання віддавати позичені гроші і передача яких не завжди оформлюється у встановленому законом порядку. У цьому випадку кредиторам простіше звернутись до кримінальних структур рекетирської спрямованості, аніж відчутти на собі судову тяганину та знецінення грошей внаслідок інфляції.

Деякими дослідниками підкреслюється негативний вплив існуючої готівкової системи розрахунків. Одні вчені відносять це до загальних причин вимагання³, інші – до безпосередніх⁴. Є також думка, що дана обставина належить до умов цього злочину⁵. Не вступаючи в цей, на наш погляд, нераціональний диспут, зазначимо, що, дійсно, певна особливість вимагання

¹ Архів Апеляційного суду Харківської області за 2001 р.

² Мельничок, В. М. Розслідування вимагательства в сучасних умовах [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативнорозшукова діяльність» / В. М. Мельничок. – К., 1998. – 21 с; Дергач, Л. Криміналістична характеристика вимогань, вчинених організованими злочинними групами [Текст] / Л. Дергач // Юрид. Україна. – 2007. – № 9. – С. 83–85.

³ Шпаковский, С. Н. Насилие как способ совершения вымогательства (по материалам Уральского региона) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шпаковский Станислав Николаевич. – Челябинск, 1999. – С. 140.

⁴ Перов, И. Ф. Уголовно-правовые и криминологические вопросы борьбы с вымогательством [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Перов Иван Федорович. – М., 1999. – С. 167.

⁵ Ступина, С. А. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с вымогательством [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ступина Светлана Александровна. – Иркутск, 2002. – С. 185.

виявляється в тому, що майже у 80 % випадків предметом злочину є гроші. Але навіть при повному переході на безготівкову форму розрахунків навіть й для фізичних осіб, це не заважатиме вимагачам змінити характер вимог, наприклад, із грошей на право на певне майно чи інші цінності.

3. *Специфічні детермінанти.* Назва цієї групи детермінант насильницьких вимог пов'язана передусім з тим, що ті з них, які тим чи іншим чином продукують цей злочин як явище, мають певну детермінаційну дуалістичність. Ця ознака, як показує сучасна реальність, виявляється, з одного боку, в існуванні в суспільстві тих, хто бажає розбагатіти шляхом вчинення вимагання, отримуючи на постійній основі гроші, а, з другого, як це не парадоксально звучить, у тому, що є тисячі людей (великих бізнесменів, підприємців малого та середнього бізнесу, заможних громадян, які не займаються підприємницькою діяльністю, але нажили капітал у незаконний спосіб), які внутрішньо готові «поділитись» незаконно надбаними грошима чи іншим майном. Ця готовність та бажання розлучитись із частиною майна обумовлена, звичайно, не альтруїстичним настроєм, проявом людяності чи меценатської діяльності, а боязню за свої гроші, статус, владу тощо. Суспільство, і не тільки українське, перебуває у стані значної майнової поляризації, психологічної відчуженості і навіть соціальної озлобленості, що в цілому виявляється у вчиненні різних корисливих та корисливо-насильницьких злочинів. Особливо чітко вказані тенденції простежуються при вивченні детермінаційного комплексу насильницьких вимог. Тому вимога передачі грошей з боку вимагачів сприймається такими жертвами «з порозумінням» і без бажання оприлюднення цього факту і, тим більше, звернення із заявою до правоохоронних органів. Цим і можна пояснити майже відсутність гучних і резонансних кримінальних справ про вимагання надвеликих сум грошей у бізнесменів, публічних людей, оскільки обидві сторони (і вимагач, і «потерпілий») зацікавлені у нерозголошенні інформації про свою «темну» діяльність. Підтвердженням тому будуть вже згадані результати проведеного інтерв'ювання 400 підприємців малого та середнього бізнесу, з яких тільки 10 % дало згоду на участь у заході – решта відмовилась, посилаючись на різні причини, у тому числі і на боязнь з боку вимагачів.

Як показало наше дослідження, саме представники заможного прошарку (найчастіше підприємці, бізнесмени) і стають жертвами цього злочину. З другого боку, шанси стати потерпілими від вимог збільшуються у зв'язку з їх, як показує життя, часто незаконною діяльністю, пов'язаною із порушеннями податкового законодавства. Отже, йдеться про наявність тіньового сектору економіки, який, за підрахунками спеціалістів, сягає на цей час в Україні близько 70 %¹. Таким чином, значна кількість підприємців, не декларуючи частини своїх доходів, значно спрощують вчинення цього злочину та стають його потенційними жертвами.

Одним із різновидів специфічних детермінант насильницьких вимог є морально-психологічні, які, за словами деяких дослідників корисливо-насильницьких злочинів², містять антисуспільні погляди і звички винних, що відбиваються у безвідповідальному ставленні як до недоторканості майна, так і до життя, здоров'я іншої людини. Інакше кажучи, виявляється характерна особливість цього злочинного діяння: поєднання корисливого мотиву з насильством стосовно особи.

Як вказується у науковій літературі, корислива мотивація неоднорідна, вона складається з декількох груп: 1) жадоба накопичення грошей, жадність; 2) прагнення матеріального комфорту, придбання престижних цінностей; 3) потреба в алкоголю, наркотиках, потяг до розгульного життя; 4) особиста матеріальна потреба тощо³. Як показало наше дослідження, усі ці прояви корисливої мотивації представлені у спрямуваннях винних у вчиненні вимагання.

Такі риси, як жадність, жадоба накопичення грошей, пожадливість поряд із паразитичним способом життя якнайповніше характеризують вимагачів та у сукупності виступають причиною цього злочину. Небажання займатись суспільно корисною працею або діяльністю, яка в кінцевому підсумку забезпечує існування та задоволення різного роду матеріальних потреб, є генеральною причиною вимог. Тим більше,

¹ Собуцький, С. Місце під «тінню» [Текст] / С. Собуцький // Вестн. налог. служби України. – 2008. – № 37 (сент.). – С. 20–23.

² Батиргареева, В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло [Текст] / В. С. Батиргареева. – Х. : Одісей, 2003. – С. 134.

³ Лунеев, В. В. Мотивация преступного поведения [Текст] / В. В. Лунеев. – М. : Наука, 1991. – С. 198–199.

що зламавши волю потерпілого шляхом погроз та застосування до нього фізичного насильства, злочинці мають можливість на постійній основі отримувати, як показала практика, великі суми грошей, цінності, інше майно. Звичайно, припинити отримання «легких» грошей важко, а за словами деяких засуджених під час їх інтерв'ювання, навіть і безглуздо.

У наш час загальною соціальною хворобою є тотальний культ грошей, споживацький стиль життя, прагнення матеріального комфорту за будь-яку ціну, перетворення корисливих деформацій особи на стандарти людських стосунків, намагання вирізнитися у мікросередовищі не загальноприйнятими позитивними людськими якостями, а поширеними супутниками сучасного життя у вигляді престижних речей та цінностей. Особливо це стосується неповнолітніх та молоді, які, як вже зазначалось, переважно і вчиняють вимагання. Для майже половини усіх злочинців, які не мають постійних чи достатніх джерел існування, є характерною, у тому числі, і така причина вимагання.

Для 7–8 % осіб з цього масиву вчинювані дії розцінюються у формі певної гри. Насильство може застосовуватись з елементами ігрового сценарію, у присутності «глядачів», тобто йдеться про співучасників таких злочинів, з обов'язковим отриманням «трофею» (майна жертви). Специфічна причина таких дій, як вказується в літературі¹, пояснюється корисливістю-легковажністю, до системи якої разом із алкогольними мотивами входять сомотиви самоствердження, помилкового почуття товаришування, певного романтизму таких дій. Цей різновид користі має для молодих вимагачів двоїсний характер: з одного боку, вони усвідомлюють незаконний характер своїх дій, а з другого, – не розуміють, чому їх притягують до кримінальної відповідальності, адже погрози мали «ігровий» характер, а фізичне насильство було нетяжким.

Причиною насильницьких вимагань може виступати прагнення до розгульного життя, деформована та спотворена дозвільна психологія. Стосовно «чуми» ХХІ ст. – наркоманії, якою уражено українське суспільство, то на цю потребу, як і на алкоголь та інші хибні нахили, наприклад, гру в азарт-

¹ Кузнецова, Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации [Текст] / Н. Ф. Кузнецова ; под ред. В. Н. Кудрявцева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 70.

ні ігри, потрібні великі суми грошей, що заробити законним шляхом неможливо. За нашими даними, близько 60 % злочинців, вчиняючи вимагання, дозволяли собі відчутти всю привабливість такої життєвої романтики. Алкогольне чи наркотичне сп'яніння має і зворотний характер: під впливом цих речовин винні виявляли більшу впевненість у майнових вимогах, погрозах, були жорстокішими та агресивнішими.

Щодо такого виду корисливої мотивації, як особиста матеріальна потреба, яка може сприяти вчиненню вимагань, то вона майже не зустрічалась. Лише 1 % матеріалів узагальнених архівних кримінальних справ містив дані про дійсні тимчасові чи постійні матеріальні ускладнення у житті злочинців, об'єктивні сімейно-побутові потреби, необхідність забезпечувати родину або придбання дорогих ліків для близьких. Решта випадків пов'язана з банальною жадністю, пожадливістю і намаганням задовольнити свої егоїстичні потреби та обмежені інтереси. Наприклад, у 1,6 % злочинів існував навіть борг винного перед потерпілим, і через небажання його віддавати вчинювалось вимагання, тобто йдеться про звичайний корисливий мотив.

Траплялися випадки вчинення вимагань (3,9 %) навіть через бажання помсти потерпілому, але все одно у поєднанні з корисливою спотвореною мотивацією, що заломлюється через призму існуючих негативних рис та властивостей вимагача. Іноді злочинці мстились у зв'язку зі спільним веденням бізнесу або наявністю образ.

Таку специфічну морально-психологічну причину вимагань, як заздрість можна відмітити майже у 3 % насильницьких вимагань. Звертає увагу те, що вона стосується не тільки підлітків, але й дорослих злочинців. Неповнолітні гостріше реагують на чужу успішність, яка може проявлятися у володінні мобільним телефоном, модним і дорогим одягом, можливості відвідування розважальних заходів (дискотека, клуб, кінотеатр тощо). У дорослих осіб, окрім вказаного, заздрість може виражатись через наявність у потенційної жертви квартири, автомобілю, свого бізнесу.

До речі, результати проведених 20 років потому досліджень корисливих посягань на особисту власність показали, що за цей період часу перелік мотивів вчинення вимагання мало в чому змінився: жадність, прагнення набути матеріальні

блага (19,2 %); пожадливість, заздрість, віра у всесилля грошей (16,1 %); схильність до систематичного вживання спиртного (12,2 %); легковажність, відсутність почуття відповідальності (14,1 %); схильність до легкого життя (13,2 %) тощо¹.

Не можна не підкреслити важливого значення культурологічної складової, яка займає не останнє місце у генезисі злочинної поведінки вимагачів. З цього приводу правильно зазначається, «...якщо проблемам економічної детермінації злочинної поведінки приділяється традиційно багато уваги, то вплив культурологічних чинників явно недооцінюється»². Як вже вказувалось, з матеріалів архівних кримінальних справ доволі важко отримати інформацію про рівень культури злочинців, умови їх виховання, тим більше об'єктивну характеристику як на самих винних, так і на їх батьків, якщо вони є. Однак даних, які ми маємо в розпорядженні (протоколи допитів злочинців, їх характеристики за місцем роботи, навчання, мешкання, інтерв'ювання засуджених тощо), досить, щоб стверджувати про невисокий рівень культури та виховання основної маси вимагачів.

Дослідження показало, що майже кожний п'ятий вимагач нехтував вимогами законодавства, це в першу чергу стосується осіб, що вже притягались до кримінальної відповідальності, у тому числі за вчинення вимагання та інших корисливо-насильницьких злочинів. Пояснити це і важко, і просто одночасно. З одного боку, незрозуміло, чому особа знову обирає шлях порушення закону, за що буде відбувати покарання, і як показує практика, пов'язане з позбавленням волі. З іншого – відома так звана кримінальна романтика, субкультура, зв'язки, що залишилися в установах виконання покарань, жадоба екстремальних ситуацій, бажання довести собі і в першу чергу «колегам» по злочинному ремеслу про збереження навиків вчинення злочинів, що загалом становить образ та частину життя цього контингенту осіб.

¹ Литвинов, В. И. Корыстные посягательства на личную собственность и их предупреждение [Текст] / В. И. Литвинов. – Минск : Университетское, 1989. – С. 149.

² Дрёмин, В. Н. Организованная преступность и криминальная культура: механизмы взаимодействия [Текст] / В. Н. Дрёмин // Криминогенная ситуация на юге Украины: особенности и проблемы сдерживания : сб. науч. ст. / под ред. М. Ф. Орзиха, В. Н. Дрёмина. – Одесса : Фенікс, 2003. – С. 78.

До детермінант, що мають інформаційно-провокаційний характер, можна віднести випадки, пов'язані із можливістю отримання злочинцями даних про доходи, наявність охорони потерпілого та іншої подібної інформації, що сприяють остаточному формуванню наміру винного вчинити насильницьке вимагання. Як вже підкреслювалось раніше, для вимагачів є дуже важливою наявність даних як про статки потенційної жертви, так і відносно подробиць її особистого життя. Для отримання такої інформації іноді злочинними угрупованнями розробляються плани вчинення злочину, вони вдаються до активних розвідувальних дій і врешті-решт створюються навіть юридичні фірми, що під приводом допомоги у поверненні боргів у законний спосіб отримують інформацію про боржників для вчинення стосовно них вимагання. Іноді такі дані надаються правоохоронцями, що є учасниками злочинних груп, або проводиться ретельний аналіз рекламних оголошень та об'яв комерційного характеру у ЗМІ тощо. Але, на жаль, частіше інформація про доходи потерпілого отримується злочинцями завдяки їх особистому знайомству (59,9 %), від загальних знайомих (25,6 %) чи, як не парадоксально, від банального підслуховування чужої розмови (2,9 %) тощо.

Так, злочинна організація з дев'яти вимагачів упродовж кількох місяців займалась вимаганням у мешканців деяких районів Хмельницької області, що активно займались підприємницькою діяльністю. Слідством встановлено, що у всіх злочинах інформацію про статки потерпілих злочинці отримували як від знайомих, товаришів, так і від сторонніх осіб, що взагалі не мали відношення до жертв¹. І таких типових прикладів багато.

Як вже вказувалось, частина вимагань вчинювалась у навчальних закладах, де цей злочин є доволі поширеним. У цьому разі не можна не розглядати як детермінанту насильницьких вимагань слабку виховну роботу педагогів з учнями, намагання приховати інформацію про факти вже вчинених злочинів, оскільки, по-перше, це дискредитує навчальний заклад та його керівництво, а по-друге, дає підстави до певного громадського резонансу, можливого стихійного вираження

¹ Архів місцевого суду Волочиського району Хмельницької області за 2005 р.

невдоволення батьками інших учнів (студентів). З цим, мабуть, і пов'язана латентність цього злочину в навчальних закладах.

Під час узагальнення архівних кримінальних справ нами зверталась увага на виконання слідчими та судовими органами вимог статей 23, 23¹ та 23² Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України). Результати виявились такими: лише у 13,5 % кримінальних справ містилась інформація про встановлені слідчими органів внутрішніх справ причини та умови вчинення вимогань. Решта кримінальних справ подібних даних не містила. Стосовно виконання вимог вказаних статей судами, то не зустрілось жодного процесуального документа, що містив би такі дані. Серед найпоширеніших обставин, що продукують вчинення вимогань, слідчими вказувались: неефективна робота патрульно-постової служби на закріпленій ділянці; недостатня виховна робота педагогів з підопічними; слабка робота дільничних інспекторів міліції з особами, які перебувають під адміністративним наглядом, а також з особами, що зловживають спиртними напоями або наркотичними речовинами, тощо. І досить часто зміст подань слідчих про усунення причин та умов злочинів мав формальний характер. Із матеріалів кримінальних справ простежується неповне вивчення всіх обставин справи. У зв'язку з цим має місце або неточний їх перелік, або ж взагалі відсутність вказаних процесуальних документів.

Негативно позначається на вчиненні насильницьких вимогань недостатньо ефективна робота, передусім, патрульно-постової служби міліції, інших підрозділів системи МВС, що охороняють громадський порядок. Пересічні громадяни зовсім відсторонені від охорони правопорядку, хоча з цією метою був прийнятий ще у 2000 р. Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»¹, який передбачає створення спеціалізованих громадських формувань з метою запобігання злочинам. Що стосується насильницьких вимогань, то майже третина з них (29 %) вчинювалась на вулиці та в інших громадських міс-

¹ Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону [Текст] : Закон України від 22.06.2000 р. № 1835-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 40. – Ст. 338.

цях, де хоча б присутність, а тим більше активні дії правоохоронців або ж добровільних народних дружин дозволили б уникнути застосування насильства потерпілому або ж заволодіння його майном, якщо йдеться про вулицю як місце передачі майна. Наше дослідження показало невелику кількість фактів, коли вимагачі були затримані під час безпосереднього пред'явлення вимоги, поєднаної з фізичним насильством до потерпілого. За інших обставин кількість розкритих кримінальних справ мала б бути набагато більшою.

Важливого теоретичного значення набуває вирішення питання щодо впливу та значення конкретної життєвої ситуації при вчиненні насильницьких вимогань, до якої можна віднести сукупність обставин життя конкретної особи перед вчиненням злочину, які при вирішальній ролі її антисуспільних поглядів, прагнень і звичок впливають на її кримінально карані дії¹. З цього приводу можна зазначити, що в цілому конкретна життєва ситуація не впливає на генезис злочинної поведінки, оскільки вимагання, поєднане з насильством, є умисним злочином. Неприятливі (криміногенні) ситуації відіграють мінімальну роль у формуванні остаточної рішучості особи вчинити даний злочин, оскільки вимагання, як правило, завчасно готуються, здійснюється розподіл ролей співучасників тощо. Але, як показали результати дослідження, більше ніж у п'ятій частині усіх злочинів існувала конкретна життєва ситуація конфліктного характеру. У 9,2 % вимогань мали місце неприязні відносини винного з потерпілим через різні обставини. Майже кожний десятий злочин (11,1 %), як вже підкреслювалось, вчинявся за умови існування боргу потерпілого перед «вимагачем». У таких випадках потерпілий втрачає усі надії на повернення іноді досить значних сум грошей через безсилля правоохоронних органів у розв'язанні даної проблеми або ж через безглуздість захисту своїх прав та законних інтересів у судовому порядку за умови, наприклад, відсутності оформленого належним чином договору займу і т. ін. У цьому випадку такій особі здається, що їй не залишається нічого іншого, як вчинити вимагання особисто чи організувати вчинення цього злочину шляхом звернення до

¹ Антонян, Ю. М. Роль конкретной жизненной ситуации в совершении преступления [Текст] : учеб. пособие / Ю. М. Антонян. – М., 1973. – С. 6.

відповідних представників кримінального світу. І на практиці подібні випадки трапляються часто. Саме для категорії таких вимогань досить важливою є роль конкретної життєвої ситуації, від якої залежить розвиток злочинної поведінки. Яскравим і типовим прикладом стало вимагання, вчинене етнічною татарською організованою злочинною групою з п'яти осіб, які, бажаючи повернути великий борг потерпілого одному турецькому бізнесмену, що організував цей злочин, вимагали у комерційного директора компанії «Крим-грін» 50 тис. доларів США, а також переоформлення його будинку та автомобілів. Підкріплюючи протягом кількох тижнів свої вимоги заподіянням потерпілому тілесних ушкоджень, злочинці заволоділи частиною майна, після чого були затримані¹.

Отже, дослідження детермінаційного комплексу насильницького вимагання як небезпечного явища дозволить суб'єктам запобігання злочинності здійснити більш ефективну нейтралізацію причин та умов вчинення цього злочину.

3.2. Потерпілі від насильницьких форм вимагання та їх роль у вчиненні злочину

При вчиненні вимогань, поєднаних із застосуванням фізичного насильства, окрім особи, яка вчинила злочин, учасником кримінальної події також є особа, стосовно якої цей злочин вчиняється, тобто жертва. У ході цього дослідження нами зверталась увага на поведінку потерпілих від вимагання та на ситуації, коли вони ставлять себе у небезпечний стан. Із цим пов'язана і специфічність ролі жертви вимагання в частині насильницьких вимогань, що виявляється не у будь-якій ситуаційній віктимності, а у певній поведінці системного характеру, постійній діяльності, яка зрештою значно підвищує її шанси стати потерпілим від вимагання.

Свідомо уникаючи наукової дискусії з приводу співвідношення понять «потерпілий» та «жертва», що не є предметом цього дослідження, слід зазначити, що «...немає підстав для поляризації цих понять, оскільки за будь-якого розуміння термінів «потерпілий» і «жертва» є очевидним,

¹ Архів місцевого суду Центрального району м. Сімферополя за 2000 р.

що останній термін уособлює більш широке поняття»¹. КПК України у ч. 1 ст. 49 визначає потерпілого як особу, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Виходячи із розуміння потерпілого даною процесуальною нормою, слід сказати, що фізичної шкоди потерпілі зазнавали завжди (що пояснюється предметом нашого дослідження), оскільки у поле зору нашого вивчення потрапляли тільки ті вимагання, які були пов'язані із застосуванням до жертв фізичного насильства. Стосовно майнової шкоди, то, дійсно, не завжди вчинення даного злочину було пов'язано із заволодінням майна. Як вже вказувалось, у 36 % вимогань майно винним не передавалось у зв'язку з їх затриманням.

Стосовно останнього (третього) виду шкоди, моральної, то тут необхідно дещо пояснити. Згідно із постановою ПВСУ від 31.03.1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди»² під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інші негативні явища, зокрема: приниження честі, гідності, моральні переживання у зв'язку з ушкодженням здоров'я, порушення права власності. Більшість із перелічених негативних явищ та наслідків є притаманними насильницьким формам вимагання. Особи, що зазнали вказаних видів шкоди, є потерпілими як з позицій кримінального процесу, так і з позицій кримінологічної науки. Стосовно таких осіб виносилась відповідна постанова про визнання їх потерпілими по кримінальній справі. Але що ж робити з особами, які не були визнані потерпілими, проте щодо яких вимагання все ж таки учинялось? Йдеться про латентних жертв цього злочину. Такі особи, безсумнівно, становлять науковий інтерес для кримінології у ракурсі розуміння поняття «жертва», яке не збігається з нормативним визначенням осіб, потерпілих від злочину.

Слід зазначити, що особливості віктимологічного аспекту вимагання пов'язані зі специфікою складу цього злочину,

¹ Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) [Текст] / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. – Х. : Кроссроуд, 2008. – С. 208.

² Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди [Текст] : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 1.03.1995 р. № 4 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2004. – № 11 : Постанови Пленуму Верховного Суду України із загальною питань судової діяльності та в цивільних справах. – С. 218–228.

зокрема об'єктивної сторони. Жертва під впливом погроз та застосування до неї реального фізичного насильства передає винному певне майно, право на майно чи вчиняє інші дії майнового характеру. Таким чином, багато що у генезі злочинної поведінки вимагача залежить від самого потерпілого: сам факт погодження на виконання майнових вимог; період, упродовж якого вони виконуватимуться; чинення опору або відсутність такого; звернення до правоохоронних органів із заявою про вчинений злочин тощо.

За офіційними статистичними даними МВС України, за останні майже сім років від усіх форм вимагання (ст. 189 КК України) потерпіло: у 2003 р. – 1907 осіб; у 2004 р. – 1350; у 2005 р. – 1080; у 2006 р. – 912; у 2007 р. – 659; у 2008 р. – 609; у 2009 р. – 539. Тобто за останні сім років від вимагачів постраждало фізично, матеріально, психологічно, морально понад 6 тис. осіб, не враховуючи латентних жертв, частка яких є набагато більшою. Виокремити загальну кількість потерпілих саме від насильницьких форм цього злочину неможливо, оскільки така статистика, на жаль, не ведеться. Отже, наявні статистичні дані для кримінологічного аналізу є малоприматними. Разом із тим характеристика жертв, вибір їх злочинцями багато про що свідчать (про найбільш незахищену частину населення України, спосіб вчинення злочинів, поведінку потерпілих у процесі і до вчинення проти них злочинів, рівень поінформованості населення щодо заходів самозахисту, необхідної оборони та ін.)¹.

Вивчення нами архівних кримінальних справ поглиблює знання про головні риси кримінологічної характеристики особи потерпілого від насильницьких форм вимагання, дослідження якої до цього часу в українській кримінології не здійснювалось. У цьому плані нами підтримується позиція, згідно з якою раціональніше проводити кримінологічне дослідження не всіх жертв злочинів, а лише так званих «основних», «первинних», «безпосередніх» жертв, тобто потерпілих від злочинів із позиції закону².

¹ Кримінологічна характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються неповнолітніми [Текст] : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Кроссруд, 2007. – С. 51.

² Сенаторов, М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві [Текст] / М. В. Сенаторов ; за наук. ред. В. І. Борисова. – Х. : Право, 2006. – С. 69.

У літературі зазначається, що без знання структури особи потерпілого важко розраховувати на успіх у справі запобіжних заходів¹. Тим більше, що додаткового значення набувають характеристики особи (вік, стать, соціальний статус, виконвані соціальні ролі, професія тощо) у зв'язку з їх впливом на здатність тієї або іншої особи стати потерпілою від злочину². Так, соціально-демографічний зріз віктимологічної характеристики цього злочину свідчить про те, що чоловіки майже у п'ять разів частіше за жінок стають жертвами насильницьких вимагань: 82,4 % проти 17,6 %. Вказані результати очевидні, бо саме чоловіки, як правило, більше займаються підприємницькою діяльністю, саме сильній статі у контексті соціальних ролей належить функція утримання сім'ї, забезпечення членів родини різними благами, вони більше схильні до відчуття ризику тощо. Тому саме стосовно чоловіків спрямована основна частина майнових вимог злочинців.

Ці показники досить логічно кореспондуються з наступною ознакою – віком потерпілих. Слід зазначити, що нами зверталась увага не тільки на дорослих потерпілих, але й на неповнолітніх, що, безумовно, має наукове підґрунтя та виступає кримінологічно значущим показником. Потерпілих віком до 15 років виявлено всього 0,6 %. Більш дорослих жертв у віці від 15 до 18 років було 15,8 %. Як показало наше дослідження, це жертви переважно так званих «шкільних» вимагань, тобто тих, що вчиняються в школах, ПТУ, технікумах і навіть вищих навчальних закладах. Найбільша частина потерпілих спостерігається у віковій групі від 19 до 30 років (32,6 %). Третину (30,6 %) складають жертви від 31 до 40 років. Далі частка потерпілих зменшується залежно від їх віку: від 41 до 50 років – 14,7 %, від 51 до 60 років – 4,4 %, понад 60 років – 1,3 %. Отже, ми бачимо, що більшість потерпілих від насильницьких вимагань становлять чоловіки молодого і більш зрілого віку до 40 років. Останнє свідчить про те, що злочинців приваблюють особи, що досягли чогось у житті, мають, як правило, певний соціальний статус і у зв'язку з цим

¹ Полубинский, В. И. Поведение жертвы [Текст] / В. И. Полубинский // Человек и закон. – 2001. – № 3. – С. 40.

² Кримінологічна віктимологія [Текст] : навч. посіб. / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джу́жа, В. В. Василевич та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Джу́жі. – К. : Атіка, 2006. – С. 59.

розпоряджаються певними коштами. Є, звичайно, і винятки, до яких можна віднести вказаних жертв старше 60 років. Як показали матеріали архівних кримінальних справ, це пенсіонери або особи, які займалися продажем саморобних алкогольних напоїв, у зв'язку з чим і ставали жертвами своїх же клієнтів, або самотні особи, що мали у власності певне майно (квартира, будинок, автомобіль), яким бажали заволодіти вимагачі шляхом переоформлення прав на це майно. Так, хлопці 20 і 17 років, які не вчилися та не працювали, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, вимагали у 62-річного пенсіонера Б. передати впродовж двох годин алкоголь та продукти харчування, поєднуючи свої вимоги погрозами нанесення тілесних ушкоджень. Під час допиту злочинці розповіли, що для вимагання вони обрали сусіда Б. у зв'язку з тим, що останній займався продажем самогону¹.

Освітній рівень потерпілих від вимагання, на нашу думку, не має особливої кримінологічної значущості, оскільки не можна говорити про стабільний зв'язок їх освітнього рівня з фактом звернення до правоохоронних органів із метою захисту свого життя, здоров'я, майна, законних прав та інтересів. Тим не менше базову середню освіту мали 12,7 % осіб; середню освіту – 36,8 %. Досить значну групу жертв (27,3 %) становлять особи із професійно-технічною освітою. Найбільш освічена частина потерпілих цього злочину складає п'яту частину: базова вища освіта – у 5 % жертв, вища освіта – у 17,9 %.

Що стосується характеристики потерпілих за ознакою національності та громадянства, то вона дуже схожа з аналогічними показниками самих вимагачів – 63,7 % осіб є українцями, а третина (30,3 %) – росіяни. При цьому 98,3 % з них є громадянами України. Незначну частку становлять грузини, вірмени й азербайджанці (2,4 %), на інші національності припадає 3,6 % (білоруси, молдовани, татари тощо). Тобто ми можемо констатувати, що цей злочин вчиняється переважно українцями і стосовно громадян нашої країни.

Одруженими виявились 44,1 % потерпілих, 6,3 % перебували у фактичних шлюбних відносинах. Четверо з десяти жертв (39,2 %) були неодруженими, 7,1 % – розлучені, 2,4 % – вдівці (вдови), а стосовно 0,9 % осіб такі дані не відби-

валися у матеріалах кримінальних справ. З цією інформацією пов'язана характеристика наявності родини у потерпілих, тобто не тільки своєї власної сім'ї, але й родини батьківської: у 91,7 % осіб родина була. Звідси можна зробити висновок, що вимагачами недаремно обиралися жертвами цього злочину саме такі особи, оскільки погрози розправи над близькими потерпілих, а тим більше застосування фізичного насильства в їх присутності, остаточно спонукають до задоволення протиправних майнових вимог.

Центральною і, мабуть, найсуттєвішою характеристикою потерпілих від вимагання є їх соціально-професійний статус, тобто рід занять (рис. 2). Такі дані дозволяють науковцям виокремити у сучасних умовах процесу продовження накопичення капіталу так звані групи ризику, тобто осіб із підвищеним рівнем небезпечності, щодо яких цей злочин вчиняється найчастіше. Найбільшу групу потерпілих становлять приватні підприємці (43,2 %). Іншими дослідниками свого часу також вказувалось на достатньо високу частку комерсантів у загальній кількості жертв цього злочину – 40 %¹, 32 %².

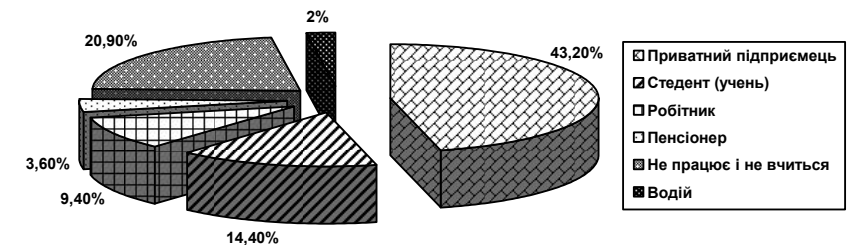

Рис. 2. Дані про соціально-професійний статус потерпілих від вимагань, поєднаних із насильством

Другу групу за обсягом посідають студенти, учні шкіл, професійно-технічних училищ, технікумів та інших навчаль-

¹ Сафонов, В. Н. Организованное вымогательство: уголовно-правовой и криминологический анализ [Текст] : монография / В. Н. Сафонов ; под ред. С. Ф. Милюкова ; С.-Петерб. ин-т внешнеэконом. связей, экономики и права; о-во «Знание» Санкт-Петербурга и Ленингр. обл. – СПб. : СПбИВЭСЭП, 2000. – С. 205.

² Корягина, О. В. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика вымогательства [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Корягина Ольга Валентиновна. – Иваново, 1998. – С. 202.

¹ Архів місцевого суду Лисянського району Черкаської області за 2003 р.
140

них закладів – 14,4 %. Уявляється, що такий стан справ є штучним, через те, що зумовлюється не стільки більшою поширеністю вимогань в учнівському та студентському середовищі, а скільки меншою латентністю цих злочинів порівняно з насильницькими вимаганнями щодо дорослих. По-перше, підлітки скаржаться батькам чи іншим особам про вчинений щодо них злочин, завдане їм фізичне та психічне насильство, заволодіння їх майном, а по-друге, такі вимагання простіше викриваються, оскільки злочинцями є теж неповнолітні або підлітки, які визнають свою вину.

Кожним десятим потерпілим від насильницьких вимогань (9,4 %) стали робітники підприємств промисловості, транспорту, зв'язку тощо. Рідше жертвами були пенсіонери – 3,6 %, водії та таксисти – 2 %, інші – 6,5 %. При цьому п'яту частину потерпілих складають особи, які не працювали і не вчилися (20,9 %). Але тут слід дещо пояснити. Дійсно до цього показника входять особи, які ніде не працювали і статки яких не були великими, однак такий показник сформувався переважно завдяки потерпілим, які офіційно вважались такими, що не працюють (це відображалось у відповідних процесуальних документах). Але це не означає, що їх матеріальне забезпечення є невисоким. Вони могли займатися незаконними видами діяльності, працювати за наймом, не сплачуючи податки. До речі, під час узагальнення архівних кримінальних справ нами зверталась увага на матеріальний статок жертв вимагання. Так, досить високий статок виявився у 38,1 % осіб (підприємці і частина заможних жертв, які не займаються комерційною діяльністю); середній рівень забезпеченості спостерігався майже у половині потерпілих (48,4 %); до групи із низьким достатком можна віднести 13,5 % осіб (особи, які знаходяться на утриманні, пенсіонери, робітники тощо).

У цьому плані кримінологічно значущою буде інформація стосовно засобів існування потерпілих цього корисливо-насильницького злочину, тобто не просто офіційної приналежності до певної професійної групи, а реальних засобів існування, що отримати нами, відверто кажучи, не завжди вдавалось. Близько половини усіх жертв (45,8 %) існували на доходи від зайняття приватним підприємництвом. Кожна п'ята особа знаходилася на утриманні (йдеться про неповно-

літніх) – 21,8 %; 15,8 % потерпілих працювали та отримували заробітну платню; приблизно кожний десятий з них (11,8 %) жив за рахунок випадкових заробітків. Зустрічались звичайно і ті особи, що існували не завжди завдяки моральній та законній діяльності: 3,6 % отримували доходи від зайняття проституцією; 3,9 % – від зайняття злочинною діяльністю, а 0,9 % спеціалізувались навіть на виготовленні та продажу спиртними напоями або наркотичними речовинами.

Одним з основних питань віктимологічної характеристики цього злочину є дані про віктимну поведінку потерпілих від вимогань, поєднаних з фізичним насильством. Причому кримінологічне значення має не будь-яка поведінка жертви (жертв), а тільки така, що сприяє виникненню злочинної рішучості та її реалізації або створює конкретні життєві ситуації, що передують вчиненню конкретного злочину¹. У науковій літературі під віктимністю розуміється реалізована злочинним актом «схильність», вірніше здатність стати за певних обставин жертвою злочину, або, інакше кажучи, нездатність уникнути небезпеки там, де її об'єктивно можна запобігти². Інші автори характеризують віктимність як відхилення від норм безпечної поведінки, що реалізується у сукупності соціальних, психічних та моральних проявів³. Існують визначення віктимності, пов'язані з уродженими рисами та властивостями особи різного характеру (біофізичні, психологічні, соціальні, матеріальні тощо), які взаємодіють із зовнішніми умовами та підвищують імовірність стати жертвою злочину⁴ або що підпорядковані детермінантам злочину⁵.

¹ Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) [Текст] / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. – Х. : Кроссрууд, 2008. – С. 240.

² Франк, Л. В. Віктимология и виктимность. Об одном новом направлении в теории и практике борьбы с преступностью [Текст] : учеб. пособие / Л. В. Франк. – Душанбе : Изд-во Тадж. гос. ун-та, 1972. – С. 22.

³ Туляков, В. О. Віктимология (соціальні та кримінологічні проблеми) [Текст] / В. О. Туляков. – О. : Юрид. л-ра, 2000. – С. 161.

⁴ Юрченко, О. Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. Ю. Юрченко. – Х., 2004. – С. 8.

⁵ Лукаш, А. С. Згвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та попередження [Текст] : монографія / А. С. Лукаш ; за ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2008. – С. 130.

З огляду на це постає питання про віднесення до групи віктимних осіб бізнесменів, підприємців або заможних громадян, поведінка яких зовні не відрізняється особливою здатністю стати жертвою вимагання, тобто осіб нейтрального типу. З цього приводу справедливо зазначається деякими кримінологами, що не всі особи стають жертвами у зв'язку зі своєю віктимністю чи віктимною поведінкою. Якщо підтримати позицію, що без віктимізації немає злочинності і навпаки, то будь-яка людина зі звичайною (навіть обережною) поведінкою стає віктимною і таким чином наче виправдовує злочинців¹. Вважаємо, у цій ситуації повинно йтися не стільки про віктимність вказаних осіб, скільки про суб'єктивне сприйняття вимагачами соціального статусу осіб з високими доходами, у зв'язку з чим ці особи розглядаються вимагачами як потенційні жертви цього злочину. Інакше кажучи, така віктимна властивість потерпілих вимагання, як матеріальна забезпеченість, може перетворитися на якість їх реальної уразливості².

Таким чином, майже 35 % жертв вимагання, що вели активну й прибуткову підприємницьку діяльність, понад 10 % потерпілих, які здійснювали придбання квартир, автомобілів, предметів розкоші та інших цінностей, не можна назвати віктимними у загальнозживаному значенні цього терміна, оскільки, як вже зазначалось, нами було віднесено таких осіб до представників процесу з умовною назвою пасивної віктимізації. Отже, такі особи були обрані злочинцями як жертви у зв'язку з характером їх діяльності та певним соціальним статусом.

Дійсно, в теперішній час великі підприємці і комерсанти, особливо успішна їх частина, на фоні загальнодержавної економічної кризи і політичного колапсу перетворилась на окремий прошарок суспільства, ту частину населення, що, безсумнівно, відчуває наслідки певної соціальної ізоляції,

¹ Голіна, В. Соціальні та психологічні чинники кримінологічної віктимізації в Україні [Текст] / В. Голіна // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2007. – № 3. – С. 188.

² Колодяжний, М. Г. Деякі питання віктимності потерпілих від насильницьких форм вимагання [Текст] / М. Г. Колодяжний // Кримінологічна політика в Україні: теоретичні та прикладні проблеми запобігання злочинності : матеріали VII міжвуз. наук. конф. з кримінології (м. Харків, 27 листоп. 2008 р.) / за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – С. 139–141.

психологічної відчуженості решти українців. Таке негативне відношення з експропріаторським забарвленням пов'язане також із загальновідомим фактом про незаконний, полулегальний характер частини капіталів країни, що позначається також у байдужості та апатичності при вчиненні у відношенні багатіїв та заможних громадян різних злочинів, у тому числі і насильницьких вимагань.

Як вже вказувалося, серед чинників, що підвищують віктимність потерпілих від вимагання, не останнє місце займає існування боргу не тільки перед винним, але й третіми особами. Це характерно для 11,1 % жертв, які є особливою категорією осіб, віктимність яких має провокаційний характер і від якої залежить подальша поведінка вимагача. З даного питання існує роз'яснення ПВСУ, що суди мають визнавати особу потерпілою й у випадках, коли вчинення щодо неї злочину спровоковано її діями. При цьому неправомірність поведінки потерпілого може бути врахована при кваліфікації дій підсудного або призначенні йому покарання¹. Таким чином, дії провокаційного характеру, у нашому випадку при існуванні певних конфліктних ситуацій (частіше, як показала практика, коли існує борг перед вимагачем), не заважають захисту прав таких жертв і визнання їх потерпілими слідчо-судовими органами. Ілюстрацією висловленому стане кримінальна справа про вимагання відносно гр-ки С., яка була головою кооперативу та взяла великий кредит у банку. Зі своїм боргом своєчасно жінка не розраховувалась. Після того як посаду кредитного відділу даного банку обійняв новий керівник, він вирішив повернути гроші, створивши організовану злочинну групу з шести осіб, в якій він був організатором. Злочинці вимагали у жінки 38 тис. доларів США, переоформлення прав на її квартиру та автомобіль. Майнові вимоги винні поєднували погрозами вбивства, зґвалтування, у тому числі і її неповнолітньої доньки, для чого потерпілу неодноразово вивозили до лісу, де її били та катували. У результаті С. передала злочинцям 11 тис. доларів США та оформила довіреність на

¹ Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих у кримінальному судочинстві [Текст] : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 02.07.2004 р. № 13 // Бюл. законодавства і юрид. практики України. – 2004. – № 12 : Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. – С. 312–322.

передачу квартири та автомобіля, після чого вимагачі були затримані, а за вироком суду отримали покарання у вигляді позбавлення волі на значні строки з конфіскацією майна¹. На жаль, аналогічних вимогань багато.

Наступною віктимною властивістю потерпілих є їх вік чи стан здоров'я. Таких осіб налічується 7,1 %. До них належать передусім малолітні та неповнолітні особи, які внаслідок свого фізичного та психологічного розвитку не можуть чинити опір вимагачам. Серед таких жертв також можна виокремити осіб похилого віку, які внаслідок слабкого здоров'я, фізичної слабкості, вікових особливостей організму привертають увагу злочинців. Водночас це дає їм можливість уникнути затримання та продовжити у подальшому злочинну діяльність.

Як вже зазначалось, у 5,6 % потерпілих віктимність проявлялась у необачному виборі знайомств. Жертви в подібних випадках виявляли зайву довірливість щодо до малознайомих осіб, нерозбірливість у представниках певної мікрогрупи за побутовими інтересами і частіше у партнерах по бізнесу, коли останні через певні невдачі, використовуючи іноді дрібні приводи, вчиняли вимагання.

Віктимність 5,5 % потерпілих виражалась у поведінці аморального характеру. Перш за все до них можна віднести алкоголіків та наркоманів (3%). Ця морально-психологічна риса не найкращим чином проявляється при виконанні обов'язків у сім'ї, трудовому колективі, позначається на проявах агресії, постійній необхідності вживання цих речовин, для чого необхідні неабиякі суми грошей. Вживання алкоголю та наркотичних речовин сприяє соціальній ізольованості та спілкуванню з маргіналізованим оточенням, від дій яких такі особи і самі можуть стати жертвами насильницьких форм вимагання. До представників з аморальною поведінкою належать і жінки, що займаються проституцією. Звичайно, ці особи становлять так звану групу ризику, оскільки можуть стати жертвами не тільки насильницьких злочинів, а й корисливих як з боку «клієнтів», так і «роботодавців» (сутенерів).

Так, двоє хлопців, що відпочивали на курорті, вирішили скористатись послугами дівчат, які надавали інтимні послуги. Після того як у сауні один з молодих людей довідався про

вартість наданих йому послуг, він вирішив, що цього забагато та почав вимагати у дівчат 300 доларів США, підкріплюючи погрози нанесенням численних ударів по голові. Через кілька днів під час передачі грошей злочинці були затримані¹. Ще один яскравий приклад. Організована злочинна група із семи осіб, серед яких були сутенери, вимагали по 25 доларів США щодня у п'ятьох повій, що відмовились надавати інтимні послуги. Для цього злочинці по черзі привозили дівчат до нежилого будинку у невідомій для потерпілих місцевості, де знущалися з них, пристібали наручниками до батареї, били їх, гвалтували, задовольняли статеву пристрасть неприродним способом. Потім включався так званий лічильник, після чого заборгованість обчислювалась вже тисячами².

У деяких потерпілих (3,9 %) віктимність проявлялась внаслідок зайняття злочинною діяльністю. Інакше кажучи, для вимагачів такі особи становили особливий інтерес, по-перше, через наявність у них великих сум грошей та інших цінностей, а по-друге, внаслідок незаконного характеру отримання цих речей, що нібито виправдовувало дії винних як у своїх, так і в очах потенційних потерпілих. Як вказували під час інтерв'ювання засуджені вимагачі, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, такі особи повинні поділитись майном, отриманим незаконним шляхом, оскільки це є, на їх думку, справедливо. Зрозуміло, що дії таких вимагачів, які вважають себе «робін гудами» сучасності, були не що інше, як прояв корисливості та паразитичності, навіть стосовно до осіб з аналогічними морально-психологічними якостями.

В літературі досить розповсюдженим і справедливим є зауваження про велике значення засобів масової комунікації у формуванні відношення населення як до проблеми злочинності взагалі, так і до діяльності держави із запобігання злочинним проявам³. Думається, що підвищенню масової й індивідуальної віктимності частини потенційних потерпілих від вимогань, поєднаних з насильством, сприяє тотальне

¹ Архів місцевого суду Нахімовського району м. Севастополь за 2005 р.

² Архів Ужгородського міжрайонного суду за 2001 р.

³ Див. : Туляков, В. О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми) [Текст] / В. О. Туляков. – О. : Юрид. л-ра, 2000. – С. 143; Лотохова, Д. А. Страх перед злочинністю: напрямки зарубіжних досліджень [Текст] / Д. А. Лотохова // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2006. – Вип. 35. – С. 217–221.

¹ Архів місцевого суду Центрального району м. Сімферополь за 2005 р.

«зомбування» населення ЗМІ шляхом демонстрації сцен агресії, жорстокості, порнографії, аморальної поведінки тощо. Не останнє місце займає показ кримінальних хронік, телевізійних програм, де нерідко з перебільшенням задля яскравості та підвищення свого рейтингу, телевізійниками розповідається про діяльність злочинних угруповань, невдачі правоохоронних органів у боротьбі з вимаганнями, неминучості настання негативних наслідків для життя та здоров'я жертв та їх близьких у випадку непідкорення злочинним майновим вимогам тощо.

Як вже підкреслювалось, лише відносно 3 % потерпілих від цього злочину можна сказати, що вони турбувались про особисту безпеку та безпеку своїх близьких. Йдеться про наявність охоронників, частіше за місцем роботи, засобів самозахисту у вигляді газової чи іншої зброї, спеціальних газових балончиків тощо.

Немаловажною при віктимологічній характеристиці насильницького вимагання є інформація стосовно взаємин потерпілого з винним. Досить часто вони були знайомими (43,4 %). Так, знайомство переважно було за місцем роботи (14,7 %), передусім йдеться про компаньйонів по бізнесу або ж колег за іншою спільною трудовою діяльністю. 13,8 % потерпілих були раніше знайомі зі злочинцем за спільним дозвіллям – спілкування в межах певної мікрогрупи, що стосується, як правило, неповнолітніх та осіб молодого віку. Про стосунки 6,3 % жертв з вимагачем можна говорити у зв'язку з місцем їх мешкання. Проживаючи поруч, будучи іноді навіть сусідами, такі винні мали інформацію про рівень доходів потенційних жертв, можливі засоби впливу на них. 3,9 % потерпілих були знайомі зі злочинцем за місцем навчання. 3 % осіб, які потерпіли від вимагання, були малознайомими зі злочинцем: бачились кілька разів, чого достатньо для першого уявлення про матеріальний достаток жертви; знайомі заочно, тобто через третю особу, тощо.

При проведенні дослідження нами зверталась також увага на інтенсивність контактів потерпілого з вимагачем. Лише у двох жертв був один контакт з винним, тобто мало місце тільки пред'явлення майнової вимоги, поєднаної з різноманітними погрозами та реальним застосуванням фізичного насильства. Переважна більшість жертв цього злочину

(66,1 %) зустрічалися двічі. Перший раз зустрічалися, коли пред'являлась сама вимога, другий – при передачі майна. Третина потерпілих (30,3 %) відчула на собі досить пролонгований характер вимагання протягом 3–5 зустрічей. 5,5 % таких осіб мали понад п'ять контактів зі злочинцями. Це стосується передусім вимагань, вчинених злочинними угрупованнями, коли передача майна, так звана данина, передавалась з певною періодичністю, встановленою вимагачами.

Установлено, що більшість потерпілих (67,7 %) мали можливість задовольнити вимоги винних. Тобто сума грошей чи передача іншого майна відповідала інформації злочинців про статки жертви та її спроможність задовольнити майнові вимоги.

Кримінологічно значущими є відомості стосовно дій потерпілого після того, як йому пред'явлено вимоги злочинців. Лише 10 % жертв одразу не погодились виконати вимоги винних без застосування щодо них фізичного насильства. 36,7 % потерпілих погодились на задоволення майнових вимог під час їх пред'явлення. Половина жертв (50,6 %) виявились більш психологічно стійкими, оскільки погодились тільки після заподіяння їм тілесних ушкоджень. Деякі особи (2,7 %) навіть сперечалися зі злочинцями, намагаючись знизити суму вимоги чи змінити їх характер, тобто запропонувати, наприклад, замість певної суми грошей передати певне майно.

При проведенні кримінологічних досліджень вимагань науковці звертають увагу передусім на особу злочинця. При цьому кримінологічний аналіз цього злочину може бути неповним, оскільки дослідження поведінки жертви, її віктимних рис та властивостей можуть ігноруватись. Адже, як вже підкреслювалось, досить часто поведінка потерпілих може мати провокаційний, суперечливий та не завжди законслухняний характер. Тому поглиблене вивчення жертв вимагань, поєднаних із фізичним насильством, завдяки започаткуванню віктимологічних досліджень саме таких злочинів, виведе на новий рівень діяльність різних суб'єктів із запобігання вимаганням.

Підсумовуючи наведене, можна твердити таке.

Підтримується наукова позиція, згідно з якою серед детермінант найважливішими є ті, що мають генетичний характер, тобто причини, які породжують одне явище іншим, та умови, що сприяють формуванню причини або її реалізації.

Вбачається, що вимагання, у тому числі й насильницької його форми, є явищем, яке неможливо пояснити однією причиною або сукупністю кількох причин, у зв'язку з цим визнається детермінаційний комплекс вимогань без чіткого розділення причин і умов.

Пропонується за результатами проведеного емпіричного дослідження класифікувати детермінанти насильницьких вимогань на загальні, видові та специфічні, яким надається докладна характеристика.

До основних кримінологічно значущих віктимологічних характеристик жертв вимагання належить таке: потерпілими у 82,4 % випадків є чоловіки, а у 17,6 % – жінки; найбільша частина жертв припадає на групу 19–30 років (32,6 %) та 31–40 років (30,6 %); за національністю жертвами, як правило, є українці (63,7 %) та росіяни (30,3 %); переважна їх більшість є громадянами України; 44,1 % з них одружені; за соціально-професійним статусом найбільшу групу складають приватні підприємці (43,2 %) та учні або студенти (14,4 %).

До групи з так званою пасивною віктимністю нами віднесено 35 % підприємців та 10 % заможних потерпілих внаслідок того, що їх матеріальна забезпеченість перетворилась на якість реальної уразливості.

Структура групи жертв насильницького вимагання з так званою активною віктимною поведінкою чи віктимними властивостями подана так: існування боргу перед вимагачем чи третіми особами (11,1 %); необачний вибір знайомств (5,6 %); аморальна поведінка (5,5 %); зайняття злочинною діяльністю (3,9 %).

Розділ 4 ГОЛОВНІ НАПРЯМИ ЗАПОБІГАННЯ ВИМАГАННЯМ, ПОЄДНАНИМ ІЗ ФІЗИЧНИМ НАСИЛЬСТВОМ

4.1. Запобігання вимаганням як складова частина запобігання злочинності

Запобігання злочинності та система заходів, що її складає, як відомо, є невід'ємним елементом предмета кримінологічної науки. По суті, теоретичне осмислення та емпіричне дослідження усіх інших компонентів предмета кримінології забезпечують розробку відповідних напрямів запобігання злочинності, її видам (групам) та окремим проявам. Інакше кажучи, проблему теорії запобігання злочинності не можна відокремлювати від іншої проблематики кримінології (причин і умов злочинності, особи злочинця та ін.). У відриві від цих проблем неможливо розробляти і здійснювати запобіжні заходи, оскільки втрачаються початкові теоретичні засади та їх конкретна спрямованість¹. Таким чином, найважливішим призначенням цієї науки і є вивчення центрального елемента – системи запобігання злочинності.

Запобіжні заходи з'явилися майже одразу після появи забороненої законом поведінки осіб, що відхилялась від установлених у суспільстві на певному етапі його розвитку норм. Спочатку на це була спрямована дія загальної та спеціальної превенції кримінального закону. Але згодом людство зрозуміло, що гуманніше, ефективніше та дешевше не карати за вчинений злочин, а запобігати йому. Ще кілька століть тому відомі класики Ш. Монтеск'є та Ч. Беккарія писали про те, що мудрий законодавець не карає, а запобігає злочинам, забезпечуючи існування ясних та простих законів². Остання третина ХХ ст. стала найгу-

¹ Голина, В. В. Кримінологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений [Текст] : учеб. пособие / В. В. Голина. – Киев : УМК ВО, 1989. – С. 12.

² Монтескье, Ш. О духе законов или об отношениях, в которых законы должны находиться к устройству каждого правления к нравам, климату, религии, торговли и т. д. [Текст] / Ш. Монтескье ; под ред. А. Г. Горнфельда. – СПб. : Изд. Л. Ф. Пантелеева, 1900. – С. 87; Беккариа, Ч. О преступлениях и наказаниях [Текст] / Ч. Беккариа. – М. : Стелс, 1995. – С. 230–231.

маннішим періодом в історії, перш за все західноєвропейських країн, як за видами покарань, більшість з яких не пов'язана із позбавленням волі, так і за існуючою складною системою кримінологічного запобігання злочинності, яка постійно вдосконалюється та необхідність якої ніхто не піддає сумніву. Україна за останні 18 років намагається удосконалити існуючу запобіжну діяльність та запозичити найкращий досвід цивілізованого суспільства у сфері боротьби зі злочинністю, серед яких не останнє місце займає процес гуманізації кримінального законодавства та розробка й впровадження ефективної і ресурсно виправданої системи запобігання злочинності та її окремим проявам. Так, у 2001 р. було прийнято новий КК України, яким декриміналізовано багато злочинів. Стосовно вимогання, то, звичайно, продуктивна боротьба з цим явищем не може обмежуватись тільки дією кримінального закону. Необхідне втілення загальносоціальних та низки спеціально-кримінологічних заходів запобігання цьому небезпечному явищу. У зв'язку з цим, виражаючись словами видатного криміналіста Д. А. Дріля, «...окрім правосуддя, направлено на виправлення, необхідно проводити й політику, ту найвищу політику, яка складається з прийняття широких заходів запобігання, призначених діяти на знищення далі найбільш віддалених причин злочинності. І це повинно бути попереду усього...»¹.

Проблему запобігання злочинності досліджували багато вчених, і в кримінологічній літературі з метою визначення заходів про недопущення вчинення злочинів використовуються різні терміни: «профілактика»², «попередження»³,

«запобігання»¹, «контроль»², «соціальна профілактика»³, «соціальний контроль»⁴, «протидія»⁵, «боротьба»⁶, «стратегія»⁷ та ін. У цьому зв'язку понятійно-термінологічний аспект юридичної практики у сфері запобігання злочинності набу-

¹ Кримінологія : Загальна та Особлива частини [Текст] : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голина, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голини. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2009. – С. 53; Закалюк, А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика [Текст] : у 3 кн. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / А. П. Закалюк. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. – С. 320.

² Литвак, О. М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. М. Литвак. – Х., 2002. – 39 с; Горшенков, А. Контроль над преступностью [Текст] / А. Горшенков // Предупреждение преступности. – 2005. – № 4. – С. 48–50.

³ Аванесов, Г. А. Криминология и социальная профилактика [Текст] : учебник / Г. А. Аванесов. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – С. 396; Зудин, В. Ф. Социальная профилактика преступлений (криминологические и криминалистические проблемы) [Текст] / В. Ф. Зудин. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1983. – С. 54; Кулик, А. Г. Субъекты социальной профилактики преступлений, их функции и взаимодействие (по материалам Украинской ССР) [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / А. Г. Кулик. – Киев, 1987. – 20 с.

⁴ Филимонов, О. В. Профилактика преступлений и социальный контроль [Текст] / О. В. Филимонов // Правовые вопросы борьбы с преступностью на современном этапе : сборник / под ред. В. Д. Филимонова. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1989. – С. 68–80.

⁵ Бандурка, А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие [Текст] : монография / А. М. Бандурка, Л. М. Давиденко. – Харьков : Основа, 2003. – С. 86–89; Быргэу, М. М. Организация профилактики преступлений органами внутренних дел: концептуальные основы, практика, перспективы совершенствования (опыт Республики Молдова) [Текст] : монография / М. М. Быргэу ; под общ. ред. А. М. Бандурки. – Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2004. – С. 11; Литвинов, О. М. Социально-правовой механизм протидії злочинності в Україні [Текст] : монографія / О. М. Литвинов. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – С. 13.

⁶ Криминология и профилактика преступлений [Текст] : учебник / под ред. А. И. Алексеева. – М. : МВШМ МВД СССР, 1989. – С. 220; Долгова, А. И. Криминология [Текст] / А. И. Долгова. – М. : НОРМА (Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М), 2002. – С. 208.

⁷ Наприклад, у Литві було прийнято навіть Стратегічний план дій боротьби зі злочинністю на 2006–2008 рр. Див. : Кудрявцев, В. Н. Стратегии борьбы с преступностью в России [Текст] / В. Н. Кудрявцев // Организованная преступность, терроризм и коррупция : Исследование, обзоры, законодательство, статистика, информация : криминол. ежекв. альм. – М. : Юристь, 2003. – Вып. 4. – С. 116–121; Трунцевский, Ю. Национальная стратегия в борьбе с преступностью: зарубежный опыт (на примере полиции Литвы) [Текст] / Ю. Трунцевский, Е. Бычин // Российский следователь. – 2007. – № 6. – С. 37–40.

¹ Дриль, Д. А. Уголовная социология (Фрагменты работ разных лет) [Текст] / Д. А. Дриль // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2002. – № 4. – С. 36.

² Игошев, К. Е. Введение в курс профилактики правонарушений [Текст] : учеб. пособие / К. Е. Игошев, В. С. Устинов. – Горький : Горьк. ВШ МВД СССР, 1977. – С. 20.

³ Антонян, Ю. М. Криминология [Текст] : избр. лекции / Ю. М. Антонян. – М. : Логос, 2004. – С. 141–142.

ває важливого науково-практичного значення: визначивши значення слів, ми позбавимо світ половини його помилок (Р. Декарт)¹. Хоча, власне кажучи, має йтися лише про домовленість вчених та практиків про те, яка діяльність охоплюється тим чи іншим поняттям². Існування різних підходів кримінологів до розуміння тих чи інших понять та виділення серед них загальних у перешкоджанні злочинності дозволяє поділити найпоширеніші точки зору на кілька груп.

Першу групу становлять автори, які розглядають терміни «попередження» та «профілактика» як синоніми³. До другої групи належать вчені, які головним виділяють термін «попередження»⁴, іноді зазначаючи, що він співвідноситься з профілактикою як рід та вид⁵. Третя група кримінологів вживає термін «запобігання» як базовий для визначення ді-

¹ Цит. за : Толкаченко, А. А. К вопросу о криминологических функциях правосудия [Текст] / А. А. Толкаченко, К. А. Кадолко // Рос. кримиол. взгляд. – 2006. – № 2. – С. 114.

² Голина, В. В. Работа органов внутренних дел, суда и прокуратуры по предупреждению преступности [Текст] : учеб. пособие / В. В. Голина. – Харьков : Юрид. ин-т, 1981. – С. 9–10.

³ Теоретические основы предупреждения преступности [Текст] / отв. ред. В. К. Звирбуль, В. В. Клочков, Г. М. Миньковский. – М. : Юрид. лит., 1977. – С. 42; Жалинский, А. Э. Специальное предупреждение преступлений в СССР (вопросы теории) [Текст] / А. Э. Жалинский. – Львов : Вища шк. : Изд-во при Львов. ун-те, 1976. – С. 109; Профілактика преступлений [Текст] : учеб. пособие / Ю. Д. Блувштейн, М. И. Зырин, В. В. Романов и др. – Минск : Университетское, 1986. – С. 20–26; Криминологія [Текст] : підручник / за заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 110; Криминологія [Текст] : учебник / под ред. В. Д. Малкова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юстициформ, 2006. – С. 117; Каиржанов, Е. И. Понятие, структура и виды профилактики преступлений [Текст] : лекция / Е. И. Каиржанов. – Караганда : Караганда, ВШ МВД СССР, 1986. – С. 14, 18, 20; Утибаев, Г. Правовой анализ понятия – профилактика преступлений [Текст] / Г. Утибаев // Предупреждение преступности. – 2008. – № 1. – С. 5–7.

⁴ Негодченко, В. О. Діяльність органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів у сучасних умовах [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / В. О. Негодченко. – Х., 2003. – С. 6–7; Сорочинський, М. Г. Попередження злочинності засобами кримінального права [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / М. Г. Сорочинський. – О., 2004. – С. 6.

⁵ Алексеев, А. И. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы [Текст] : монография / А. И. Алексеев, С. И. Герасимов, А. Я. Сухарев. – М. : Норма, 2001. – С. 12.

яльності з недопущення вчинення злочинів¹. Дійсно, терміни «попередження» й «запобігання» за сутністю фактично є синонімами, але в українській мові кожному з них надається певна значеннева відмінність². Іншими словами, необхідно вести мову про лінгвістичну коректність при використанні відповідних термінів. Більше того, у Конституції України (статті 29, 31, 34, 39)³ та КК України (статті 1, 50, 92, 343, 376) закріплено саме термін «запобігання» щодо перешкоджання злочинам.

Таким чином, ми приєднуємось до позиції більшості вчених, яка полягає у вживанні я загального та родового терміна «запобігання». Запобігання злочинності – це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки⁴. Отже, дане широке поняття запобігання злочинності як певного феномену, явища соціального життя та вимагання, як невід'ємної частини цього явища, означає, що, за великим рахунком, неможливо запобігти всій злочинності або окремим її видам, а можливо лише боротись з її масовістю, стихійністю, впливати на кількісно-якісні показники, знижуючи рівень чи змінюючи структуру.

¹ Криминологія : Загальна та Особлива частини [Текст] : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голина, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голини. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2009. – С. 53; Зелінський, А. Ф. Криминологія [Текст] : навч. посіб. / А. Ф. Зелінський. – Х. : Рубікон, 2000. – С. 138–140; Литвак, О. Загальнотеоретичні підвалини спеціально-криминологічного запобігання злочинності [Текст] / О. Литвак // Право України. – 2001. – № 5. – С. 98; Ключев, О. Розмежування запобіжної і профілактичної діяльності органів внутрішніх справ [Текст] / О. Ключев // Право України. – 2005. – № 3. – С. 98–100; Нікітін, Ю. Криминологіко-концептуальна модель запобігання злочинності в сучасному суспільстві [Текст] / Ю. Нікітін // Юрид. Україна. – 2008. – № 9. – С. 96.

² Закалюк, А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика [Текст] : у 3 кн. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української криминологічної науки / А. П. Закалюк. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. – С. 320.

³ Конституція України [Текст] // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

⁴ Криминологія : Загальна та Особлива частини [Текст] : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голина, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голини. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2009. – С. 53.

Вбачається, що діяльність із запобігання вимоганню як соціальному явищу повинна поділятися на загальносоціальний та спеціально-кримінологічний рівні запобіжної діяльності (де останній рівень включає заходи індивідуального та віктимологічного характеру), які спрямовані на корекцію поведінки певних груп та категорій громадян. Це особи, які з великою імовірністю можуть стати як злочинцями, так і жертвами вимагання.

Фундаментом запобігання злочинності в державі, а також окремим групам злочинів є загальносоціальне запобігання, що являє собою комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, які спрямовані на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин і усунення разом із тим причин і умов негативних явищ взагалі і злочинності зокрема¹. Даний рівень запобігання злочинності є базисом усієї діяльності держави і суспільства, представлених органами державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронними органами, громадськими організаціями і навіть окремими громадянами. Цей рівень складається із системи доповнюючих один одного заходів соціально-економічного, організаційно-управлінського, правового, ідеологічного, інформаційного, культурно-виховного та іншого характеру, що забезпечує нормальне й ефективне функціонування суспільства як єдиного соціального організму, який може боротись, образно кажучи, із багатьма соціальними хворобами, найсерйознішою з яких є злочинність.

Система запобігання злочинності, що включає загальносоціальний та спеціально-кримінологічний рівні – це не просто умовний термін. Це – реальність. Тому тенденція включення до планів соціального розвитку завдань запобігання злочинності шляхом впливу на явища й процеси, що її продукують, служить вираженням такої реальності². Що стосується запобігання такому небезпечному явищу, як вимагання, то воно повинно будуватись на закріпленні в законодавстві України

¹ Голіна, В. В. Злочинності – організовану протидію [Текст] / В. В. Голіна. – Х. : Рубікон, 1998. – С. 4.

² Теоретические основы предупреждения преступности [Текст] / отв. ред. В. К. Звирбуль, В. В. Клочков, Г. М. Миньковский. – М. : Юрид. лит., 1977. – С. 37.

заходів із загальносоціального (іноді їх називають «іншими профілактично значущими заходами»¹) та спеціально-кримінологічного запобігання. Заходи такої діяльності повинні ефективно та дієво перешкодити дії причин і умов цього явища, що сприяють його відтворенню, обмежити їх дію та по можливості усунути їх.

Як зазначалося, загальносоціальне запобігання є базою для функціонування наступного рівня – спеціально-кримінологічного запобігання, тобто сукупності самостійних, але внутрішньо зв'язаних і доповнюючих один одного напрямів боротьби зі злочинністю, змістом яких є діяльність державних органів, громадських організацій і громадян у розробці й реалізації заходів, спрямованих на випередження виникнення, обмеження, усунення криміногенних явищ і процесів, які створюють злочинну детермінацію, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки². Спеціально-кримінологічні заходи плануються і здійснюються з метою усунення і тим самим недопущення повторення тих чи інших злочинів; припинення злочинів; виправлення та ресоціалізації осіб, які винні у вчиненні злочинів; профілактики рецидиву злочинів. Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності є не простою сукупністю різних за масштабами, природою і змістом заходів, а комплексом напрямів, що органічно доповнюють один одного³. У кримінологічній літературі знайшла підтримку точка зору, згідно з якою спеціально-кримінологічне запобігання злочинності складається з трьох самостійних напрямів: 1) усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів (кримінологічна профілактика); 2) зміна вже прийнятих злочинних рішень (виявлення

¹ Закалюк, А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика [Текст] : у 3 кн. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / А. П. Закалюк. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. – С. 327.

² Голіна, В. В. Спеціально-кримінологічне попередження злочинів (теорія і практика) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; виправно-трудова право» / В. В. Голіна. – Х., 1994. – С. 12–13.

³ Голіна, В. В. Попередження злочинності правоохоронними органами [Текст] : навч. посіб. / В. В. Голіна. – К. : НМК ВО, 1991. – С. 7.

умислу) – відвернення злочинів; 3) припинення вже розпочатої злочинної діяльності¹.

Така класифікація напрямів спеціально-кримінологічного запобігання зумовлена і пов'язана з моментом формування злочинного мотиву, з об'єктом запобіжного впливу (наприклад, суспільно неприйнятна спрямованість потребує вжиття заходів із кримінологічної профілактики; кримінальна мотивація та сформований намір вчинення злочину свідчать про час вчинення злочину та можливості його відвернення; конкретні злочинні дії є сигналом для припинення) та, як показує практика, з можливостями самих суб'єктів запобігання у виборі засобів перешкоджання злочину.

Першим основним видом спеціально-кримінологічного запобігання є *кримінологічна профілактика* – це заснований на кримінологічній теорії, тісно пов'язаний із соціальним розвитком суспільства напрям запобігання злочинності, що являє собою комплекс різноманітних за характером, змістом, часом, сферою і метою застосування заходів, які здійснюються державними органами, громадськими організаціями і громадянами із завчасної корекції та усунення небажаних у кримінологічному плані явищ, що сприяють антигромадському формуванню і поведінки особи². У кримінології профілактику здебільшого розуміють як діяльність з виявлення та нейтралізації причин й умов злочинності та окремих груп злочинів.

Щодо цього більш дискусійним виявляється розгляд питання про виділення видів кримінологічної профілактики. Як

¹ Голина, В. В. Кримінологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений [Текст] : учеб. пособие / В. В. Голина. – Киев : УМК ВО, 1989. – С. 7; Кримінологія : Загальна та Особлива частини [Текст] : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голина, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голини. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2009. – С. 53–58; Закалюк, А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика [Текст] : у 3 кн. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / А. П. Закалюк. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. – С. 329; Антонян, Ю. М. Кримінологія [Текст] : избр. лекции / Ю. М. Антонян. – М. : Логос, 2004. – С. 143; Кримінологія і профілактика преступлений [Текст] : учебник / под ред. А. И. Алексеева. – М. : МВШМ МВД СССР, 1989. – С. 220.

² Голина, В. В. О понятии кримінологической профилактики преступлений [Текст] / В. В. Голина // Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства : кр. тез. докл. и науч. сообщ. респ. конф. (г. Харьков, 21–23 нояб. 1978 г.). – Харьков : ХЮИ, 1978. – С. 215.

вже зазначалося, деякі вчені розглядають її як окрему науку з власним теоретичним фундаментом¹, доктрину², особливий інститут соціального управління³. Друга група кримінологів визнає існування ранньої і безпосередньої профілактики⁴, деякі, окрім іншого, виділяють ще й надранню профілактику⁵ або профілактику рецидиву⁶. На наш погляд, правильно заперечується існування так званої ранньої профілактики, оскільки сама профілактика – це і є завчасне запобігання⁷. Треті ототожнюють ранню профілактику і раннє запобігання злочинів, виокремлюючи загальні та спеціальні заходи⁸. Є також позиція, згідно з якою виділяється профілактика попередження, обмеження, усунення і захисту⁹.

Очевидним є висновок про те, що від ефективності, правильності й адресності застосування профілактичних захо-

¹ Аванесов, Г. А. Кримінологія і соціальна профілактика [Текст] : учеб. / Г. А. Аванесов. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – С. 396.

² Зудин, В. Ф. Соціальна профілактика преступлений (кримінологіческие и криминалистические проблемы) [Текст] / В. Ф. Зудин. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1983. – С. 50.

³ Кулик, А. Г. Суб'єкти соціальної профілактики преступлений, их функции и взаимодействие (по материалам Украинской ССР) [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и кримінологія; исправительно-трудовое право» / А. Г. Кулик. – Киев, 1987. – С. 11.

⁴ Даньшин, І. М. Рання профілактика правопорушень [Текст] / І. М. Даньшин // Рад. право. – 1976. – № 3. – С. 73–78.

⁵ Антонян, Ю. М. Кримінологія [Текст] : избр. лекции / Ю. М. Антонян. – М. : Логос, 2004. – С. 143.

⁶ Алексеев, А. И. Кримінологическая профилактика: теория, опыт, проблемы [Текст] : монография / А. И. Алексеев, С. И. Герасимов, А. Я. Сухарев. – М. : Норма, 2001. – С. 43.

⁷ Голина, В. В. Кримінологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений [Текст] : учеб. пособие / В. В. Голина. – Киев : УМК ВО, 1989. – С. 34.

⁸ Харшак, Е. А. Меры раннего предупреждения преступлений (понятие, виды, основания применения) [Текст] : учеб. пособие / Е. А. Харшак. – Караганда : Караганд. ВШ МВД СССР, 1976. – С. 10–13.

⁹ Голина, В. В. Спеціально-кримінологічне попередження злочинів (теорія і практика) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; виправно-трудове право» / В. В. Голина. – Х., 1994. – С. 21; Ключев, О. М. Сутність та загальна характеристика профілактичної діяльності на місцевому рівні [Електронний ресурс] / О. М. Ключев // Форум права. – 2006. – № 2. – С. 76–79. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2006-2/06komnmr.pdf>. – Заголовок з екрана; Кримінологія : Загальна та Особлива частини [Текст] : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голина, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голини. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2009. – С. 55.

дів залежить сама необхідність здійснення наступних етапів спеціально-кримінологічного запобігання, їх тривалість і складність проведення. Стосовно насильницьких форм вимогання, то кримінологічна профілактика цього негативного соціального явища забезпечить успіх лише тоді, коли вона базуватиметься на адекватному розумінні його природи і характеру детермінації, на врахуванні необхідності впливу на саму суть криміногенних протиріч. Усунення або істотно пом'якшення такого протиріччя надасть найбільший профілактичний ефект¹.

Як один із важливих напрямів запобігання вчиненню насильницьких вимогання нами пропонується розглядати *блокування* (від англ. to block – загороджувати). Згідно із тлумачним словником слово «блокувати» означає: 1) піддавати блокаді²; 2) закріпити в певному положенні для відвернення більш катастрофічних наслідків; 3) перекривати, позбавляти доступу до чогось³; 4) оточувати, ізолювати⁴. «Блокування» є іншомовним словом, і одним із його значень є перешкоджати рухові або діям кого-, чого-небудь⁵.

Даний термін за своєю сутністю є військовим. Його вибір саме для визначення особливої діяльності з недопущення продовження вчинення вимогання можна пояснити такими аргументами. По-перше, застосування військових термінів для позначення діяльності із запобігання злочинності та її видам (групам) було започатковано раніше. Кримінологи вже звикли до використання термінів «війна», «стратегія», «тактика», «боротьба», «контроль» та ін. По-друге, таке небезпечне явище, як вимогання, нерідко супроводжується озброєністю злочинців, їх організованістю, безкомпромісністю у виборі

¹ Резник, Г. М. Кримінологическая профилактика и социальное планирование [Текст] / Г. М. Резник // Вопросы борьбы с преступностью. – М. : Юрид. лит., 1979. – Вып. 31. – С. 20–21.

² Ожегов, С. И. Словарь русского языка : 70000 слов [Текст] / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1991. – С. 57.

³ Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] / под ред. Т. Ф. Ефремовой. – Режим доступа: <http://www.slovopedia.com/15/193/1490054.html>. – Загл. с экрана.

⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [Текст] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 88.

⁵ Словник іншомовних слів : 23000 слів та термінологічних словосполучень [Текст] / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – С. 176.

засобів вчинення злочину. Тому це потребує обрання й відповідної низки дій суб'єктів запобіжної діяльності, військовий і активний характер яких не тільки не виключається, а навпаки, рекомендується.

До основних напрямів блокування насильницьких вимогання можна віднести: а) позбавлення вигідності й економічної доцільності злочинної діяльності вимагачів; б) ускладнення вчинення злочину; в) активні контрзаходи. Такі заходи стосовно запобігання вимогам, поєднаним із насильством, у подальшому будуть наповнені конкретним змістом.

Отже, блокування можна визначити як специфічну запобіжну діяльність, що полягає у позбавленні економічної доцільності вчинення вимогання, контролі над джерелами незаконного збагачення, постійному й жорсткому фінансовому моніторингу діяльності як злочинців, так і жертв; створенні зовнішніх умов, які ускладнюють вчинення вимогання, здійсненні комплексу інших оперативно-розшукових та розвідувальних заходів, а також активних наступальних дій з метою переривання злочинної діяльності та недопущення її продовження.

Враховуючи, що більшість насильницьких вимогання є продовжуваними і пролонгованими у часі злочинами, діяльність винних може тривати певний період часу (як показало наше дослідження, – від кількох тижнів до кількох років). На практиці правоохоронні органи зосереджують увагу на здійсненні саме активних наступальних дій, тобто затриманні злочинців під час передачі майна жертвою. Але більш продуктивним перешкоджання вимогам було б, звичайно, за умови перенесення даної діяльності на попередній етап профілактики.

Як відомо, у науковій літературі виділяється *індивідуальне запобігання*, спрямоване на ліквідацію суб'єктивної основи (причин і умов) злочинної поведінки, що міститься в особистісних властивостях самої людини, яка є об'єктом індивідуального запобігання, і криміногенній характеристиці мікросередовища її життєдіяльності¹. Складовими частинами індивідуального запобігання злочинам є заходи переконан-

¹ Бурлаков, В. Н. Индивидуальное предупреждение преступлений: вопросы теории и практики [Текст] : учеб. пособие / В. Н. Бурлаков, В. В. Орехов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1988. – С. 8.

ня, надання допомоги і примусу¹. Отже, при індивідуальному запобіганні має йтися про роботу уповноважених суб'єктів з особами, від яких з певною імовірністю можна очікувати вчинення різних злочинів, у тому числі й вимагання.

Також різновидом запобіжної діяльності виступає *віктимологічне запобігання*. Іноді цей напрям називають віктимологічним попередженням (профілактикою). Це система взаємопов'язаних, організаційно забезпечених державних, громадських й індивідуальних заходів, спрямованих на виявлення та усунення або нейтралізацію детермінант, які формують індивідуальну чи масову можливість стати жертвою злочину².

Цей напрям є досить актуальним та необхідним у запобіганні вимаганням, оскільки багато що залежить від потенційних та реальних жертв цього злочину: по-перше, це особливості так званої пасивної віктимізації, яка, безперечно, пов'язана із детермінантами вимагання як соціального явища; по-друге, заходи віктимологічного запобігання можуть застосовуватися у зв'язку з різноманітними варіантами віктимної поведінки потерпілих, тобто виступати проявом так званої активної віктимізації (про це йшлося у підрозд. 3.1.).

На нашу думку, індивідуальне, віктимологічне запобігання вимаганням можна здійснювати шляхом реалізації заходів як загальносоціального запобігання, коли удосконалення суспільних відносин проходить крізь масовий та індивідуальний рівень, так і спеціально-кримінологічного за умови роботи з конкретними особами, які з достатньою ймовірністю можуть стати і вимагачами, і потерпілими від цього злочину.

Таким чином, перешкоджати такому поширеному та небезпечному явищу, як вимагання, зокрема його насильницьким формам, тільки шляхом застосування норм КК України неможливо. Єдиним правильним шляхом буде використання на практиці положень теорії запобігання злочинності, заснованої на заходах загальносоціального й спеціально-кримінологічного запобігання, які тільки в комплексі їх застосування можуть дати позитивний і реальний ефект у запобіганні цьому злочину.

¹ Кримінологія : Загальна та Особлива частини [Текст] : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2009. – С. 57.

² Кримінологічна віктимологія [Текст] : навч. посіб. / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джу́жа, В. В. Васи́левич та ін. ; за заг. ред. О. М. Джу́жи. – К. : Атіка, 2006. – С. 111.

4.2. Загальносоціальне запобігання насильницьким вимаганням

Злочинність та її прояви є, як відомо, соціальним феноменом, і відповідно корені цього не до кінця дослідженого явища містяться насамперед у площині саме соціальних процесів, вірніше кажучи, їх недоліків та негараздів. Тому і запобігання злочинності, у тому числі й насильницьким формам вимагання як невід'ємної частини цього явища, повинно базуватись на удосконаленні соціальних відносин. Не втратив своєї актуальності вислів видатного німецького криміналіста ХХ ст. Франса фон Ліста, що найкраща кримінальна політика – це найкраща соціальна політика, тобто репресивний напрям протидії злочинності не є головним¹. Загальносоціальне запобігання злочинності є першим фундаментальним напрямом такої діяльності, покликаним вдосконалити суспільні відносини в соціально-економічній, політичній, ідеологічній, правовій, морально-психологічній та інших сферах. Тому цей рівень запобігання злочинності передбачає вироблення такого соціально-психологічного механізму в суспільстві, який би давав можливість блокувати деструктивну поведінку та усувати причини й умови, що сприяють їй. І запропонування шляхів запобігання вимаганням повинно знаходитись у площині обмеження та по можливості нейтралізації детермінант, класифікацію і докладну характеристику яким надано у підрозд. 3.1.

Проголошення України демократичною, правовою і соціальною державою, на жаль, дотепер залишається декларацією, оскільки реальних кроків у цьому напрямі поки що не зроблено. Оцінюючи сьгоднішні реалії, треба відверто сказати, що в нашій державі немає – у кримінологічному розумінні – загальносоціального запобігання, оскільки соціальна політика на даному історичному етапі спрямована головним чином на відтворення і поспішний розвиток таких суспільних відносин, яким внутрішньо властиві криміногенні явища, що підвищують рівень злочинності та продовжують породжувати нові види злочинів². Ці відносини

¹ Цит. за : Голіна, В. В. Кримінологічна політика в Україні: деякі теоретико-прикладні проблеми [Текст] / В. В. Голіна // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2008. – № 2. – С. 183.

² Голіна, В. В. Злочинності – організовану протидію [Текст] / В. В. Голіна. – Х. : Рубікон, 1998. – С. 5–6.

пов'язані, звичайно, із ринковим характером, який властивий капіталізму, вірніше, «дикому капіталізму», в умовах якого знаходиться українське суспільство та є свідком його руйнівних наслідків. Нова економічна формація забезпечила більший прояв таких негативних людських якостей та ознак як користолюбство, агресивність, психологічна ізоляваність, жорстокість. Національні багатства у вигляді приватизованих підприємств, об'єктів нерухомості, земельних ділянок стали доступними обмеженій кількості людей, що і досі ведуть боротьбу за накопичення та перерозподіл капіталу. Тому широке майнове розшарування українського суспільства, відсутність середнього класу і призводить, як підкреслювалось, до основної причини продукування вимогань як явища суспільного життя, а не окремих його проявів, на ліквідацію яких і повинні бути націлені заходи загальносоціального запобігання.

Виникає важливе запитання: чи можливо взагалі запобігти вимоганню, тим більше загальносоціальними заходами? Цій проблемі не одне десятиліття і, мабуть, не одне століття. І стосується вона не тільки даного явища, але й злочинності взагалі. На нашу думку, успіх у запобіганні як всій злочинності, так і її видам, проявам, полягає у реалізації обов'язку суб'єктів запобіжної діяльності із недопущення різноманітних кримінальних проявів, у тому числі насильницьких вимогань. Вкрай важко, а іноді навіть і неможливо протидіяти загальнолюдській корисливості, прагненню до накопичення грошей, матеріальному культу, що розбещує суспільство зсередини, це схоже на боротьбу з розумом, ніж з окремими особами чи їх групами, це більше не фізичне, а духовне протистояння. Зрозуміло, що в умовах ринкових відносин як однієї з головних ознак капіталізму апріорі існує прагнення людей до накопичення грошей чи інших цінностей, тобто постійна боротьба за капітал. Тому вбачається, що однією з умов успішного запобігання злочинності та її проявам при капіталізмі буде наділення соціальної практики моральністю, духовністю, людяністю та іншими загальноприйнятими цінностями, які б забезпечували повагу до прав і свобод інших громадян. Зрозуміло одне: усі соціальні інститути мають виявляти максимальну згуртованість, скоординованість та рішучість у сво-

їх діях з метою запобігання одній із хвороб нашого суспільства – вимоганню.

Як зазначається в науковій літературі, загальносоціальне запобігання злочинності являє собою антикриміногенний потенціал суспільства і держави в цілому¹, його заходи реалізуються не згідно із раніше поставленими завданнями запобігання злочинності, а мають передусім соціальний зміст, вони спрямовані на здійснення соціальної політики держави². На нашу думку, в межах загальносоціального запобігання насильницьким вимогам можна виділити заходи соціально-економічного, політичного, організаційно-управлінського, культурно-виховного і правового характеру.

Соціально-економічні заходи. Як показало наше дослідження, проведення вдалої соціальної політики в нашій державі сприятиме усуненню виявлених детермінант насильницьких вимогань, передусім загальних, а також стриманню негативних рис і властивостей вимагачів, пов'язаних з їх соціальним статусом, способом життя тощо (нагадаємо, що п'ята частина злочинців мала неповну середню освіту; більшість з них не працювали, були неодруженими та не мали дітей; майже у 70 % злочинців матеріальний статок був нижчим за середній). Більше того, ці заходи повинні мати антикриміногенний вплив на тих злочинців, від матеріального статку яких залежить сам факт вчинення вимогань чи бажання продовжити злочинну діяльність. Висловлене стосується типів паразитичного і ситуативного вимагача, які загалом складають близько 70 % від усього масиву злочинців.

Аналіз наукових джерел дає підстави виділити найпоширеніші недоліки соціального розвитку країни, серед яких одне з перших місць посідає безробіття. Світовий досвід показує, що зростання безробіття на 10 % підвищує злочинність на 3,4–6,5 %. Збільшення масштабів безробіття особливо від-

¹ Правова система України: історія, стан та перспективи [Текст] : у 5 т. – Т. 5 : Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. – Х. : Право, 2008. – С. 355–356.

² Голина, В. В. Специально-криминологическое предупреждение преступлений (теория и практика) [Текст] : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Голина Владимир Васильевич. – Харьков, 1994. – С. 38.

бивається на зростанні крадіжок, розбоїв, вимогань тощо¹. Недаремно ця проблема особливо жваво обговорюється керівництвом країни, яке занепокоєно рівнем безробіття, який станом на перший квартал 2009 р. сягало понад 2 млн осіб². Боротьба з таким соціальним явищем є досить актуальною й для запобігання насильницьким вимогам, оскільки, за нашими даними, більшість злочинців ніде не працювали та не навчались (57,4 %). Зміна настанови хоча б частини вимагачів, пов'язаної з отриманням «легких» грошей, на суспільно корисну діяльність є справою складною, але врешті-решт здійсненою. Цьому сприятиме: 1) забезпечення отримання безкоштовної освіти, як це закріплено у ст. 53 Конституції України; 2) підвищення вимог до навчальних закладів з якості освіти; 3) сприяння працевлаштуванню молоді, малозабезпеченим громадянам та особам, звільненим із місць позбавлення волі (за офіційними даними станом на 01.01.2008 р. в установах кримінально-виконавчої служби України фактично трималося майже 150 тис. осіб)³; 4) випереджальне підвищення заробітної плати представникам колись престижних професій будівельників, інженерів, науковців тощо та їх пуляризація.

Об'єктами загальносоціального запобігання, окрім виділених раніше детермінант як усієї злочинності, так і насильницьких вимогань, можуть стати ті, що виділені, наприклад, у проекті Концепції гуманітарного розвитку України, а шляхами усунення вказаних недоліків є, по суті, виконання положень, рекомендацій, заходів чисельних законів, підзаконних актів, програм, планів та інших нормативних документів загальнодержавного та регіонального значення, що спрямо-

вані на вдосконалення суспільних відносин¹. Основні напрями державної політики щодо формування відповідної якості життя передбачають: а) розвиток системи охорони здоров'я та впровадження пріоритетів здорового способу життя; б) гармонізацію людського і природного середовища; в) заохочення народжуваності, підтримку та розвиток сім'ї; г) розвиток доступної та безперервної освіти; д) створення умов для гідної результативної праці; е) підвищення добробуту населення через упровадження високих соціальних стандартів життя; є) забезпечення надання належних послуг соціальної сфери

¹ Див.: Про державне прогнозування та розроблення програми економічного і соціального розвитку України [Текст]: Закон України від 23.03.2000 р. № 1602-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 25. – Ст. 195; Про зайнятість населення [Текст]: Закон України від 01.03.1991 р. № 803-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 14. – Ст. 170; Про Стратегію подолання бідності [Текст]: Указ Президента України від 15.08.2001 р. № 637/2001 // Уряд. кур'єр. – 2001. – 18 серп. (№ 149); Про схвалення Концепції демографічного розвитку на 2005–2015 роки [Текст]: розпорядження Каб. Міністрів України від 08.10.2004 р. № 724-р // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 41. – Ст. 2719; Про Державну програму приватизації на 2007–2009 роки [Електронний ресурс]: проект Закону України. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1066.2376.0>. – Заголовок з екрана; Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення [Текст]: Закон України від 25.12.2008 р. № 799-VI // Офіц. вісн. України. – 2009. – № 1. – Ст. 9; Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні [Текст]: Закон України від 05.02.1993 р. № 2998-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 16. – Ст. 167; Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей [Текст]: Закон України від 02.06.2005 р. № 2623-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 26. – Ст. 354; Про охорону дитинства [Текст]: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142; Про заходи щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні [Текст]: Указ Президента України від 28.10.2005 р. № 1513/2005 // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 44. – Ст. 2763; Про державну допомогу сім'ям з дітьми [Текст]: Закон України від 21.11.1992 р. № 2811-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 5. – Ст. 21; Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк [Текст]: Закон України від 10.07.2003 р. № 1104-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 6. – Ст. 39; Про соціальні послуги [Текст]: Закон України від 19.06.2003 р. № 966-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358; Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [Текст]: Закон України від 13.01.2005 р. № 2342-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 6. – Ст. 147; Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України «Український прорив: для людей, а не політиків» [Електронний ресурс]: постанова Каб. Міністрів України від 16.01.2008 р. № 14. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=104231107&cat_id=47292901. – Заголовок з екрана та ін.

¹ Шакун, В. І. Урбанізація і злочинність [Текст]: монографія / В. І. Шакун. – К.: Укр. акад. внутр. справ, 1996. – С. 60.

² Медведько, О. Із виступу на розширеному засіданні колегії Генеральної прокуратури України 19 березня 2009 р. [Текст] / О. Медведько // Вісн. прокуратури. – 2009. – № 3. – С. 3.

³ Довідка про чисельність осіб, які відбувають покарання в установах кримінально-виконавчої служби України станом на 01.01.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/punish/control/uk/publish/article?art_id=59402&cat_id=45687. – Заголовок з екрана.

на основі її якісного удосконалення¹. Інакше кажучи, усі види соціальної зайнятості та загальна корисність заходів державної соціальної політики, на перший погляд, є малопомітною, але за умови її систематичності, адресності вона справляє позитивний ефект на удосконалення суспільних відносин.

Доповнити соціально-економічні заходи загальносоціального запобігання насильницьким вимогам може: докорінна зміна системи соціального захисту населення, спрямована на безумовну реалізацію гарантованих Конституцією та законами України прав людини у цій сфері; створення конкурентоспроможної промисловості, випереджальний розвиток промислового комплексу; всебічна реальна підтримка підприємництва як основної рушійної сили соціально-економічного розвитку; зміцнення правових та матеріальних гарантій молоді.

З метою нейтралізації та усунення виділених нами раніше видових та специфічних детермінант потребує окремого розгляду діяльність із детінізації економіки. Як вказується у спеціальній літературі, тінізація в Україні зрівнялась з легальним економічним капіталооборотом через те, що та частина політичних сил, яким належить реальна політична і економічна влада в державі, стали самі власниками криміногенних капіталів, відповідно, за природою своїх інтересів не бажають і не можуть відмовитись від джерел їх поповнення². Тому зменшення «тіньового» ринку товарів і послуг, з одного боку, і попиту на нього, – з другого, дозволить зменшити віктимізацію населення. Не слід ігнорувати цей суто економічний захід у запобіганні вимогам, оскільки поступово він забезпечить загальну практику неприйнятності вимог злочинців, зважаючи на відсутність економічної, матеріальної складової співробітництва з боку потерпілих.

Влада повинна чітко усвідомлювати, що нормальний розвиток підприємництва – це основа економічної безпеки і стабільності держави, а отже, і фундамент демократії України,

¹ Цей проект було затверджено на Всеукраїнському форумі інтелігенції, що відбувся 27 березня 2008 р. у Києві. Див. : Проект Концепції гуманітарного розвитку України [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 11.01.2008 р. № 12/2008. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Table/konsep.htm>. – Заголовок з екрана.

² Попович, В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки [Текст] : монографія / В. М. Попович. – Ірпінь : Акад. держ. подат. служби України, 2001. – С. 433.

засіб поповнення бюджету, виплати пенсій, стипендій, інших соціальних виплат, основа реалізації усіх здійснюваних та намічених програм соціального та економічного розвитку, які, у свою чергу, є передумовою проведення загальносоціального запобігання злочинності в цілому. Тому забезпечення нормальної діяльності підприємців, захист їх прав та законних інтересів, власності, життя й здоров'я особи є пріоритетним напрямом роботи усіх суб'єктів запобіжної діяльності.

Політичні заходи. Є об'єктивним факт відсутності в Україні політичної волі, яка б виражалась у прийнятті консолідованих та послідовних рішень як щодо здійснення соціально-економічної політики держави, так і щодо запобігання злочинності. Правосуддя через низку суб'єктивних та об'єктивних обставин, як не прикро, стикається з окремими проявами даного явища. Існуючу в державі вседозволеність, безконтрольність не можна назвати демократією. Громадяни відчувають страх перед злочинністю за своє життя, здоров'я і майно. Вітчизняна політична еліта намагається імплементувати на папері найкращі європейські традиції у сфері захисту прав і свобод громадян, але як повернення до тоталітаризму розцінює демократичний контроль за своєю діяльністю. Справедливо зазначається в літературі про необхідність перебороти думку в суспільстві, що підвищення соціально-правового контролю, заснованого на законах, є поверненням до репресій. Соціально-правовий контроль, його модернізація у зв'язку зі змінами у кримінальній обстановці існує у всіх країнах світу і не піднімається галас, коли він підсилюється (наприклад, заходи боротьби з тероризмом в США після подій 11 вересня 2001 р.)¹. Тому вихід із кримінального капкану може лежати в ювелірному вирішенні складного двоєдино завдання ефективності й гуманності у боротьбі зі зростаючою деструктивною людською поведінкою, у розширенні й поглибленні соціально-правового контролю, заснованого на законах, прийнятих демократичним шляхом². Вірно з

¹ Голіна, В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження [Текст] : монографія / В. В. Голіна. – Х. : Регіон-інформ, 2004. – С. 159.

² Лунеев, В. В. Правовое регулирование общественных отношений – важный фактор предупреждения организованной и коррупционной преступности : (тез. докл.) [Текст] / В. В. Лунеев // Государство и право. – 2001. – № 5. – С. 106–112.

цього приводу відмічається в літературі, що при підміні цінностей демократії із властивим їй гуманізмом цінностями так званого «дикого ринку», які ставлять основну масу населення в умови виживання, у даному випадку це суспільство стимулює формування у людей світогляду, що сприймає інших з позицій «панування – підпорядкування», «свої – чужі», що ще більше розколює суспільство й загрожує соціальними колізіями¹. На жаль, останні цінності переважно й домінують в даний час в Україні.

Розмірковуючи про зв'язок політики з результатами та успішністю запобігання злочинності, відомий американський кримінолог Р. Кларк доходить висновку, що для суттєвого зниження рівня злочинності необхідно піклуватися про скорочення її причин, оскільки намагання обмежити дію умов, що породжують злочинність, означає вести нескінченну й приречену на невдачу боротьбу. Інший американський вчений Е. Шур доповнює, що небажання раціонально підійти до проблеми злочинності зумовлене політичними міркуваннями, а кошти з різних репресивних програм слід перенаправляти на фундаментальні довготривалі програми, розраховані на поступове усунення соціально-економічних хвороб суспільства, які є причиною виникнення найбільш серйозних форм злочинності². Ці вислови є актуальними і для України, в якій керівництво держави та правоохоронних органів в основному не запобігають злочинності, а борються з її наслідками, постійно знаходячись у замкнутому колі безнадійних рішень.

Удосконалення загальносоціального запобігання обмежується не тільки рішучою політичною волею у боротьбі зі злочинністю, але й націлене на забезпечення ефективної виборчої системи, яка мала б максимально соціальний зміст, була направлена на допомогу людям. Йдеться про запровадження мажоритарної виборчої системи, про яку так багато говорять, особливо напередодні парламентських виборів. Це дозволило б, окрім контролю діяльності народного обранця, вирі-

шити багато проблем із захисту прав громадян, у тому числі пов'язаних із вчиненням щодо них злочинів, а також змінення загальних стереотипів в наш час про безвідповідальність чиновників різного рівня.

Одним із важливих аспектів даної проблеми є побудова ефективної та неупередженої системи судових і правоохоронних органів, до якої поступово йде наша країна, принаймні про це постійно говорять політики, громадськість. Науковцями пропонуються нові методи і підходи удосконалення цієї діяльності.

Сміливо можна віднести до політичних заходів загальносоціального запобігання вимогань й боротьбу з корупцією. Це пояснюється тим, що, з одного боку, тільки тверді, поступові і незаангажовані політичні рішення зможуть забезпечити реальні кроки у запобіганні цьому явищу, з іншого – обумовлюється катастрофічною масштабністю корупції, яка, образно виражаючись, як ракова пухлина своїми метастазами проникла в усі органи державного організму.

Наприклад, 11-й Конгрес Організації Об'єднаних Націй із запобігання злочинності і кримінальному правосуддю у боротьбі з корупцією рекомендує: ратифікувати Конвенцію проти корупції; створення спеціальних незалежних органів, на кшталт Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю, але який виконував би не контрольні, а перш за все координуючі функції; прийняття кодексів поведінки державних службовців, удосконалення професійної етики; заохочення надання інформації про факти корупції, запровадження «гарячих» ліній, за якими така інформація могла б надаватися громадянами; заходи із повернення активів від корупційної діяльності; тісне співробітництво із ЗМІ та громадськими організаціями тощо.

Організаційно-управлінські заходи. Одним із напрямів загальносоціального запобігання є вивчення та втілення у вітчизняну практику боротьби зі злочинністю найкращого світового досвіду у цій сфері. Йдеться про використання великого потенціалу (з позиції наукової обґрунтованості та практичної доцільності) рекомендацій Конгресів Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН). Ці Конгреси проходять кожні п'ять років, починаючи з 1955 р. Однак незрозуміло, чому Україна як один із перших членів цієї організації та постій-

¹ Данильян, О. Г. Деякі проблеми соціального контролю у сфері правового виховання [Текст] / О. Г. Данильян // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 394.

² Цит. за : Воронин, Ю. А. Система борьбы с преступностью в США [Текст] / Ю. А. Воронин. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1990. – С. 73–74.

них активних учасників вказаних Конгресів не використовує на практиці найкращий досвід країн світу із запобігання злочинності та майже не впроваджує їх конкретні рекомендації у практику. Рекомендації Конгресів ООН стосуються не тільки конкретних заходів із запобігання окремим видам злочинів, а також соціальних, економічних, політичних та інших аспектів загальносоціального запобігання злочинності.

Велику увагу загальносоціальному запобіганню приділено у VI Конгресі ООН із запобігання злочинності і поводженню з правопорушниками (Каракас, 1980 р.). У робочому документі «Тенденції в області злочинності і стратегії з її запобігання» називають три види запобігання: первинне (зменшення можливостей і засобів вчинення злочинів) – у нашому розумінні це є кримінологічною профілактикою; вторинне (поводження з правопорушниками та їх реабілітація) – профілактика рецидиву; третинне, тобто широка, багатостороння, міжсекторальна політика держави (до неї належать координація дій у сфері кримінального правосуддя, а також заходи у соціальній сфері, освіти, охорони здоров'я тощо). Це є не що інше, як загальносоціальне запобігання злочинності, стосовно якого в документах Конгресу зазначено, що воно є доцільним і потребує подальшої розробки.

У межах організаційно-управлінських заходів державної політики актуальним було б реалізувати так звану «Концепцію захисного простору», про яку згадується у VI Конгресі. Вона полягає у заміні відчуженості почуттям особистого значення й участі. Йдеться про особисту відповідальність за свою і чужу особисту безпеку, а також про безпеку майна¹. Звичайно, що реалізувати це дуже важко і необхідна зацікавленість у цьому всіх соціальних інститутів, особливо керівництва країни.

Культурно-виховні заходи. Вже йшлося про важливість таких соціальних інститутів, як сім'я, школа, трудовий колектив, побутове оточення та ін. у їх невичерпних антикриміногенних можливостях. На жаль, іноді вони виконують протилежну функцію і сприяють формуванню антисуспільної

поведінки особи. Особливо актуальним вбачається здійснення таких заходів щодо виділених раніше загальних детермінант насильницьких вимогань морально-психологічного змісту, а також стосовно представників так званого ситуативного типу злочинців, для яких вчинення вимогань є результатом згубного впливу мікросередовища, недоліків виховної роботи тощо. Держава за останні 20 років втратила свій вплив на керування соціальними процесами. Тому потребує якнайшвидшого відродження виховної та культурної функції усіх соціальних інститутів, зміцнення сімейних засад, викорінення культу насильства, грубої сили, жорстокості, зневаги до слабших. Терміновість і рішучість прийняття відповідних рішень у цій галузі зумовлюється загальною думкою українців про необхідність введення для ЗМІ цензури сцен насильства, жорстокості, пропаганди кримінального способу життя, яка була висловлена під час проведення річної програми соціологічних досліджень 2008 р. «Проект країни» експертами Інституту Горшеніна¹.

Щодо цього можна намітити проведення деяких заходів, що повинні втілюватись по всій країні: а) популяризація здорового способу життя; б) посилення виховної функції шкіл, училищ та інших навчальних закладів; в) підтримка на державному і регіональному рівнях проведення культурно-масових, просвітницьких, спортивних заходів; г) поліпшення фінансування бібліотек, театрів, музеїв, інших закладів культури та мистецтва тощо.

«Одна газета варта цілої армії»² – крилаті слова Наполеона, що є досить актуальними в наш час. Це пов'язано з необмеженими можливостями ЗМІ як у запобіганні злочинності, так і навпаки, – у здійсненні деструктивного впливу на людей. Тому в інтересах держави проводити постійний моніторинг теле- і радіоефіру, мережі Інтернет з метою виявлення програм, шоу, передач, фільмів, сайтів та ін., що пропагують насильство, порнографію, агресію, демонструють акти садизму, зневаги до

¹ Тенденції в області злочинності і стратегії з її запобігання [Електронний ресурс]: Шостий Конгрес ООН із запобігання злочинності і поводженню з правопорушниками. – Режим доступу : https://www.asc41.com/Russian/6R%20Shestay%20Kongress/A_CONF87_4.pdf. – Заголовок з екрана. – С. 32, 39–40.

¹ Украинцев достали публичное насилие и уголовщина, они хотят цензуры СМИ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://atn.kharkov.ua/newsread.php?id=32951>. – Загл. с экрана.

² Цит за : Величко, А. Н. Профилактическая деятельность российского суда посредством участия в правовой пропаганде среди населения [Текст] / А. Н. Величко, С. Н. Шатилович // Рос. судья. – 2008. – № 8. – С. 33.

загальнолюдських цінностей, тим більше, що існує низка законів, які забороняють продукцію такого характеру. У зв'язку з цим спеціально уповноваженим органам необхідно: переорієнтувати ЗМІ, передусім телебачення, з акцентування на продукцію, що містить елементи агресії та насильства, на пропаганду кращих зразків національно-культурного і мистецького здобутку; здійснювати такий розподіл програм мовлення, щоб він передбачав наявність переважного обсягу передач для дітей та юнацтва й культурологічних і просвітницьких передач вітчизняного виробництва¹.

Суспільство в цілому і кожний індивід окремо повинні усвідомлювати значення моральних принципів, які додатково стимулюють вироблення внутрішніх стійких переконань в необхідності правомірної й недопустимості злочинної поведінки. Такі елементи суспільної свідомості, як правовий (усвідомлення суспільної небезпечності злочинності) та моральний (погляди на злочинні прояви як явища аморальні), повинні бути доведені до такої концентрації, яка б забезпечувала вказані результати². Усе це забезпечить осуд не тільки злочинної поведінки, але й неприйнятність, наприклад, аморального способу життя, пов'язаного з алкоголізмом, наркоманією, проституцією, сприятиме критиці кримінальної субкультури та ін.

Правові заходи. Для ефективного функціонування системи запобігання злочинності потрібна низка нормативно-організаційних умов, зокрема правового регулювання³. Проведення такого роду заходів має особливе значення для так званих легковажно-довірливих та провокаційних жертв вимогань. Отже, одним із важливих напрямів загальносоціального запобігання вимогам є удосконалення правової сфери суспільних відносин, що складається з декількох аспектів. Першим з них є дія загальної та спеціальної превен-

¹ Бугера, О. Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинності неповнолітніх [Текст] / О. Бугера // Право України. – 2007. – № 4. – С. 117–118.

² Закалюк, А. П. Социальная и юридическая характеристика общественного воздействия в сфере предупреждения преступности [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.07 «Криминология» / А. П. Закалюк. – Киев, 1973. – С. 9–10.

³ Теоретические основы предупреждения преступности [Текст] / отв. ред. В. К. Звирбуль, В. В. Клочков, Г. М. Миньковский. – М. : Юрид. лит., 1977. – С. 49.

ції КК України. Кримінальне законодавство має на меті не тільки вплинути на конкретну особу, яка вчинила злочин, а і досягти більш стратегічної мети – зниження власними засобами криміногенного потенціалу і його злочинних проявів у суспільстві шляхом застосування кримінального закону, що є специфічною складовою запобігання злочинності¹.

Другим напрямом удосконалення правової сфери є підвищення правосвідомості населення. Незнання основних прав і свобод людини та громадянина й способів їх захисту негативно позначається на діяльності із запобігання злочинності. Результати проведеного дослідження продемонстрували, що жертви насильницьких вимогань, зокрема підприємці як основна їх частина, слабо орієнтуються у механізмі захисту своїх прав. Це було також підтверджено під час безпосереднього інтерв'ювання представників малого та середнього бізнесу. Вбачається, що поступовому викоріненню правового нігілізму сприятиме: обов'язкове викладання правознавства в усіх навчальних закладах; організація діяльності юридичних клінік, служб безоплатної юридичної допомоги в усіх регіонах України; започаткування введення рубрик на правові теми в друкованих ЗМІ; розширення кола телепередач правового змісту; загальна популяризація правових знань у державі². В літературі такі заходи доповнюються необхідністю: завершення судової реформи; підвищення професійного, морального й культурного рівня суддів, працівників правоохоронних органів; систематизації національного законодавства; більш широкого запровадження в життя найголовнішого морально-етичного чинника – фактора Бога³.

¹ Голіна, В. В. Загальне запобігання злочинності як одна з цілей кримінального законодавства (криминологічний підхід) [Текст] / В. В. Голіна, Б. М. Головін // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Кроссруд, 2008. – Вип. 16. – С. 50.

² Колодяжний, М. Г. Удосконалення якості правового аспекту запобігання насильницьким вимогам в Україні [Текст] / М. Г. Колодяжний // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф. (м. Харків, 15 трав. 2009 р.) / ред. кол. : В.І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2009. – С. 147–150.

³ Шумак, І. О. Правовий нігілізм, як загроза національній безпеці України [Текст] / І. О. Шумак // Національна безпека України: стан, кризові явища та шляхи її подолання : зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7–8 груд. 2005 р.). / редкол. : С. А. Єрохін та ін. – К. : Нац. акад. управ. ; Центр перспектив. соц. дослід., 2005. – С. 214–217.

При проведенні дослідження нами зверталась також увага на позицію засуджених за вимагання щодо заходів запобігання даному злочину. Серед таких заходів найчастіше виділялись: соціальна захищеність населення; боротьба з правовим нігілізмом громадян; посилення відповідальності позичальників; посилення кримінальної відповідальності за вчинення вимагання; застосування смертної кари (!); запобігання злочинності неповнолітніх; поліпшення роботи правоохоронних органів; віра у Бога. Траплялася навіть думка про безглуздість боротьби з вимаганням, оскільки цей злочин існуватиме доти, доки існує вся злочинність, та ін. Отже, як видно з переліку запропонованих засудженими заходів, більшість з них насправді є актуальними: деякі пропонувались нами як доцільні напрями загальносоціального запобігання даному злочину, частина з них навіть використовується суб'єктами запобіжної діяльності на практиці.

Таким чином, результати нашого дослідження, а також об'єктивний стан політичного та соціально-економічного розвитку України свідчить про нагальну необхідність удосконалення суспільних відносин у нашій державі як базису загальносоціального запобігання злочинності й окремим її видам. Запорука успіху даного запобіжного напрямку стосовно саме вимагань залежить від швидкості та якості переходу й адаптації вітчизняної економіки і ментальності українців до розвиненої капіталістичної моделі господарювання в умовах демократії і правового суспільства, до якого прагне Україна. Запобігти у цьому зв'язку вимаганням можливо лише шляхом всебічної державної підтримки вітчизняного бізнесу, розвитку засадничих принципів підприємництва, прозорості відносин держави і бізнесу, удосконалення корпоративного духу підприємців, підвищення їх зацікавленості у забезпеченні особистої безпеки, безпеки майна тощо. Більше того, чиновники різного рівня повинні професійно та чесно працювати на благо народу, правоохоронці – на безпеку громадян. Останнім, у свою чергу, необхідно усвідомити значення соціально-правового контролю, від якого залежать рівень життя в державі, реалізація прав і свобод, закріплених законодавством, та ефективність діяльності усіх соціальних інституцій.

Як зазначалось, загальносоціальне запобігання як всій злочинності, так і вимагання зокрема, є основоположним та фундаментальним рівнем для інших напрямів запобіжної діяльності, у тому числі й спеціально-кримінологічного.

4.3. Спеціально-кримінологічне запобігання вимаганням, поєднаним із фізичним насильством

Особливість спеціально-кримінологічного рівня запобігання вимаганням полягає у складності та різноманітності заходів, що можуть застосовуватися суб'єктами запобіжної діяльності на різних стадіях злочинної поведінки. Як зазначалось, цей рівень має декілька напрямів. Вони мають свою специфіку, відрізняються один від одного за періодом, впродовж якого можуть застосовуватися, залежно від моменту формування злочинного мотиву; за об'єктом запобіжного впливу; за суб'єктами запобіжної діяльності та змістом самих заходів.

Але відмінність спеціально-кримінологічного запобігання вимаганням зумовлюється до того ще й особливістю самого складу цього злочину, який є формальним, тобто вважається закінченим з моменту пред'явлення вимоги про передачу майна, поєднаною з певною погрозою. Але насильницькі форми цього злочину, за умови, наприклад, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, є матеріальними, оскільки передбачають настання відповідних наслідків.

Відомості, що містяться у спеціальній науковій літературі, як правило, в російській, які стосуються запобігання вимаганням, на нашу думку, не відповідають сучасним реаліям у добу трансформації суспільних й економічних відносин. Тому важко заперечувати еволюцію самого вимагання як соціального явища, яке за останні 10–15 років зазнало істотних кількісних та структурних змін. Для вироблення ефективної моделі спеціально-кримінологічного запобігання даному злочину, у тому числі його насильницьким формам, необхідно коротко дослідити еволюцію цього явища, проаналізувавши його етапи, стадії розвитку¹. Щодо періодизації цього явища можна виділити кілька умовних етапів:

1. Поширення вимагання (середина 70-х – кінець 80-х років ХХ ст.), коли мало місце застосування тяжких форм на-

¹ Шеслер, А. В. Эволюция российского рэкета как формы организованной преступности [Текст] / А. Шеслер // Современные разновидности российской и мировой преступности: состояние, тенденции, возможности и перспективы противодействия : сб. науч. тр. / под ред. Н. А. Лопашенко. – Саратов : Сателлит, 2005. – С. 109–114.

сильства, майже тотальне «кришування» діяльності комерційних фірм та окремих підприємців.

2. Початок часткової легалізації величезних доходів від цього явища, а також від іншої незаконної діяльності (кінець 80-х – середина 90-х років ХХ ст.). Для означеного періоду є характерним окрім постійного перерозподілу сфер впливу між злочинними групами, ще й намагання використовувати доходи, отримані від злочинної діяльності, в офіційному секторі економіки.

3. Продовження процесу легалізації «брудних» коштів (кінець 90-х років ХХ ст. – початок ХХІ ст.), що супроводжувався та продовжує супроводжуватися лобіюванням (у тому числі завдяки корупційним зв'язкам) на ринку тих товарів і послуг, які підконтрольні відповідним кримінальним структурам.

4. Монополізація найважливіших та найприбутковіших галузей української економіки – металургії, нафто- й газодобутку, машинобудування тощо (початок ХХІ ст.). Й дотепер даний етап у спотвореній кримінальній формі відображає процеси концентрації капіталу. У цей період здійснюється так зване «одержавлення» злочинної діяльності, проникнення представників кримінального світу та інших зацікавлених осіб до апарату державного управління, політикуму, збільшення впливу й влади численних фінансово-промислових груп, корпорацій. Усе це необхідно для збереження існуючих, примноження нових капіталів та захисту сфер впливу вже не на товарних ринках, як це було на початку 90-х років ХХ ст., а шляхом підтримки роботи певних підприємств, навіть відповідних секторів економіки, в тому числі шляхом залучення до цих процесів правоохоронних органів. Для даного етапу є також характерною поступова ліквідація природних державних монополій. Але тут, окрім застосування звичних форм кримінального насильства, у тому числі шляхом вчинення вимагання, частіше застосовуються економічні важелі, корупційні зв'язки.

На даний момент українське суспільство є свідком існування ознак третього і четвертого етапів.

Отже, наш варіант еволюції явища вимагання у вигляді етапів короткого історичного екскурсу дозволяє стверджувати, що запобігання такому небезпечному явищу, як вимагання, виявляється не таким й простим, а навпаки, складним,

неоднозначним, зважаючи на ті сили, що стояли й, по суті, знаходяться зараз у керма соціальними й кримінальними процесами.

За великим рахунком, спеціально-кримінологічне запобігання вимаганням повинно будуватись, враховуючи особливості усіх перелічених етапів розвитку, перебудови й трансформації даного явища. Разом із тим слід звернути увагу на детермінанти, окреслені у підрозд. 3.1, а також всілякі ускладнення, вказані вище, недопущення розвитку яких дозволить більш-менш успішно запобігати вимаганням та зупинити його негативні наслідки.

Для ефективного запобігання такому явищу основна робота суб'єктів запобіжної діяльності повинна переноситись на ранні стадії та етапи формування злочинного мотиву – суспільно неприйнятну спрямованість особи, яка є об'єктом дії заходів кримінологічної профілактики.

Кримінологічна профілактика. Цей напрям спеціально-кримінологічного запобігання насильницьким вимаганням є, по суті, найважливішим, поряд із загальносоціальним запобіганням. Заходи такої діяльності мають випереджальний характер, оскільки націлені на поведінку, спосіб життя, коло спілкування, нахили, звички, потреби осіб, схильних вчинити різні за своєю природою та характером злочини, у тому числі й ті, що пов'язані з отриманням «легких» грошей. Характер діяльності із кримінологічної профілактики є різноплановим. Ця діяльність спрямована як на поведінку осіб із суспільно неприйнятними нахилами, на зовнішні обставини, умови їх життєдіяльності, так і на корекцію поведінки потенційних жертв вимагання. Таким чином, напрями профілактичної діяльності можна класифікувати за їх змістом на такі основні види: інформаційно-агітаційні, культурно-виховні, соціально-психологічні, організаційно-правові й технічні¹.

Інформаційно-агітаційні профілактичні заходи. Цей напрям профілактичної діяльності складається з кількох аспектів. Складно заперечувати ефективність та дієвість широкомасштабних державних кампаній, направлених на

¹ Колодяжний, М. Г. Запобігання вимаганням, поєднаним з фізичним насильством [Текст] / М. Г. Колодяжний // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2009. – № 3. – С. 231–238.

вирішення тієї чи іншої соціальної проблеми. Наприклад, збільшення насильницьких злочинів проти жінок, особливо на сімейно-побутовому ґрунті, торгівля жінками визвало необхідність рішучих дій з боку світового співтовариства та нашої держави зокрема. Так, впродовж 2009 р. під егідою ООН та Представництва цієї організації в Україні проводиться всесвітня кампанія «Say no to violence against women», що звучить як «Скажи «ні» насильству проти жінок». До того ж Кабінетом Міністрів України, Державною податковою адміністрацією України здійснюється низка інформаційно-агітаційних заходів із дегінізації економіки у виді телевізійної та інших видів реклами, роз'яснень спеціалістів тощо. Отже, загострення уваги громадськості на певній проблемі суспільного значення спонукає також діяти і вищі органи державної влади і, навпаки, ініціювання вирішення певних питань державою вимушує усі соціальні інститути до співробітництва. За цією логікою необхідно вирішувати проблему запобігання вимогам, висока суспільна небезпечність, широка регіональна поширеність та латентність якого вже давно визнана керівництвом країни¹.

Вважається доцільним здійснення широкої загальнодержавної програми підтримки підприємництва в Україні, ядром якої буде роз'яснення передусім представникам малого та середнього бізнесу їх правового статусу, можливостей захисту своїх прав та законних інтересів у зв'язку із вчиненням щодо них різних злочинів, у тому числі і вимогань. Необхідно проводити членам профсоюзів, громадських організацій і навіть дільничними інспекторами міліції на закріпленій території обслуговування правовий «лікбез» з представниками найбільшої групи жертв вимогань – підприємцями. Сюди повинно входити безкоштовне розповсюдження спеціальних брошур, пам'яток, листівок, де відображалася б інформація про законодавчу базу, що регламентує діяльність правоохоронних органів, у тому числі щодо запобігання вимогам

¹ Наприклад, одним з першочергових завдань держави з підтримки малого підприємництва називається надійний захист підприємців від кримінального рекету та бюрократичного тиску. Див. : Послання Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір: концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu/ua/publication/content/1995.htm> – Заголовок з екрана.

(ст. 189 КК України; ст. 36 КК України; положення процесуальних норм, що встановлюють порядок і механізм подання заяви про вчинений злочин, юридичне закріплення та реальної можливості забезпечення безпеки учасників кримінального процесу та інші положення чинного законодавства).

У ЗМІ повинні частіше виступати представники правоохоронних органів (слідчі, прокурори, судді) і навіть жертви вимогань з метою інформування громадськості про факти вчинення особливо резонансних вимогань, основні способи вчинення таких злочинів та можливості самих громадян із захисту життя, здоров'я та майна. Така діяльність у літературі називається правовою пропагандою, до якої можна віднести такі форми: лекції та бесіди на правові теми в навчальних закладах, на підприємствах, серед населення за місцем проживання; виступи по радіо й телебаченню; публікації у пресі; індивідуальні бесіди й консультації; проведення бесід з потерпілими, чия віктимна поведінка спровокувала вчинення злочину, та ін.¹

Крім того, до таких заходів можна віднести доцільність кримінологічної поінформованості населення про злочинність та заходи її запобігання. Ця діяльність передбачає ознайомлення громадян із кількісно-якісними характеристиками найпоширеніших у даній місцевості злочинів, у тому числі і вимогань, з метою спонукання населення до позитивної активної поведінки, спрямованої на забезпечення ефективності профілактичних заходів; усунення віктимної поведінки; розкриття способів вчинення вимогань, тобто зняття «таємниці» зі злочинної діяльності; виявлення латентних злочинів тощо².

Також в рамках інформаційно-профілактичної роботи запобігання вимогам, поєднаним із насильством, за допомогою ЗМІ можна вирішити низку важливих завдань із спростування слухів і дезінформації; отримання інформації про обставини злочинів, що розслідуються; використання допомоги громадян із розшуку злочинців; дезінформації ви-

¹ Величко, А. Н. Профілактическая деятельность российского суда посредством участия в правовой пропаганде среди населения [Текст] / А. Н. Величко, С. Н. Шатилович // Рос. судья. – 2008. – № 8. – С. 32.

² Голіна, В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандітизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження [Текст] : монографія / В. В. Голіна. – Х. : Регіон-інформ, 2004. – С. 165–166.

магачів у відношенні планів і можливих дій правоохоронних органів; внесення розладу й невпевненості у кримінальне середовище з метою розкладання злочинних груп; створення сприятливих умов для вирішення інших слідчих та оперативних завдань¹.

Важливим моментом при наданні інформації про поширені способи вчинення вимогань є встановлення обсягу та змісту таких даних. Інакше кажучи, такі дані мають бути все ж таки обмеженими, щоб злочинці не дізналися про всі можливі способи вчинення цього злочину².

Культурно-виховні профілактичні заходи. Така діяльність тісно пов'язана і переплітається як із заходами попередньої групи кримінологічної профілактики, так і з діяльністю загальносоціальної спрямованості, що ще раз доводить органічну єдність, взаємозалежність та взаємодоповнюваність загального і спеціального рівнів запобігання злочинності й окремим видам злочинів. Іноді вченими ці заходи називаються ідеологічними, що свідчить про їх важливість, пріоритетність та необхідність врахування при здійсненні кримінологічної політики держави. Культурно-виховні профілактичні заходи включають різноманітні зусилля суб'єктів кримінологічної профілактики щодо затвердження у житті суспільства гуманних цінностей, ідей добра і справедливості, законів високої моральності, з усунення проявів моральної деградації, правового нігілізму, ефективної протидії так званій масовій культурі з її бездуховністю, пропагандою егоцентризму тощо³. Характеристика таких ідеологічних заходів не може обмежуватися кількома абзацами або сторінками якоїсь роботи, але все ж таки наведемо приблизний короткий перелік основних напрямків такої діяльності: поступова зміна соціальних

¹ Бахин, В. П. Использование средств массовой информации в борьбе с преступностью [Текст] / В. П. Бахин, Н. С. Карпов, М. А. Михайлов // Вісн. Луган. акад. внутр. справ МВС, 2002. – Вип. 2. – С. 185.

² Ще за біблейських часів у Талмуді було записано: «Мені відомі усі способи обдурювання при відмірюванні й зважуванні... Однак я вчинив би погано, якщо б описав ці обдурювання, бо, можливо, шахраї ще не знають деяких із них і використають їх видання на шкоду людині; з другого боку, недобре мовчати, бо люди, які не знають їх, будуть, таким чином, позбавлені можливості остерігатися обману». Див. : Там само. – С. 189.

³ Алексеев, А. И. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы [Текст] : монография / А. И. Алексеев, С. И. Герасимов, А. Я. Сухарев. – М. : Норма, 2001. – С. 37.

та моральних орієнтирів членів суспільства; повернення таким важливим соціальним інститутам як сім'я, школа, трудовий колектив тощо їх втраченої антикриміногенної виховної функції; зосередження уваги суб'єктів профілактичної діяльності на роботі з категоріями населення, що входять до групи ризику (неповнолітні, особи похилого віку, підприємці та ін.); удосконалення правового виховання населення як невід'ємної частини виховної роботи тощо.

Наприклад, у згаданій Комплексній програмі профілактики правопорушень на 2007–2009 роки існує навіть окремий розд. XII, в якому сконцентровано профілактичні інформаційно-пропагандистські та культурно-виховні програми, що передбачають: проведення спеціальних кампаній, тематичних акцій, конкурсів з питань профілактики злочинів та правопорушень; роз'яснення актів законодавства; збільшення обсягу соціальної реклами та телерадіопрограм зазначеної тематики; започаткування створення неігрових фільмів з подальшим їх розповсюдженням, театральних вистав, мистецьких творів просвітницького характеру з питань профілактики злочинності та ін. Таким чином, якщо хоча б частина з перелічених культурно-виховних заходів не була б пустою декларацією, як і більшість заходів комплексних регіональних та міських програм запобігання злочинності, без їх реального виконання, тоді можна було б говорити про позитивні результати роботи в цій сфері, у тому числі щодо профілактики вимогань.

Соціально-психологічні профілактичні заходи. Одним із важливих аспектів такої діяльності є відродження довіри українських громадян до правоохоронних та судових органів як запоруки успіху у справі запобігання вимогам. Як показують соціологічні дослідження, 90 % населення переконано у тому, що в Україні не існує справедливого судочинства, 61 % незадоволені тим, як у державі функціонує демократія¹. Отже, такі дані свідчать про недовіру і навіть відчай громадян відносно правозахисної сфери державної політики. Тому суб'єктам профілактичної діяльності необхідно зрозуміти всю важливість даного питання і оголошувати не про наміри, а здійсню-

¹ Проект Концепції гуманітарного розвитку України [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 11.01.2008 р. № 12/2008. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Table/koncsep.htm>. – Заголовок з екрана.

вати реальні кроки у цьому напрямі. Вбачається, що сприяти активній допомозі правоохоронним органам з боку громадян у розслідуванні та розкритті злочинів, зокрема вимагань, може: рішуча політика держави у викоріненні корупції; винесення судами законних, обґрунтованих та справедливих вироків і рішень; зміна іміджу міліції з кардинальним переглядом принципів та методів роботи, посилення контролю за незаконними діями співробітників з отримання показань підозрюваних, обвинувачених та інших учасників кримінального процесу тощо. Знову ж таки правоохоронним органам необхідно вести тісне співробітництво зі ЗМІ з метою формування відповідної громадської думки про роль і значення їх роботи у справі профілактики злочинності, а також спонукання громадян до повідомлення органам міліції про злочини та інші обставини¹. Наприклад, про участь населення у справі боротьби зі злочинністю особливо турбувались в царській Росії, де в Уставі про запобігання та припинення злочинів від 1842 р. в п. 416 було записано: «Кто узнает о разбое, воровстве, грабеже и пристанодержательстве или о скопище воров и разбойников, тот обязан доносить о том полиции»².

Доцільно було б також перейняти сучасний позитивний світовий досвід у цій сфері. В ряді міст США є досить ефективна програма, в рамках якої населення надає за телефоном інформацію поліції про скоєні злочини або ті, що готуються. За такі дані у разі розкриття злочину або арешту злочинця громадяни можуть отримати винагороду розміром від 100 до 1000 доларів США. І важливим є абсолютна анонімність надання такої інформації, а також те, що джерела фінансування таких програм є недержавними, тобто з боку пожертвувань бізнесменів, благодійних організацій і всіх зацікавлених осіб у скороченні злочинності. Чверть громадян, які допомагають у такій спосіб поліції, заявляють, що роблять це виключно в інтересах країни та з метою очищення міста від злочинних елементів³. Наприклад, у місті Бостон за десять років (1986–

¹ Томин, В. Т. Использование средств массовой информации в профилактике преступлений [Текст] / В. Т. Томин, Г. Н. Горшенков. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1981. – С. 29, 33.

² Устав о предупреждении и пресечении преступлений (Издание 1842 года) [Текст] // Рос. криминал. взгляд. – 2006. – № 2. – С. 63.

³ Шахун, В. І. Урбанізація і злочинність [Текст] : монографія / В. І. Шахун. – К. : Укр. акад. внутр. справ, 1996. – С. 223.

1996 рр.) завдяки тісному співробітництву громадян й поліції вдалось знизити рівень злочинності на третину (!)¹.

Тобто, перейнявши таку практику, з часом можна було б говорити про позитивні зміни соціально-психологічного стану українського суспільства, який сприяв би активному співробітництву громадян із правоохоронними органами, тим більше, що успішність проведення такого роду програм у нашій країні є високою, з огляду на те, що більшість жертв вимагань – бізнесмени, підприємці, які б могли брати участь у їх фінансуванні.

Другим аспектом соціально-психологічних заходів є профілактика девіантної поведінки. Особливо це стосується неповнолітніх та молоді, які найчастіше і вчиняють вимагань. Як відомо, сімейне неблагополуччя, алкоголізм, наркоманія та інші види аморальної поведінки часто призводять до злочину, тому суб'єктам профілактичної діяльності необхідно виявляти пильнішу увагу до таких осіб. Робота дільничних інспекторів міліції, кримінальної міліції у справах неповнолітніх, служб у справах дітей відповідних облдержадміністрацій у регіонах, органів опіки та піклування і навіть педагогів у закладах освіти покликана надавати соціально-психологічну допомогу неповнолітнім, особам, які потребують підтримки, захисту їх прав і свобод. Це може стосуватися осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі і потребують допомоги у працевлаштуванні або отриманні житла; неповнолітніх із неблагополучних сімей або інших категорій громадян, яким необхідна психологічна, соціальна чи матеріальна допомога. Інакше кажучи, тільки спільна, скоординована робота усіх суб'єктів кримінологічної профілактики є запорукою стабільної соціально-психологічної атмосфери в суспільстві та реальним інструментом блокування девіантної поведінки.

Організаційно-правові профілактичні заходи. Важливим профілактичним напрямом роботи є відродження впевненості у своїх силах, можливості захисту свого майна та здоров'я близьких основної частини жертв вимагань – підприємців. Великі бізнесмени можуть найняти охоронців, мати зброю,

¹ Участь громад у запобіганні злочинності [Електронний ресурс] : Десятий Конгрес ООН із запобігання злочинності і поведженню з правопорушниками. – // Режим доступу : https://www.asc41.com/Russian/10R%20Desyatij%20Kongress/A_CONF187_7.pdf. – Заголовок з екрана.

але складніша ситуація видається саме для тих осіб, які не мають можливості собі це дозволити, а таких більшість. Одним із варіантів вирішення цієї проблеми є створення на ринках, у конкретних районах і навіть містах спеціальних комісій, рад, комітетів, профспілок, які б займались реальним захистом не тільки професійних інтересів підприємців, але могли б забезпечувати їх безпеку, охорону майна, бути представниками в органах влади й правоохоронних структурах. Це не тільки надасть упевненості потерпілим у своїх діях, спонукатиме їх до співпраці з міліцією, вселить почуття колективізму, згуртованості й захищеності, але й дозволить частково усунути одну з видових причин даного злочину – складність розслідування та розкриття вимогань. Крім того, такі об'єднання можуть надавати консультаційну й правову допомогу, роз'яснити підприємцям легковажно-довірливого типу та їх колегам недоцільність афішування своїх доходів, що сприятиме ліквідації детермінант інформаційно-збуджуючого характеру, зменшенню віктимності таких осіб.

Одним з організаційно-правових заходів є вдосконалення законодавства – і не тільки кримінального. По-перше, потребує прийняття Закону України «Про профілактику злочинності»¹, який дозволив би припинити частково «війну» термінів у сфері запобігання злочинності, визначитися з основними напрямками такої діяльності, її суб'єктами, їх правами і обов'язками тощо. У цілому це, безперечно, сприяло б виведенню практики запобігання злочинності та окремим видам злочинів на новий рівень. По-друге, необхідно чіткіше врегулювати зобов'язальні цивільні правовідносини, правовий статус їх сторін (як зазначалось, кожне десяте вимагання, згідно з нашим дослідженням, було вчинено у зв'язку з існуванням боргу).

Останнім часом через загострення фінансової та економічної кризи, неспроможність людей виплачувати кредити активізувалася діяльність так званих колекторських агентств та фірм, що займаються поверненням боргів. Як вказується у публікаціях, робота таких агентств не завжди є законною, трапляються випадки вчинення дій, які необхідно кваліфіку-

¹ Про профілактику злочинності [Електронний ресурс] : Проект Закону України. – Режим доступу : http://www.rada.kiev.ua/osmir/tables/11_99/TABL09240002.html. – Заголовок з екрана.

вати як вимагання. Таким чином, діяльність колекторських фірм поступово перетворюється у новий рекет, легалізоване вимагання ХХІ ст. Забезпечення правового поля діяльності таких агентств можна здійснити шляхом прийняття, наприклад, Закону України «Про колекторську діяльність»¹ або запровадити ліцензування даного виду бізнесу.

Окрім великої кількості законів, спрямованих на врегулювання суспільних відносин, існують спеціальні документи, що закріплюють заходи із загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання як злочинності в цілому, так і вимагання зокрема. Це державні та регіональні комплексні програми, як вони часто називаються, профілактики злочинності. До державних програм належать: 1. Державна програма боротьби зі злочинністю від 1993 р.²; 2. Комплексна цільова програма боротьби зі злочинністю на 1996–2000 рр.³; 3. Комплексна програма профілактики злочинності на 2001–2005 рр.⁴; 4. Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007–2009 рр.⁵.

¹ Колектор (від лат. *collector* – збирач). В Україні колекторські агентства працюють близько чотирьох років і користуються попитом з боку банків, страхових компаній, мобільних операторів зв'язку і навіть фізичних осіб. За свою роботу вони отримують 10–60 % від проблемної суми боргу. Серед співробітників перевага надається колишнім міліціонерам, працівникам інших силових структур, психологам. На даний момент в Україні кожний п'ятий кредит є проблемним, і є висока імовірність його неповернення. Тому кількість колекторських фірм постійно збільшується. Зараз свої послуги надають близько 100 агентств, наприклад, «Авеста-Україна», Credit Collection Group, Ultima, «Сила Закону», «Європейское агентство по возврату долгов», Verus, Coface IKG Ukraine, «Сван Консалтинг» та ін. Див. : Щербина, А. Охота на должников [Текст] / А. Щербина // Корреспондент. – 2008. – 13 дек (№ 48). – С. 32–36; Вышибалы долгов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gazeta.24.ua/news/show/id/65008.htm>. – Загл. с экрана; СБУ накрыла банду «черных коллекторов» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://obozrevatel.com/news/2008/12/9/273426.htm>. – Загл. с экрана.

² Про затвердження Державної програми боротьби зі злочинністю [Текст] : Постанова Верхов. Ради України від 25.06.1993 р. № 3325-XII // Збір. законодавства України. – 2000. – Т. 6-6 (ПВР) 39. – С. 29–66.

³ Про Комплексну цільову програму боротьби зі злочинністю на 1996–2000 роки [Текст] : Указ Президента України від 17.09.1996 р. № 837/96 // Делова Україна. – 1996. – № 70. – С. 7 ; № 72. – С. 67–111.

⁴ Про Комплексну програму профілактики злочинності на 2001–2005 роки [Текст] : Указ Президента України від 25.12.2000 р. № 1376/2000 // Офіц. вісн. України. – 2000. – № 52. – Ст. 2258.

⁵ Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки [Текст] : постанова Каб. Міністрів України від 20.12.2006 р. № 1767 // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 51. – Ст. 3418.

Більше того, нами було вивчено та проаналізовано станом на 2009 р. усі чинні регіональні та міські комплексні програми запобігання злочинності, третина з яких спеціально закріплює запобігання такому явищу, як вимагання. Це, зокрема, програми Донецької, Запорізької, Івано-Франківської, Львівської, Миколаївської, Чернівецької областей, а також міст Вінниця, Дніпропетровськ, Львів, Рівне, Ужгород. З цього переліку видно, що до нього потрапили навіть ті регіони, для яких не є характерним не тільки високий рівень злочинності, але й підвищена динаміка вимагань. Отже, напрошується висновок про те, що органи державної влади та місцевого самоврядування, які розробляють та приймають такі програми, незважаючи на постійне зниження офіційного рівня злочинності в Україні, занепокоєні існуванням такого небезпечного корисливо-насильницького злочину, як вимагання.

Але, на жаль, сам факт існування таких програм мало що дає у запобіганні як всій злочинності, так і вимаганням, поєднаним з насильством. Ретельне вивчення програм показало, що більшість з них закріплює заходи, які мають неконкретний, декларативний характер, перевірити виконання яких неможливо; частина програм не містить чітко виписаної схеми контролю за здійсненням їх заходів; жодна програма не містить наслідків їх невиконання та ін.¹. Продемонструвати недоліки програм можна на прикладі аналізу чинних програм запобігання злочинності Дніпропетровська, Вінниці й Рівного. Текст заходів, що стосується запобігання вимаганням, у програмах цих міст майже повністю збігається, хоча йдеться про відмінні криміногенні ситуації. Так, у даних документах зазначено: «Систематично проводити оперативно-розшукові і профілактичні заходи на ринках, в аеропортах, на залізничних та автобусних станціях (вокзалах) з метою захисту суб'єктів малого і середнього бізнесу від вимагання».

Отже, для удосконалення даних програм як невід'ємного кримінологічного інструментарію планування запобігання

¹ Колодяжний, М. Г. До проблеми удосконалення комплексних програм запобігання злочинності в Україні [Текст] / М. Г. Колодяжний // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 24 квіт. 2009 р.) / Донець. юрид. ін-т ЛДУВС. – Донецьк : Норд Комп'ютер, 2009. – С. 196–198.

злочинності необхідне проведення спеціальних досліджень за сприяння вищих органів державної влади, що виведе практику прогнозування та планування запобігання злочинності на якісно новий рівень¹.

У різних країнах світу існують яскраві приклади боротьби з вимаганням, яке просто розбурхувало суспільство на певних етапах своєю масовістю, жорстокістю та скритністю від поліції. Так, в Японії, де панують місцеві мафіозні структури «Якудза», парламент прийняв жорсткий закон, за яким підприємці малого та середнього бізнесу мали право чинити озброєний та організований опір вимагачам. Дійшло до того, що «посланців» мафії жертви не тільки вбивали, але й залишали на вулиці протягом кількох днів на прилюдний огляд. Таким чином, з більшістю видів вимагання було покінчено². У США, наприклад, одним із найбільш важливих та ефективних є Закон про контроль над організованою злочинністю 1970 р., центральне місце в якому належить розділу, відомому під назвою РІКО. Статут РІКО дозволяє переслідувати «мозкові центри» злочинності, тобто розслідувати не окремі вимагання, прояви цього явища, а фокусувати увагу на злочинній організації як єдиному об'єкті (нагадаємо, що в американській юриспруденції до рекету відносять не тільки вимагання, але й низку небезпечних організованих злочинів). Такий підхід викликав резонанс у правовому суспільстві і був названий атомною бомбою американської юриспруденції³.

¹ На цей час в Україні розпочато такі дослідження. Зокрема, науковцями Інституту вивчення проблем злочинності Національної академії правових наук України (м. Харків) здійснюється фундаментальне дослідження за темою «Кримінологічні основи боротьби зі злочинністю в Україні», метою якого є формулювання концептуальних засад запобігання злочинності на загально-соціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях.

² Юзікова, Н. С. Ефективність кримінально-правових заходів боротьби з вимаганням [Текст] / Н. С. Юзікова // Вісн. Луган. акад. внутр. справ МВС : Спец. вип. : у 2 ч. – Ч. 1 : Нове кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство та завдання юридичної підготовки кадрів ОВС України. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2002. – С. 79–83.

³ Деякі питання боротьби з організованою злочинністю в США та окремих європейських країнах [Текст] / В. В. Афанасьєв, М. В. Буроменський, О. Ю. Шостко та ін. // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. ІВПЗ АПрН України. – Х. : Право, 2000. – Вип. 4. – С. 96–97; Мартекс, Ф. Роль комісій по боротьбі з преступністю в боротьбі с организованной преступностью [Текст] / Ф. Мартекс // Изучение организованной преступности. – М. : Олимп, 1997. – С. 140–141.

Вбачається, що повне запозичення вказаного досвіду боротьби з вимогам в Японії є, принаймні, дуже радикальним. Хоча, з другого боку, рішучість та радикальність реакції держави на прояви злочинності мають відповідати рівню самої соціальної загрози. Стосовно доцільності використання законів на кшталт РІКО, то навряд чи правова система України, що відчуває економічну нестабільність та відсутність політичної волі, може використовувати міць таких законів. Сумнівною видається сама реальність їх прийняття парламентом найближчим часом та застосування за основним призначенням. Хоча є достатньо очевидним, що у нас система кримінальної юстиції націлена головним чином на бідні, слабо адаптовані, алкоголізовані, деградовані й маргінальні прошарки населення, що вчиняють традиційні кримінальні діяння¹.

Для України виправданим буде знищення хибних стереотипів державних діячів про нерішучу, безвідповідальну, оборонну політику у сфері боротьби зі злочинністю. Така діяльність повинна втілитись у реалізацію науково розроблених та ресурсно забезпечених державних й регіональних планів запобігання злочинності, що містимуть конкретні та реально здійсненні заходи із загальносоціальним та спеціально-кримінологічним змістом.

Оскільки сама держава – головний гарант безпеки підприємницької діяльності, тому її організаційно-правові функції можна визначити так: 1) формування надійної правової бази, що регулює підприємницьку діяльність та її безпеку; 2) включення безпеки підприємництва до загального порядку, який забезпечується відповідними органами та установами; 3) надання допомоги в організації приватних детективних й охоронних підприємств, служб безпеки й недержавних освітніх установ у сфері приватної детективної й охоронної діяльності, їх функціонування, створення відомчо-правової бази їх діяльності; 4) сприяння підготовці керівників служб безпеки за спеціальними програмами; 5) здійснення контролю за діяльністю охоронних підприємств².

¹ Лунеев, В. В. Правовое регулирование общественных отношений – важный фактор предупреждения организованной и коррупционной преступности [Текст] : (тез. докл.) / В. В. Лунеев // Государство и право. – 2001. – № 5. – С. 106–112.

² Зацепин, М. Н. Безопасность предпринимательства: криминологические проблемы [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительное-трудовое право» / М. Н. Зацепин. – Екатеринбург, 1996. – С. 12.

Тому, на нашу думку, в Україні необхідно впровадити широку програму організації корпоративної безпеки підприємництва, перші кроки до якої тільки здійснюються. У нашій державі є певні здобутки в цій сфері, зокрема, пов'язані з діяльністю, наприклад, Українського союзу промисловців і підприємців (УСПП). Ця громадська організація бере активну участь у захисті прав та законних інтересів суб'єктів господарської діяльності, у тому числі шляхом розроблення та впровадження заходів корпоративної безпеки: а) організаційно-правових (юридичні консультації, допомога в (ре)організації служби безпеки на підприємстві, навчання персоналу); б) технічних (контроль доступу на підприємство, системи відеоспостереження та оповіщення); в) фізичних (послуги особистих охоронців, послуги в організації охорони, допомога у створенні власної охоронної служби) та інших. Цю діяльність здійснюють як центральні, так і низка регіональних відділень. Більше того, за сприяння даної організації створено Координаційні ради при Кабінеті Міністрів України (далі – КМ України), МВС України та його обласних управлінь, Службі безпеки України, Державній податковій адміністрації з метою вирішення проблем промисловців, підприємців, представників малого та середнього бізнесу, формування спільних узгоджених позицій органів виконавчої влади та суб'єктів господарювання в галузі забезпечення особистої та майнової безпеки громадян¹.

Отже, як показує світовий досвід, взаємодія державних і недержавних органів безпеки розширює можливості в боротьбі із загальнокримінальною злочинністю², у тому числі й вимогами. У зв'язку з цим подальший розвиток недерж-

¹ Безпосередня бесіда з директором Департаменту корпоративної безпеки УСПП дозволила зробити висновок, що члени цієї організації, яких налічується понад 30 тисяч (від великих підприємств до окремих підприємців), звертаються по допомогу, як правило, у зв'язку з неправомірними поглинаннями підприємств (рейдерством). Як зазначалось, у таких діяннях вимогання може виступати як предикатний (первинний) злочин, що забезпечує виконання дій, вигідних рейдерам. Разом із тим УСПП стикається з випадками вчинення вимогань щодо його членів, яким надається відповідна правова, консультативна, технічна й інша допомога.

² Рішення конференції «Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України» [Текст] // Бизнес и безопасность. – 2001. – № 3. – С. 2.

жавної системи безпеки підприємництва в Україні є необхідною умовою ефективності усієї системи запобігання злочинності¹.

Більш того, у зв'язку з організацією системи корпоративної безпеки суб'єктів господарської й підприємницької діяльності, як ефективного засобу запобігання вчиненню щодо бізнесменів різних злочинів, у тому числі і насильницьких вимагань, є потрібною розробка і прийняття найближчим часом таких законів, як: «Про охоронну діяльність», «Про детективну діяльність», «Про служби безпеки суб'єктів господарювання та інших юридичних осіб», «Про зброю», а також Загальнонаціональної програми забезпечення недержавної безпеки підприємництва в Україні.

Повертаючись до питання про доцільність використання корисних науково обґрунтованих рекомендацій, що містяться у текстах Конгресів ООН, слід зауважити, що з огляду на останні негативні тенденції світової злочинності в них виокремлюють заходи із запобігання злочинності в містах та молодіжній злочинності. Як підкреслювалось у попередніх розділах, ці напрями є досить актуальними і щодо запобігання насильницьким вимогам, оскільки молодіжний та суто міський характер є яскравими рисами вимагання (нагадаємо, 60,1 % вимагань вчиняється особами віком 18–30 років; вчинення 71,2 % злочинів припадає саме на обласні центри України). Отже, стислий розгляд рекомендацій 10-го (Відень, 2000 р.) та останнього 11-го (Бангкок, 2005 р.) Конгресів ООН є актуальним і доцільним для запобігання як всій злочинності в Україні, так і вимагань зокрема.

Слід відмітити необхідність співробітництва з міжнародними організаціями, що безпосередньо займаються проблемами запобігання злочинності. Прикладом є створена в канадському місті Монреалі некомерційна неурядова організація – Міжнародний центр із запобігання злочинності, яка керує

¹ За даними Державної служби охорони, в Україні діє близько 3,5 тис. охоронних агентств, що забезпечує заповнення ринку цих послуг лише на 20 %. Тому це ще раз підтверджує тезу про необхідність подальшої розробки системи недержавної безпеки підприємництва. Див. : Ведомственная охрана предприятий тормозит развитие рынка частных охранных услуг – считают специалисты [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pro-consulting.com.ua/news/2006/09/18/vedomstvennaja_ohran_5701.html. – Загл. с екрана.

Бюро з визначення найбільш успішних практичних методів запобігання злочинності й поширення досвіду у цій сфері¹.

У рамках запобігання міській та молодіжній злочинності пропонується: розробляти місцеві програми запобігання злочинності (в Україні такі заходи закріплені в державній та регіональних програмах запобігання злочинності, але майже не виконуються); акцент у боротьбі з цими видами злочинності повинен робитися не на ізоляції молоді від суспільства, а навпаки, на її залученні до вирішення суспільних проблем; враховувати в заходах запобігання злочинності диференційований підхід залежно від статі, соціального статусу та ін. осіб; здійснювати державну політику, що передбачає контроль, оцінку роботи та її результатів суб'єктів запобігання злочинності; запозичувати позитивний досвід інших міст і країн у цій сфері; тощо².

До організаційно-правових заходів слід віднести широке впровадження практики діяльності добровільних формувань з охорони громадського порядку та удосконалення роботи таких загонів (як вказувалось, третина насильницьких вимагань вчинялась саме на вулиці). На жаль, на сьогодні стан справ в даній сфері бажає кращого. Наприклад, ще в 1990 р. в Україні існувало понад 37 тисяч добровільних народних дружин (ДНД) загальною кількістю 4,5 млн дружинників. Зараз нараховується біля 10 тисяч різноманітних громадських формувань з охорони громадського порядку: загони самозахисту, загони сприяння роботі міліції, загони з охорони правопорядку й інші³. Але слід визнати, що цієї кількості

¹ Ефективне запобігання злочинності: в ногу з новітніми досягненнями [Електронний ресурс] : Десятий Конгрес ООН із запобігання злочинності і поводженню з правопорушниками. – Режим доступу : https://www.asc41.com/Russian/10R%20Desyatij%20Kongress/A_CONF187_7.pdf. – Заголовок з екрана. – С. 4.

² Корупція: погрози і тенденції в XXI сторіччі, Семінар-практикум за темою стратегій й найефективніших методів запобігання злочинності, зокрема стосовно злочинності в містах та молоді, що становить групу ризику [Електронний ресурс] : Одинадцятий Конгрес ООН із запобігання злочинності та кримінальному правосуддю. – Режим доступу: http://www.un.org/russian/events/11thcongress/a_conf203_18.pdf. – Заголовок з екрана. – С. 53–58, 85–92.

³ Для довідки можна відмітити, що перші ДНД у тому вигляді і з тими функціями, до яких усі звикли, з'явились в Україні у 1958 р. на Донбасі, коли працівники різних підприємств цього регіону добровільно вийшли на вулиці з пов'язками, щоб охороняти відпочинок і спокій своїх товаришів по роботі, порядок у громадських місцях. Потім таку практику підтримали трудові колективи Бердянська, Києва, Харкова, Дніпропетровська, Запоріжжя та інших міст. Див. : Косоговський А. Правопорядок треба захищати разом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mvsinfo.gov.ua/events/2007/12/181207_6.html. – Заголовок з екрана.

ті таких формувань і якості їх роботи недостатньо для ефективною профілактики злочинності, а тим більше вимогань. З цією метою ще в 2000 р. було прийнято Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», який закріплює основні засади діяльності таких формувань, права і обов'язки їх членів, умови застосування засобів фізичного впливу і спеціальних засобів та інші положення. Коротка характеристика аналізу закону свідчить про те, що дані громадські формування створюються за місцем роботи, навчання чи проживання громадян, які мають право: брати участь у забезпеченні охорони громадського порядку і державного кордону разом з працівниками міліції, військовослужбовцями; вживати спільно з працівниками міліції заходів до припинення адміністративних правопорушень і злочинів; вести індивідуально-профілактичну роботу з особами, схильними до вчинення адміністративних правопорушень і злочинів; надавати допомогу у боротьбі із злочинами, а також пияцтвом, наркоманією тощо.

Також в обласних центрах України та великих містах органам місцевого самоврядування слід створювати та підтримувати діяльність існуючих підрозділів муніципальної міліції, до завдань якої входить охорона громадського порядку. Це підвищить ефективність показників органів внутрішніх справ взагалі та знизить і без того велику завантаженість роботи патрульно-постової служби міліції. Крім того, керівництву МВС України необхідно запозичувати позитивні надбання інших країн світу в області охорони громадського порядку. Йдеться про збільшення одиниць патрулів не тільки за рахунок нового штату співробітників, на утримання якого в Україні не вистачає державного фінансування, а у тому числі шляхом зменшення кількості співробітників існуючих патрулів, що дозволить збільшити територію обслуговування та кількість маршрутів у конкретних районах.

Вбачається, що сприяло б покращенню профілактичної роботи органів внутрішніх справ поновлення роботи колишніх служб профілактики злочинів або створення нових структурних підрозділів при районних відділах міліції, які б безпосередньо займалися питаннями запобігання злочинам, здійснювали б контроль за поведінкою осіб, взятих на облік. Іншими словами, існування спеціального підрозділу зі

специфічними наглядовими функціями, який би здійснював аналіз причин й умов злочинності на певній території обслуговування, здійснював моніторинг криміногенної ситуації району забезпечило б постійну, цілеспрямовану діяльність з профілактики злочинності, а не здійснення вибіркового, тимчасових заходів. На даний час дільничні інспектори міліції, на яких фактично покладена лівова частка профілактичної роботи, не спроможні справитись з поставленими завданнями за низкою обставин:

– недокомплектування ОВС в умовах прогресуючої урбанізації населення (один працівник на сьогодні обслуговує в середньому 3,9 тис. громадян (в містах – 4,6 тис., в сільській місцевості – 3 тис. осіб), а відповідно до науково обґрунтованих розрахунків, ефективною робота дільничного може бути за умов обслуговування в містах до 3 тис. населення, а у сільській місцевості – 2,2 тис.¹;

– акцентування уваги в основному на роботі з приймання заяв та повідомлень від громадян про вчинені злочини та правопорушення, супроводження дослідчої перевірки, відібрання пояснень у очевидців злочинів та правопорушень тощо;

– залучення до заходів, що, по суті, не є для них специфічними (охорона громадського порядку при проведенні масово-розважальних, спортивних заходів, участь в оточенні територій та ін.);

– штучне нав'язування керівництвом міліції показників розкриття злочинів (один – три в місяць).

Як показав час, не покращились значно умови роботи дільничних та їх результати з профілактики злочинів навіть після видання у 2004 р. Указу Президента України «Про додаткові заходи щодо поліпшення діяльності служби дільничних інспекторів міліції»². Тому необхідно створити спеціальний підрозділ, який би здійснював таку діяльність та звітував за ефективність її проведення. Але, на жаль, за сучасних умов державного фінансування МВС України, особливо в період економічної кризи, це є маловірогідним.

¹ В МВС України відбувся брифінг з нагоди відзначення Дня дільничного інспектора міліції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mvsinfo.gov.ua/official/2005/06/061805_1.html. – Заголовок з екрана.

² Про додаткові заходи щодо поліпшення діяльності служби дільничних інспекторів міліції [Текст] : Указ Президента України від 12.01.2004 р. № 27/2004 // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 2. – Ст. 32.

Деякі дослідники вимагання в якості організаційних профілактичних заходів пропонують створення спеціальних оперативних підрозділів й слідчих груп, які б спеціалізувались на розкритті й розслідуванні саме вимагань¹. Слід зазначити, що в кожному районному відділі міліції існують окремі групи співробітників карного розшуку, які спеціалізуються на розкритті окремих видів злочинів, у тому числі й корисливо-насильницьких, до яких відноситься вимагання. На нашу думку, в даному випадку слід вести більше мову про підвищення кваліфікації, знань і навичок співробітників органів внутрішніх справ із відповідним достойним матеріально-технічним та фінансовим їх забезпеченням.

Одним з аспектів цього напрямку кримінологічної профілактики є належна організація статистичного обліку злочинності. На це було спрямовано прийняття Указу Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією» № 84/2003 від 6 лютого 2003 р.², яким не тільки офіційно визнаються зловживання у сфері державної кримінальної статистики, але й у п. 7 звертається увага на викорінення практики оцінки роботи підпорядкованих підрозділів за кількісними показниками. Також у документі йдеться про необхідність покласти край гонитві за нарощуванням результатів роботи шляхом викриття дріб'язкових правопорушень, недопущення приховування злочинів від обліку; завершення розробки та запровадження нових критеріїв оцінки діяльності правоохоронних органів, які б відображали реальні результати службової діяльності та спиралися на об'єктивні статистичні показники, в основу яких було б покладено судові рішення. На жаль, за шість років після видання цього Указу небагато змінилось у принципах та підходах обліково-статистичної діяльності МВС України.

¹ Сафонов, В. Н. Организованное вымогательство: уголовно-правовой и криминологический анализ [Текст] : монография / В. Н. Сафонов ; под ред. С. Ф. Милукова ; С.-Петербург. ин-т внешнеэконом. связей, экономики и права; о-во «Знание» Санкт-Петербурга и Ленингр. обл. – СПб. : СПБИНВЭСЭП, 2000. – С. 214.

² Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією [Текст] : Указ Президента України від 06.02.2003 р. № 84/2003 // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 6. – Ст. 228.

До того часу поки реєстрацію заяв та іншої інформації про вчинені злочини здійснюватимуть органи внутрішніх справ, що відповідають за розкриття злочинів та належну якість розслідування, неминучим буде штучне зниження рівня загальнокримінальної злочинності. Дійсно парадоксальною видається ситуація, коли одне міністерство приймає заяви про вчинені злочини, розслідує злочини та само себе контролює в цій області. У цьому зв'язку нами підтримуються пропозиції про необхідність створення інших державних органів максимально правдивої кримінальної статистики¹.

Одним із напрямів удосконалення профілактичної діяльності, тісно пов'язаних із веденням статистики вимагань, є внесення змін до чинного кримінального законодавства, що зумовлюється, як підкреслювалось, не досить вдалою в кримінологічному аспекті конструкцією ст. 189 КК України, яку необхідно викласти так, щоб ознаки не просто перелічувались у відповідних частинах, а мали свій порядковий номер (див. підрозд. 1.1). Це забезпечить спрощення розуміння фахівцями і громадськістю інформації про рівень тяжких й особливо тяжких вимагань, у тому числі поєднаних із фізичним насильством, а також якісніше проведення кримінологічних досліджень таких злочинів.

Важливими організаційно-правовими заходами є ті, що пов'язані і забезпечують безпеку учасників кримінального процесу, особливо це стосується потерпілих від вимагання. Про це багато пишуть у спеціальній літературі, але наше дослідження не виявило жодного випадку впливу з боку вимагачів на потерпілих та свідків з метою відмови чи зміни показань, принаймні це не було зафіксовано у процесуальних документах, хоча безпосередні бесіди зі слідчими та оперативними співробітниками м. Харкова заперечують таке твердження. Отже, у разі існування реальної загрози життю, здоров'ю, майну потерпілого, свідків та інших учасників кримінального процесу у справах з насильницького вимагання слідчий, оперативні співробітники, захисник, прокурор, суддя повинні роз'яснити таким особам положення статей 52¹–52⁵ КПК України, які регламентують забезпе-

¹ Литвак, О. Про профілактику злочинності [Текст] / О. Литвак // Право України. – 1997. – № 11. – С. 12.

чення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві. Більше того, Законом України від 23 грудня 1993 р. № 3782-ХІІ «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»¹ у ст. 2 зазначається, що до осіб, які мають право на забезпечення безпеки, належать потерпілий, члени його сім'ї, близькі родичі та інші учасники кримінального судочинства. Таким чином, особи, які зазначаються у ст. 189 КК України, й щодо яких можуть ставитися майнові вимоги та висловлюватися погрози насильства після вчинення вимагання, захищені чинним законодавством від можливого впливу з боку вимагачів та інших зацікавлених осіб.

Окрім забезпечення безпеки учасникам кримінального судочинства, чинне законодавство, зокрема, Указ Президента України від 28 грудня 2004 р. № 1560/2004 «Про Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів»² [390] передбачає розробку ефективного механізму відшкодування потерпілим майнової та моральної шкоди, заподіяної вчиненням злочином. У реальному житті даний механізм ще не діє, а потерпілі від вимагань обмежуються поданням позовних заяв про відшкодування вказаних видів шкоди, які на практиці можуть відшкодуватися роками або взагалі вимоги потерпілих-позивачів можуть не задовольнятися у повному обсязі.

Підвищенню ефективності профілактичної діяльності вимагань сприятиме, як вбачається, особливий порядок ведення ігрового бізнесу в Україні. Не треба проводити спеціальних досліджень, щоб стверджувати про існування у недалекому минулому тисяч залів ігрових автоматів, казино, букмекерських контор, особливо у великих містах. Звичайно така ситуація зумовлюється надприбутками від цього бізнесу. З діяльністю таких закладів так чи інакше пов'язані злочинці, зокрема вимагачі. Останні підшукують потенційних жертв, які «засвічуються» в казино; витрачають і легалізу-

¹ Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві [Текст] : Закон України від 23.12.1993 р. № 3782-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.

² Про Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів [Текст] : Указ Президента України від 28.12.2004 р. № 1560/2004 // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 52. – Ст. 3435.

ють (відмивають) кошти, отримані від злочинної діяльності (близько 13 % вимагачів витрачали гроші від вимагання саме тут). Тому пропонується використати досвід західних держав та врахувати останні події в Україні, пов'язані із порушенням роботи залів ігрових автоматів, здійснивши перенесення усіх ігрових закладів або за межі міст, або створивши в різних регіонах кілька українських «Лас-Вегасів», що забезпечило б посилення контролю правоохоронних органів за діяльністю казино, їх відвідувачів; обмеження негативного впливу азартних ігор на психіку неповнолітніх, молоді; мінімізацію конфліктних ситуацій внаслідок необхідності великих коштів на ігри тощо¹.

Одним із важливих запобіжних заходів є слідчо-судова профілактика. У статтях 23–23² КПК України, розділі 13 згаданої Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки закріплюється обов'язок органу дізнання, слідчого, прокурора виявляти причини й умови, які сприяли вчиненню злочину. Як зазначалось вище, результати нашого дослідження показали, що лише у 13,5 % вивчених кримінальних справ у відповідних поданнях містилися дані про причини й умови насильницьких вимагань. Слідчі часто формально ставляться до встановлення обставин, які сприяли вчиненню злочину, про що свідчить вживання словосполучень на кшталт «удосконалити роботу», «здійснити заходи», «сприяти роботі», «вжити скоординованих дій», «виявляти зловживання» тощо замість запропонування конкретних і реальних заходів, які б усували та нейтралізували виявлені причини й умови. За усталеною практикою наприкінці майже кожного такого подання містяться пропозиції про роз-

¹ Наприклад, у США казино легально діють тільки в двох штатах – Неваді та Нью-Джерсі, а будувати такі заклади на суші дозволено взагалі у двох містах – Лас-Вегас та Атлантик-Сіті. В Європі подібним містом є Монте-Карло з першим ігровим будинком на континенті. На пострадянському просторі найкращі традиції у сфері управління та контролю ігровим бізнесом перейняла Російська Федерація, де ігрові заклади будуть переміщені з міст у чотири спеціально створені ігрові зони: Калінінградська область, Алтайський край, Приморський край, і зона на кордоні Ростовської області та Краснодарського краю. У Казахстані з 1 квітня 2007 р. набрав чинності Закон «Про ігровий бізнес», згідно з яким у всіх містах (виняток складають Капчагай і Щучинськ) мають бути закриті усі казино та ігрові автомати. Див. : Казино [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D0%BD%D0%BE>. – Заголовок з екрана.

гляд цих питань на зборах та нарадах районного відділу міліції, що зазвичай не робиться.

Що стосується винесених окремих ухвал судами про факти порушення закону, причини й умови, що сприяли вчиненню вимагання, то нами не зустрівся жодного такого документа, як і відповідей посадових осіб на подання слідчих, які посадовці зобов'язані направити не пізніше місячного строку.

Вбачається, що удосконаленню роботи слідчо-судової профілактики сприятиме, по-перше, розв'язання колізії між ст. 64 КПК України, згідно з якою до предмета доказування не належать обставини, які сприяли вчиненню злочину, і ст. 23 КПК України, в якій слідчі та інші особи зобов'язані встановлювати причини й умови вчинення злочинів¹. По-друге, орган дізнання, слідчий чи прокурор у разі залишення посадовою особою подання без розгляду зобов'язані вжити заходів, передбачених статтями 254–257 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КпАП України). По-третє, підвищення ефективності слідчої профілактики забезпечить виявлення не тільки причин і умов злочину, що «знаходяться на поверхні» або що мають типовий характер (пияцтво, недоліки виховання)², але й інших обставин, виявити які можна лише за умови ретельного і досконалого аналізу матеріалів кримінальної справи. До того ж слідчому необхідно приєднати копії процесуальних документів із старих кримінальних справ, в яких відображені виявлені обставини, що сприяли вчиненню злочинів, а також треба встановлювати не тільки причини й умови вчинення злочину, але й осіб, за виною яких мали місце такі обставини³. Як вказується в літературі, виправданими на практиці формами контролю за виконанням подань є заведення контрольних карток, спеціального журналу, де ставляться відмітки про виконання рекоменда-

¹ Журавель, В. Слідча профілактика: сучасний стан і шляхи вдосконалення [Текст] / В. Журавель, А. Волобуєв // Вісн. Акад. прав. наук. України. – 2006. – № 1. – С. 157.

² Михайлов, А. И. Деятельность следователя по предупреждению преступлений [Текст] / А. И. Михайлов. – М. : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1976. – С. 14.

³ Жуков, А. М. Предупредительная деятельность следователя по уголовному делу [Текст] / А. М. Жуков. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1990. – С. 45, 46.

цій слідчого¹, а також складання акта перевірки виконання подання².

Значну роль у профілактиці вимагання має роз'яснювально-консультативна робота слідчого, яка може здійснюватися шляхом виступу перед громадськістю або проведення індивідуальної співбесіди з особою³. Ґрунтуючись на професійних знаннях, він може порадити потенційним жертвам вимагання, представникам «групи ризику» (підприємцям, школярам, студентам,) як їм поводитися у разі вчинення щодо них злочину.

Останнім аспектом є здійснення фундаментальних та прикладних досліджень у сфері запобігання злочинності, окремим видам злочинів, вивчення їх кількісно-якісних змін. Результатом такої роботи повинна стати розробка конкретних заходів із недопущення вчинення різних видів злочинів у вигляді брошур, пам'яток для громадян, листівок, рекомендацій тощо⁴. Усе це потребує державної підтримки і належного фінансового та ресурсного забезпечення.

Технічні профілактичні заходи. За змістом вони є так званою профілактикою захисту, тобто сукупністю заходів, здійснюваних з метою ліквідації умов і (опосередковано) антисуспільних поглядів, що сприяють вчиненню злочинів. Профілактика захисту покликана анулювати незахищеність або недостатню захищеність і безпеку матеріальних об'єктів та особи; вона створює зовнішні перешкоди для посягання на охоронювані суспільством цінності⁵. Звичайно, що здійснен-

¹ Голина, В. В. Работа органов внутренних дел, суда и прокуратуры по предупреждению преступности [Текст] : учеб. пособие / В. В. Голина. – Харьков : Юрид. ин-т, 1981. – С. 46.

² Зеленецкий, В. С. Предупреждение преступлений следователем [Текст] / В. С. Зеленецкий. – Харьков : Вища шк., 1975. – С. 151.

³ Сафронов, С. Профілактична діяльність слідчого органів внутрішніх справ України [Текст] / С. Сафронов // Право України. – 2002. – № 2. – С. 86.

⁴ За результатами проведених кримінологічних досліджень вченими розробляються спеціальні плани заходів із запобігання окремим групам злочинів, наприклад: «Як не стати жертвами злочинних проявів насильницького і корисливого характеру», проект «Концепції програми попередження зґвалтувань та інших насильницьких дій сексуального характеру щодо неповнолітніх у Харківській області». Див. : Як не стати жертвами злочинних проявів насильницького і корисливого характеру : пам'ятка для громадян [Текст] / В. В. Голина та ін. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2004. – 48 с; Лукаш, А. С. Зґвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та попередження [Текст] : монографія / А. С. Лукаш ; за ред. В. В. Голини. – Х. : Право, 2008. – С. 246–253.

⁵ Голина, В. В. Кримінологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений [Текст] : учеб. пособие / В. В. Голина. – Киев : УМК ВО, 1989. – С. 47.

ня тільки заходів технічного характеру навряд чи унеможливить вчинення насильницьких вимогань, але у поєднанні з іншим видами кримінологічної профілактики це дасть бажаний результат.

Одним із технічних заходів є використання послуг особистих охоронців, що можуть дозволити собі, звичайно, заможні громадяни. Серед потенційних жертв вимагання це можуть бути великі бізнесмени, які ведуть активну й прибуткову підприємницьку діяльність. Нами нерідко зустрічались типові випадки, коли злочинці викрадали людей просто на вулиці і вимагали потім мільйони доларів США за їх визволення¹. У зв'язку з відсутністю охоронців, на жаль, більшість аналогічних злочинів закінчувалася сумно для таких потерпілих.

Оскільки третина насильницьких вимогань вчинювалася на вулиці, то таким особам можна порекомендувати мати при собі засоби самозахисту у вигляді газових балончиків (жінки можуть використовувати звичайні аерозольні дезодоранти, лаки для волосся, що є також сильним подразнюючим засобом). У вільному продажі знаходиться пневматична зброя, яка може застосовуватися як елемент необхідної оборони. Не було б зайвим знати елементи рукопашного бою, мати достатню фізичну підготовку для здійснення опору злочинцям.

У зв'язку з учиненням третини вимогань за місцем проживання потерпілого є доцільною організація охорони під'їздів як із залученням професійних співробітників приватних охоронних структур, так і силами мешканців будинку, вільнонайманих працівників. Необхідно на дверях під'їздів встановлювати кодові замки чи домофони. Вдома громадяни повинні мати міський телефон або хоча б мобільний, що дасть можливість сповістити про погрози та незаконні вимоги передачі майна з боку вимагачів і забезпечить затримання останніх по «гарячих слідах».

В обласних центрах України та великих містах слід поширити практику встановлення у громадських місцях засобів оповіщення. Наприклад, у Харкові вже кілька років існують спеціальні пункти термінового зв'язку з міліцією, які розташовані у найбільш людних місцях міста та мають яскравий колір, щоб бути помітними для громадян.

Оскільки 6,7 % вимогань вчинювалось за місцем роботи потерпілого, в основному в офісах бізнесменів, то це ще раз підтверджує тезу про необхідність таким особам укладати договір із приватними охоронними агенціями або створювати на підприємстві власну службу безпеки. Такими захисними заходами потенційні чи реальні жертви вимагання зможуть досягти нейтралізації умислу злочинця(ів).

Останнім аспектом упровадження технічних профілактичних заходів є вже згадана кримінологічна поінформованість населення про поширені способи вчинення вимогань, дії злочинців і жертв за тих чи інших ситуацій. Це також є своєрідним захистом від злочинних посягань.

Блокування. Наступним видом спеціально-кримінологічного запобігання є блокування вчинення вимогань, поєднаних з фізичним насильством. Основна мета такої діяльності – примусити осіб, які займаються вимаганням майна, переглянути своє ставлення до користі від вчинення даного злочину і, що найголовніше, можливості без ризику легалізувати надприбутки від злочинної діяльності. Було б спрощенням вважати, що досить легко витратити гроші потерпілих, залишившись інкогніто, не поміченим для інших людей та уваги оточуючих. Звичайно, це робити вкрай важко, зважаючи на досить великі доходи від вимагання, особливо, коли йдеться про заволодіння нерухомістю, автотранспортом тощо. За умови професійного підходу відповідних суб'єктів запобіжної діяльності викриття відмивання злочинних доходів буде неминучим.

Доцільність виділення даного напрямку спеціально-кримінологічного запобігання зумовлюється тим, що незаконний капітал, отриманий від вчинення вимагання, може використовуватися для «кадрового», фінансового й матеріально-технічного забезпечення діяльності злочинних угруповань.

Для злочинців заволодіння грошима не обмежується задоволенням тимчасових потреб у красивому й безтурботному житті. Це набагато більше: 1) можливість придбання засобів, необхідних для продовження злочинної діяльності, пов'язаної із вчиненням вимогань та інших злочинів (вогнепальна і холодна зброя, транспортні засоби, засоби зв'язку, оргтехніка тощо); 2) забезпечення підкупу співробітників органів вну-

¹ Архів Апеляційного суду Полтавської області за 2005 р.

трішніх справ, прокуратури, суду для уникнення відповідальності та покарання чи мінімізації останнього; 3) у деяких випадках винагорода самих жертв вимагання з метою відмови останніх від своїх показань, щоб доведення вини злочинців було неможливим, тощо. Тому спроба позбавити злочинців всього переліченого буде надійним блокуючим заслоном від продовження їх злочинної діяльності, виступатиме засобом перекриття каналів доступу до її економічних важелів.

Як зазначалось вище, до основних напрямів блокування насильницьких вимагань можна віднести: а) позбавлення вигідності й економічної доцільності злочинної діяльності вимагачів; б) ускладнення вчинення злочину; в) активні контрзаходи.

Відомо, що традиційними сферами діяльності організованої злочинності є наркобізнес, вимагання, викрадення людей, в тому числі з метою вимагання грошей, торгівля зброєю, проституція і т. ін. Американські джерела вказують, що річний обіг злочинних угруповань у світі складає не менше 500 млрд дол. США, з яких на частку вимагань припадає близько 10 млрд (2 %) ¹. У цьому і криється складність запобігання цьому явищу: блокувати легалізацію кримінальних доходів, заважаючи розвиткові процесу інтеграції загальнокримінальної злочинності з економічною. Більше того, цей напрям спеціально-кримінологічного запобігання насильницьким вимаганням кореспондується із завданнями, окресленими у згаданій вище Комплексній програмі профілактики правопорушень на 2007–2009 роки. У пункті 6 цієї Програми зазначено, що необхідно організовувати проведення роботи, спрямованої на виявлення фактів приховування чи маскування незаконного походження доходів, визначення джерел їх походження, місцезнаходження і переміщення, напрямів використання, а також пошук, арешт та конфіскацію таких доходів.

У багатьох літературних джерелах вказується, що одним із поширених предикатних (первинних) злочинів, тобто таким, від вчинення якого часто легалізуються (відмивають-

¹ Кузнецова, Н. Ф. Контроль над легализацией преступных доходов в США [Текст] / Н. Ф. Кузнецова, С. К. Багаудинова // Вестн. Моск. ун-та. Серия 11, Право. – 1997. – № 6. – С. 39–40.

ся¹) доходи, є вимагання². У нашій країні дуже мало досвіду боротьби з ним шляхом запровадження так званих антилегалізаційних механізмів. Аналогічна практика, наприклад у США та європейських країнах, налічує кілька десятків років. По суті, досвід комплексного запобігання «відмиванню» грошей в Україні в межах правового поля існує тільки кілька років. За цей період часу під впливом світової спільноти наша держава була змушена здійснити реальні кроки у цьому напрямі шляхом прийняття або ратифікації таких нормативно-правових актів:

1) Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, від 1990 р.³;

2) постанови КМ України і Національного банку України «Про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)» від 2001 р.⁴;

3) Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 2003 р.⁵ (далі – Закон);

4) введення кримінальної та адміністративної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних

¹ Вираз «відмити брудні гроші» з'явився в США за часів гангстерів, у першій половині ХХ ст. Злочинні угруповання мали мережу пралень, до доходів від роботи яких додавали злочинні доходи, що були набагато більшими і не відповідали реальним прибуткам від даного бізнесу. З того часу легалізацію доходів від незаконної діяльності називають «відмиванням брудних грошей», тобто отриманих від вчинення різних злочинів.

² Відмивання грошей: кримінально-правова кваліфікація, запобігання злочинності, законодавство та міжнародний досвід [Текст] : навч. посіб. / М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, П. В. Мельник, В. Р. Жвалюк. – Ірпінь : Нац. акад. ДПС України, 2004. – С. 12; Журавель, В. А. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом [Текст] : наук.-практ. посіб. / В. А. Журавель. – Х. : Одиссей, 2005. – С. 22; Салтєвский, М. В. Основы методики расследования легализации денежных средств, нажитых незаконно [Текст] : конспект лекции / М. В. Салтєвский. – Харьков : ЗНАНИЕ ЛТД, 2000. – С. 6.

³ Про ратифікацію Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, 1990 рік [Текст] : Закон України від 17.12.1997 р. № 738/97-ВР // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 13. – Ст. 520.

⁴ Про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) [Текст] : постанова Каб. Міністрів України і Національного банку України від 28.08.2001 р. № 1124 // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 35. – Ст. 1630.

⁵ Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [Текст] : Закон України від 28.11.2002 р. № 249-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 1. – Ст. 2.

злочинним шляхом, та порушення законодавства в цій сфері (статті 209 і 209¹ КК України та ст. 166⁹ КпАП України);

5) Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 2000 р.¹ та ін.

Також створено спеціально уповноважений орган виконавчої влади – Державний комітет фінансового моніторингу України (далі – Держфінмоніторинг) та його регіональні відділи, що разом із Національним банком України та іншими центральними органами виконавчої влади є суб'єктом державного фінансового моніторингу України. Окрім вказаних державних органів, існує низка суб'єктів первинного фінансового моніторингу, що перелічені у ст. 4 Закону та які зможуть надати корисну інформацію, професійне використання якої дозволить блокувати легалізацію доходів, отриманих від вчинення вимагань. До них належать: банки, страхові та інші фінансові установи; платіжні організації, члени платіжних систем, еквайрингові та клірингові установи; товарні, фондові та інші біржі; професійні учасники ринку цінних паперів; інститути спільного інвестування; гральні заклади, ломбарди, юридичні особи, які проводять будь-які лотереї; підприємства, організації, які здійснюють управління інвестиційними фондами чи недержавними пенсійними фондами; підприємства і об'єднання зв'язку, інші некредитні організації, які здійснюють переказ коштів, та інші юридичні особи, що відповідно до законодавства проводять фінансові операції.

Насправді активні професійні заходи, спрямовані проти відмивання незаконних доходів від вчинення насильницьких вимагань, що виділяються законодавством та які пропонуватимуться нами далі, виконують подвійну функцію: по-перше, вони блокують та обмежують можливість використання грошей від злочинної діяльності вимагачів, а по-друге, дозволяють зменшити тіньову діяльність потенційних і реальних жертв вимагання.

Отже, згідно із чинним законодавством на вказаних суб'єктів покладається величезна відповідальність, що полягає у виконанні таких завдань і обов'язків:

¹ Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють (Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря) [Текст] : Закон України від 04.02.2004 р. № 1433-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 19. – Ст. 263.

1. Проводити ідентифікацію особи, яка здійснює фінансову операцію, що підлягає фінансовому моніторингу, а саме встановлювати: прізвище, ім'я та по батькові, дату народження, серію та номер паспорта (або іншого документа, який посвідчує особу), дату видачі та орган, що його видав, місце проживання, ідентифікаційний номер згідно з Державним реєстром фізичних осіб–платників податків та інших обов'язкових платежів. Дійсно, визначення інформації про особу, яка здійснює підозрілі фінансові операції або щодо якої є достовірні дані про легалізацію нею доходів від вимагання, дозволить організувати більш якісний та оперативний збір необхідних доказів та провести, у разі необхідності, затримання інших співучасників, блокуючи тим самим продовження їх злочинної діяльності.

За невиконання даного обов'язку ст. 166⁹ КпАП України передбачена адміністративна відповідальність у вигляді штрафу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Крім того, за повторне умисне неподання інформації про фінансові операції або повторне умисне подання завідомо недостовірної інформації про фінансові операції, які підлягають внутрішньому або обов'язковому фінансовому моніторингу, а також за незаконне розголошення інформації, яка надається спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу, особою, якій ця інформація стала відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, ст. 209¹ КК України передбачена кримінальна відповідальність.

2. Здійснювати контроль над фінансовими операціями, що повинні підлягати обов'язковому фінансовому моніторингу, у разі:

- проведення не тільки фінансових операцій, які згідно зі ст. 11 Закону перевищують 80 тис. грн або дорівнюють чи перевищують цю суму в іноземній валюті, але, на нашу думку, й інших підозрілих операцій, особливо якщо на певний рахунок здійснюється надходження коштів від різних фізичних осіб, котрі можуть бути жертвами вимагання;

- переказу коштів на анонімний рахунок або на рахунок фінансової установи в країні, що віднесена законодавством до офшорної зони (це забезпечить відслідковування осіб, які

унікають ідентифікації, а також контроль за сумнівними фінансовими операціями);

- відкриття рахунка із внесенням на нього коштів на користь третьої особи (це сприятиме виявленню потерпілих, які вносять «данину» на ім'я злочинців чи їх спільників);

- обміну банкнот, особливо іноземної валюти, на банкноти іншого номіналу (як зазначалось, у 80 % випадків предметом майнової вимоги вимагачів є гроші і найчастіше іноземна валюта);

- виплати особі виграшу в лотерею, казино або в іншому гральному закладі (вже підкреслювалось, що за допомогою цих закладів можуть «відмиватися» гроші, отримані від вимагання – 13 % злочинців витрачали злочинні доходи саме тут);

- розміщення дорогоцінних металів, коштовних каменів та інших цінностей у ломбард (дослідження показало, що вказані предмети також вимагались у потерпілих);

- переказу коштів у готівковій формі за кордон з вимогою видати одержувачу кошти готівкою;

- зарахування на рахунок коштів у готівковій формі з їх подальшим переказом того ж або наступного операційного дня іншій особі тощо.

3. Реалізовувати блокування вимагання шляхом нагляду за фінансовими операціями, що повинні підлягати внутрішньому фінансовому моніторингу, у випадках:

- наполягання особи провести операцію за правилами, відмінними від встановлених законодавством;

- надання особою інформації, яку неможливо перевірити;

- відмови в наданні особою відомостей, передбачених законодавством;

- зарахування на рахунок юридичної особи значної кількості платежів від різних фізичних осіб, якщо її діяльність не пов'язана з наданням послуг населенню, збором обов'язкових або добровільних платежів (під час нашого дослідження зустрічались фірми, що під виглядом законної діяльності з надання юридичних консультацій займалися «вибиванням» боргів, зараховуючи гроші жертв на свої рахунки) та ін.

Крім того, для удосконалення роботи державних і первинних суб'єктів фінансового моніторингу, а також підвищення взагалі ефективності боротьби з легалізацією доходів,

одержаних шляхом вчинення насильницьких вимагання, пропонуємо:

- а) практично впроваджувати механізми громадської підтримки та громадського контролю заходів у цій сфері¹;

- б) проводити роз'яснення заходів із запобігання відмиванню «брудних» коштів;

- в) здійснювати науково-методичну підтримку функціонування системи фінансового моніторингу та її подальше вдосконалення²;

- г) розробити оптимальну науково обґрунтовану методичку взаємодії правоохоронних, контролюючих органів, громадських організацій, суб'єктів фінансового моніторингу в цій сфері;

- д) удосконалити форми і методи оперативно-розшукової та розвідувальної діяльності;

- е) рекомендувати проведення спеціальних кримінологічних досліджень стосовно відмивання незаконних доходів, отриманих саме від вимагання;

- є) проводити співробітництво й координацію спільних та узгоджених дій із міжнародними організаціями, що ведуть боротьбу з відмиванням «брудних» коштів, тощо.

Наше звернення до Регіонального відділу Держфінмоніторингу України в Харківській області з метою отримання статистичних даних відносно кількості випадків легалізації незаконних доходів саме від вимагання, у тому числі тих, що поєднані з фізичним насильством, показало відсутність такої важливої інформації³ [199], яка, безумовно, сприяла б поліпшенню запобігання цьому явищу. Тому пропонується МВС України, ДСА України, Держфінмоніторингу України започаткувати практику ведення статистики стосовно кількості

¹ Гаврик, С. Б. Роль та місце громадських організацій у процесі боротьби з відмиванням «брудних» коштів [Текст] / С. Б. Гавриш // Протидія відмиванню «брудних» коштів та фінансуванню тероризму: громадська підтримка та контроль : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 черв. 2003). – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. – С. 63–67.

² Борисов, В. І. Наукове забезпечення протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [Текст] / В. І. Борисов // Протидія відмиванню «брудних» коштів та фінансуванню тероризму: громадська підтримка та контроль : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 черв. 2003). – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. – С. 86–93.

³ Лист Регіонального відділу Державного комітету фінансового моніторингу України в Харківській області від 30.03.2009 р. № 191/1200-0021.

випадків відмивання «брудних» коштів від вчинення різного роду предикатних злочинів, у тому числі й від вимагання, а також кількості зареєстрованих кримінальних справ по них і кількості винесених обвинувальних вироків суду тощо.

Ускладнення вчинення злочину. Одним із надійних заходів є роз'єднання груп злочинців, які замислили вчинення вимагання, здійснили або здійснюють пошук знарядь, вивчають відомості про потенційну жертву (наявність охорони, зброї, розпорядок дня тощо). Причому можливо впливати як на найбільш нестійких членів групи шляхом безпосередніх бесід (ознайомлення з положеннями ст. 189 КК України, санкцією за насильницькі форми цього злочину і саму поінформованість правоохоронних органів про плани злочинців), так і на їх організаторів.

З метою ускладнення вчинення вимагань доцільно також притягати осіб до кримінальної відповідальності за дії, в яких є склад іншого злочину; попереджувати потенційних жертв про можливість вчинення щодо них вимагання та пропонувати способи захисту, шляхи мінімізації небезпеки свого життя, здоров'я та майна.

До таких заходів можна віднести встановлення в офісах, за місцем проживання потенційних жертв систем сигналізації, які можуть перешкодити проникненню до будинку, дозволять оперативно реагувати на виклик; посилення роботи патрульно-постової служби міліції, добровільних формувань з охорони громадського порядку у місці проживання, роботи особи і т. ін.

У своїй діяльності із запобігання насильницьким вимаганням й іншим злочинам спеціальні підрозділи керуються Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р.¹ Зокрема, у п. 1 ст. 6 цього Закону зазначається, що однією з підстав для проведення ОРД є наявність достатньої інформації про злочини, що готуються, або про осіб, які готують або вчинили злочин. Як показують результати нашого дослідження, більшість оперативно-розшукових заходів здійснюється стосовно маргіналізованих верств населення, запобігання злочинам яких є більш імовірним. Вимагання таких осіб насправді являє собою «верхівку айсберга», доступну

¹ Про оперативно-розшукову діяльність [Текст] : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

правоохоронним органам. Тому ця частка злочинів і відбивається в показниках кримінально-правової статистики. Отже, з метою ускладнення вчинення основної маси латентних вимагань ОРД треба зосереджувати на більш законспірованих, організованих, «інтелектуальних» злочинах.

Крім того, виправданим заходом на практиці є адміністративний нагляд, тобто система тимчасових примусових заходів спостереження і контролю за поведінкою окремих осіб, звільнених із місць позбавлення волі, що здійснюються органами внутрішніх справ¹.

Можливо також змінити первинні умови, на які розраховували злочинці. Наприклад, змінити бізнесмену графік його роботи, розпорядок дня, організувати охорону членів його родини та ін. Інакше кажучи, суб'єктам такої діяльності необхідно виконати усі можливі дії, які забезпечать відмову вимагачів від продовження злочинної діяльності, збережуть здоров'я та майно громадян.

Активні контрзаходи. Даний напрям виділявся в теорії і раніше, зокрема щодо запобігання корисливо-насильницьким злочинам, що вчиняються бандитськими угрупованнями². Часто силовим структурам дорікають у непрофесіоналізмі, неможливості запобігати злочинності нерепресивними заходами. Стосовно насильницьких вимагань статистичні дані, а також практика запобігання цьому явищу свідчить про небезпечність злочинців, їх рішучість і бажання йти до кінця у реалізації злочинного умислу, спрямованого на отримання майна, права на нього чи вчинення жертвами на користь вимагачів інших дій майнового характеру, особливо, коли йдеться про великі гроші. Перспектива у вигляді притягнення до кримінальної відповідальності вимушує винних до крайніх, найжорстокіших дій, іноді навіть пов'язаних із озброєним опором правоохоронцям і фізичним знищенням потерпілих. Тому у зв'язку з цим і дії силових структур повинні мати активний, наступальний та випереджаючий ха-

¹ Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі [Текст] : Закон України від 01.12.1994 р. № 264/94-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 52. – Ст. 455.

² Голіна, В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження [Текст] : монографія / В. В. Голіна. – Х. : Регіон-інформ, 2004. – С. 184.

рактар, бути адекватними і такими, що відповідають самій загрози з боку злочинців.

На практиці саме цій діяльності правоохоронними органами приділяється найбільша увага. Це пояснюється складом вимагання та процесуальними особливостями отримання й оформлення доказів. Йдеться про «помічення» грошей, які є предметом вимог у восьми з десяти злочинів, отримання відповідних документів на проведення операцій із затримання вимагачів, пошук понять, які підтвердили б факт передачі майна, тощо. Тобто необхідна низка тактичних дій, від оперативності, правильності й законності проведення яких залежать успішність затримання злочинців, доведення їх вини й судова перспектива кримінальної справи у плані винесення обвинувального вироку.

Активні наступальні дії передбачають терміновість реагування з боку спеціальних підрозділів (УБОЗ, «Беркут», «Сокіл», групи затримання в районних відділах міліції) у разі отримання інформації про вчинюване щодо конкретної особи в певному місці вимагання. Насправді від швидкості їх реагування на повідомлення про злочин залежить збереження не тільки здоров'я, але, як показує практика, і життя жертв.

При плануванні й організації операцій із затримання злочинців, звичайно, мають ураховуватись кількість злочинців, імовірність наявності зброї, чинення ними опору, можливості знищення слідів злочину, можливість фізичної розправи над потерпілим. Від професіоналізму дій правоохоронців залежить дуже багато у викритті цього злочину.

За інформацією МВС України, останнім часом, незважаючи на загальне зниження офіційного рівня злочинності, зафіксовано збільшення кількості організованих вимагань із застосуванням зброї, пов'язаних із викраденням людей або захопленням заручників з метою отримання викупу. Минулого року спецпідрозділи боротьби з організованою злочинністю успішно провели кілька десятків спецоперацій зі звільнення заручників. Загалом органами внутрішніх справ у 2008 р. розкрито понад 230 фактів злочинної діяльності, пов'язаної із незаконним позбавленням волі або викраденням людини¹.

¹ Працівники спецпідрозділу БОЗ затримали здирників, які вимагали за життя керівника ювелірного підприємства 2 млн. доларів або 50 кг золота [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.poshuk.mvs.ua>. – Заголовок з екрана.

Наше дослідження показало, що іноді дії силових структур повинні координуватись на рівні регіонів і навіть різних держав. Прикладом є згадана раніше резонансна кримінальна справа про вчинення насильницького вимагання, коли вісьмох співучасників злочину було одночасно і успішно затримано у різних містах України та Російської Федерації, та врятовано життя малолітньої дівчинки¹.

Отже, тільки постійне, добросовісне та професійне здійснення суб'єктами запобіжної діяльності заходів кримінологічної профілактики та блокування вчинення вимагань, поєднаних з фізичним насильством, зможе забезпечити реальні результати у запобіганні цьому небезпечному соціальному явищу, зменшити латентність шляхом часткової нейтралізації та усунення його детермінант.

На підставі вищевикладеного можна зазначити таке.

Як загальний термін, що визначає діяльність із перешкоджання злочинності, вбачається доцільним використовувати «запобігання».

Здійснення запобіжної діяльності стосовно вимагання як соціального явища пропонується проводити шляхом реалізації заходів загальносоціального та спеціально-кримінологічного напрямів, які у свою чергу включають заходи індивідуального та віктимологічного характеру.

Серед заходів загальносоціального запобігання виділяються: 1) соціально-економічні (боротьба з безробіттям; зменшення майнової поляризації населення; розвиток доступної освіти; всебічна підтримка підприємництва тощо); 2) політичні (підвищення соціально-правового контролю; зміна ставлення чиновників до державної політики із запобігання злочинності; створення неупередженого судочинства та ін.); 3) організаційно-управлінські (використання рекомендацій Конгресів ООН стосовно підходів до загальносоціального запобігання злочинності); 4) культурно-виховні (повернення різним соціальним інститутам колишньої антикриміногенної функції; підвищення контролю за якістю та змістом про-

¹ Архів Апеляційного суду Харківської області за 1999 р.

дукції ЗМІ та ін.); 5) правові (удосконалення правової сфери суспільних відносин; підвищення правосвідомості населення тощо).

Основними напрямами запобігання насильницьким вимогам вважається загальносоціальне запобігання та один із видів спеціально-кримінологічного запобігання – кримінологічна профілактика, яку можна класифікувати за змістом на такі основні групи: інформаційно-агітаційна, культурно-виховна, соціально-психологічна, організаційно-правова й технічна.

Важливим напрямом спеціально-кримінологічного запобігання є також блокування вчинення вимогань, що складається в свою чергу із заходів позбавлення вигідності й економічної доцільності злочинної діяльності вимагачів, ускладнення вчинення злочину, а також активних контрзаходів.

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у комплексній розробці кримінологічної характеристики вимагання, поєднаного із фізичним насильством, за слідчо-судовими матеріалами, яка включає аналіз кількісних і якісних параметрів даного різновиду корисливо-насильницької злочинності, детермінант, що її зумовлюють, особи вимагача і особи потерпілого, розробку науково обґрунтованих рекомендацій по вдосконаленню практики запобігання насильницьким вимогам:

1. Вимагання в Україні – це небезпечне соціальне явище, що підриває віру громадян у спроможність держави захистити конституційні права на життя, здоров'я та майно. За останні 10–15 років воно еволюціонувало, трансформувалося, що відбивається на його кількісно-якісних показниках.

Однією з найнебезпечніших форм вимагання є застосування до жертв фізичного насильства, що забезпечує злочинцям швидке виконання останніми майнових вимог, а найчастіше отримання «легких» грошей на постійній основі з певною періодичністю у часі. Тому і введення до КК України у 1989 р. ознаки, що передбачала кримінальну відповідальність за застосування фізичного насильства при вимаганні, зумовлювалась тяжкими наслідками і жорстокістю, до яких часто вдаються злочинці.

2. Установлено, що у структурі всієї злочинності питома вага вимогань не перевищує 1 %. Однак цей злочин відрізняється різноманітністю психічного (погрози убивства, заподіяння тілесних ушкоджень, знищення чи пошкодження майна) й фізичного насильства (нанесення тілесних ушкоджень руками та ногами; позбавлення волі, застосування холодної і вогнепальної зброї, електроструму; нанесення опіків та ін.), що завдається потерпілим, а також використанням великого арсеналу зброї та інших знарядь, які застосовуються для подолання опору з боку жертв з метою отримання надвеликих сум грошей, що вимагаються, тощо.

На перший погляд, зменшення останніми роками рівня вимогань в Україні цілком корелює із загальною тенденцією зменшення рівня злочинності, який за останні шість років (2003–2008 рр.) знизився майже на 30 % (переважно за рахунок штучної латентності та необґрунтованої декриміналізації частини загальнокримінальної злочинності). Однак насправді це не так. Заперечення офіційних даних кримінально-правової статистики стосовно рівня вимогань та кількості осіб, які їх вчинили, можна обґрунтувати такими аргументами:

- існуванням у країні значного сектору тіньової економіки, який, за найскромнішими підрахунками незалежних експертів, на даний момент складає близько 70 %, а на думку деяких фахівців, дорівнює навіть реальному ВВП країни; і, як показує практика, таке явище, як вимагання, існує там, де є незаконний обіг грошової маси, товарів і послуг;

- частковою легалізацією надприбутків, що за останні роки були отримані від злочинної діяльності та які можуть знаходитись як в іноземних банківських та фінансових установах, так і бути частиною реального сектору української економіки.

Висока латентність вимогань, поєднаних із фізичним насильством, пояснюється:

- а) небажанням підприємців та інших осіб звертатись до правоохоронних органів унаслідок їх участі у «тішовому» бізнесі;

- б) розцінюванням частиною потерпілих групового характеру вимагання як прояву організованої злочинності;

- в) застосування до частини потерпілих насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я особи;

- г) уникненням потерпілими слідчої та судової тяганини тощо.

У цьому зв'язку зроблено загальний висновок, що відомості кримінально-правової статистики МВС України та ДСА України не відбивають реальний рівень цього явища в українському суспільстві: це стосується і середини 90-х років ХХ ст., коли було зареєстровано рекордну для України кількість вимогань – 3622 (на той час майже кожного другого підприємця було обкладено «даниною»), і наших часів, за яких латентність вимагання залишається досить високою.

Результати дослідження показали, що значна частина вимогань учинялась у групі (76,9 %). З них: 86,5 % – за попередньою змовою, 9,7 % – організованими групами і 3,8 % – злочинними організаціями. Таким чином, кожне сьоме насильницьке вимагання вчинено злочинними групами, яким притаманні ознаки організованості, стійкості, згуртованості, підпорядкованості своїм керівникам, члени таких груп, як правило, розглядають свою злочинну діяльність як промисел, тобто займаються нею на постійній основі. У цілому все це становить особливу небезпеку для суспільства, і зокрема для потерпілих від вимогань.

3. На основі аналізу соціально-демографічних, кримінально-правових та морально-психологічних ознак та властивостей осіб, що вчинили цей злочин, створено узагальнений портрет вимагача, дії якого поєднані з фізичним насильством. Як правило, це молоді чоловіки віком від 21 до 30 років, із середньою освітою, неодружені, не мають дітей, не працюють і не навчаються, не судимі. Заробляють авторитет у своєму мікросередовищі за допомогою атрибутів сучасного життя: мобільних телефонів, рідше дорогого одягу, наявності зв'язків із кримінальними елементами. Це переважно активні та ініціативні молоді люди, які свою властивість спрямовують на вчинення злочинів та правопорушень. Відрізняються дратівливістю, агресивністю, у разі опору з боку потерпілого або підозри, що останній співпрацює з правоохоронним органами, – жорстокістю. З другого боку, вказані риси можуть одночасно бути поєднані з витриманістю, врівноваженістю, але це стосується вивчення особи потерпілого, його оточення, статків, наявності охорони тощо. Обирають жертв, стосовно яких є привід для вимагання – наявність боргу, конфліктної ситуації або хоча б так званих неприязних стосунків. Не відмовляються від вживання спиртних напоїв, але при вчиненні вимагання напідпитку здатні цілком контролювати перебіг подій та аналізувати поведінку жертви. Вимагають великі суми грошей. Якщо сума грошей або обсяг іншого майна, які передаються потерпілим, не задовольняють злочинця, він може змінити умови вимог, що ще раз доводить пожадливість вимагачів. Фізичне насильство завдається руками та ногами по різним частинам тіла потерпілого зі збільшенням інтенсивності насильства аж до моменту його погодження.

4. За результатами вивчення основних кримінологічних рис злочинців здійснено типологію вимагачів, яку проведено на основі критерію глибини стійкості установки на вчинення злочинного діяння, що складається з таких взаємообумовлених елементів: а) глибини ціннісних орієнтацій; б) системи відносин особи у ході її життєдіяльності; в) тривалості злочинної діяльності; г) наявності та ступеня підготовки до вчинення злочину. За цим критерієм, можна виділити чотири типи вимагачів, дії яких поєднані з фізичним насильством: злісний (15 %), винахідливий (10 %), паразитичний (40 %) та ситуативний (35 %).

5. Віктимологічна характеристика показала, що вимагання спрямоване у більшості випадків (43,2 %) проти підприємців малого та середнього бізнесу, заможних громадян. Інакше кажучи, потерпілими стають ті особи, в яких є що вимагати. Переважно це чоловіки віком від 20 до 40 років, які мають сім'ю та високий рівень доходів. Серед найпоширеніших форм віктимної поведінки, яка умовно нами названа процесом активної віктимізації, можна виділити: існування боргу, необачний вибір знайомств, поведінку аморального характеру, злочинну діяльність тощо. Нейтральних осіб із так званою «нульовою» віктимністю ми пов'язуємо з процесом пасивної віктимізації. У зв'язку з цим такі ознаки потенційних жертв, як матеріальна забезпеченість та підприємницька діяльність, виділяють їх серед інших громадян для вчинення щодо них вимагання. Отже, вказані властивості перетворюються на якість реальної уразливості.

6. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що особливістю такого соціального явища, як вимагання, є також його детермінаційний комплекс. Причини й умови насильницьких вимагань можна розділити на три групи: загальні, видові й специфічні. До загальних детермінант належать триваючий процес стратифікації українського суспільства, люмпенізації й маргіналізації населення, що є результатом невдалої соціальної політики держави та прорахунків економічних реформ. Політичний колапс в Україні призвів до загальної аномії, суцільної неповаги до законів, прав і свобод громадян, що не захищаються державою, а тільки декларуються законодавством. Серед загальних детермінант виділя-

ють також недоліки морально-психологічного, ідеологічного, організаційно-управлінського й іншого характеру.

Видовими причинами й умовами є: незаконний та напівлегальний характер більшості доходів потерпілих; особливості виявленого процесу так званої активної й пасивної віктимізації; характерність психічного та фізичного впливу на жертв, що зумовлюється самою диспозицією ст. 189 КК України; важкість розкриття злочину, складна система захисту злочинних груп у вигляді підкупу посадовців, залякування потерпілих, свідків та ін.

Особливістю специфічних детермінант такого явища є певна дуалістичність їх природи, що полягає в існуванні осіб, які бажають отримати «легкі» гроші, та тих, хто психологічно готовий з ними поділитись (через боязнь втрати свого соціального та матеріального статусу). Зумовлює вимагання також прагнення злочинців до накопичення грошей, паразитичного способу життя, жадоба та інші різновиди корисливої мотивації.

7. Запобігання вимаганням, поєднаним із фізичним насильством, повинно здійснюватись шляхом реалізації заходів загальносоціального та спеціально-кримінологічного характеру. Основним завданням загальносоціального запобігання є виведення реалізації соціально-економічних, організаційно-управлінських, культурно-виховних, правових та інших заходів на інший якісний рівень. Серед таких як головні можна визначити:

а) підвищення відповідальності, передусім моральної, керівництва держави, правоохоронних органів за прийняті управлінські рішення;

б) посилення контролю за здійсненням заходів програм соціально-економічного розвитку та витрачанням бюджетних коштів відповідними розпорядниками;

в) упровадження в країні дієвого механізму соціально-правового контролю;

г) забезпечення належного рівня правосвідомості громадян тощо.

8. Найбільш перспективним напрямом спеціально-кримінологічного запобігання насильницьким вимаганням вважається кримінологічна профілактика, яка складається з таких груп заходів: інформаційно-агітаційних, культурно-

виховних, соціально-психологічних, організаційно-правових і технічних. Основним завданням такої діяльності із запобігання цьому злочину є:

- зменшення віктимності основної частини потерпілих від вимагання – підприємців малого та середнього бізнесу;
- подальша розробка та впровадження програми корпоративної безпеки підприємництва в Україні;
- удосконалення взаємодії державних і недержавних органів безпеки.

Для цього потребують негайної розробки та прийняття нормативних актів, які забезпечили б правове поле діяльності недержавних органів безпеки підприємництва, а саме: Закони України «Про охоронну діяльність», «Про детективну діяльність», «Про служби безпеки суб'єктів господарювання та інших юридичних осіб», «Про зброю», а також Загальнонаціональна програма забезпечення недержавної безпеки підприємництва в Україні.

Важливим напрямом спеціально-кримінологічного запобігання насильницьким вимаганням є блокування – діяльність, основним завданням якої є позбавлення вигідності й економічної доцільності злочинної діяльності вимагачів, тобто ускладнення й унеможливлення легалізації надприбутків від вимагання. Це потребує максимальної концентрації, злагодженості й координації дій численних суб'єктів первинного і вторинного фінансового моніторингу. Оскільки показники України щодо запобігання відмиванню «брудних» доходів, одержаних незаконним способом, постійно знаходяться під пильним контролем Європейського Союзу, тому підвищення ефективності роботи суб'єктів фінансового моніторингу не тільки сприятиме запобіганню вимаганням, але й підвищить якість євроінтеграційних процесів України. Це разом із заходами щодо ускладнення вчинення вимагань та активними контрзаходами правоохоронних органів забезпечить реальний результат у запобіганні цьому небезпечному соціальному явищу.

9. З метою упорядкування та підвищення ефективності запобігання вимаганням, у тому числі поєднаних з фізичним насильством, запропоновано проведення комплексу запобіжних заходів відповідно до проекту Концепції регіонального Плану заходів запобігання вимаганням.

10. У зв'язку із неможливістю виділення статистичних даних відносно рівня вимагань, поєднаних із фізичним насильством, та кількості осіб, які їх вчинили, конструкцію ст. 189 КК України вважаємо недосконалою: в її частинах у сукупності перелічені різні за суспільною небезпечністю різновиди вимагання, що не дозволяє проводити їх якісний аналіз. Тому, по-перше, пропонується доповнити ч. 2 ознакою вчинення вимагання, поєданого з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я. На підставі викладеного можна рекомендувати таку редакцію ч. 2 ст. 189 КК України: «Вимагання, вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища, або з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або поєдане з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я, або з пошкодженням чи знищенням майна, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому...».

По-друге, необхідно у кримінально-правовій статистиці МВС України та ДСА України диференціювати інформацію про кількість зареєстрованих вимагань майна та осіб, які їх вчинили, кількість розглянутих кримінальних справ, засуджених осіб за різними частинами та кваліфікованими ознаками ст. 189 КК України.

ДОДАТОК А**СПЕЦІАЛІЗОВАНИЙ ПИТАЛЬНИК ДЛЯ ВИВЧЕННЯ
АРХІВНИХ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ З ВИМАГАННЯ,
ПОЄДНАНОГО З ФІЗИЧНИМ НАСИЛЬСТВОМ,
РОЗГЛЯНУТИХ СУДАМИ УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ**

Кримінальна справа № _____ стосовно
обвинуваченого за _____ КК України, яка була
розглянута судом _____
(область, місто)
району _____
“ _____ ” _____ року.

I. Відомості про злочин

1. Опис злочинних дій і кваліфікуючі ознаки _____

2. На якій стадії злочинної діяльності злочин було розкрито _____
3. Характеристика групи вимагачів _____
(групою осіб з/без попередньої змови, організованою групою, злочинним співтовариством)
 - час існування злочинної групи _____
(менш 2 тижнів, від 2 тижнів до 1 місяця, від 1 до 3 місяців, від 3 до 6 місяців, від 6 до 12 місяців, більше 1 року)
 - кількість осіб у групі _____

- наявність зв'язків у злочинній групі з правоохоронними органами _____
 - рівень групи _____
(районний, обласний, регіональний, республіканський)
 - чи всі особи злочинній групі засуджені по кримінальній справі _____
 - наявність у злочинній групі «гастролерів» _____
 - вимагання вчинено групою осіб _____
(дорослих, неповнолітніх, змішаною)
4. Форми співучасті _____
 5. Характер вимог, які пред'являлись _____
(передача майна, права на майно, виконання інших дій майнового характеру)
 6. Спосіб пред'явлення вимоги _____
(вербально, письмово, за телефоном, через третіх осіб, в інший спосіб)
 7. Місце пред'явлення вимоги _____
(квартира (чия), гуртожиток, вулиця, ринок, парк, ін.)
 8. Час пред'явлення вимоги _____
(вечір 17–24, ніч 00–6, ранок 6–11, день 11–17)
 9. Місце безпосередньої передачі предмета вимоги _____
 10. Час безпосередньої передачі предмета вимоги _____
 11. Спосіб передачі предмета вимоги _____
 12. Період, який пройшов з моменту пред'явлення вимоги до передачі предмета вимоги _____
 13. Джерело отримання інформації про потерпілого та його доходи _____
 14. Наявність у злочинців зброї та технічних засобів _____
 15. Конкретна життєва ситуація, яка передувала злочину _____
(віктимна поведінка, отримання спадку, активна й прибуткова підприємницька діяльність, виграш, придбання дорогих предметів, заздрість тощо)
 16. Обставини, що полегшили вчинення вимагання _____
 17. Сума спричиненого потерпілому збитку _____

Додатки

18. Місце вчинення злочину _____
19. Пора року, місяць, день тижня та час доби вчинення злочину _____
20. Мотиви та мета скоєння злочину _____
21. Засіб вчинення злочину _____
22. Знаряддя, використані в процесі вчинення злочину _____
- (короткий опис, вид, пояснення обвинуваченого щодо його придбання)
23. Момент виникнення наміру на вчинення злочину _____
24. Засоби маскування, що вживалися злочинцями _____
25. Повідомлення про злочин _____
- (через який час та від кого надійшла заява)
26. Види насильства, застосованого злочинцями до потерпілого _____
27. Наслідки вчиненого злочину _____
- (смерть, ступінь тяжкості тілесних ушкоджень)
28. Інші злочини, які мали місце одночасно або до і/або після вимагання _____
29. Зникнення вимагачів із місця події _____
30. Винний був затриманий _____
- (у момент (після) пред'явлення вимоги; у момент (після) передачі майна)
- II. Відомості про особу, яка вчинила злочин**
31. П. І. Б. _____
32. Стать _____
33. Вік _____

Додатки

34. Національність _____
35. Громадянство _____
36. Сімейний стан _____
37. Наявність дітей _____
38. Освіта та спеціальність _____
39. Служба в ЗС (якщо так, то ким) _____
40. Заняття спортом _____
41. Місце роботи / навчання (до затримання, вчинення злочину, засудження), якщо не працює – причини безробіття та засоби існування _____
42. Місце прописки / фактичне місце мешкання винного _____
43. Матеріальний статок _____
44. Обстановка в сім'ї вимагача _____
45. Судимість (чи притягувався раніше до адміністративної відповідальності) / скільки часу минуло після останнього засудження чи звільнення _____
46. Активність та роль винного в злочинній групі _____
47. Тривалість злочинної діяльності _____
48. На що витрачалися кошти, що були одержані злочинним шляхом _____
49. Причини припинення злочинної діяльності _____
50. Обставини, що обтяжують / пом'якшують відповідальність _____
51. Стан здоров'я:
- соматичні захворювання _____
 - психічні аномалії _____
52. Перебування на обліку в спеціалізованих лікувальних установах _____
- (так, ні, у яких і у зв'язку з яким захворюванням, як довго)

53. Зловживання спиртними напоями _____
 54. Ставлення до наркотиків _____
 55. Наявність інвалідності _____
 56. Характеристика в побуті, за місцем роботи / навчання _____

57. Емоційно-вольові якості _____

58. Відомості про покарання:

- вид покарання (основний / додатковий) _____
- розмір покарання _____
- вид режиму кримінально-виконавчої установи _____
- застосування примусових заходів медичного характеру _____

ру _____

III. Відомості про потерпілого

59. П. І. Б. _____

60. Стать _____

61. Вік _____

62. Національність _____

63. Громадянство _____

64. Сімейний стан _____

65. Наявність родини (кількість чоловік) _____

66. Освіта та спеціальність _____

67. Місце роботи (посада) / навчання _____

68. Матеріальний достаток / засоби існування _____

69. Спосіб проведення вільного часу _____

(відвідування ресторанів, казино; виїзди за кордон, благодійна діяльність тощо)

70. Судимість _____

71. Емоційно-вольові якості _____

72. Стан потерпілого на момент вчинення злочину (сприйняття характеру вимог) _____

73. Поведінка потерпілого під час пред'явлення вимоги злочинцями _____

74. Що робив після отримання вимог злочинців _____

75. Що робив, щоб уникнути наслідків _____

76. Чи мав можливість задовольнити вимоги злочинців _____

77. У чому виявилася віктимність / віктимна поведінка _____

78. Чи мав зброю, охоронників _____

79. Психічний стан у момент вчинення вимагання _____

80. Чи використовував для охорони свого майна інженерно-технічні засоби _____

81. Звертався чи ні потерпілий за допомогою до органів влади, правоохоронних органів, громадян _____

(через який час, форма звернення, результат)

82. Відносини з особою, яка вчинила злочин _____

83. Кількість контактів із вимагачами _____

IV. Причини та умови вчинення злочину за матеріалами справи

84. За вироком суду _____

85. За поданням слідчого чи окремою ухвалою _____

86. Думка дослідника про достовірність виявлених причин та умов: не виявлено, виявлено не повністю, відповідає дійсності, інше _____

V. Заходи із запобігання злочинам

87. Заходи із запобігання злочинності, які визначені у поданні слідчого або окремі ухвалі суду _____

88. Дії адресата з виконання подання слідчого або окремої ухвали суду _____

ДОДАТОК Б

**АНКЕТА
З ОПИТУВАННЯ СПІВРОБІТНИКІВ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА СУДДІВ**

Інститут вивчення проблем злочинності НАПрН України здійснює дослідження кримінологічної характеристики і запобігання вимаганням. Просимо Вас відповісти на декілька запитань і виділити ті варіанти відповідей, з якими Ви згодні, або написати свою редакцію відповіді. Результати опитування будуть використані лише з науковою метою. Прізвище, посаду вказувати необов'язково. Заздалегідь вдячні за участь у дослідженні.

1) Чи доводилось Вам розслідувати або розглядати кримінальні справи про вимагання (статті 86², 144 КК України 1960 р.; стаття 189 КК України 2001 р.)?

- а) так;
- б) ні.

2) Проти кого, як Ви вважаєте, найчастіше вчинюється вимагання?

- а) великих бізнесменів;
- б) підприємців малого і середнього бізнесу;
- в) заможних громадян – не підприємців;
- г) випадкових громадян;
- д) інше _____

3) Чому, на Вашу думку, злочинці обирають саме вимагання як спосіб вчинення корисливого злочину?

- а) вже є досвід вчинення цього злочину;
- б) легше вчинити, ніж інші корисливі злочини;
- в) потерпілі бояться звертатися до правоохоронних органів;
- г) злочин важко розкривається;
- д) інше _____

4) Які із вказаних тенденцій, на Ваш погляд, характерні для вимагання останніх років?

- а) збільшення випадків застосування насильства;

- б) вчинення групою осіб;
в) вчинення організованою групою;
г) пов'язаність із викраденням людини, незаконним позбавленням волі;
д) направленість на отримання великих сум грошей;
е) інше _____
- 5) На що, на Вашу думку, направлено у більшості випадків вимагання?
а) отримання матеріальної вигоди;
б) затвердження в кримінальному середовищі;
в) виявлення себе;
г) інше _____
- 6) Як Ви вважаєте, скільки фактів вимагання залишається прихованими від правоохоронних органів?
а) біля 25%;
б) близько 50 %;
в) більше 75 % .
- 7) Чи необхідно, на Ваш погляд, посилювати відповідальність за вчинення вимагання?
а) так;
б) ні.

ДОДАТОК В

СТАНДАРТИЗОВАНЕ ІНТЕРВ'Ю ЗАСУДЖЕНИХ ЗА ВИМАГАННЯ

Інститут вивчення проблем злочинності НАПрН України здійснює дослідження кримінологічної характеристики і запобігання вимаганням. Просимо Вас відповісти на запитання і виділити ті варіанти відповідей, з якими Ви згодні, або написати свою редакцію відповіді. Результати опитування будуть використані лише з науковою метою. Прізвище, ім'я та по батькові вказувати необов'язково. Заздалегідь вдячні за участь у дослідженні.

1) Стать:

- а) чоловіча;
б) жіноча.

2) Вік на момент вчинення злочину _____

3) Освіта:

- а) неповна середня;
б) середня;
в) середня-спеціальна;
г) вища чи незакінчена вища.

4) Місце роботи / навчання на момент вчинення вимагання _____

5) З ким жив (жила) на момент вчинення злочину _____

6) Попередні судимості (стаття Кримінального кодексу) _____

7) Час, що пройшов з моменту звільнення з місць позбавлення волі до засудження за вимагання _____

8) Чому Ви обрали саме вимагання як спосіб вчинення корисливого злочину?

- а) є досвід вчинення злочину;
 б) легше вчинити, ніж інші корисливі злочини;
 в) потерпілі бояться звертатися до правоохоронних органів;
 г) злочин складно розкривається;
 д) інше _____
- 9) Вчинення вимагання було спрямоване на:
 а) отримання матеріальної вигоди;
 б) затвердження у кримінальному середовищі;
 в) виявлення себе;
 г) приховування іншого злочину;
 д) інше _____
- 10) Вимоги, що пред'являлися потерпілому;
 а) передача грошей (вказати суму) _____
 б) передача іншого майна (вказати, яке саме) _____
 в) передача права на майно;
 г) інше _____
- 11) Вимагання було вчинено:
 а) одноособово;
 б) у групі (кількість осіб) _____
- 12) Місце вчинення вимагання:
 а) вулиця;
 б) квартира (вказати чия) _____
 в) ринок;
 г) інше _____
- 13) Характер фізичного насильства, що застосовувалось до потерпілого:
 а) насильства не застосовував – тільки погрожував;
 б) бив руками та ногами;
 в) застосовував холодну (вогнепальну зброю);
 г) позбавив волі;
 д) інше _____
- 14) Емоційний стан у момент вчинення злочину:
 а) байдужість;
 б) лють, гнів;
 в) презирство, неприязнь;
 г) страх перед законом;
 д) інше _____
- 15) Гроші, одержані від вимагання, витрачалися на:

- а) купівлю алкоголю і продуктів харчування;
 б) придбання побутової техніки, предметів розкоші;
 в) проведення дозвілля у престижних місцях;
 д) інше _____
- 16) Ви були затримані:
 а) у момент пред'явлення вимоги;
 б) після пред'явлення вимоги;
 в) у момент передачі грошей чи іншого майна;
 г) після передачі грошей чи іншого майна.
- 17) Дані про особу потерпілого (стать, вік, професія) _____
- 18) Характеристика поведінки потерпілого в момент (після) пред'явлення вимоги:
 а) погодився виконати вимоги;
 б) відмовився виконувати вимоги;
 в) звернувся до правоохоронних органів;
 г) звернувся по допомогу до родичів чи знайомих;
 д) звернувся до інших кримінальних структур по допомогу;
 е) інше _____
- 19) Яких заходів, на Вашу думку, слід звжити для ефективної боротьби з вимаганням _____

ДОДАТОК Г

СТАНДАРТИЗОВАНЕ ІНТЕРВ'Ю ПІДПРИЄМЦІВ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

Інститут вивчення проблем злочинності НАПрН України здійснює дослідження кримінологічної характеристики і запобігання вимаганням. Просимо Вас відповісти на запитання і виділити ті варіанти відповідей, з якими Ви згодні, або написати свою редакцію відповіді. Результати опитування будуть використані лише з науковою метою. Прізвище, ім'я та по батькові, місце роботи вказувати не обов'язково. Заздалегідь вдячні за участь у дослідженні.

- 1) Чи вчинювалось колись стосовно Вас вимагання?
 - а) так;
 - б) ні, але чув від колег-підприємців.
- 2) Які вимоги пред'являли вимагачі?
 - а) передача грошей;
 - б) передача інших матеріальних цінностей;
 - в) передача права на певне майно (вказати яке саме) _____
 - г) інше _____
- 3) Охарактеризуйте характер погроз вимагачів?
 - а) погроза застосування фізичного насильства;
 - б) пошкодження чи знищення майна;
 - в) погроза вбивства;
 - г) розголошення ганебних відомостей про Вас або Ваших близьких;
 - д) інше _____
- 4) Що Ви зробили після отримання вимог вимагачів?
 - а) виконав вимоги;
 - б) звернувся до правоохоронних органів;
 - в) відмовився виконувати;
 - г) звернувся до кримінальних структур по допомогу;
 - д) звернувся до родичів чи знайомих;
 - е) інше _____

- 5) Скільки було вимагачів? _____
- 6) Чи застосовували вимагачі фізичне насильство до Вас або Ваших близьких і яке саме _____
- 7) Чи була у вимагачів зброя і яка саме?
 - а) так (холодна, вогнепальна);
 - б) ні.
- 8) Чи були Ви раніше знайомі з вимагачами?
 - а) так;
 - б) ні.
- 9) Як Ви оцінюєте роботу правоохоронних органів по боротьбі з вимаганням?
 - а) добре;
 - б) задовільно;
 - в) незадовільно.
- 10) Яких заходів, на Вашу думку, необхідно вжити для ефективної боротьби з вимаганнями _____

ДОДАТОК Д**ПРОЕКТ
КОНЦЕПЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО ПЛАНУ ЗАХОДІВ
ЗАПОБІГАННЯ ВИМАГАННЯМ**

Будівництво незалежної Української держави, як відомо, супроводжується низкою негативних процесів, серед яких чи не найбільшу тривогу викликає зростання рівня злочинності, її окремих груп (видів), погіршення інших кількісно-якісних показників (структура, динаміка, латентність, ціна). Значні зусилля держави, які протягом багатьох років спрямовані на подолання цих процесів, не приводять до кардинальних позитивних змін. Таке становище викликає потребу активізації діяльності із запобігання злочинності, яка, безумовно, повинна спиратися на відповідну теоретичну та практичну основу.

Одним із найнебезпечніших корисливо-насильницьких злочинів є вимагання, яке стало досить поширеним за роки незалежності України. Ті форми даного злочину, що поєднані із застосуванням до потерпілих фізичного насильства, становлять для науковців та практичних співробітників правоохоронних органів особливий інтерес. Це пояснюється резонансністю насильницького вимагання (застосування до жертв насильства, небезпечного для життя та здоров'я особи, а іноді навіть смерті; випадкам мордування та катування потерпілих; викрадення людей; вимоги великих сум грошей тощо), а також особливістю причин і умов, що продукують таке явище. Крім того, часто потерпілими від злочину стають не тільки підприємці малого та середнього бізнесу, що заважає подальшому розвитку підприємництва та ринкових відносин в Україні, захисту основних прав і свобод громадян, а й інші особи.

Зроблено загальний висновок про те, що рівень вимагань в Україні, який відображається в офіційній статистичній інформації МВС України, ДСА України, не відбиває реального стану цього явища в суспільстві, тому кримінально-правова статистика фіксує лише фрагментарні його прояви.

Наведене зумовлює необхідність здійснення регіонального Плану заходів запобігання вимаганням (далі – План). Розробка та реалізація заходів цього Плану направлена на виконання Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2006 р. № 1767. Крім того, структура преамбули Плану, характер формулювання його заходів кореспондують з попередніми результатами фундаментального дослідження «Кримінологічні основи боротьби зі злочинністю в Україні», що проводиться науковцями сектору дослідження проблем запобігання злочинності Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України (завідувач сектору – професор В. В. Голіна). Так, аналіз, вивчення та узагальнення зазначеної вище державної комплексної програми, чинних регіональних та міських комплексних програм запобігання злочинності, що були прийняті на 2007 та подальші роки, стали основою для наступних висновків.

Успіхи у здійсненні кримінологічної політики в Україні залежать від наукової та ресурсної забезпеченості діяльності із планування запобігання злочинності в нашій державі. Пропонується розробити Державну програму боротьби зі злочинністю, тобто загальнодержавний директивний стратегічний документ, який діятиме тривалий історичний час у країні – у 10–15 років. На її основі, концептуальних засадах і у відповідності з ними складатиметься фахівцями державних науково-дослідних установ План боротьби та запобігання злочинності в Україні на строк не менше 5 років, а вже на його базі здійснюватиметься регіональне планування. Все повинно робитися з певним часовим випередженням і доводитися до регіонів заздалегідь. Таке ієрархічне і субординаційне співвідношення загальнодержавного і регіональних документів сприятиме підвищенню авторитету кримінологічного планування і відповідальності за його наукову розробку і виконання.

Таким чином, розробка проекту Концепції регіонального Плану запобігання вимаганням спрямована на виконання нової кримінологічної моделі державної політики України у сфері запобігання злочинності, вироблення сучасних науково обґрунтованих підходів з планування запобігання злочинності та її проявів.

Метою Плану є:

- зменшення кількості вимогань взагалі і насильницьких форм даного злочину зокрема;
- зниження рівня віктимності громадян, особливо тих категорій, що є потенційними потерпілими від вимагання (підприємці, студенти, школярі та ін.);
- покращення співробітництва громадян з правоохоронними органами із добровільного повідомлення про вчинені злочини або ті, що готуються;
- підвищення правосвідомості громадян, боротьба з правовим нігілізмом;
- виховання у населення поваги до прав і свобод інших осіб;
- створення умов для детінізації економіки.

Учасниками Плану виступають:

- а) правоохоронні органи;
- б) обласні державні адміністрації;
- в) органи місцевого самоврядування;
- г) суб'єкти державного й первинного фінансового моніторингу;
- г) регіональні Спілки підприємців;
- д) Регіональні представництва Українського союзу промисловців і підприємців;
- е) громадські організації;
- є) підприємці;
- ж) вищі навчальні заклади, технікуми, професійні училища, загальноосвітні навчальні заклади, ліцеї, гімназії та органи управління ними.

Пріоритетні напрями концепції Плану:

- 1) вжиття поетапних і скоординованих заходів, направлених на проведення широкої інформаційної кампанії з ознайомлення потенційних потерпілих від вимагання з конкретними діями після отримання майнових вимог з боку злочинців, з надання рекомендацій зі збереження свого майна, мінімізації небезпеки для життя та здоров'я, в тому числі близьких осіб, тощо;

- 2) спонукання представників групи ризику (підприємці, студенти, школярі і т. ін.) до співробітництва з правоохоронними органами при боротьбі з насильницькими вимаганнями;
- 3) посилення соціального контролю у вигляді залучення широкого кола громадських організацій, об'єднань громадян та інших зацікавлених осіб до обговорення проблем, пов'язаних із вчиненням щодо підприємців різних злочинів, зловживань з боку влади та інших питань.

Фінансове забезпечення Плану:

Здійснюється за рахунок обласного й міського бюджетів у межах видатків, передбачених для головних розпорядників коштів, відповідальних за її виконання. Фінансування може здійснюватись з альтернативних недержавних джерел, коштів від благодійної діяльності.

Органи місцевого самоврядування самостійно встановлюють обсяг коштів, що можуть бути виділені з місцевих бюджетів для здійснення заходів, визначених Планом.

Контроль за використанням бюджетних коштів, передбачених для здійснення заходів, визначених Планом, здійснюється в порядку, встановленому законодавством.

Очікувані результати виконання Плану:

- зменшення реального рівня вимогань;
- зниження віктимності підприємців малого та середнього бізнесу, студентів, школярів та інших категорій населення.

Контроль виконання Плану:

Виконавцям Плану інформувати до 15 січня Обласну державну адміністрацію про хід реалізації його заходів.

Обласній державній адміністрації до 1 лютого узагальнювати звіти про стан виконання Плану та на громадських слуханнях за участю телевізійних та інших ЗМІ обговорювати і затверджувати хід й успішність реалізації заходів, вносити пропозиції, зміни тощо.

Невиконання чи неналежне виконання заходів регіонального Плану для відповідних посадових осіб тягне за собою відповідальність, передбачену чинним законодавством і по можливості передоручення виконання певних заходів іншим виконавцям із перерозподілом коштів, виділених на ці завдання.

Додатки

Вид заходів	Найменування заходу	Відповідальні за виконання
1. Інформаційно-агітаційні	<p>Проведення широкої регіональної інформаційної кампанії, направленої на роз'яснення представникам малого та середнього бізнесу їх правового статусу, можливостей захисту своїх прав та законних інтересів у зв'язку з вчиненням щодо них різних злочинів, у тому числі і вимагань, для чого:</p> <p>а) здійснити тиражування й безплатне розповсюдження наочних матеріалів у вигляді листівок, календарів, пам'яток, брошур із зазначенням інформації про рівень вимагань у регіонах, способи забезпечення майнової й особистої безпеки, контактних телефонів органів внутрішніх справ різних районів міста і області, прокуратури тощо;</p> <p>б) проводити правовий «лікбез» з підприємцями з метою ознайомлення їх із:</p> <ul style="list-style-type: none"> - положеннями ст. 189 КК України яка передбачає кримінальну відповідальність за вимагання; - змістом ст. 36 КК України про необхідну оборону громадян; - положеннями процесуальних норм, що встановлюють порядок і механізм подачі заяви про вчинений злочин; - особливостями юридичного закріплення та механізмами забезпечення безпеки учасникам кримінального процесу та інші положення чинного законодавства 	<p>Обласна державна адміністрація; Спілка підприємців, Регіональне представництво Українського союзу промисловців і підприємців; громадські організації</p>
	<p>Запровадження виступів у засобах масової інформації, в тому числі на місцевих телевізійних каналах, представників правоохоронних органів (слідчі, прокурори, судді) і навіть жертв вимагань з метою інформування громадськості про факти вчинення особливо резонансних вимагань, основні способи вчинення таких злочинів та можливості самих громадян із захисту життя, здоров'я та майна</p>	<p>УМВС України в області; обласна Прокуратура</p>

Додатки

	<p>Забезпечення кримінологічної поінформованості населення про злочинність та заходи її запобігання. Ця діяльність передбачає ознайомлення громадян з кількісно-якісними характеристиками найпоширеніших у даній місцевості злочинів, у тому числі і вимагань, з метою спонукання населення до позитивної активної поведінки, спрямованої на забезпечення ефективності профілактичних заходів; усунення віктимної поведінки; розкриття способів вчинення вимагань, тобто зняття «таємниці» зі злочинної діяльності; виявлення латентних злочинів</p>	<p>УМВС України в області; обласна державна адміністрація</p>
	<p>Проведення дільничними інспекторами міліції на закріпленій території обслуговування бесід з підприємцями; організація зустрічей з мешканцями мікрорайонів, окремих житлових будинків з обговорення криміногенної ситуації в районі, місті, області, встановлення під час загальних та індивідуальних бесід фактів вчинення громадянами різних злочинів, у тому числі і вимагань.</p>	<p>УМВС України в області</p>
	<p>Здійснення на постійній основі зустрічей працівників кримінальної міліції у справах неповнолітніх, карного розшуку з керівництвом та вихованцями вузів, технікумів, загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, інших навчальних закладів, особливо у криміногенно неблагополучних районах, з метою ознайомлення з основними положеннями кримінального та кримінально-процесуального законодавства, проведення профілактичних лекцій на правові теми</p>	<p>УМВС України в області; Обласне Управління освіти</p>
	<p>Роз'яснення студентам та учням на заняттях з правознавства, додаткових і факультативних годинах правил поведінки в екстремальних умовах, пов'язаних з вчиненням щодо них різних корисливо-насильницьких злочинів (вимагань, грабежів, розбоїв і т. ін.)</p>	<p>Директори шкіл, викладачі-методисти</p>

Додатки

	У навчальних закладах проводити дні відкритих дверей, зустрічі та інші заходи, на яких би керівництво факультетів, курсів, кафедр повідомляло батькам про факти вимагання та інші злочини, які мають місце у навчальних закладах, з метою прийняття ними відповідних виховних та інших дій із збереження сімейного майна, забезпечення безпеки їх дітей та ін.	Обласна державна адміністрація, Обласне Управління освіти
2. Соціально-психологічні	З метою підвищення активності населення з надання інформації про вчинені вимагання та інші злочини, а також ті, що готуються, необхідно: а) запровадити довготривалу програму по зміні іміджу міліції області, для чого: - посилити внутрішньовідомчий та соціальний контроль над здійсненням дізнання та досудового слідства органами внутрішніх справ та прокуратури; - головам місцевих та Апеляційного суду вжити необхідних виховних, дисциплінарних й правових заходів щодо збільшення відсотку винесених неупереджених законних вироків та інших рішень; б) правоохоронним органам необхідно вести тісне співробітництво із ЗМІ з метою формування відповідної громадської думки про роль і значення їх роботи у справі профілактики злочинності, а також спонукання громадян до повідомлення органам міліції про злочини та інші обставини	УМВС України в області; обласна Прокуратура; Апеляційний суд та місцеві суди області
	Організувати та популяризувати роботу «телефонів довіри», а також удосконалити діяльність існуючих, за якими б громадяни могли надавати на оплатній основі анонімні повідомлення про факти вимагання майна, що вчинені або що продовжують скоюватись (фінансування даного проекту здійснити за рахунок коштів від благодійних фондів, громадських організацій, внесків окремих підприємців та всіх зацікавлених осіб)	УМВС України в області; Спілка підприємців; Регіональне представництво Українського союзу промисловців і підприємців; громадські організації; підприємці

Додатки

3. Організаційно-правові	Організація скоординованої та узгодженої діяльності силових відомств області, суддів місцевих та Апеляційного суду, представників профспілок підприємців, навчальних закладів (вузи, технікуми, професійні училища, школи, ліцеї, гімназії тощо) та інших громадських організації щодо профілактики вимагань	УМВС України в області; обласна Прокуратура; Обласне Управління освіти; Спілка підприємців; Регіональне представництво Українського союзу промисловців і підприємців; громадські організації
	Створення у районах, на великих ринках спеціальних комісій, рад, комітетів, профспілок, які б займались: а) реальним захистом не тільки професійних інтересів підприємців, але могли б забезпечувати їх безпеку, охорону майна; б) представленням інтересів підприємців в органах влади, правоохоронних структурах; в) посередництвом у можливих кримінальних конфліктах, у тому числі що пов'язані із вчиненням вимагань; г) консультативною і правовою допомогою підприємцям малого та середнього бізнесу	Обласна державна адміністрація; Спілка підприємців, Регіональне представництво Українського союзу промисловців і підприємців; громадські організації
	На ринках, вокзалах та в інших місцях оптово-роздрібної торгівлі організувати створення громадських добровільних формувань із можливим їх матеріальним заохоченням за рахунок обов'язкових ринкових зборів та інших джерел фінансування, які б займались реагуванням на факти вимагання в цих місцях, сприяли оперативному втручання в ситуацію працівників міліції, а також виконували загальну функцію з охорони громадського порядку	УМВС України в області; Спілка підприємців; громадські організації; підприємці

Додатки

	<p>Ініціювати розробку й прийняття найближчим часом законів та інших нормативно-правових актів, необхідних для ефективної боротьби з вимогами в Україні, зокрема в Харківській області, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Закону України «Про профілактику злочинності»; - Закону України «Про колекторську діяльність»; - Закону України «Про охоронну діяльність»; - Закону України «Про детективну діяльність»; - Закону України «Про служби безпеки суб'єктів господарювання та інших юридичних осіб»; - Закону України «Про зброю»; - Закон України «Про ігорний бізнес»; - Загальнонаціональної програми забезпечення недержавної безпеки підприємництва в Україні 	<p>Народні депутати України; Обласна державна адміністрація; Спілка підприємців; Регіональне представництво Українського союзу промисловців і підприємців; громадські організації; підприємці</p>
	<p>Удосконалення регіональної й міської комплексних програм запобігання злочинності, зокрема:</p> <ul style="list-style-type: none"> - залучити до розроблення програм професіоналів-кримінологів та інших спеціалістів у сфері боротьби і запобігання злочинності; - ліквідувати недоліки програм (наявність декларативних і нереальних заходів; прийняття програм до затвердження державної комплексної програми запобігання злочинності; відсутність суто регіональних специфічних заходів; недостатність ресурсного й фінансового забезпечення; відсутність чітко прописаного контролю за ходом виконання програм та наслідків невиконання заходів відповідними суб'єктами тощо); - публічне заслуховування ходу виконання заходів програм із залученням засобів масової інформації, громадських організацій та ін. 	<p>Обласна державна адміністрація; міська рада; УМВС України в області; громадські організації</p>

Додатки

	<p>Розробка і реалізація регіональної програми корпоративної безпеки підприємства з метою підвищення взаємодії державних і недержавних органів безпеки, що розширить можливості в боротьбі із загальнокримінальною злочинністю, зокрема з вимогами, для чого необхідно:</p> <ul style="list-style-type: none"> а) сформулювати надійну правову базу, що регулює підприємницьку діяльність та її безпеку; б) включити безпеку підприємства в загальний порядок, який забезпечується відповідними органами та установами; в) надати допомогу в організації приватних детективних й охоронних підприємств, служб безпеки й недержавних освітніх установ у сфері приватної детективної й охоронної діяльності, їх функціонування, створення відомчо-правової бази їх діяльності; г) сприяти підготовці керівників служб безпеки за спеціальними програмами; д) здійснювати контроль за діяльністю охоронних підприємств 	<p>Регіональне представництво Українського союзу промисловців і підприємців; Спілка підприємців; Обласна державна адміністрація; УМВС України в області; обласне Управління державної служби охорони</p>
	<p>Створення підрозділів муніципальної міліції, яка б фінансувалася з міського бюджету та займалась охороною громадського порядку, припиненням вуличних загальнокримінальних злочинів (вимагань, грабежів, розбоїв тощо)</p>	<p>Міська рада; Міськвиконком; УМВС України в області</p>
	<p>Створення нових структурних підрозділів при районних відділах міліції, які б безпосередньо займались питаннями запобігання злочинів, в тому числі і вимагань, здійснювали б контроль за поведінкою осіб, взятих на адміністративний облік</p>	<p>УМВС України в області</p>
	<p>Здійснити експеримент на прикладі одного з регіонів зі створення незалежного державного органу максимально правдивої кримінально-правової статистики, який би займався реєстрацією заяв про вчинені злочини та іншої інформації і не був би підпорядкований УМВС України в області</p>	<p>УМВС України в області; обласна державна адміністрація</p>

На виконання Указу Президента України від 28 грудня 2004 р. № 1560/2004 «Про Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів», розробити ефективний механізм відшкодування потерпілим майнової та моральної шкоди, заподіяної вчиненим вимаганням	УМВС України в області; обласна державна адміністрація
З метою блокування відмивання «брудних» коштів, отриманих від незаконної діяльності, в тому числі і від вимагання, сконцентрувати усі ігрові заклади (казино, зали ігрових автоматів, букмекерські контори тощо) за межами міст на відведених територіях	Обласна державна адміністрація; Міськвиконком; УМВС України в області
Посилити контроль за проведенням суб'єктами державного й первинного фінансового моніторингу аналізу операцій, їх походження, ідентифікації вкладників та осіб, що знімають кошти, з метою блокування легалізації доходів, одержаних від вчинення вимагань та інших злочинів	Регіональний відділ Держфінмоніторингу України; Управління Національного банку України в області
Посилити контроль і відповідальність слідчих та суддів за невиконання чи неналежне виконання вимог статей 23–23 ² КПК України	УМВС України в області; обласна Прокуратура; Апеляційний суд та місцеві суди області;
У навчальних закладах впровадити та продовжити практику заохочення учнів та студентів при повідомленні про антисуспільну поведінку в межах закладу, вчинення відносно них різних злочинів, у тому числі і вимагань	Обласне управління освіти

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абельцев, С. Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия [Текст] / С. Н. Абельцев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2000. – 207 с.
2. Аванесов, Г. А. Криминология и социальная профилактика [Текст] : учебник / Г. А. Аванесов. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – 528 с.
3. Акутаев, Р. М. Латентная преступность: актуальность проблемы и понятие [Текст] / Р. М. Акутаев // Государство и право. – 1997. – № 12. – С. 79–87.
4. Алауов, Е. О. Проблемы правовой борьбы с вымогательством [Текст] / Е. О. Алауов. – Алмати : Жеті жаргы, 1997. – 224 с.
5. Алауханов, Е. О. Криминологические проблемы предупреждения корыстно-насильственных преступлений [Текст] / Е. О. Алауханов ; под науч. ред. Е. И. Каиржанова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2005. – 282 с.
6. Алексеев, А. И. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы [Текст] : монография / А. И. Алексеев, С. И. Герасимов, А. Я. Сухарев. – М. : Норма, 2001. – 496 с.
7. Алексеев, А. И. Криминология [Текст] : курс лекций / А. И. Алексеев. – М. : Щит-М, 1998. – 340 с.
8. Антонян, Ю. М. Криминология [Текст] : избр. лекции / Ю. М. Антонян. – М. : Логос, 2004. – 448 с.
9. Антонян, Ю. М. Основные черты теории личности преступника в криминологии [Текст] / Ю. М. Антонян // Сов. государство и право. – 1984. – № 3. – С. 102–107.
10. Антонян, Ю. М. Преступник как предмет криминологического изучения [Текст] / Ю. М. Антонян // Вопросы борьбы с преступностью. – М. : Юрид. лит., 1981. – Вып. 34. – С. 38–46.
11. Антонян, Ю. М. Преступность и психические аномалии [Текст] / Ю. М. Антонян, В. С. Бородин ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1987. – 208 с.

12. Антонян, Ю. М. Роль конкретной жизненной ситуации в совершении преступления [Текст] : учеб. пособие / Ю. М. Антонян. – М., 1973. – 72 с.
13. Аслаханов, А. О. О мафии в России без сенсаций (размышления генерал-майора милиции) [Текст] / А. О. Аслаханов. – М. : Ин-т массовых коммуникаций, 1996. – 296 с.
14. Бабаскін, В. В. Типологія особи корисливого злочинця загальнокримінальної спрямованості [Текст] / В. В. Бабаскін // Наук. вісник Дніпропетров. держ. ун-ту внутр. справ : зб. наук. праць. – 2006. – № 2 (27). – С. 328–334.
15. Багрий-Шахматов, Л. В. Соотношение коррупции, рэкета и организованной преступности [Текст] / Л. В. Багрий-Шахматов // Весы Фемиды. – 1997. – № 4 (нояб.-дек.). – С. 11–18.
16. Бандурка, А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие [Текст] : монография / А. М. Бандурка, Л. М. Давиденко. – Харьков : Основа, 2003. – 368 с.
17. Банкир заставил должника отрубить пальцы // Харьк. курьер. – 2007. – 23–29 июля (№ 85). – С. 3.
18. Батиргареева, В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло [Текст] / В. С. Батиргареева. – Х. : Одиссей, 2003. – 256 с.
19. Бахин, В. П. Использование средств массовой информации в борьбе с преступностью [Текст] / В. П. Бахин, Н. С. Карпов, М. А. Михайлов // Вісн. Луган. акад. внутр. справ МВС, 2002. – Вип. 2. – С. 181–200.
20. Беккариа, Ч. О преступлениях и наказаниях [Текст] / Ч. Беккариа. – М. : Стелс, 1995. – 304 с.
21. Березовский, М. Преступник меняет облик [Текст] / М. Березовский, П. Цимбал // Политика и время. – 1991. – № 17–18. – С. 108–109.
22. Блувштейн, Ю. Д. Понятие личности преступника [Текст] / Ю. Д. Блувштейн // Сов. государство и право. – 1979. – № 8. – С. 97–102.
23. Бова, А. Організована злочинність у вимірі глобалізації [Текст] / А. Бова // Соц. психологія. – 2005. – № 3 (11). – С. 147–155.
24. Бойцов, А. И. Преступления против собственности [Текст] / А. И. Бойцов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 775 с.

25. Большой энциклопедический словарь [Текст] / гл. ред. А. М. Прохоров. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Большая Рос. энцикл. ; СПб. : Норинг, 2004. – 1456 с.
26. Борзенков, Г. Н. Усиление ответственности за вымогательство [Текст] / Г. Н. Борзенков // Вестн. Моск. ун-та. Серия 11, Право. – 1990. – № 2. – С. 16–23.
27. Борисов, В. І. Наукове забезпечення протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [Текст] / В. І. Борисов // Протидія відмиванню «брудних» коштів та фінансуванню тероризму: громадська підтримка та контроль : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 черв. 2003). – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. – С. 86–93.
28. Борисов, В. К вопросу о сущности уголовно-правовой характеристики преступлений [Текст] / В. Борисов, А. Пашенко // Уголов. право. – 2005. – № 3. – С. 11–13.
29. Бугера, О. Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинності неповнолітніх [Текст] / О. Бугера // Право України. – 2007. – № 4. – С. 115–118.
30. Бурлаков, В. Н. Индивидуальное предупреждение преступлений: вопросы теории и практики [Текст] : учеб. пособие / В. Н. Бурлаков, В. В. Орехов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1988. – 88 с.
31. Бурлаков, В. Н. Криминологическая характеристика преступления [Текст] / В. Н. Бурлаков // Рос. ежегодник угол. права. – 2006. – № 1. – С. 194–205.
32. Быргэу, М. М. Организация профилактики преступлений органами внутренних дел: концептуальные основы, практика, перспективы совершенствования (опыт Республики Молдова) [Текст] : монография / М. М. Быргэу ; под общ. ред. А. М. Бандурки. – Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2004. – 254 с.
33. Бышевский, Ю. В. Латентная преступность и правосознание [Текст] : учеб. пособие / Ю. В. Бышевский, А. А. Конев. – Омск : ВШМ МВД СССР, 1986. – 76 с.
34. В МВС України відбувся брифінг з нагоди відзначення Дня дільничного інспектора міліції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mvsinfo.gov.ua/official/2005/06/061805_1.html. – Заголовок з екрана.

35. В Украине продолжается бэби-бум [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ura-inform.com/society/2008/10/21/bebibum/>. – Загл. с экрана.

36. В Украину вернутся 200 тысяч мигрантов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.sostav.ua/news/2008/12/18/2/16588/>. – Загл. с экрана.

37. Валуйська, М. Ю. Кримінологічне вчення про особу злочинця – основа ефективності попередження злочинності на індивідуальному рівні [Текст] / М. Ю. Валуйська // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2006. – Вип. 81. – С. 136–143.

38. Василевич, В. В. Боротьба з озброєними формами організованої злочинності корисливо-насильницького спрямування [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. В. Василевич. – К., 1998. – 18 с.

39. Ведомственная охрана предприятий тормозит развитие рынка частных охранных услуг – считают специалисты [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://proconsulting.com.ua/news/2006/09/18/vedomstvennaja_ohran_5701.html. – Загл. с экрана.

40. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [Текст] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

41. Величко, А. Н. Профилактическая деятельность российского суда посредством участия в правовой пропаганде среди населения [Текст] / А. Н. Величко, С. Н. Шатилович // Рос. судья. – 2008. – № 8. – С. 30–36.

42. Відмивання грошей: кримінально-правова кваліфікація, запобігання злочинності, законодавство та міжнародний досвід [Текст] : навч. посіб. / М. Я. Азаров, Ф. О. Ярошенко, П. В. Мельник, В. Р. Жвалюк. – Ірпінь : Нац. акад. ДПС України, 2004. – 310 с.

43. Владимиров, В. А. Квалификация похищения личного имущества [Текст] / В. А. Владимиров. – М. : Юрид. лит., 1974. – 208 с.

44. Владимиров, В. А. Ответственность за корыстные посягательства на социалистическую собственность [Текст] /

В. А. Владимиров, Ю. И. Ляпунов. – М. : Юрид. лит., 1986. – 224 с.

45. Волков, Б. С. Детерминистическая природа преступного поведения [Текст] / Б. С. Волков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1975. – 110 с.

46. Воронин, Ю. А. Система борьбы с преступностью в США [Текст] / Ю. А. Воронин. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1990. – 100 с.

47. Воронин, Ю. А. Типология личности преступников [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и кримнология; уголовно-исполнительное право» / Ю. А. Воронин. – Свердловск, 1974. – 34 с.

48. Вышибалы долгов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gazeta.24.ua/news/show/id/65008.htm>. – Загл. с экрана.

49. Гаврик, С. Б. Роль та місце громадських організацій у процесі боротьби з відмиванням «брудних» коштів [Текст] / С. Б. Гавриш // Протидія відмиванню «брудних» коштів та фінансуванню тероризму: громадська підтримка та контроль : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 черв. 2003). – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. – С. 63–67.

50. Гаухман, Л. Д. Борьба с насильственными посягательствами [Текст] / Л. Д. Гаухман. – М. : Юрид. лит., 1969. – 120 с.

51. Гаухман, Л. Д. Ответственность за преступления против собственности [Текст] / Л. Д. Гаухман, С. В. Максимов. – 2-е изд., испр. – М. : ЦентрЮрИнфоР, 2001. – 310 с.

52. Гаухман, Л. Д. Проблемы уголовно-правовой борьбы с насильственными преступлениями в СССР [Текст] / Л. Д. Гаухман ; под ред. И. С. Ноя. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1981. – 159 с.

53. Гаухман, Л. Д. Уголовная ответственность за вымогательство [Текст] : лекция / Л. Д. Гаухман. – М. : Моск. ин-т МВД РФ, 1996. – 38 с.

54. Гельфер, М. А. Преступные посягательства против личной собственности граждан [Текст] / М. А. Гельфер. – М. : [Б. и.], 1954. – 60 с.

55. Герасина, Л. Н. Сущность общего понятия «насилие» в социолого-правовой, политологической и конфликтологи-

ческой интерпретации [Текст] / Л. Н. Герасина // Проблемы борьбы с насильницькою злочинністю : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Харків) / редкол. : В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х. : Лествиця Марії, 2001. – С. 119–123.

56. Герцензон, А. А. Введение в советскую криминологию [Текст] / А. А. Герцензон. – М. : Юрид. лит., 1965. – 227 с.

57. Голина, В. В. Криминологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений [Текст] : учеб. пособие / В. В. Голина. – Киев : УМК ВО, 1989. – 72 с.

58. Голина, В. В. О понятии криминологической профилактики преступлений [Текст] / В. В. Голина // Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства : кр. тез. докл. и науч. сообщ. респ. конф. (г. Харьков, 21–23 нояб. 1978 г.). – Харьков : ХЮИ, 1978. – С. 214–216.

59. Голина, В. В. Работа органов внутренних дел, суда и прокуратуры по предупреждению преступности [Текст] : учеб. пособие / В. В. Голина. – Харьков : Юрид. ин-т, 1981. – 77 с.

60. Голина, В. В. Специально-криминологическое предупреждение преступлений (теория и практика) [Текст] : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Голина Владимир Васильевич. – Харьков, 1994. – 569 с.

61. Голина, В. В. Загальне запобігання злочинності як одна з цілей кримінального законодавства (криминологічний підхід) [Текст] / В. В. Голина, Б. М. Головкін // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр.. – Х. : Кроссруд, 2008. – Вип. 16. – С. 49–61.

62. Голина, В. В. Злочинність неповнолітніх з психічними аномаліями: криминологічна характеристика та актуальні проблеми боротьби [Текст] / В. В. Голина, В. П. Смелянов, П. Т. Петрюк // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : Щоріч. бюл. / за заг. ред. А. А. Музики. – К. : КЮІ КНУВС, 2005. – С. 33–40.

63. Голина, В. В. Злочинності – організовану протидію [Текст] / В. В. Голина. – Х. : Рубікон, 1998. – 128 с.

64. Голина, В. В. Криминологічна політика в Україні: деякі теоретико-прикладні проблеми [Текст] / В. В. Голина // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2008. – № 2. – С. 182–190.

65. Голина, В. В. Криминологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і криминологічне дослідження [Текст] : монографія / В. В. Голина. – Х. : Регіон-інформ, 2004. – 212 с.

66. Голина, В. В. Місце організованої злочинності в структурі загальної злочинності (за матеріалами Харківського та Полтавського регіонів) [Текст] / В. В. Голина // Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської областей) : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26–27 квіт. 1999 р.) / редкол. : В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2000. – С. 100–104.

67. Голина, В. В. Попередження злочинності правоохоронними органами [Текст] : навч. посіб. / В. В. Голина. – К. : НМК ВО, 1991. – 92 с.

68. Голина, В. В. Спеціально-криминологічне попередження злочинів (теорія і практика) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право і криминологія; виправно-трудове право» / В. В. Голина. – Х., 1994. – 44 с.

69. Голина, В. Соціальні та психологічні чинники криминологічної віктимізації в Україні [Текст] / В. Голина // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2007. – № 3. – С. 185–193.

70. Головкін, Б. Дослідження смислової сфери особистості корисливо-насильницького злочинця [Текст] / Б. Головкін // Вісн. прокуратури. – 2007. – № 7. – С. 77–84.

71. Головкін, Б. М. Криминологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері / Б. М. Головкін. – Х. : Нове слово, 2004. – 252 с.

72. Головкін, Б. М. Системний підхід до поняття тяжкої корисливо-насильницької злочинності [Текст] / Б. М. Головкін // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Кроссруд, 2007. – Вип. 14. – С. 29–48.

73. Головкін, Б. М. Суспільна небезпечність тяжких та особливо тяжких корисливо-насильницьких злочинів [Текст] / Б. М. Головкін // Юрид. Україна. – 2006. – № 5. – С. 84–89.

74. Гордеева, Н. О. Депопуляція як проблема національної безпеки [Текст] / Н. О. Гордеева, М. Г. Колодяжний // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2001. – Вип. 14. – С. 267–276.

75. Гордин, Г. Рэкет: шесть актуальных вопросов [Текст] / Г. Гордин // Хозяйство и право. – 1989. – № 4. – С. 102–111.
76. Горшенков, А. Контроль над преступностью [Текст] / А. Горшенков // Предупреждение преступности. – 2005. – № 4. – С. 48–50.
77. Гребёнкин, Ф. Б. Уголовно-правовое значение психического насилия в преступлениях против собственности [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Ф. Б. Гребёнкин. – М., 2004. – 26 с.
78. Гривна – в лидерах по девальвации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://obzor.ua/ukraine/10311>. – Загл. с экрана.
79. Гришаев, П. И. Структура полной причины преступности. Классификация причин и условий преступности [Текст] / П. И. Гришаев. – М. : ВЮЗИ, 1984. – 62 с.
80. Гуров, А. И. Мафия: миф или реальность? [Текст] / А. И. Гуров // Хоз-во и право. – 1989. – № 5. – С. 111–120.
81. Дагель, П. С. Причины преступности в СССР и причины индивидуального преступного поведения [Текст] / П. С. Дагель // Проблемы причинности в криминологии и уголовном праве : межвуз. темат. сб. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1983. – 144 с.
82. Дагель, П. С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве [Текст] / П. С. Дагель. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1970. – 132 с.
83. Данильян, О. Г. Деякі проблеми соціального контролю у сфері правового виховання [Текст] / О. Г. Данильян // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 386–397.
84. Даньшин, И. Н. К вопросу о понятии личности преступника [Текст] / И. Н. Даньшин // Проблемы социалистической законности. – Харьков : Харьк. юрид. ин-т, 1980. – Вип. 6. – С. 117–127.
85. Даньшин, И. Н. Криминологическое значение состава преступления [Текст] / И. Н. Даньшин // Роль правовой науки в совершенствовании практической деятельности государственных органов, хозяйственных и общественных

- организаций : сб. тез. докл. и науч. сообщ. – Львов, 1967. – С. 220–221.
86. Даньшин, И. Н. О значении мотива преступлений при изучении и предупреждении преступлений [Текст] / И. Н. Даньшин // Вопросы борьбы с преступностью. – 1969. – Вып. 10. – С. 65–70.
87. Даньшин, И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии : монография [Текст] / И. Н. Даньшин. – Харьков : Прапор, 2005. – 224 с.
88. Даньшин, И. Н. Преступность: понятие и общая характеристика, причины и условия [Текст] : учеб. пособие / И. Н. Даньшин. – Киев : УМК ВО, 1988. – 88 с.
89. Даньшин, И. М. Латентна злочинність: поняття, причини, негативні наслідки [Текст] / І. М. Даньшин // Вісн. ун-ту внутр. справ. – 2000. – Вип. 10. – С. 29–34.
90. Даньшин, И. М. Проблемы детермінації злочинності [Текст] / І. М. Даньшин // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1994. – № 2. – С. 115–123.
91. Даньшин, И. М. Ранняя профилактика правонарушений [Текст] / І. М. Даньшин // Рад. право. – 1976. – № 3. – С. 73–78.
92. Даньшин, И. М. Усталені форми злочинності (кримінологічний нарис) [Текст] / І. М. Даньшин. – Х. : Акта, 2002. – 110 с.
93. Даньшин, И. М. Організована злочинність (поняття, кримінологічна характеристика, чинники, шляхи протидії) [Текст] / І. М. Даньшин // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1998. – № 1. – С. 100–110.
94. Дворкин, А. Квалификация вымогательства и сопряженных с ним преступлений [Текст] / А. Дворкин, К. Чернова // Законность. – 1994. – № 12. – С. 8–13.
95. Дергач, Л. Криміналістична характеристика вимагань, вчинених організованими злочинними групами [Текст] / Л. Дергач // Юрид. Україна. – 2007. – № 9. – С. 83–85.
96. Деякі питання боротьби з організованою злочинністю в США та окремих європейських країнах [Текст] / В. В. Афанасьєв, М. В. Буроменський, О. Ю. Шостко та ін. // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. ІВПЗ АПрН України. – Х. : Право, 2000. – Вип. 4. – С. 95–121.
97. Джужа, О. Джерела кримінологічної інформації про стан злочинності в Україні [Текст] / О. Джужа,

Д. Голосніченко, А. Кирилюк // Право України. – 2003. – № 12. – С. 65–70.

98. Джужа, О. М. Кримінологія : спеціалізований курс лекцій зі схемами : Загальна та Особлива частини [Текст] : навч. посіб. / О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєв, В. В. Василевич. – К. : Атіка, 2001. – 368 с.

99. Дмитриев, О. В. Криминологическая и уголовно-правовая характеристика вымогательства (по материалам Западно-Сибирского региона) [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / О. В. Дмитриев. – Екатеринбург, 1994. – 25 с.

100. Довідка про чисельність осіб, які відбувають покарання в установах кримінально-виконавчої служби України станом на 01.01.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/punish/control/uk/publish/article?art_id=59402&cat_id=45687. – Заголовок з екрана.

101. Долгова, А. И. Взаимодействие и причинность в криминологии [Текст] / А. И. Долгова // Вопросы борьбы с преступностью. – 1981. – Вып. 34. – М. : Юрид. лит., – С. 8–17.

102. Долгова, А. И. Изучение личности преступника [Текст] / А. И. Долгова // Сов. государство и право. – 1978. – № 6. – С. 79–84.

103. Долгова, А. И. Криминология [Текст] / А. И. Долгова. – М. : НОРМА (Изд. группа НОРМА-ИНФРА•М), 2002. – 272 с.

104. Долгова, А. И. Преступность, её организованность и криминальное общество [Текст] / А. И. Долгова. – М. : Рос. криминол. ассоц., 2003. – 572 с.

105. Дрёмин, В. Н. Организованная преступность и криминальная культура: механизмы взаимодействия [Текст] / В. Н. Дрёмин // Криминогенная ситуация на юге Украины: особенности и проблемы сдерживания : сб. науч. ст. / под ред. М. Ф. Орзиха, В. Н. Дрёмина. – Одесса : Фенікс, 2003. – С. 78–87.

106. Дриль, Д. А. Уголовная социология (Фрагменты работ разных лет) [Текст] / Д. А. Дриль // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2002. – № 4. – С. 32–39.

107. Дьоменко, С. В. Вимагання: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз [Текст] : автореф. дис. на здобут-

тя наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / С. В. Дьоменко. – К., 2006. – 19 с.

108. Дьоменко, С. В. Вимагання: кримінально-правовий та криминологічний аналіз [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Дьоменко Сергій Васильович. – К., 2006. – 238 с.

109. Дьоменко, С. В. Вимагательство як особлива форма злочинної діяльності [Текст] / С. В. Дьоменко // Становлення правової держави в Україні: проблеми та шляхи вдосконалення правового регулювання. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2001. – С. 92–95.

110. Дьоменко, С. Криминологічна характеристика вимагання. Аналіз даних про особистість злочинця [Текст] / С. Дьоменко // Підприємництво, госп-во і право. – 2004. – № 10. – С. 25–28.

111. Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2001 року / Упр. оператив. інформації МВС України. – К., 2002.

112. Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2002 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2003.

113. Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2003 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2004.

114. Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2004 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2005.

115. Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2005 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2006.

116. Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2006 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2007.

117. Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2007 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2008.

118. Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2008 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2009.

119. Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 12 місяців 2009 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2010.
120. Експрес-інформація про стан злочинності на території України за 3 місяці 2010 року / Департамент інформ. технологій МВС України. – К., 2010.
121. Елец, Е. А. Уголовно-правовые и криминологические аспекты вымогательства (по материалам Северо-Кавказского региона) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Елец Елена Анатольевна. – Краснодар, 2000. – 183 с.
122. Елисеев, С. А. Общеуголовные корыстные преступления: криминологическая характеристика, уголовная ответственность [Текст] : учеб. пособие / С. А. Елисеев, Л. М. Прокументов. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1991. – 122 с.
123. Емельянов, В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование [Текст] / В. П. Емельянов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 291 с.
124. Ефективне запобігання злочинності: в ногу з новітніми досягненнями [Електронний ресурс] : Десятий Конгрес ООН із запобігання злочинності і поведженню з правопорушниками. – Режим доступу : https://www.asc41.com/Russian/10R%20Desyatij%20Kongress/A_CONF187_7.pdf. – Заголовок з екрана.
125. Жалинский, А. Э. Специальное предупреждение преступлений в СССР (вопросы теории) [Текст] / А. Э. Жалинский. – Львов : Вища шк. : Изд-во при Львов. ун-те, 1976. – 193 с.
126. Жижиленко, А. А. Имущественные преступления [Текст] / А. А. Жижиленко. – Л. : Наука и школа, 1925. – 226 с.
127. Жижиленко, А. А. Преступность и её факторы [Текст] / А. А. Жижиленко. – Петербург : Мир знаний, 1922. – 67 с.
128. Жуков, А. М. Предупредительная деятельность следователя по уголовному делу [Текст] / А. М. Жуков. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1990. – 104 с.
129. Журавель, В. А. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом [Текст] :

- наук.-практ. посіб. / В. А. Журавель. – Х. : Одиссей, 2005. – 312 с.
130. Журавель, В. Слідча профілактика: сучасний стан і шляхи вдосконалення [Текст] / В. Журавель, А. Волобуєв // Вісн. Акад. прав. наук. України. – 2006. – № 1. – С. 155–164.
131. Закалюк, А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика [Текст] : у 3 кн. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української криминологічної науки / А. П. Закалюк. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2007. – 424 с.
132. Закалюк, А. П. Социальная и юридическая характеристика общественного воздействия в сфере предупреждения преступности [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.07 «Криминология» / А. П. Закалюк. – Киев, 1973. – 20 с.
133. Зацепин, М. Н. Безопасность предпринимательства: криминологические проблемы [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / М. Н. Зацепин. – Екатеринбург, 1996. – 36 с.
134. Зеленецкий, В. С. Предупреждение преступлений следователем [Текст] / В. С. Зеленецкий. – Харьков : Вища шк., 1975. – 172 с.
135. Зелинский, А. Ф. Криминальная психология [Текст] / А. Ф. Зелинский. – Киев : Юринком Интер, 1990. – 240 с.
136. Зелинский, А. Ф. О криминологической классификации преступлений [Текст] / А. Ф. Зелинский // Проблемы соц. законности на совр. этапе коммунист. строительства : краткие тез. докладов и науч. сообщений республ. науч. конф. (г. Харьков, 21–23 нояб. 1978 г.). – Харьков : Хар. юрид. ин-т., 1978. – С. 210–212.
137. Зелінський, А. Ф. Детермінація злочину [Текст] : навч. посіб. / А. Ф. Зелінський, Л. П. Оніка. – Х. : УкрЮА, 1994. – 52 с.
138. Зелінський, А. Ф. Криминологія [Текст] : навч. посіб. / А. Ф. Зелінський. – Х. : Рубікон, 2000. – 240 с.
139. Зудин, В. Ф. Социальная профилактика преступлений (криминологические и криминалистические проблемы) [Текст] / В. Ф. Зудин. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1983. – 188 с.

140. Иванов, Н. Уголовная ответственность за вымогательство [Текст] / Н. Иванов // Сов. юстиция. – 1989. – № 10. – С. 27–28.

141. Иванова, В. В. Преступное насилие [Текст] : учеб. пособие для вузов / В. В. Иванова. – М. : ЮИ МВД РФ : Кн. мир, 2002. – 83 с.

142. Игошев, К. Е. Введение в курс профилактики правонарушений [Текст] : учеб. пособие / К. Е. Игошев, В. С. Устинов. – Горький : Горьк. ВШ МВД СССР, 1977. – 93 с.

143. Игошев, К. Е. Личность преступника и мотивация преступного поведения (на материалах криминологических исследований несовершеннолетних и молодежи в возрасте 18–25 лет) [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук : 12.00.07 «Криминология» / К. Е. Игошев. – Свердловск, 1975. – 44 с.

144. Игошев, К. Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения [Текст] / К. Е. Игошев. – Горький : Горьк. ВШ МВД СССР, 1974. – 168 с.

145. Ігнатів, О. Кримінальне насильство: окремі питання [Текст] / О. Ігнатів // Право України. – 2005. – № 3. – С. 67–71.

146. Ільковець, Л. Кваліфікація вимагательства: характерні помилки та їх причини [Текст] / Л. Ільковець, М. Мельник // Рад. право. – 1990. – № 11. – С. 26–30.

147. Казакова, В. А. Вооруженная преступность: криминологические и уголовно-правовые проблемы [Текст] / В. А. Казакова. – М. : Логос, 2003. – 256 с.

148. Казино [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D0%BD%D0%BE>. – Заголовок з екрана.

149. Каиржанов, Е. И. Понятие, структура и виды профилактики преступлений [Текст] : лекция / Е. И. Каиржанов. – Караганда : Караганд. ВШ МВД СССР, 1986. – 73 с.

150. Калиновська А. Злочинці, які майже десять років наганяли жах на лучан, і досі гуляють на волі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.police.gov.ua/event/2005/04/balabeniki.php>. – Заголовок з екрана.

151. Кальман, А. Г. Криминологическая характеристика, детерминация и предупреждение изнасилований [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук :

12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / А. Г. Кальман. – Харьков, 1986. – 23 с.

152. Кальман, А. Г. Понятийный аппарат современной криминологии : терминолог. слов. [Текст] / А. Г. Кальман, И. А. Христинич ; под общ. ред. В. В. Голины. – Харьков : Гимназия, 2005. – 272 с.

153. Кальман, О. Г. Стан злочинності в Україні і деякі проблеми реформування правоохоронних органів [Текст] / О. Г. Кальман // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. ІВПЗ АПрН України. – Х. : Кроссруд, 2006. – Вип. 12. – С. 35–41.

154. Карпец, И. И. Преступность: иллюзии и реальность [Текст] / И. И. Карпец. – М. : Рос. право, 1992. – 432 с.

155. Киндиоров, К. А. Проблемы объекта вымогательства на современном этапе [Текст] / К. А. Киндиоров // Вісн. Луган. ін-ту внутр. справ МВС України : Спец. вип. : у 4 ч. – Ч. 3. – Луганськ : Ін-т внутр. справ МВС України, 1999. – С. 104–109.

156. Ключев О. М. Сутність та загальна характеристика профілактичної діяльності на місцевому рівні [Електронний ресурс] / О. М. Ключев // Форум права. – 2006. – № 2. – С. 76–79. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2006-2/06komnmr.pdf>. – Заголовок з екрана.

157. Ключев, О. Розмежування запобіжної і профілактичної діяльності органів внутрішніх справ [Текст] / О. Ключев // Право України. – 2005. – № 3. – С. 98–100.

158. Ковалёв, А. Г. Психологические основы исправления правонарушителя [Текст] / А. Г. Ковалёв. – М. : Юрид. лит., 1968. – 136 с.

159. Колодяжний, М. Г. Вимагання, поєднане з насильством: деякі питання латентності [Текст] / М. Г. Колодяжний // Проблеми боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали VI міжвуз. наук. студент. конф. з криминології (м. Харків, 27 листоп. 2007 р.) / за заг. ред. В. В. Голини. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – С. 41–43.

160. Колодяжний, М. Г. Деякі криминологічні риси вимагання, поєданого з насильством [Текст] / М. Г. Колодяжний // Теоретичні та практичні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали V міжвуз. наук. конф. з криминології (м. Харків, 27 листоп. 2006 р.) / за заг. ред. В. В. Голини,

В. Ф. Оболенцева. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. – С. 83–85.

161. Колодяжний, М. Г. Деякі питання віктимності потерпілих від насильницьких форм вимагання [Текст] / М. Г. Колодяжний // Кримінологічна політика в Україні: теоретичні та прикладні проблеми запобігання злочинності : матеріали VII міжвуз. наук. конф. з кримінології (м. Харків, 27 листоп. 2008 р.) / за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – С. 139–141.

162. Колодяжний, М. Г. До проблеми удосконалення комплексних програм запобігання злочинності в Україні [Текст] / М. Г. Колодяжний // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 24 квіт. 2009 р.) / Донец. юрид. ін-т ЛДУВС. – Донецьк : Норд Комп'ютер, 2009. – С. 196–198.

163. Колодяжний, М. Г. Кримінологічна характеристика вимагань, поєднаних з насильством [Текст] / М. Г. Колодяжний // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – № 16. – С. 70–78.

164. Колодяжний, М. Г. Кримінологічно-правова характеристика насильницьких форм вимагання [Текст] / М. Г. Колодяжний // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Кроссруд, 2008. – Вип. 15. – С. 291–302.

165. Колодяжний, М. Г. Особливості кримінологічної характеристики особи насильницького вимагача [Текст] / М. Г. Колодяжний // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Кроссруд, 2008. – Вип. 16. – С. 262–271.

166. Колодяжний, М. Г. Питання кримінологічної характеристики вимагання, передбаченого ч. 3 ст. 189 КК України [Текст] / М. Г. Колодяжний // Сучасні проблеми юридичної науки: стан і перспективи розвитку : тези доп. та наук. повідомл. учасн. наук. конф. молодих учених та здобувачів / за ред. М. І. Панова. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2005. – С. 165–167.

167. Колодяжний, М. Г. Типологізація вимагачів – засада ефективної боротьби з вимаганнями [Текст] / М. Г. Колодяжний // Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф. (м. Харків, 15 трав. 2008 р.) / ред. кол.: В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2008. – С. 275–278.

168. Колодяжний, М. Г. Удосконалення якості правового аспекту запобігання насильницьким вимаганням в Україні [Текст] / М. Г. Колодяжний // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф. (м. Харків, 15 трав. 2009 р.) / ред. кол. : В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2009. – С. 147–150.

169. Колодяжний, М. Г. Щодо питання про детермінанти насильницьких вимагань в Україні [Текст] / М. Г. Колодяжний // Наука – 2009 : теоретичні та прикладні дослідження : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 23-24 квіт. 2009 р.). – Черкаси : СУЕМ, 2009. – С. 98–99.

170. Колодяжний, М. Г. Детермінаційний комплекс насильницьких вимагань [Текст] / М. Г. Колодяжний // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць ІВПЗ АПрН України. – Х. : Кроссруд, 2009. – Вип. 17. – С. 301–311.

171. Колодяжний, М. Г. Запобігання вимаганням, поєднаним з фізичним насильством [Текст] / М. Г. Колодяжний // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2009. – № 3. – С. 231–238.

172. Конев, А. А. Преступность и проблема измерения её реального состояния [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А. А. Конев. – М., 1993. – 36 с.

173. Коноваленко, О. Корисливо-насильницькі злочини проти власності: їх кількісно-якісний аналіз [Текст] / О. Коноваленко // Право України. – 2006. – № 2. – С. 70–72.

174. Коноваленко, О. Особа злочинця корисливо-насильницької спрямованості: кримінологічна характеристика і типологія [Текст] / О. Коноваленко // Право України. – 2006. – № 4. – С. 75–77.

175. Коноваленко, О. Рівень і тенденції корисливо-насильницьких злочинів проти приватної власності [Текст] / О. Коноваленко // Право України. – 2007. – № 2. – С. 78–82.

176. Конституція України [Текст] // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

177. Коржанский, Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны [Текст] / Н. И. Коржанский. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – 248 с.

178. Корнієнко, М. В. Організована злочинність в Україні: сучасний стан, кримінологічна характеристика, заходи протидії [Текст] / М. В. Корнієнко. – К. : Фонд Юрнауки, 2004. – 300 с.

179. Корупція : погрози і тенденції в ХХІ сторіччі, Семінар-практикум за темою стратегій й найефективніших методів запобігання злочинності, зокрема стосовно злочинності в містах та молоді, що становить групу ризику [Електронний ресурс] : Одинадцятий Конгрес ООН із запобігання злочинності та кримінальному правосуддю. – Режим доступу : http://www.un.org/russian/events/11thcongress/a_conf203_18.pdf. – Заголовок з екрана.

180. Корягина, О. В. Уголовно-правовая и криминалогическая характеристика вымогательства [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Корягина Ольга Валентиновна. – Иваново, 1998. – 253 с.

181. Косалс, Л. Я. Становление институтов теневой экономики в постсоветской России [Текст] / Л. Я. Косалс, Р. В. Рыбкина // Социс. – 2002. – № 4. – С. 13–20.

182. Косошовський А. Правопорядок треба захищати разом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mvsinfo.gov.ua/events/2007/12/181207_6.html. – Заголовок з екрана.

183. Костенко, А. Н. Социопатическая личность в криминалогическом контексте [Текст] / А. Н. Костенко // Рос. криминал. взгляд. – 2007. – № 1. – С. 140–143.

184. Костров, Г. К. Спорные вопросы квалификации вымогательства [Текст] / Г. К. Костров, Г. Г. Хадисов // Правовое регулирование социалистических общественных отношений. – Махачкала, 1983. – С. 124–141.

185. Котеляк, В. Е. Кримінально-правова характеристика агресивної корисливо-насильницької злочинності [Текст] / В. Е. Котеляк // Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2006. – № 1 (26). – С. 219–226.

186. Криминалогия [Текст] : учебник / под ред. В. Д. Малкова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юстицинформ, 2006. – 528 с.

187. Криминалогия [Текст] : учебник / под ред. В. Н. Бурлакова, Н. М. Кропачёва. – СПб. : Питер, 2002. – 432 с.

188. Криминалогия [Текст] : учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – М. : Юристъ, 1995. – 512 с.

189. Криминалогия [Текст] : учебник / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 415 с.

190. Криминалогия и профилактика преступлений [Текст] : учебник / под ред. А. И. Алексеева. – М. : МВШМ МВД СССР, 1989. – 431 с.

191. Кримінальне право України. Загальна частина [Текст] : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 3-тє вид., переробл. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.

192. Кримінальний кодекс України [Текст] : наук.-практ. комент. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Вид. 3-тє, переробл. та допов. – Х. : Одиссей, 2006. – 1184 с.

193. Кримінологічна віктимологія [Текст] : навч. посіб. / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, В. В. Василевич та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Атіка, 2006. – 352 с.

194. Кримінологічна віктимологія [Текст] : навч. посіб. / Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа, В. В. Василевич та ін. ; за заг. ред. проф. О. М. Джужі. – К. : Атіка, 2006. – 352 с.

195. Кримінологічна характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються неповнолітніми [Текст] : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. – Х. : Кроссруд, 2007. – 156 с.

196. Кримінологічна характеристика та детермінація насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються неповнолітніми [Текст] / В. В. Голіна, В. П. Ємельянов, С. Ю. Лукашевич та ін. // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць. – Х. : Кроссруд, 2007. – Вип. 13. – С. 3–38.

197. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження [Текст] : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни та В. П. Ємельянова. – Х. : Право, 2006. – 292 с.

198. Кримінологія : Загальна та Особлива частини [Текст] : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2009. – 288 с.
199. Кримінологія [Текст] : підручник / за заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
200. Кудрявцев, В. Н. Правовое поведение: норма и патология [Текст] / В. Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1982. – 287 с.
201. Кудрявцев, В. Н. Причинность в криминологии (о структуре индивидуального преступного поведения) [Текст] / В. Н. Кудрявцев. – М. : Юрид. лит., 1968. – 176 с.
202. Кудрявцев, В. Н. Причинность и детерминизм в криминологии [Текст] / В. Н. Кудрявцев // Проблемы причинности в криминологии и уголовном праве : межвуз. темат. сб. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1983. – С. 4–10.
203. Кудрявцев, В. Н. Причины правонарушений [Текст] : монография / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1976. – 287 с.
204. Кудрявцев, В. Н. Стратегии борьбы с преступностью в России [Текст] / В. Н. Кудрявцев // Организованная преступность, терроризм и коррупция : Исследование, обзоры, законодательство, статистика, информация : криминол. ежекв. альм. – М. : Юристъ, 2003. – Вып. 4. – С. 116–121.
205. Кудрявцев, В. Н. О криминологической классификации преступлений [Текст] / В. Н. Кудрявцев, В. В. Лунеев // Государство и право. – 2005. – № 6. – С. 54–66.
206. Кузнецова, Н. Ф. Контроль над легализацией преступных доходов в США [Текст] / Н. Ф. Кузнецова, С. К. Багаудинова // Вестн. Моск. ун-та. Серия 11, Право. – 1997. – № 6. – С. 39–51.
207. Кузнецова, Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации [Текст] / Н. Ф. Кузнецова ; под ред. В. Н. Кудрявцева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 208 с.
208. Кулик, А. Г. Субъекты социальной профилактики преступлений, их функции и взаимодействие (по материалам Украинской ССР) [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / А. Г. Кулик. – Киев, 1987. – 20 с.
209. Кундеус, В. Г. Кримінально-правова характеристика викрадення [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

- канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / В. Г. Кундеус. – Х., 2004. – 19 с.
210. Курс лекций по криминологии [Текст] / под ред. И. Н. Даньшина (Общая часть) и В. В. Голины (Особенная часть). – Харьков : Одиссей, 2006. – 280 с.
211. Курс уголовного права [Текст] : учебник : в 5 т. – Т. 3 : Особенная часть / под ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комиссарова. – М. : Зерцало-М, 2002. – 428 с.
212. Куц, В. Відповідальність за вимагательство [Текст] / В. Куц // Рад. право. – 1986. – № 3. – С. 33–36.
213. Куц, В. Н. О криминализации рэкета [Текст] / В. Н. Куц // Проблемы соц. законности. – 1991. – Вып. 26. – С. 65–68.
214. Куц, В. Н. О непосредственном объекте вымогательства [Текст] / В. Н. Куц // Проблемы соц. законности. – 1986. – Вып. 17. – С. 113–116.
215. Лейкина, Н. С. Личность преступника и уголовная ответственность [Текст] / Н. С. Лейкина. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. – 130 с.
216. Лист Департаменту інформаційних технологій МВС України № 16/1К-3250 від 16.08.2007 р.
217. Лист Державної судової адміністрації України № 14-6162/07 від 28.09.2007 р.
218. Лист Регіонального відділу Державного комітету фінансового моніторингу України в Харківській області від 30.03.2009 р. № 191/1200-0021.
219. Литвак, О. Загальнотеоретичні підвалини спеціально-криминологічного запобігання злочинності [Текст] / О. Литвак // Право України. – 2001. – № 5. – С. 97–103.
220. Литвак, О. Злочинність, її причини та профілактика [Текст] / О. Литвак. – К. : Україна, 1997. – 167 с.
221. Литвак, О. Латентна злочинність: деякі аспекти [Текст] / О. Литвак // Право України. – 2003. – № 12. – С. 63–64.
222. Литвак, О. М. Держава і злочинність [Текст] : монографія / О. М. Литвак. – К. : Атіка, 2004. – 304 с.
223. Литвак, О. М. Державний контроль за злочинністю (криминологічний аспект) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне

право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. М. Литвак. – Х., 2002. – 39 с.

224. Литвак, О. Про профілактику злочинності [Текст] / О. Литвак // Право України. – 1997. – № 11. – С. 11–14.

225. Литвинов, В. И. Корыстные посягательства на личную собственность и их предупреждение [Текст] / В. И. Литвинов. – Минск : Университетское, 1989. – 271 с.

226. Литвинов, О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні [Текст] : монографія / О. М. Литвинов. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – 446 с.

227. Личность преступника (уголовно-правовое и криминалогическое исследование) [Текст] / науч. ред. Б. С. Волков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1972. – 187 с.

228. Личность преступника [Текст] / под ред. В. Н. Кудрявцева, Н. С. Лейкиной, Г. М. Миньковского и др. – М. : Юрид. лит., 1975. – 272 с.

229. Ломброзо, Ч. Преступление. Новейшие успехи науки о преступнике. Анархисты [Текст] / Ч. Ломброзо ; сост. и предисл. В. С. Овчинского. – М. : ИНФРА-М, 2004. – 320 с.

230. Лотохова, Д. А. Страх перед злочинністю: напрямки зарубіжних досліджень [Текст] / Д. А. Лотохова // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2006. – Вип. 35. – С. 217–221.

231. Лукаш, А. С. Згвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та попередження [Текст] : монографія / А. С. Лукаш ; за ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2008. – 256 с.

232. Лукашевич, С. Ю. Кримінологічна характеристика злочинності в місцях позбавлення волі [Текст] / С. Ю. Лукашевич // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2000. – Вип. 44. – С. 174–180.

233. Лукашевич, С. Ю. Проблема визначення причин та умов злочинності у кримінології [Текст] / С. Ю. Лукашевич // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. – Вип. 90. – С. 153–157.

234. Лунеев, В. В. Мотивация преступного поведения [Текст] / В. В. Лунеев. – М. : Наука, 1991. – 383 с.

235. Лунеев, В. В. Правовое регулирование общественных отношений – важный фактор предупреждения организованной и коррупционной преступности [Текст] : (тез. докл.) / В. В. Лунеев // Государство и право. – 2001. – № 5. – С. 106–112.

236. Лунеев, В. В. Преступность XX века. Мировой криминалогический анализ [Текст] / В. В. Лунеев. – М. : НОРМА, 1997. – 497 с.

237. Лысенко, В. В. Расследование вымогательств [Текст] / В. В. Лысенко. – Харьков : Ун-т внутр. дел, 1996. – 156 с.

238. Ляпунов, Ю. Ответственность за вымогательство [Текст] / Ю. Ляпунов // Законность. – 1997. – № 4. – С. 4–10.

239. Маликов, А. Н. Некоторые вопросы насильственно-корыстной преступности, её причины и меры по предупреждению [Текст] / А. Н. Маликов, Р. Н. Хатыпов // Следователь. – 2004. – № 5. – С. 39–42.

240. Мартекс, Ф. Роль комиссий по борьбе с преступностью в борьбе с организованной преступностью [Текст] / Ф. Мартекс // Изучение организованной преступности. – М. : Олимп, 1997. – С. 132–141.

241. Мартин, В. «Дитячі пустощі» представників серйозних структур. В Ужгороді під час вимагання грошей затримано співробітників трьох силових відомств [Текст] / В. Мартин // Дзеркало тижня. – 2006. – 15–21 квіт. (№ 14). – С. 5.

242. Матышевский, П. С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления [Текст] / П. С. Матышевский. – Киев : Юринком, 1996. – 240 с.

243. Медведько, О. Із виступу на розширеному засіданні колегії Генеральної прокуратури України 19 березня 2009 р. [Текст] / О. Медведько // Вісн. прокуратури. – 2009. – № 3. – С. 3–5.

244. Медицький, І. Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави [Текст] / І. Б. Медицький. – Івано-Франківськ : Юрид. ін-т Прикарпат. нац. ун-ту, 2007. – 222 с.

245. Мельник, Н. И. Уголовная ответственность за вымогательство личного имущества граждан (по материалам Украины) [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминало-

гия; исправительно-трудовое право» / Н. И. Мельник. – Киев, 1991. – 24 с.

246. Мельник, Н. Рэкет – это не просто вымогательство [Текст] / Н. Мельник // Предпринимательство, хоз-во и право. – 1996. – № 11. – С. 10–12.

247. Мельник, Н. Что такое рэкет? [Текст] / Н. Мельник // Закон і бізнес. – 1993. – № 44. – С. 33.

248. Мельник, О. В. Прокурорський нагляд за правильністю кримінально-правової кваліфікації вимагання [Текст] / О. В. Мельник // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2002. – Вип. 18. – С. 104–109.

249. Мельничок, В. М. Розслідування вимагательства в сучасних умовах [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В. М. Мельничок. – К., 1998. – 21 с.

250. Милуков, С. Ф. Уголовно-правовое значение криминологической характеристики преступника [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / С. Ф. Милуков. – М., 1980. – 22 с.

251. Миненок, М. Г. Типология корыстных преступников [Текст] / М. Г. Миненок // Правоведение. – 1991. – № 1. – С. 90–93.

252. Минская, В. С. Вопросы квалификации вымогательства [Текст] / В. С. Минская // Государство и право. – 1995. – № 1. – С. 99–106.

253. Михайлов, А. И. Деятельность следователя по предупреждению преступлений [Текст] / А. И. Михайлов. – М. : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1976. – 98 с.

254. Міллер, А. Що таке причини та умови злочинів? [Текст] / А. Міллер // Право України. – 2001. – № 5. – С. 89–92.

255. Мойсеева, О. Віктимність неповнолітніх як психолого-правова проблема [Текст] / О. Мойсеева // Право України. – 2000. – № 7. – С. 99–100, 116.

256. Монтеस्कье, Ш. О духе законов или об отношениях, в которых законы должны находиться к устройству каждого правления к нравам, климату, религии, торговли и т. д.

[Текст] / Ш. Монтеस्कье ; под ред. А. Г. Горнфельда. – СПб. : Изд. Л. Ф. Пантелеева, 1900. – 685 с.

257. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [Текст] : у 3 кн. – Кн. 2 / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка. – К. : ФОРУМ, 2005. – 673 с.

258. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України [Текст] / відп. ред. С. С. Яценко. – 4-те вид., переробл. та допов. – К. : А.С.К., 2005. – 848 с.

259. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року [Текст] / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Каннон : А.С.К., 2001. – 1104 с.

260. Наши миллиардеры – самые богатые [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pk.kiev.ua/country/2008/06/13/084548.html>. – Загл. с экрана.

261. Негодченко, В. О. Діяльність органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів у сучасних умовах [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / В. О. Негодченко. – Х., 2003. – 20 с.

262. Никифоров, Б. С. Уголовно-правовая охрана личной собственности в СССР [Текст] / Б. С. Никифоров. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – 158 с.

263. Нікітін, Ю. Криминологічно-концептуальна модель запобігання злочинності в сучасному суспільстві [Текст] / Ю. Нікітін // Юрид. Україна. – 2008. – № 9. – С. 95–99.

264. Оболенцев, В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження [Текст] / В. Ф. Оболенцев. – Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. – 128 с.

265. Оболенцев, В. Ф. Новий метод у вивченні латентної злочинності [Текст] / В. Ф. Оболенцев // Проблеми законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2003. – Вип. 58. – С. 102–106.

266. Одинокова, Г. Рэкету платит почти каждый второй бизнесмен [Текст] / Г. Одинокова // Преступление и наказание. – 1994. – № 2. – С. 12–14.

267. Ожегов, С. И. Словарь русского языка : 70000 слов [Текст] / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1991. – 917 с.

268. Организованная преступность и финансирование терроризма в Северной Ирландии [Текст] // ИБ Борьба с преступностью за рубежом. – 2004. – № 2. – С. 3–11.
269. Панов, Н. И. Квалификация насильственных преступлений [Текст] : учеб. пособие / Н. И. Панов. – Харьков : Юрид. ин-т, 1986. – 54 с.
270. Панов, Н. И. Уголовно-правовое значение способа совершения преступления [Текст] : учеб. пособие / Н. И. Панов. – Харьков : Харьк. юрид. ин-т, 1984. – 112 с.
271. Перов, И. Ф. Уголовно-правовые и криминологические вопросы борьбы с вымогательством [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Перов Иван Федорович. – М., 1999. – 214 с.
272. Петин, В. Г. Криминологические аспекты механизма преступного насилия [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В. Г. Петин. – Екатеринбург, 2002. – 26 с.
273. Петров, В. В. Насильственно-корыстная преступность организованных групп: тенденции, причины и условия, меры противодействия [Текст] / В. В. Петров // 36. наук. пр. Харьк. центру вивч. орг. злочинності. – Х. : Харьк. Центр вивч. орг. злочинності при Нац. юрид. акад. України, 2000. – Вип. 1. – С. 248–273.
274. Полубинский, В. И. Поведение жертвы [Текст] / В. И. Полубинский // Человек и закон. – 2001. – № 3. – С. 34–40.
275. Попович, В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки [Текст] : монографія / В. М. Попович. – Ірпінь : Акад. держ. подат. служби України, 2001. – 524 с.
276. Послання Президента України Віктора Ющенка до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України. 2008 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/9941.html>. – Заголовок з екрана.
277. Послання Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір: концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://](http://www.president.gov.ua/news/9941.html)

- www.ukraine-eu.mfa.gov.ua/eu/ua/publication/content/1995.htm – Заголовок з екрана.
278. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) [Текст] / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. – Х. : Кроссроуд, 2008. – 364 с.
279. Правова система України: історія, стан та перспективи [Текст] : у 5 т. – Т. 5 : Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. – Х. : Право, 2008. – 840 с.
280. Працівники спецпідрозділу БОЗ затримали здиригів, які вимагали за життя керівника ювелірного підприємства 2 млн. доларів або 50 кг золота [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.poshuk.mvs.ua>. – Заголовок з екрана.
281. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі [Текст] : Закон України від 01.12.1994 р. № 264/94-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 52. – Ст. 455.
282. Про видавничу справу [Текст] : Закон України від 05.06.1997 р. № 318/97-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 32. – Ст. 206.
283. Про внесення змін до деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення [Текст] : Закон України від 25.12.2008 р. № 799-VI // Офіц. вісн. України. – 2009. – № 1. – Ст. 9.
284. Про внесення змін до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР [Текст] : Указ Президії Верхов. Ради УРСР від 06.03.1989 р. № 7226-11 // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1989. – № 12. – Ст. 96.
285. Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України [Текст] : Закон України від 20.11.1996 р. № 530/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – № 4. – Ст. 21.
286. Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу Української РСР [Текст] : Указ Президії Верхов. Ради УРСР від 12.01.1983 р. № 4571-10 // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1983. – № 4. – Ст. 50.
287. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України [Текст] :

Закон України від 23.03.2000 р. № 1602-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 25. – Ст. 195.

288. Про державну допомогу сім'ям з дітьми [Текст] : Закон України від 21.11.1992 р. № 2811-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 5. – Ст. 21.

289. Про Державну програму приватизації на 2007–2009 роки [Електронний ресурс] : проект Закону України. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1066.2376.0>. – Заголовок з екрана.

290. Про додаткові заходи щодо поліпшення діяльності служби дільничних інспекторів міліції [Текст] : Указ Президента України від 12.01.2004 р. № 27/2004 // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 2. – Ст. 32.

291. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні [Текст] : Закон України від 16.11.1992 р. № 2782 – XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 1. – Ст. 1.

292. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві [Текст] : Закон України від 23.12.1993 р. № 3782-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.

293. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [Текст] : Закон України від 13.01.2005 р. № 2342-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 6. – Ст. 147.

294. Про зайнятість населення [Текст] : Закон України від 01.03.1991 р. № 803-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 14. – Ст. 170.

295. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [Текст] : Закон України від 28.11.2002 р. № 249-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 1. – Ст. 2.

296. Про затвердження Державної програми боротьби зі злочинністю [Текст] : Постанова Верхов. Ради України від 25.06.1993 р. № 3325-XII // Збір. законодавства України. – 2000. – Т. 6-6 (ПВР) 39.

297. Про затвердження Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки [Текст] : постанова Каб. Міністрів України від 20.12.2006 р. № 1767 // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 51. – Ст. 3418.

298. Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України «Український прорив: для людей, а не політиків» [Електронний ресурс] : постанова Каб. Міністрів України від 16.01.2008 р. № 14. – Режим доступу:http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=104231107&cat_id=47292901. – Заголовок з екрана.

299. Про захист суспільної моралі [Текст] : Закон України від 20.11.2003 р. № 1296 – IV // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 52. – Ст. 2736.

300. Про заходи щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні [Текст] : Указ Президента України від 28.10.2005 р. № 1513/2005 // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 44. – Ст. 2763.

301. Про інформацію [Текст] : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657 – XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

302. Про Комплексну програму профілактики злочинності на 2001–2005 роки [Текст] : Указ Президента України від 25.12.2000 р. № 1376/2000 // Офіц. вісн. України. – 2000. – № 52. – Ст. 2258.

303. Про Комплексну цільову програму боротьби зі злочинністю на 1996–2000 роки [Текст] : Указ Президента України від 17.09.1996 р. № 837/96 // Деловая Украина. – 1996. – № 70. – С. 7 ; № 72. – С. 67–111.

304. Про Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів [Текст] : Указ Президента України від 28.12.2004 р. № 1560/2004 // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 52. – Ст. 3435.

305. Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією [Текст] : Указ Президента України від 06.02.2003 р. № 84/2003 // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 6. – Ст. 228.

306. Про оперативно-розшукову діяльність [Текст] : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

307. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей [Текст] : Закон України від 02.06.2005 р. № 2623-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 26. – Ст. 354.

308. Про охорону дитинства [Текст] : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.

309. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих у кримінальному судочинстві [Текст] : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 02.07.2004 р. № 13 // Бюл. законодавства і юрид. практики України. – 2004. – № 12 : Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. – С. 312–322.

310. Про профілактику злочинності [Електронний ресурс] : Проект Закону України. – Режим доступу : http://www.rada.kiev.ua/osmir/tables/11_99/TABL09240002.html. – Заголовок з екрана.

311. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють (Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря) [Текст] : Закон України від 04.02.2004 р. № 1433-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 19. – Ст. 263.

312. Про ратифікацію Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, 1990 рік [Текст] : Закон України від 17.12.1997 р. № 738/97-ВР // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 13. – Ст. 520.

313. Про рекламу [Текст] : Закон України від 03.07.1996 р. № 270/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 39. – Ст. 181.

314. Про серйозні недоліки у здійсненні заходів щодо захисту моральності та утвердження здорового способу життя в суспільстві [Текст] : Указ Президента України від 04.02.2003 р. № 74/2003 // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 7. – Ст. 225.

315. Про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) [Текст] : постанова Каб. Міністрів України і Національного банку України від 28.08.2001 р. № 1124 // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 35. – Ст. 1630.

316. Про соціальні послуги [Текст] : Закон України від 19.06.2003 р. № 966-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358.

317. Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк [Текст] : Закон України від 10.07.2003 р. № 1104-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 6. – Ст. 39.

318. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні [Текст] : Закон України від 05.02.1993 р. № 2998-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 16. – Ст. 167.

319. Про Стратегію подолання бідності [Текст] : Указ Президента України від 15.08.2001 р. № 637/2001 // Уряд. кур'єр. – 2001. – 18 серп. (№ 149).

320. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди [Текст] : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 1.03.1995 р. № 4 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2004. – № 11 : Постанови Пленуму Верховного Суду України із загальних питань судової діяльності та в цивільних справах. – С. 218–228.

321. Про судову практику у справах про злочини проти власності [Текст] : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 06.11.2009 р. № 10 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 12. – С. 9–16.

322. Про схвалення Концепції демографічного розвитку на 2005–2015 роки [Текст] : розпорядження Каб. Міністрів України від 08.10.2004 р. № 724-р // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 41. – Ст. 2719.

323. Про телебачення і радіомовлення [Текст] : Закон України від 21.12.1993 р. № 3759-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.

324. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону [Текст] : Закон України від 22.06.2000 р. № 1835-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 40. – Ст. 338.

325. Проект Концепції гуманітарного розвитку України [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 11.01.2008 р. № 12/2008. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Table/koncsep.htm>. – Заголовок з екрана.

326. Профилактика преступлений [Текст] : учеб. пособие / Ю. Д. Блувштейн, М. И. Зырин, В. В. Романов и др. – Минск : Университетское, 1986. – 287 с.
327. Рассказов, М. Ю. Уголовная ответственность за вымогательство [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Рассказов Михаил Юрьевич. – Ростов-н/Д, 2002. – 161 с.
328. Резник, Г. М. Криминологическая профилактика и социальное планирование [Текст] / Г. М. Резник // Вопросы борьбы с преступностью. – М. : Юрид. лит., 1979. – Вып. 31. – С. 17–30.
329. Резник, Г. М. Личность преступника: правовое и криминологическое содержание [Текст] / Г. М. Резник // Личность преступника и уголовная ответственность : межвуз. науч. сб. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1981. – С. 29–44.
330. Ривман, Д. В. Криминальная виктимология [Текст] / Д. В. Ривман. – СПб. : Питер, 2002. – 304 с.
331. Рішення конференції «Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України» [Текст] // Бизнес и безопасность. – 2001. – № 3. – С. 2.
332. Рэкет: взгляд из прошлого [Текст] / И. Карпенко, О. Ельцов, И. Лавриненко, А. Харченко // Бизнес. – 2003. – 1 сент. (№ 35). – С. 8–25.
333. Салтевский, М. В. Основы методики расследования легализации денежных средств, нажитых незаконно [Текст] : конспект лекции / М. В. Салтевский. – Харьков : ЗНАНИЕ ЛТД, 2000. – 19 с.
334. Самощенко, И. В. Момент окончания вымогательства [Текст] / И. В. Самощенко // Проблемы провадження правових реформ в Україні. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1996. – С. 107–110.
335. Сафонов, В. Н. Организованное вымогательство: уголовно-правовой и криминологический анализ [Текст] : монография / В. Н. Сафонов ; под ред. С. Ф. Милукова ; С.-Петербург. ин-т внешнеэконом. связей, экономики и права; о-во «Знание» Санкт-Петербурга и Ленингр. обл. – СПб. : СПБИНВЭСЭП, 2000. – 239 с.
336. Сафронов, С. Профілактична діяльність слідчого органів внутрішніх справ України [Текст] / С. Сафронов // Право України. – 2002. – № 2. – С. 82–86.

337. Сахаров, А. Б. Об антисоциальных чертах личности преступника [Текст] / А. Б. Сахаров // Сов. государство и право. – 1970. – № 10. – С. 110–116.
338. Сахаров, А. Б. Учение о личности преступника и его значение в профилактической деятельности органов внутренних дел [Текст] : лекция / А. Б. Сахаров. – М. : МВШМ МВД СССР, 1984. – 43 с.
339. Сахаров, А. Личность преступника и типология преступников [Текст] / А. Сахаров // Соц. законность. – 1973. – № 3. – С. 19–24.
340. СБУ накрыла банду «черных коллекторов» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://obozrevatel.com/news/2008/12/9/273426.htm>. – Загл. с экрана.
341. Семикіна, Л. О. Відмежування вимагання як злочину з ознаками тероризування від тероризму [Текст] / Л. О. Семикіна // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – № 16. – С. 111–119.
342. Сенаторов, М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві [Текст] / М. В. Сенаторов ; за наук. ред. В. І. Борисова. – Х. : Право, 2006. – 208 с.
343. Сердюк, Л. В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование [Текст] / Л. В. Сердюк / под ред. С. П. Щербы. – М. : Юрлитинформ, 2002. – 384 с.
344. Сердюк, П. П. Пропаганда насильства і жорстокості як фактор насильницької та організованої злочинності [Текст] / П. П. Сердюк // Криминогенная ситуация на юге Украины: особенности и проблемы сдерживания : сб. науч. статей ; под. ред. М. Ф. Орзиха, В. Н. Дрёмина. – Одесса : Фенікс, 2003. – С. 167–175.
345. Симонов, В. И. Квалификация насильственных посягательств на собственность [Текст] : учеб. пособие / В. И. Симонов, В. Г. Шумихин. – М. : Изд-во Юрид. ин-та МВД РФ, 1993. – 68 с.
346. Ситковская, О. Д. Психология уголовной ответственности [Текст] / О. Д. Ситковская. – М. : НОРМА, 1998. – 285 с.
347. Скобликов, П. А. Истребование долгов и организованная преступность [Текст] / П. А. Скобликов. – М. : Юристъ, 1997. – 152 с.

348. Скоморохов, Р. Значимость статистических сведений о состоянии преступности [Текст] / Р. Скоморохов, В. Шиханов // Законность. – 2004. – № 8. – С. 42–45.

349. Скорилкина, С. А. Региональные особенности рэкета [Текст] / С. А. Скорилкина // Проблемы борьбы с организованной преступностью и коррупцией : сб. науч. ст. – Иркутск : БГУЭП, 2002. – 142 с.

350. Словарь иностранных слов [Текст] – М. : Рус. яз., 1989. – 624 с.

351. Словник іншомовних слів : 23000 слів та термінологічних словосполучень [Текст] / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.

352. Словник іншомовних слів [Текст] – К. : Голов. ред. УРЕ, 1977. – 774 с.

353. Смирнов, Г. Г. Причинный комплекс преступности как объект криминологического предупреждения [Текст] / Г. Г. Смирнов // Правоведение. – 2005. – № 2. – С. 104–117.

354. Собуцький, С. Місце під «тінню» [Текст] / С. Собуцький // Вестн. налог. службы Украины. – 2008. – № 37 (сент.). – С. 20–23.

355. Сорочинський, М. Г. Попередження злочинності засобами кримінального права [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / М. Г. Сорочинський. – О., 2004. – 18 с.

356. Ступина, С. А. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с вымогательством [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ступина Светлана Александровна. – Иркутск, 2002. – 288 с.

357. Тацкий, В. Я. Предмет преступления [Текст] / В. Я. Тацкий // Правоведение. – 1984. – № 4. – С. 51–57.

358. Тенденції в області злочинності і стратегії з її запобігання [Електронний ресурс] : Шостий Конгрес ООН із запобігання злочинності і поводженню з правопорушниками. – Режим доступу : https://www.asc41.com/Russian/6R%20Shestoy%20Kongress/A_CONF87_4.pdf. – Заголовок з екрана.

359. Теоретические основы предупреждения преступности [Текст] / отв. ред. В. К. Звирбуль, В. В. Клочков, Г. М. Миньковский. – М. : Юрид. лит., 1977. – 256 с.

360. Тихий, В. П. Проблеми відповідальності за вимагання [Текст] / В. П. Тихий // Проблеми боротьби зі злочинністю : зб. матеріалів наук.-практ. конф. / редкол.: В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. – Х. : Лествиця Марії, 2001. – 248 с.

361. Тіньовий сектор економіки збільшується з кожним роком [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://palm.newsru.ua/finance/30jul2007/vvr.html>. – Заголовок з екрана.

362. Ткаченко, М. Насильницький злочин і насильство як спосіб його вчинення: кримінально-правові проблеми [Текст] / М. Ткаченко // Право України. – 1999. – № 12. – С. 101–104, 108.

363. Толкаченко, А. А. К вопросу о криминологических функциях правосудия [Текст] / А. А. Толкаченко, К. А. Кадошко // Рос. криминол. взгляд. – 2006. – № 2. – С. 114–117.

364. Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] / под ред. Т. Ф. Ефремовой. – Режим доступа: <http://www.slovoedia.com/15/193/1490054.html>. – Загл. с экрана.

365. Томин, В. Т. Использование средств массовой информации в профилактике преступлений [Текст] / В. Т. Томин, Г. Н. Горшенков. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1981. – 56 с.

366. Трубицина, Э. М. Теория преступной личности во французской криминологии [Текст] : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / Э. М. Трубицина. – М., 1980. – 17 с.

367. Трунцевский, Ю. Национальная стратегия в борьбе с преступностью: зарубежный опыт (на примере полиции Литвы) [Текст] / Ю. Трунцевский, Е. Бычин // Российский следователь. – 2007. – № 6. – С. 37–40.

368. Туляков, В. А. Организованная преступность и предпринимательство: третье сословие сквозь призму криминологической парадигмы [Текст] / В. А. Туляков, В. М. Попович // Актуальные проблемы держави і права : зб. наук. пр. – О. : Юрид. л-ра, 2002. – Вип. 14. – С. 28–35.

369. Туляков, В. О. Віктимологія (соціальні та криминологічні проблеми) [Текст] / В. О. Туляков. – О. : Юрид. л-ра, 2000. – 336 с.

370. Тюменев, А. В. Виды криминального насилия (уголовно-правовой и криминологический аспекты) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Тюменев Алексей Владимирович. – Рязань, 2002. – 216 с.

371. Уголовное право Российской Федерации: Особенная часть [Текст] : учебник / под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай, А. И. Рарога, А. И. Чучаева. – М. : ИНФРА-М : КОНТРАКТ, 2004. – 742 с.

372. Украина – вторая в СНГ по росту инфляции [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://podrobnosti.ua/economy/regulations/2008/08/18/547731.html>. – Загл. с экрана.

373. Украина попала в тройку самых бедных стран Европы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.citata.com.ua/society/ukraina_popala_v_trojku_samyh_bednyh_stran_evropy.html. – Загл. с экрана.

374. Украинцев достали публичное насилие и уголовщина, они хотят цензуры СМИ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://atn.kharkov.ua/newsread.php?id=32951>. – Загл. с экрана.

375. Устав о предупреждении и пресечении преступлений (Издание 1842 года) [Текст] // Рос. криминол. взгляд. – 2006. – № 2. – С. 16–69.

376. Утибаев, Г. Правовой анализ понятия – профилактика преступлений [Текст] / Г. Утибаев // Предупреждение преступности. – 2008. – № 1. – С. 5–7.

377. Участь громад у запобіганні злочинності [Електронний ресурс] : Десятий Конгрес ООН із запобігання злочинності і поводженню з правопорушниками. – // Режим доступу : https://www.asc41.com/Russian/10R%20Desyatij%20Kongress/A_CONF187_7.pdf. – Заголовок з екрана.

378. Филимонов, О. В. Профилактика преступлений и социальный контроль [Текст] / О. В. Филимонов // Правовые вопросы борьбы с преступностью на современном этапе : сборник / под ред. В. Д. Филимонова. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1989. – С. 68–80.

379. Філософський енциклопедичний словник [Текст] / наук. ред. Л. В. Озадовської, Н. П. Поліщук. – К. : Абрис, 2002. – 743 с.

380. Флоря, Е. К. Личность преступника: криминологическое и уголовно-правовое исследование [Текст] : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Е. К. Флоря. – М., 2003. – 23 с.

381. Франк, Л. В. Виктимология и виктимность. Об одном новом направлении в теории и практике борьбы с преступностью [Текст] : учеб. пособие / Л. В. Франк. – Душанбе : Изд-во Тадж. гос. ун-та, 1972. – 113 с.

382. Фролова, О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та криминологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) [Текст] : навч. посіб. / О. Г. Фролова. – К. : Артек, 1997. – 208 с.

383. Харшак, Е. А. Меры раннего предупреждения преступлений (понятие, виды, основания применения) [Текст] : учеб. пособие / Е. А. Харшак. – Караганда : Караганд. ВШ МВД СССР, 1976. – 40 с.

384. Храмцов, О. М. Особистість злочинця та практичне значення її криминологічного аналізу [Текст] / О. М. Храмцов // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2004. – Вип. 26. – С. 64–70.

385. Цалиев, А. М. Вопросы типологизации корыстно-насильственных преступников [Текст] / А. М. Цалиев // Правоведение. – 1984. – № 6. – С. 43–47.

386. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. [Текст] // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

387. Чарыхов, Х. М. Учение о факторах преступности. Социологическая школа в науке уголовного права [Текст] / Х. М. Чарыхов ; предисл. М. Н. Гернет. – М. : Тип. Упр. М.-Курск., Нижегород. и Муром. жел. дор., 1910. – 147 с.

388. Чужа, О. Роль статистики у боротьбі з рецидивною злочинністю [Текст] / О. Чужа // Право України. – 2005. – № 9. – С. 70–72.

389. Шакун, В. І. Демографічні процеси та їх вплив на злочинність [Текст] : навч.-практ. посіб. / В. І. Шакун. – К. : Вид-во Укр. акад. внутр. справ, 1995. – 17 с.

390. Шакун, В. І. Урбанізація і злочинність [Текст] : монографія / В. І. Шакун. – К. : Укр. акад. внутр. справ, 1996. – 256 с.

391. Шарапов, Р. Д. Физическое насилие в уголовном праве [Текст] / Р. Д. Шарапов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 298 с.

392. Шевцов, Ю. Л. Уголовно-правовая борьба с вымогательством имущества (По материалам республики Беларусь) [Текст] : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / Ю. Л. Шевцов. – Минск, 1992. – 19 с.

393. Шегабудинов, Р. Ш. Вымогательство и сопряженные с ним преступления (криминологический аспект исследования) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шегабудинов Равиль Шайхлисламович. – М., 2001. – 151 с.

394. Шелли, Л. Постсоветская организованная преступность в международной перспективе [Текст] / Л. Шелли // Изучение организованной преступности. – М. : Олимп, 1997. – С. 15–32.

395. Шелудько, Н. М. Проблема тіньової економіки в Україні [Текст] / Н. М. Шелудько // Фінанси України. – 2002. – № 9. – С. 80–87.

396. Шеслер, А. В. Эволюция российского рэкета как формы организованной преступности [Текст] / А. Шеслер // Современные разновидности российской и мировой преступности: состояние, тенденции, возможности и перспективы противодействия : сб. науч. тр. / под ред. Н. А. Лопашенко. – Саратов : Сателлит, 2005. – С. 109–114.

397. Шпаковский, С. Н. Насилие как способ совершения вымогательства (по материалам Уральского региона) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шпаковский Станислав Николаевич. – Челябинск, 1999. – 191 с.

398. Шумак, І. О. Правовий нігілізм, як загроза національній безпеці України [Текст] / І. О. Шумак // Національна безпека України: стан, кризові явища та шляхи її подолання : зб. наук. праць міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7–8 груд. 2005 р.). / редкол. : С. А. Єрохін та ін. – К. : Нац. акад. управ. ; Центр перспектив. соц. дослід., 2005. – С. 214–217.

399. Щербина, А. Охота на должников [Текст] / А. Щербина // Корреспондент. – 2008. – 13 дек (№ 48). – С. 32–36.

400. Юзікова, Н. С. Ефективність кримінально-правових заходів боротьби з вимаганням [Текст] / Н. С. Юзікова // Вісн. Луган. акад. внутр. справ МВС : Спец. вип. : у 2 ч. – Ч. 1 : Нове кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство та завдання юридичної підготовки кадрів ОВС України. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2002. – С. 79–83.

401. Юрченко, О. Ю. Роль віктимної поведінки потерпілих при вчиненні насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О. Ю. Юрченко. – Х., 2004. – 16 с.

402. Является ли «украинская мафия» украинской, а «русская мафия» – русской? [Текст] // Персонал. – 2002. – № 4. – С. 18.

403. Як не стати жертвами злочинних проявів насильницького і корисливого характеру : пам'ятка для громадян [Текст] / В. В. Голіна та ін. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2004. – 48 с.

404. Яницька, Н. В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Н. В. Яницька. – К., 2000. – 19 с.

405. Ярмыш, Н. Н. Соотношение категорий «причина» и «условие» как проблема уголовного права и философии [Текст] / Н. Н. Ярмыш // Вісн. ЛАВС. – 2003. – Вип. 3. – С. 10.

406. Ястребов, В. Б. К вопросу о понятии криминологической характеристики преступлений [Текст] / В. Б. Ястребов // Вопросы борьбы с преступностью. – М. : Юрид. лит., 1982. – Вып. 37. – С. 14–20.

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Вступ.....	5
Розділ 1. КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ВИМАГАНЬ МАЙНА В УКРАЇНІ.....	9
1.1. Загальна кримінально-правова характеристика вимагання, поєданого із насильством	9
1.2. Кількісно-якісні показники насильницьких вимагань	31
Розділ 2. ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ-ВИМАГАЧА	65
2.1. Особа злочинця: поняття та основні кримінологічні риси.....	65
2.2. Особливості кримінологічної характеристики особи злочинця-вимагача	77
2.2.1. Соціально-демографічні ознаки особи злочинця-вимагача	77
2.2.2. Кримінально-правові ознаки особи вимагача... ..	85
2.2.3. Морально-психологічні риси і особливості особи вимагача	92
2.3. Типологія злочинців, які вчинили вимагання, поєдане з фізичним насильством	100
Розділ 3. ДЕТЕРМІНАЦІЯ ВИМАГАНЬ, ПОЄДНАНИХ ІЗ ФІЗИЧНИМ НАСИЛЬСТВОМ.....	113
3.1. Причини й умови вимагань, поєднаних із фізичним насильством.....	113
3.2. Потерпілі від насильницьких форм вимагання та їх роль у вчиненні злочину	136
Розділ 4. ГОЛОВНІ НАПРЯМИ ЗАПОБІГАННЯ ВИМАГАННЯМ, ПОЄДНАНИМ ІЗ ФІЗИЧНИМ НАСИЛЬСТВОМ	151
4.1. Запобігання вимаганням як складова частина запобігання злочинності	151

4.2. Загальносоціальне запобігання насильницьким вимаганням	163
4.3. Спеціально-кримінологічне запобігання вимаганням, поєднаним із фізичним насильством	177
ВИСНОВКИ.....	215
ДОДАТКИ	222
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	247

Наукове видання

**НАСИЛЬНИЦЬКІ ВИМАГАННЯ
МАЙНА В УКРАЇНІ:
кримінологічна характеристика,
детермінація та запобігання**

Монографія

Монографія друкується в авторській редакції

Комп'ютерна верстка: *Кузьменка О.Г.*

Підписано до друку __.08.2010. Формат 60x84/16.

Гарнітура шкільна. Друк різо. Папір офс.

Умовно-друк. арк. 16,7. Обл.-видавн. арк. 18,4.

Зак. № __.

Наклад 300 прим.

Ціна договірна.

Видавництво “Кроссроуд”

Свідоцтво про реєстрацію

ДК № 1882 від 27.07.2004 р.